

LATE
INTERNAL SECURITY

HELYBEN
OLVASHATÓ

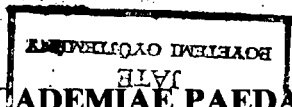

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1992

HELYBEN

OLVASHATÓ

B 135083

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA

PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1992

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA KÖRÉBŐL**

**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Technikai szerkesztő
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA**

Ez a kiadvány az OTKA támogatásával (434/1991.) jött létre.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001101476

B 135083

**HU ISSN 1215-9387
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling.-Litt.-Aest.
ISSN 0865—5960 1992**

TARTALOM

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszervezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ció! Áció! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. (Szövegvizsgálat 3—5. osztályban.) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon — Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMÓKE)	138
Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán—Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban (V. RAISZ RÓZSA)	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRI ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete (BENKES ZSUZSA)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini. (TERRY OLIVI)	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája	177
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1988.	177
Speciális bibliográfiák	184
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	187
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	187
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Speciális repertóriumok	216
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai	229

CONTENTS

Introduction	5
Papers/Essays	7
TAMÁS TERESTYÉNI: Text-Theoretical Theses	7
ZOLTÁN SZABÓ: Historicity of Texts	34
FERENC KIEFER: On the Temporal Structure of Discourse	40
MARCELLO LA MATINA: Interpretation of Poetic Texts: Philology, Structuralism, Semiotics	56
JÁNOS S. PETŐFI: From the Grammar of Poetry to the Semiotic Textology of Poetry	83
JÁNOS BACSI: Communication	98
SÁNDOR ALBERT: Some Remarks on Equivalence under the Pretext of Metaphor Translation	115
Overviews/Reviews	125
Katalin B. Fejes: The Development of an Age-group's Written Usage (Textual Analysis in 3—5. Class) (RÓZSA V. RAISZ)	125
Árpád Vigh: Rhetoric and History (LÁSZLÓ GÁSPÁRI)	128
Ágnes Dániel: The School of the Translator's Reasoning (PAL HONFFY)	134
Helikon — Italian Literary Studies in Nowadays (EMŐKE VARGA)	138
Csaba Pléh: Narrative Composition and Memory Schemás (TIBOR BALOGH)	147
Kinga Klaudy: Translation and Actual Division [Topic Comment Structure] (ÉRZSÉBET CS. JÓNAS) ..	150
Zoltán Szabó G. — László Szörényi: Little Hungarian Rhetoric (MAGDOLNA DANYI)	154
Róza Kernya: Some Text Features in Composition of Lower-grade Pupils (RÓZSA V. RAISZ)	157
Gábor Török: Points and Question-marks in Style-Theory (ISTVÁN SZATHMÁRI)	160
Sándor Hernádi: The Magic of Reading (ZSUZSA BENKES)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI) ..	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I (JÁNOS S. PETŐFI)	172
Bibliographies/Repertories. Ed. by LÁSZLÓ VASS	177
Bibliography of Bibliographies	177
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1988	177
Special Bibliographies	184
Journals, Periodicals, Serieses	187
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	187
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papire zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Special Repertories	216
Miscellaneous	219
Short Report About the 1st Conference of MTM (EDIT FARKAS)	219
Subject index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH-SZÉLPÁL	221
Name index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH-SZÉLPÁL	225
List of Contributors	229

ELŐSZÓ

A *Szemiotikai szöveg*tan 2. és 3. kötetében (különösen pedig Máté Jakab kétrészes áttekintő tanulmányában) a magyar szövegkutatásnak nyelvészeti, majd (jobbára) irodalomcentrikus eredményei kerültek összefoglaló bemutatásra.

A jelen kötettel kezdve kettős értelemben is tágitani kívánjuk a sorozatunk eddigi köteteiben tárgyalt tematikát. Egyrészt a jövőben nagyobb figyelmet kívánunk fordítani a (kizárólag verbális elemekből építkező) szövegek *különféle* (azaz nem csak elsősorban nyelvészeti és irodalomcentrikus) *aspektusainak*, valamint a (dominánsan verbális) szövegek *nem verbális médiumú* összetevőinek, másrészt — a magyar szövegkutatás eredményeinek további folyamatos közlése mellett — nagyobb teret kívánunk biztosítani a külföldi kutatási eredmények — nem csak repertórium szintű — rendszeres bemutatásának is.

1. E kötet első része hét tanulmányt tartalmaz: TERESTYÉNI TAMÁS *szövegelméleti tézisei* a társadalomtudományi kutatásban alkalmazott szövegelemzés stratégiájának kialakításához — a 'reprezentáció', a 'kommunikatív cselekvés', az 'informativitás' stb. értelmezéséhez — adnak elméleti szempontokat. Tanulmányában SZABÓ ZOLTÁN a legtöbb szövegelméleti koncepcióban uralkodó 'szinkronikus' szempont mellett (és részben azzal szemben) a 'diakronikus szempont', a *szöveg történetisége* figyelembevételének a szükségességét hangsúlyozza. KIEFER FERENC azt a szerepet vizsgálja, amit a *szöveg időszerkezetében* az igék, időhatározók, valamint a nem nyelvi ismeretek játszanak. A filológia, a strukturalizmus (olasz változata) és a textológia nézőpontjából tekinti át a *költői művek interpretálása* központi kérdéseit olasz szerzőnk, MARCELLO LA MATINA. Roman Jakobson grammatikai és poetikai elméletével foglalkozik PETŐFI S. JÁNOS tanulmánya, egyrészt idézetek sorával szemléltetve, miként határozta meg Jakobson poetikai gondolkodását fonológiára vonatkozó koncepciója, másrészt érveket sorolva fel amellet, hogy miért tartja indokoltnak a jakobsoni '*költészet grammatikája*' helyett a '*költészet szemiotikai textológiáját*' létrehozni. BACSI JÁNOS tanulmánya — logikai irányultságú szemantikaelméletekre és a szövegelméleti kutatás eredményeire támaszkodva — egy *anyanyelv-tanítási* módszert mutat be. Végül ALBERT SÁNDOR *fordításelméleti* tanulmányában — egy metafora különböző nyelvű változatait elemezve — az 'ekvivalencia' eddigieknél árnyaltabb meghatározásának a lehetőségeit tárgyalja.

2. A kötet második része a szövegkutatás *különféle* (műelemzési, retorikai, stilisztikai, pszichológiai, didaktikai) kérdéseivel foglalkozó (további) magyar, illetőleg külföldi művek (itt kezdődő sorának) *recenzióit* tartalmazza. Ezek a recenziók (hasonlóan az előző kötetekben közöltekéhez) elsődlegesen informatív jellegűek; az ismertetett művek más recenzióira bibliográfiai utalás az egyes recenziók végén található.

3. A kötet *Bibliográfiák és repertóriumok* című részében egyrészt megkezdjük az eddigi bibliográfiai tájékoztató kibővítését, másrészt folytatjuk a repertórium rész kiterjesztését az eddigiek során még be nem mutatott sorozatokra és más releváns publikációkra.

4. Ebben a kötetben jelenik meg először a *Miscellanea* rész, mely szövegkutatási témáknak szentelt intézményekről, társulásokról, kutatási tervekről, oktatási formákról, konferenciákról kíván rendszeresen tájékoztatni.

A kötetet Tárgy- és Névmutató zárja.

Szeged, 1991. december 30.

P. S. J.
B. I.

TANULMÁNYOK

SZÖVEGELMÉLETI TÉZISEK

(A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában)

TERESTYÉNI TAMÁS

Az itt következő dolgozat a társadalmi kommunikáció kutatásában alkalmazott szövegelemzések stratégiájának kialakításához kíván elméleti jellegű háttéranyagként szolgálni.*

1. Szöveg és kommunikáció az alkalmazkodó viselkedésben

1.1. Szövegnek nevezünk minden olyan emberi produktumot (artefaktumot), amely a kommunikáció céljait szolgálja, legyen az a szó hétköznapi értelmében vett verbális szöveg vagy bármilyen egyéb kommunikációs termék: rajz, festmény, fénykép, film, zene, tánc stb. — bármi, ami valamilyen (szándékolt) üzenetet hordoz (valamilyen interpretációban).

Annak megvilágítása céljából, hogy a szövegek elemzésében milyen tényezők jöhetnek számításba, egy olyan általános kommunikációelméleti keretet kívánunk felvázolni, amely az információt és kommunikációját az alkalmazkodó viselkedés alapvető összetevőjeként szemléli és értelmezi.

1.2. *Alkalmazkodó viselkedés*en fejlett intelligenciájú organizmusoknak, itt és a továbbiakban kizárólag embereknek, olyan aktivitását értjük, amelynek az a sájtja, hogy az ágens cselekvése tervezésében és végrehajtásában valamiképpen számol a világ azon szituációinak a sajátosságaival, amelyek létezésének környezeti feltételeit képezik. Az ebben az értelemben vett alkalmazkodó viselkedés képessége teszi lehetővé, hogy az ember adekvát válaszokat tudjon adni a környezet változásaira, kihívásaira, és így az állandóan változó világban ki tudja elégíteni szükségleteit, biztosítani tudja fennmaradását.

Az alkalmazkodó viselkedésben négy fontosabb, egymástól természetesen nem független fázis különböztethető meg:

- a világ szituációinak mint a cselekvés környezeti feltételeinek a megismerése, azaz valamilyen tudás megszerzése a világról;
- a megismert szituációknak az értékelése a szükségletek szempontjából;
- a megismert és kiértékelt szituációk függvényében a cselekvés megtervezése;
- az eltervezett cselekvés végrehajtása.

Az alkalmazkodó viselkedés első lényegi fázisa tehát a világ szituációinak megismerése, hiszen amiről nincs ismeret, nincs tudás, vagy nincs a valóságnak megfelelő tudás, azzal a cselekvésben nem lehet kalkulálni, ahhoz nem lehet alkalmazkodni.

---

* Jelen tanulmány egy terjedelmes munka szövegelméleti részének a lerövidített változata. A tömörített, tézisszerű jellegből adódóan a fejezetek végén közöljük a felhasznált legfontosabb szakirodalmi tételekre való hivatkozásokat.

1.3. *A világról való tudás* a környezetből felvett információkból épül fel. Információ mindaz, ami a világról vagy egy-egy szituációjáról való tudást gazdagítani képes.

Az információknak kétféle forrása, kétféle megszerzési módja van. Az egyik forrás a *közvetlen tapasztalat*. Érzékszerveink útján képesek vagyunk közvetítő eszközök nélkül közvetlen megismerő kapcsolatba kerülni környezetünkkel, és a környezet szituációjából úgy venni fel információkat, hogy azokat valaki szándékosan állította volna elő számunkra. Az információk másik forrása a *kommunikáció*. A kommunikáció olyan információk közvetítésének aktusa, amelyeket nem közvetlenül a környezet kínál az ágensnek, hanem mások állítanak elő azzal a céllal, hogy olyan szituációkat is hozzáférhetővé tegyenek számára, amelyeket közvetlenül nem tudna meg tapasztalni.

A kommunikációnak természetesen számos más fontos funkciója is van amellett, hogy a környezetről való tudás gyarapítását szolgálja. Azt, hogy mi mégis az alkalmazkodó viselkedésben betöltött tudásgyarapító funkcióból indulunk ki, ezen funkció vitathatatlan jelentősége indokolja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy olyan társadalmi szerveződések létrejötte, amelyekben az emberek nem izoláltak, hanem egymáshoz is igazodva, valamiképpen összehangoltan, együttesként alkalmazkodnak, csakis akkor lehetséges, ha képesek arra, hogy egymás tudomására hozzák tapasztalataikat és szándékaikat, és ezáltal olyan szituációkat is megismerhetővé tegyenek embertársaik számára, amelyeket azok közvetlenül nem tudnának elérni.

1.4. Vizsgálódásunk a következő úton fog haladni. A tudás a világnak valamilyen visszatükröződése, képe, reprezentációja, tehát az információk felvételének és a tudás megszerzésének a képessége mindenekelőtt azt jelenti, hogy képesek vagyunk *reprezentációkat* kialakítani a világról, illetve annak szituációiról. Így első lépésként azt a kérdést kell körüljárnunk, hogy egyáltalán miben áll a reprezentációs képesség, miképpen reprezentálnak a reprezentációk. Második lépésként a *kommunikációs cselekvésre* irányítjuk a figyelmet: azt vizsgáljuk, hogy a reprezentációkat hordozó szövegek átadásával vagy cseréjével milyen változásokat idézünk elő a világban, milyen módon és hatásokkal avatkozunk be a dolgok menetébe. Végül a vázlat harmadik részében a *szövegek interpretációjával* foglalkozunk majd, vagyis azzal, hogy a kommunikációs aktusokban miképpen bontunk ki a szövegekből reprezentációkat, miképpen tulajdonítunk nekik cselekvéserőket, a kontextus függvényében hogyan hasznosítjuk információikat. (Ehhez a fejezethez lásd: DANCE: 1982., DRETSCHKE: 1983., MORRIS: 1971., HAWKINS et al.: 1988.)

2. A szövegek reprezentációs funkciója

2.1. Reprezentációkon olyan képződményeket értünk, amelyekben a birtokosaik vagy használóik számára feltárul a világnak, vagy a világ szituációinak, tényeinek, dolgainak a természete, a milyensége. Az életünkhöz elválaszthatatlanul hozzátartozó tipikus reprezentációk a verbális leírások (hírek, történetek és egyéb leíró szövegek), az ábrázoló képek, szobrok, fotók és filmek, a különféle minták és modellek, vagy akár a programzene. Mindezeknek az esetében arról van szó, hogy az ember előállít (és társaihoz kommunikáció útján eljuttat) egy fizikai értelemben létező dolgot, úgy mint verbális szöveget, képet, szobrot, filmet, mintát, modellt, amely mint reprezentáló mutatja egy másik dologról (tárgyról, személyről, tényállásról, eseményről), a reprezentáltról, azaz a szöveg, a kép, a szobor, a film, a minta, a mo-

dell tárgyról, hogy az milyen, vagyis hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik, milyen összetevőkből áll, elemei között milyen viszonyok, milyen összefüggések állnak fenn stb.

2.2. A reprezentációk az ember *reprezentáló képességének és a világnak* a találkozásából jönnek létre. A világ individuumoknak, vagyis egyediségükben létező dolgoknak, tárgyaknak, objektumoknak, élőlényeknek, személyeknek az elrendeződése térben és időben. Az individuumok elrendeződését a tér—idő egy adott helyén *sztuációnak* nevezzük. Az individuumok tulajdonságokkal és állapotokkal rendelkeznek, és térben és időben kapcsolatokba kerülhetnek egymással. Az individuumokat jellemző tulajdonságokat, állapotokat és kapcsolatokat összefoglalóan a *reláció* kifejezéssel jelöljük. Azt, hogy egy individuum a tér—idő valamely adott helyén egy bizonyos relációval bír, elemi szituációnak nevezzük. *Az elemi szituációk a világ tényállásai.* Egy-egy szituáció elemi szituációknak, azaz tényállásoknak a sokaságából áll. Megismerni, tehát reprezentálni egy szituációt annyit tesz, mint valamiképpen megragadni a benne lévő elemi szituációkat.

2.3. Az ember reprezentáló képessége abban áll, hogy birtokol egy (vagy több) *reprezentációs készletet*, amelynek elemeiből *reprezentálókat* épít fel, és ezeket a világ szituációira vonatkoztatja. Az emberi nemre kizárólagosan jellemző reprezentációs készletek például a természetes nyelvek, amelyeket úgy működtetünk, hogy elemeikből, a szavakból mondatokat, a mondatokból pedig szövegeket hozunk létre, és ezeket mint reprezentálókat környezetünk szituációinak mint reprezentáltaknak a leírására használjuk.

Nyilvánvaló, hogy a reprezentáló készletek csakis akkor segítik elő tudás létrejöttét, és így csakis akkor töltik be alapfunkciójukat, ha valamilyen rendszeres megfelelésben állnak a szituációk összetevőivel. Ha például nyelvünk szavait és mondatait nem fűzné valamilyen szisztematikus kapcsolat az individuumokhoz, relációkhoz, illetve a tényállásokhoz, akkor nyelvünk nem lenne alkalmas arra, hogy általa rendet vigyünk a világ szituációiba.

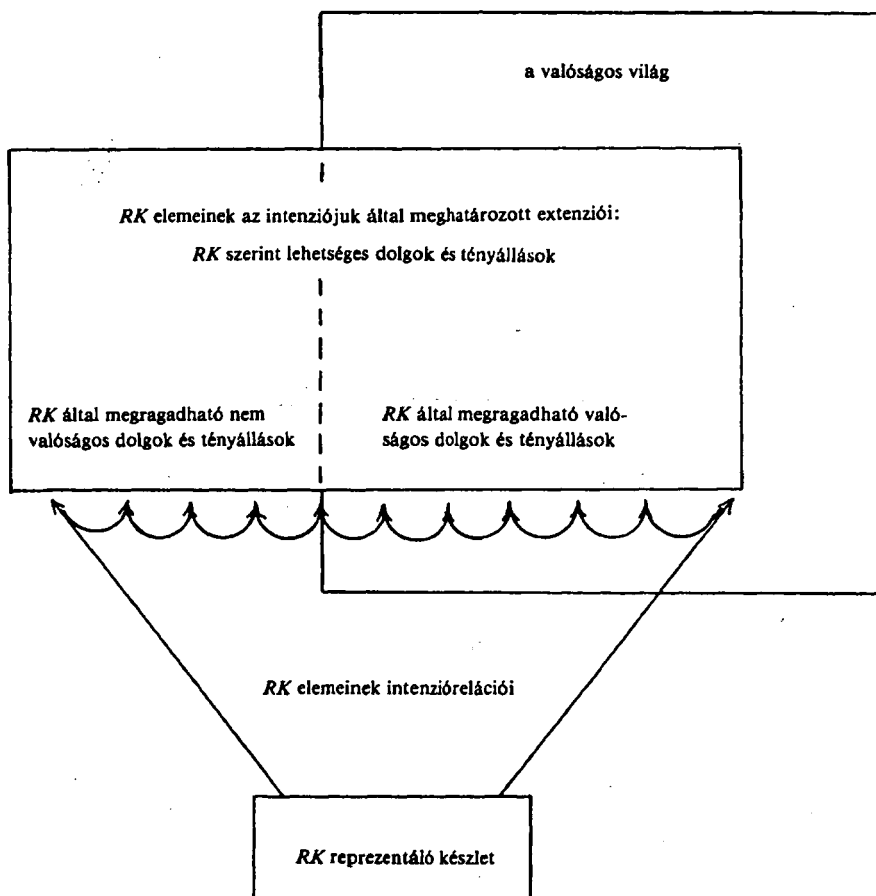
Azokat a dolgokat, amelyek a reprezentációs készlet valamely eleméhez tartoznak a világban, ezen elem *extenziójának* nevezzük. A természetes nyelv esetében például egy tulajdonnév extenziója az az individuum (egyedi tárgy, objektum, élőlény, személy stb.), amelyet a név megnevez; egy predikátumnév (közfőnév, melléknév, ige) extenziója mindazon individuumok halmaza, amelyek egy bizonyos relációval (tulajdonsággal, állapottal, más individuumokhoz fűző viszonnal) rendelkeznek; egy (leíró) mondat extenziója egy elemi szituáció, azaz tényállás.

Azt a relációt, amely egy reprezentációs készlet valamely elemét az extenziójához fűzi, *intenzió*nak nevezzük. Az intenzió a reprezentációs készletek minden egyes eleméhez meghatározza, és a világ szituációiban kiválasztja annak extenzióját. Egy tulajdonnév intenziója például az összes szituációban az összes individuum közül kiválaszt egy bizonyosat.

Azokról a dolgokról (individuumokról, relációkról, tényállásokról), amelyeket az intenzióreláció extenziókként fűz a reprezentáló készletek elemeihez, mindeddig úgy beszéltünk, mint a világban ténylegesen létező jelenségekről. Tudjuk azonban, hogy nemcsak valóságos, hanem fiktív, az általunk ismert világban nem létező dolgokat és szituációkat is képesek vagyunk reprezentálni. Láthatunk egy dolgot feketének, amely a valóságban fehér; emlékezhetünk egy eseményre egészen másképpen, mint ahogy történt; megjeleníthetünk aranyhegyet, tündéreket, ördögöket és más, fantázia szülte lényeket; festhetünk képet Vénuszról, faraghatunk szobrot Zeuszról; írhatunk meséket, regényeket; filmre vihetünk kitalált történeteket stb.

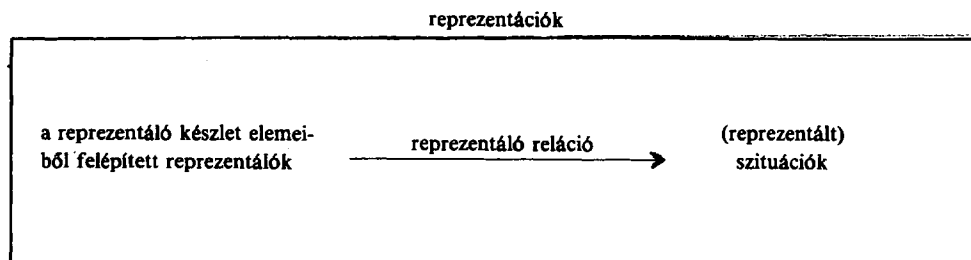
A reprezentáló készletek elemeihez tartozó extenziók tehát nem feltétlenül valóságos, hanem csupán lehetséges dolgok, amelyeket ugyan el tudunk gondolni, de a tényleges világban nem állnak fenn: *lehetséges individuumok, lehetséges relációk, lehetséges tényállások*, amelyek a valóságos világ összetevőinek alternatíváit képezik. Ennek megfelelően természetesen az intenziórelációt is úgy kell értelmeznünk, mint amely lehetséges individuumokat, lehetséges relációkat, lehetséges tényállásokat határoz meg extenzióként a reprezentációs készletek elemeihez.

Mivel az intenzió meghatározza az extenziót, nem nehéz belátni, hogy valamely reprezentáló készlet egésze megszabja azoknak a lehetséges dolgoknak, individuumoknak, relációknak, tényállásoknak a körét, amelyeket ezzel a készlettel meg lehet ragadni, „le lehet fedni”. Így a reprezentációs készletek határai egyúttal a számunkra lehetséges dolgok határai is, hiszen amit reprezentációs készleteinkkel nem tudunk megragadni, az kívül esik a felfoghatóságon, a leképezhetőségen. (1. ábra.)

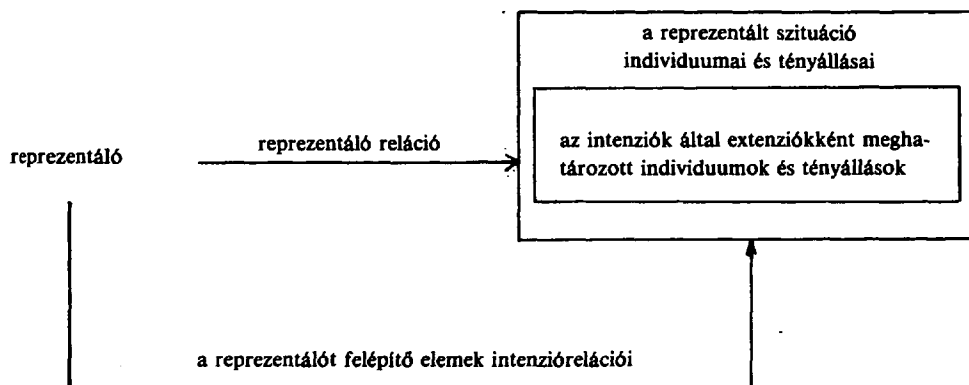
1. ábra

2.4. A *reprezentálás* egy ágensnek az aktivitása, amely abban áll, hogy egy reprezentációs készlet elemeiből reprezentálókat épít fel, és ezeket különféle szituációkra vonatkoztatja. Az ily módon létrehozott kapcsolatot a reprezentálók és a (reprezentált) szituációk között *reprezentáló reláció*nak nevezzük. A *reprezentációk* nem mások, mint reprezentálóknak és különféle szituációknak a reprezentáló reláció által összekapcsolt együttese (2. ábra).

2. ábra

Amikor egy ágens reprezentáló relációt létesít egy reprezentáló és egy szituáció között, akkor valójában nem tesz mást, mint azt, hogy olyan lehetséges dolgokat, olyan lehetséges individuumokat és tényállásokat „fedez fel” a reprezentált szituációban, amelyek az intenziórelációk által meghatározott extenziókként a reprezentálót felépítő elemekhez tartoznak (3. ábra).

3. ábra

A reprezentálás tehát a reprezentálók intenziórelációi által meghatározott individuumok és tényállások felfedezése a reprezentált szituációkban. Az a kép, amelyet a reprezentációk a reprezentálóról kialakítanak és hordoznak, nem más, mint a reprezentálók által „felfedezett” individuumok és tényállások együttese.

A reprezentáló relációk és így a reprezentációk létrejöttét alapvetően az intenziórelációk teszik lehetővé, hiszen ezek tartanak fenn rendszeres megfelelést a reprezentálók elemei és azon lehetséges individuumok és tényállások között, amelyek a

(reprezentált) szituációkban előfordul(hat)nak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a reprezentáló reláció nem azonos az intenziórelációval. Az intenzió a reprezentáló készlet elemeinek a potenciálja arra, hogy az ezen elemekből felépült reprezentálók individuumokat és tényállásokat ragadjanak meg különféle szituációkban. A reprezentáló reláció ennek a potenciálnak a realizálása konkrét szituációk reprezentálásában. Az intenzió objektív adottság az ágens számára, a reprezentálás viszont — legalábbis bizonyos határok között — az ágensnek sokféle szubjektív és esetleges körülménytől befolyásolt alkalmi tevékenysége. A természetes nyelvek esetében például a nyelvközösség tagjai számára objektív adottság, hogy a szavak mit jelentenek, az azonban, hogy a szavakból milyen szituációknak milyen reprezentációit építik fel, többé-kevésbé a nyelvhasználókra van bízva.

2.5. A reprezentálás nem egyszerűen pusztá visszaadása, mechanikus visszatükrözése a reprezentált szituációknak, nem pusztán felfedezése mindannak, ami a reprezentált szituációkban a reprezentáló ágensnek számára objektíve adott, hanem egy bizonyos értelemben *a reprezentált szituációk megkonstruálása* is. Egy-egy szituációban, a tér—idő egy-egy helyén individuumoknak és tényállásoknak a(z esetleg végtelen) sokasága található. A reprezentációk ebből a sokaságból csak bizonyos individuumokat és bizonyos tényállásokat, de semmiképpen sem a sokaság egészét „fedezik fel”, ragadják meg. Abban a szituációban például, amelyet azzal a szöveggel írok le, hogy „A macska a szőnyegen alszik”, még számos (esetleg számtalan) olyan tény fennállhat, amelyet e szöveg figyelmen kívül hagy: a macska az oldalán fekszik, a farka ki van nyújtva, a bajsza húsz szőrszálból áll, harminc másodpercenként vesz levegőt, dorombol, és esetleg még hosszasan lehetne sorolni. A reprezentációk tehát a reprezentált szituációknak mindig valamiképpen, mindig egy bizonyos módon való reprezentációi, éppen ezért belőlük a világ, illetve a világ szituációi sohasem a totalitásukban, hanem valamiképpen megszerkesztve, egy bizonyos módon megkonstruálva ismerzenek meg.

E konstruktív jelleg még nyilvánvalóbb az olyan szituációk reprezentációjában, amelyek a valóságos világban nem fordulnak elő, pusztán a képzelet szülöttei. A fantázia termékei, a fiktív lények és tényállások csupán azáltal léteznek, hogy valaki reprezentálta őket, miután azonban ez megtörtént, ugyanúgy tudunk viszonyulni hozzájuk, mint a valósághoz. Tell Vilmos például sokak szerint csak azóta és azáltal elgondolható és ábrázolható, hogy Schiller híres drámájában megalkotta személyét, mindazonáltal éppúgy vitatkozhatunk arról, hogy milyen volt és mit tett Tell Vilmos, mintha valóságos ember lett volna.

A konstruktív jelleggel szorosan összefügg, hogy ugyanannak a szituációnak többféle reprezentációja is lehetséges, vagyis megtörténhet, hogy különböző ágensek különböző reprezentálókkal különböző individuumokat és tényállásokat fedeznek fel ugyanabban a szituációban. A különbségek kétféle természetűek lehetnek.

Előfordulhat, hogy két ágens ugyanazt a szituációt különböző reprezentációs készletek alkalmazásával reprezentálja, például az egyik lerajzolja, a másik szavakban írja le ugyanazt a jelenetet. Legyen Rk_1 és Rk_2 két különböző reprezentációs készlet. Ekkor ugyanannak a szituációnak e két készlet alkalmazásával létrehozott kétféle reprezentációját ezen szituáció RK_1 , illetve RK_2 reprezentációs készletek szerinti verzióinak nevezzük.

Hasonlóképpen előfordulhat az is, hogy két ágens ugyanazt a szituációt ugyanazon reprezentációs készlet felhasználásával különbözőképpen reprezentálja, például két hírforrás különbözőképpen számol be egy eseményről. Valamely szituáció-

nak egyazon készlet alkalmazásával létrehozott különböző reprezentációit ezen szituáció *verzióinak* nevezzük.

A reprezentációk különböznek aszerint is, hogy egyedi szituációk sokaságát, esetleg a világ egészét reprezentálják, vagyis hogy a tér—idő egy adott helyéhez kötődnek-e, vagy tér—idő helyek halmazait, esetleg összességét fogják át. Az előbbieket *partikuláris*, az utóbbiakat *univerzális reprezentációknak* nevezzük. A newtoni mechanika törvényei (természetszerűleg egy meghatározott vonatkoztatási keretben) univerzális reprezentációk, míg egy jármű sebességének meghatározása partikuláris reprezentáció.

2.6. A reprezentációk a reprezentált szituációkhoz való viszonyukban *empirikus értékkel* rendelkeznek aszerint, hogy bennük a reprezentáléhoz az intenzióreláció által meghatározott extenziókként tartozó lehetséges individuumok és tényállások elemei-e a reprezentált szituációkban ténylegesen meglévő individuumok és tényállások halmazának. Egy reprezentáció empirikus értéke *I*, ha a reprezentáló intenziói által extenziókként meghatározott lehetséges individuumok és tényállások megtalálhatók a reprezentált szituáció individuumai és tényállásai között, és *0* akkor, ha ez a feltétel nem teljesül. Ha egy reprezentáció empirikus értéke *I*, akkor azt mondjuk, hogy *e* reprezentációban a reprezentáló „megfelelő”, „hiteles”, „igaz” képet alakított ki a reprezentált szituációról; ha *0*, akkor a reprezentáció hordozta kép „nem megfelelő”, „nem hiteles”, „hamis”.

Természetszerűleg nem csak valóságos szituációkról készült reprezentációk esetében beszélhetünk empirikus értékről. Vénusznak két különböző ábrázolása (verziója) közül az egyiket elfogadhatjuk „igaz”-nak, a másikat elutasíthatjuk „hamis”-ként.

A világnak, illetve szituációinak sokféle verziója lehetséges; egy részüket igaznak, más részüket hamisnak tartjuk. Megtörténhet azonban, hogy ugyanarról a szituációról két különböző verziót is egyaránt igaznak fogadunk el. Az ilyen esetekben egy szituáció *különböző nézőpontok szerinti verzióiról* fogunk beszélni. A *nézőpont* nem más, mint a reprezentáló ágensnek a reprezentált szituációhoz képest elfoglalt tér—idő pozíciója.

Felvetődik a kérdés, hogy az ágensek honnét tudják, hogy reprezentációik mindegyike más és más szituációt reprezentál, vagy pedig vannak közöttük olyanok, amelyek ugyanazon szituációk különböző nézőpont szerinti verziói. Hogyan tudnak az ágensek azonosítani vagy megkülönböztetni szituációkat, ha azonosságukat vagy különbözőségüket nem ismerhetik előre, a priori? Egyáltalán, hogyan tudnak az ágensek különbséget tenni igaz és hamis verziók között. A válasz kézenfekvő: tapasztalati úton, mégpedig úgy, hogy a nézőpont váltogatásával, esetleg különböző reprezentációs készletek egyidejű használatával állandóan kontrollálják reprezentációikat. Ennek a kontrollnak a segítségével képesek felfedezni reprezentációik helytállóságát és egymással való összefüggéseit. A tévedés lehetősége természetsszerűleg fennáll, az alkalmazkodó viselkedésben azonban a valóságos világ mintegy kikényszeríti az ágensekből az objektíve adottra való „ráhangolódást”.

A reprezentációkhoz kötődő megismerési—tanulási képesség nem merül ki reprezentációk előállításában és empirikus értékük megállapításában. A reprezentáló ágens képes arra is, hogy bonyolult összefüggéseket ismerjen fel a reprezentált szituációk között. Így egyfelől egyedi, konkrét szituációk partikuláris reprezentációjából *generalizáció* útján szituációk sokaságát átfogó univerzális reprezentációkat tud előállítani, másfelől az univerzális reprezentációk birtokában *következtetéseket* tud levonni arra vonatkozóan, hogy ha egy szituációban előfordul valamilyen tényállás,

akkor nagy valószínűséggel előfordul egy másik tényállás is. A generalizációk és a következtetések teszik lehetővé az ágens számára a múlt tapasztalatainak összegzését, általánosítását és a jövő előrelátását, kiszámíthatóságát.

2.7. Azt a lehetséges szituációt, vagyis lehetséges individuumoknak és tényállásoknak azt az együttesét, amelynek fennállása esetén egy adott reprezentáció empirikus mértéke 1, vagyis amely e reprezentációt igazza teszi, ezen *reprezentáció modelljének*, e modell megkonstruálását pedig a *reprezentáció interpretációjának* nevezzük. Amikor egy reprezentációból csak a reprezentáló áll a rendelkezésünkre, és meg akarjuk tudni, mit és miképpen reprezentál, akkor az interpretáció műveletét végezzük: a reprezentációs készlet birtokában a reprezentáló elemeinek intenziói alapján megkeressük azokat a lehetséges individuumokat és tényállásokat, amelyek extenziókként a reprezentáló elemeihez tartoznak. Az interpretáció tehát nem más, mint egy reprezentáció megértése, felfogása: egy lehetséges szituáció felismerése a reprezentálóból annak alapján, hogy a reprezentáló készlet birtokában tudjuk, hogy milyen rendszeres megfelelés (intenzióreláció) áll fenn a reprezentáló elemei és lehetséges individuumok és tényállások között.

Két reprezentáció *episztemologikusan ekvivalens* egymással, ha azonos a modelljük. Ha például egy rajzból és egy verbális leírásból ugyanazt a szituációt ismerjük fel, akkor ezek az ismerettartalmukat illetően egyenértékűek számunkra. Más szempontból természetszerűleg nem feltétlenül egyenértékűek, hiszen a rajz és a nyelvi szöveg egészen különböző asszociációkat kelthet bennünk.

Tegyük fel, hogy adott a világnak vagy szituációk sokaságának egy *VER* verziója valamely reprezentációs készlet szerint, továbbá adott ugyanezen reprezentációs készlet szerint egy olyan *REP* reprezentáció, amely nem része ennek a *VER* verziónak. Ha a *REP* reprezentációnak létezik egy olyan modellje, amely felépíthető a *VER* verzióból, akkor azt mondjuk, hogy a *REP* reprezentáció *interpretálható VER verzió szerint*, és ezen interpretációban létrejövő modellt *REP reprezentáció VER verzió szerinti modelljének* nevezzük.

Egy reprezentációnak egy reprezentációs készlet szerinti interpretációja és ezen reprezentációnak valamilyen verzió szerinti interpretációja nem azonos egymással. Az előbbi — mint már jeleztük — a reprezentáció felfogása és megértése, vagyis egy lehetséges szituáció felismerése a reprezentálóból a reprezentációs készlet birtoklása alapján. Az utóbbi viszont egy (új) reprezentáció, illetve a belőle felismert lehetséges szituációnak a beillesztése egy (már meglévő) verzióba, illetve a verzióhoz tartozó lehetséges világba. Ez a beillesztés természetszerűleg feltételezi a megértést. Amikor például egy verbális szöveggel találkozunk, akkor — némi egyszerűsítéssel — első lépésként kihámozzuk, hogy a szöveg mit akar mondani, milyen lehetséges tényállásokat akar felismertetni, majd második lépésként mindazt, amit a szövegből felismertünk, összevetjük azzal, amit a világról (vagy közelebbről a szöveg tárgyáról) tudunk.

Mivel a világnak (különböző nézőpontok szerint) többféle verziója is lehetséges, ugyanannak a reprezentációnak is lehet többféle verzió szerinti modellje. A világról különböző verziókkal rendelkező emberek különbözőképpen értelmezhetik ugyanazt a szöveget, bár azonos (lehetséges) tényállásokat ismernek fel belőle: ismeretei alapján az egyik például ellentmondásosnak, a másik ellentmondásmentesnek tarthatja.

Tegyük fel, hogy *REP*₁ és *REP*₂ reprezentációk külön-külön interpretálhatók egy *VER* verzió szerint, azaz mindkettőnek megvan a maga *VER* verzió szerinti modellje. Ha ugyanakkor lehetséges egy közös modelljük is *VER* szerint, akkor azt

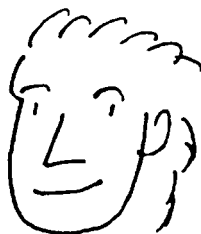
mondjuk, hogy ezek a reprezentációk *koherensek* a *VER* verzió szerinti interpretációjukban. A koherencia, vagyis a közös modell lehetősége azt jelenti, hogy azon lehetséges tényállások között, amelyek a *VER* verzió szerinti interpretációban az egyik és a másik reprezentációt *1* empirikus értékűvé, tehát igazzá teszik, ezen *VER* verzió szerinti interpretációban lehet találni olyan összefüggéseket (lehetséges tényállásokat), amelyek a két reprezentációhoz külön-külön tartozó lehetséges tényállásokat kapcsolatba hozzák egymással.

2.8. Az ember többféle reprezentációs készlettel rendelkezik. A reprezentációs készleteket alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk aszerint, hogy a reprezentáló az ágensnek egy belső állapota vagy pedig az ágens által létrehozott artefaktum, amely hozzáférhető más ágensek számára is. Az előbbi esetben természetes, az utóbbiban nem természetes reprezentáló készletekről, illetve reprezentációkról beszélhetünk.

A *természetes reprezentációk* a közvetlen érzékelésen és észlelésen alapuló belső „képek” a környezetről. A reprezentálók, amelyek e képeket hordozzák, nem az ágens (az organizmus) által alkotott produktumok, hanem belső idegrendszeri állapotok, bonyolult fiziológiai, biofizikai és biokémiai történések együttesei. Az ezen idegrendszeri állapotokat a környezet tényállásaival rendszeres megfelelésbe hozó intenzióreláció az idegrendszernek azokkal a funkcióival azonosítható, amelyeket a kognitív pszichológiában sémáknak neveznek: ezek határozzák meg, hogy az ágens (az organizmus) idegrendszeri állapotainak extenzióiként milyen dolgokat és tényállásokat ismer fel és rögzít, és milyen mentális térképeket, forgatókönyveket alakít ki viselkedésének koordinálására. A természetes reprezentációkkal a továbbiakban nem foglalkozunk, hiszen lényegüket tekintve nem kommunikációs jelenségek: a természetes reprezentálás valamilyen szintű képességével a kommunikációra képtelen állatok is rendelkeznek.

A *nem természetes reprezentációk* esetében a világról, illetve annak szituációról kialakított képet az ágenstől fizikailag elkülönült produktumok hordozzák, amelyeket más ágensek természetes reprezentáció útján fel tudnak fogni és belőlük — nem természetes reprezentációs képességeiket kihasználva — az általuk hordozott képeket ki tudják bontani. A nem természetes reprezentációknak (a továbbiakban jelző nélkül: reprezentációknak) két nagy osztálya van aszerint, hogy a reprezentációs készlet milyen természetű intenzióreláció alapján működik.

A reprezentációk egyik fajtáját olyan emberi produktumok alkotják, amelyekben a reprezentálást lehetővé tevő intenzióreláció a *hasonlóság*. Ilyenek a rajzok, a festmények, a fotók, a filmek, a programzene, a(z anyag)minták, a (fizikai természetű) modellek stb. Ezek a reprezentációk annak alapján működnek, hogy bennük a reprezentáló hasonlóságot mutat más dolgokkal, illetve más dolgok bizonyos aspektusaival. A hasonlóság értelemszerűen azt jelenti, hogy a reprezentációban (a természetes reprezentációs képességgel) tapasztalt tényállások (pl. színek, formák, hangok stb.) megfelelnek különféle dolgokra és szituációkra jellemző tényállásoknak. Például a 4. ábrán a vonalak hasonlítanak egy emberi arc körvonalaira: ez a hasonlóság a rajz intenziója.

4. ábra

A rajz extenziója mindazok az emberek, akiknek az arca ilyen körvonalakat mutat. Mindez még nem reprezentálás, csak a reprezentálás lehetősége: „emberi arc”-rajz, amelyet bárkinek a reprezentálására használhatok. Reprezentáció akkor jön létre, ha a rajzot fel is használom reprezentálásra: ha azt mondom, hogy ezek a vonalak X-et vagy Y-t vagy általában az emberi arcot ábrázolják.

A hasonlóság intenziórelációja objektív adottság: csak azt láthatunk egy képen vagy egy szobron, ami rajta van (más kérdés természetesen, hogy a hasonlóságot, illetve a hasonlóság felismerését éppúgy meg kell tanulnunk, mint a nyelv esetében a szavak jelentését és használatát). A reprezentáló reláció azonban már intencionális: a mi döntésünk, hogy egy dolgot vagy situációt „ilyen meg ilyen”, vagy „olyan meg olyan” képpel reprezentálunk.

Az ábrázoló reprezentációk általánosan elfogadott empirikus értéke a „hasonlóság”, a „hitelesség”. Az azonban már pusztán konvenció kérdése, hogy a hasonlóságot tekintjük-e az egyetlen érvényes empirikus értéknek, gondoljunk például a modern, nonfiguratív képzőművészetre.

A nem természetes reprezentációk másik fajtájában a reprezentációs készlet elemeit a lehetséges individuumokhoz és tényállásokhoz fűző intenzióreláció nem fizikai természetű viszony, mint a hasonlóság, hanem *konvenció*: a reprezentációs készletet használó emberek kölcsönös tudása arra vonatkozóan, hogy a készlet elemeihez milyen extenziók tartoznak. A konvención alapuló intenziórelációt szoktuk jelentésnek nevezni. A konvencionális reprezentációs készletek legfontosabbika az emberi nyelv, de értelemszerűen ide sorolandó az összes olyan (reprezentációra is alkalmas) jelrendszer, amelyben a jeltestet konvenció fűzi a jelölthöz.

A reprezentációs készleteket osztályozhatjuk abból a szempontból is, hogy a reprezentált situációkat összetevőikre bontva, vagy pedig egy kevésbé tagolt kép formájában reprezentálják-e. *Analitikus reprezentációs készleteknek* nevezzük azokat, amelyek a reprezentált situációkat elemi összetevőikre, individuumokra és relációkra bontják, majd ezekből az elemi összetevőkből mintegy újra építik a reprezentált situációkat. Az analitikus reprezentációs készletek tipikus példái a természetes nyelvek, amelyeknek az individuumokat és individuumok halmazait, azaz relációkat jelölő szavaiból a szintaktikai szabályok építenek fel tényállásokra vonatkozó komplex egységeket, mondatokat, és ezek tovább építhetők nagyobb reprezentáló egységekké, azaz szövegekké. *Holisztikusnak* nevezzük az olyan reprezentációs készleteket, amelyek a reprezentált situációkat nem bontják összetevőkre ebben az értelemben. A hasonlóságon alapuló vizuális ábrázolások például holisztikusak, hiszen bennük az individuumok nem válnak el relációiktól.

2.9. A reprezentációs készletek egyfelől a reprezentálók fizikai paramétereiben, másfelől a reprezentálókat a reprezentált szituációk individuumaihoz, relációihoz és elemi szituációihoz azaz tényállásaihoz fűző intenziórelációkban különböznek. A döntő — legalábbis ismeretelméleti szempontból — mindenképpen az intenziórelációk különbsége, hiszen ha két reprezentációs készlet elemeihez az eltérő intenziórelációk következtében különbözőképpen tartoznak extenziókként (lehetséges) individuumok, relációk és tényállások, akkor ez a két reprezentációs készlet különbözőképpen adja meg, fedi le a reprezentált szituációkat. Ugyanazt a szituációt két, az intenziórelációkban eltérő reprezentációs készlettel reprezentálva lehetséges tényállásoknak két különböző együttesét kapjuk.

A különböző reprezentációs készletek, illetve a használatukkal létrehozott különböző verziók között átjárások lehetségesek, például egy verbális leírás alapján le tudunk rajzolni valamit, vagy fordítva, egy kép alapján verbálisan le tudjuk írni az ábrázoltat. Ha RK_1 és RK_2 két különböző reprezentációs készlet, és az előbbinek minden egyes eleméhez hozzárendelhető az utóbbinak valamely eleme vagy elemeinek valamilyen kombinációja, és fordítva, akkor RK_1 és RK_2 homomorf relációban állnak egymással. Ha az RK_1 és RK_2 reprezentációs készletek úgy állnak homomorf relációban egymással, hogy az egymáshoz rendelt elemekből a kétféle készlettel létrehozott különböző reprezentációknak azonos az empirikus értéke, akkor a két reprezentációs készlet között *teljes fordítás* lehetséges: mindaz, ami megadható az egyikben, megadható a másikban is. Előfordulhat természetesen, hogy két reprezentációs készlet között csak a *részleges fordítás* lehetősége áll fenn. Hangsúlyozni kell, hogy a fordítás itt csak szigorúan episztemologikusan értendő: egy festmény, egy szobor vagy egy verbális leírás, ha ugyanazt a ténybeliséget közvetíti is, ezt sohasem ugyanúgy teszi.

2.10. Az emberek az általuk előállított vagy másoktól hozzájuk eljuttatott reprezentációknak nem pusztán semleges birtokosai, hanem attól függően, hogy milyen alapon milyen empirikus értéket tulajdonítanak nekik, meghatározott *kognitív attitűdökkel* rendelkeznek irányukban: van, amit hisznek, van amit nem hisznek, és van, amit nemcsak hisznek, hanem tudnak. *Hinni* valamit annyit tesz, mint egy reprezentációval rendelkezni, és ennek a reprezentációnak 1 empirikus értéket (igazságot, hitelességet, adekvátságot) tulajdonítani. *Tudni* valamit annyit tesz, mint hinni valamit, és evidenciával rendelkezni arra vonatkozóan, hogy amit hiszünk, az ténylegesen fennáll.

Mindazon reprezentációk (verziók), amelyek (életének egy időpontjában) egy ember hiedelmeinek és tudásának a tárgyát képezik, az illető *szubjektív világát* alkotják (abban az időpontban): az objektíve adott világnak egy olyan lehetséges verzióját, amelyet igaznak, hitelesnek, adekvátnak fogad el.

Azokat a reprezentációkat, amelyek több ember hiedelmeinek, illetve tudásának a tárgyát képezik, ezen embercsoport közös hiedelmeinek, illetve *közös tudásának* nevezzük. Abban az esetben, ha az emberek nemcsak közös tudással rendelkeznek, hanem ezt tudják is egymásról, *kölcsönös tudásról* beszélünk. A kölcsönös tudásnak az ad különös jelentőséget, hogy a közösségi viselkedést koordináló konvenciók, normák, szabályok, törvények nem mások, mint a közösség tagjainak arra vonatkozó kölcsönös tudása, hogy bizonyos helyzetekben miképpen fognak cselekedni, viselkedni. Például a nyelv konvenciói, szabályai a nyelvközösség kölcsönös tudása arról, hogy a nyelv egységeihez (szavaihoz, mondataihoz) milyen lehetséges dolgok és tényállások tartoznak extenzióként, vagyis kölcsönös tudás arról, hogy ha valaki mondott valamit, akkor milyen tényállást kívánt felismertetni.

A világhoz való viszony természetszerűleg nemcsak megismerő, hanem cselekvő jellegű: a világot nemcsak megismerni akarjuk, hanem valamiképpen szándékunkban áll beavatkozni a dolgok menetébe, vagyis nemcsak kognitív, hanem *intencionális attitűdökkel*, azaz szándékokkal is rendelkezünk. *Szándékolni* valamit annyit tesz, mint valamilyen reprezentációval rendelkezni és akarni azt, hogy e reprezentáció empirikus értéke / legyen (vagyis hogy következzen be, álljon elő a világban egy olyan szituáció, amelynek az adott reprezentáció igaz, hiteles, adekvát reprezentációja). (Ehhez a fejezethez lásd: BARWISE—PERRY: 1983., CRESSWELL: 1973., HORÁNYI: 1982., LEWIS: 1970., NEISSER: 1984., PETŐFI: 1983., RYLE: 1974.)

3. A kommunikációs cselekvés

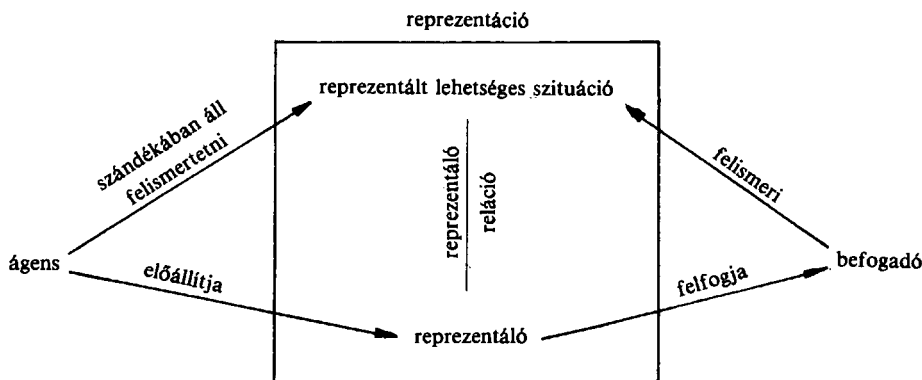
3.1. A cselekvés egy *szándékolt változás előidézése* a világ szituációiban. A kommunikációs cselekvés egy szándékolt változás előidézése egy reprezentáció felmutatása, átadása, azaz egy kommunikációs megnyilatkozás útján. A kommunikációs cselekvést (mint minden egyéb cselekvést is) azon keresztül jellemezhetünk, hogy megadjuk, milyen változásokat, milyen módon idézett elő az ágens.

3.2. A kommunikációs cselekvésben előidézett (előidézeni szándékolt) változások összetett rendszert alkotnak. A legalapvetőbb változás, amelyet egy ágens egy reprezentáció átadásával elérni szándékozik, egy *lehetséges szituáció felismerése* a befogadó oldalán. Kommunikációs cselekvésről csakis akkor beszélhetünk, ha a felismertetésnek ez a szándéka az ágens részéről fennáll. Ha például anélkül mondok ki szavakat vagy mondatokat egy hallgatóság előtt, hogy ezen szavakkal vagy mondatokkal bármit is fel akarnék ismertetni a hallgatósággal (a szándékom — tegyük fel — pusztán a hangom próbálgatása), kommunikációs kísérlet nem történt.

Ahhoz, hogy a kommunikációs cselekvés sikeres lehessen, a befogadónak is úgy kell kezelnie az ágenst, mint aki fel akart vele ismertetni valamit. Ha a befogadó nem így kezeli az ágenst, azaz nem tulajdonít neki felismertetési szándékot, akkor bármit tett is az ágens, a befogadó nem fogja azt kommunikációs cselekvésként értelmezni. Ha például valaki, akihez beszélek, azt hiszi, hogy csak magamban dúdolgatok, nem fog értelmet keresni a szavaim mögött, nem fogja úgy vélni, hogy valamit meg akartam világítani előtte.

A kommunikációs cselekvésben az ágens a felismertetési szándékát egy reprezentáció felmutatásával, átadásával kísérli meg megvalósítani. Ha a befogadó birtokolja azt a reprezentációs készletet, amelynek használatával az ágens ezt a reprezentációt előállította, akkor megvan a feltétele annak, hogy a felismerés megtörténjen, azaz hogy végbemenjen az a változás, amelyet az ágens el akart érni. (5. ábra.)

A szándékolt felismerés valójában nem más, mint a reprezentáció interpretációja, megértése a reprezentációs készlet intenziórelációi alapján, és önmagában még semmiféle episztemologikus vagy intencionális attitűdöt nem jelent. Magyarán a felismerés, az interpretáció, a megértés nem implikálja, hogy igaznak is tartjuk, el is hisszük vagy éppen szándékoljuk is azt, amit felismertünk. Így a felismertetési szándékát semmiképpen sem szabad hiedelmek, szándékok vagy cselekvések kiváltására irányuló szándékokkal azonosítani.

5. ábra

A kommunikációs cselekvés tehát akkor sikeres, ha a befogadó felismeri azt a lehetséges szituációt, amelyet az ágens fel akart vele ismertetni, vagyis ha az ágens és a befogadó a megértés útján mintegy találkoznak ebben a lehetséges szituációban. Ebből a szempontból a kommunikációs cselekvés egy *koordinációs kooperatív játékba* történő belépés. A koordinációs játékokat az jellemzi, hogy a feleknek egyenlő a nyereségük (nem lehetséges, hogy miközben az egyik nyer, a többiek veszítenek, és fordítva), és ezt a nyereséget akkor tudják elérni, ha a játékszituáció kínálja cselekvési lehetőségek közül úgy választanak, hogy választásuk találkozzon a többiek választásával. Nyilvánvaló, hogy sikeres megoldás akkor következhet be, ha valamilyen módon mindegyik résztvevő kalkulálni tud azzal, hogy mit tesznek a többiek, és saját választásait és cselekvéseit a többiekéhez tudja igazítani.

A koordinációs játékproblémák megoldásához a kölcsönös tudáson keresztül vezet az út, hiszen a kölcsönös tudás lehetővé teszi a felek számára egymás viselkedésének beláthatóságát, kiszámíthatóságát, a választások és a cselekvések egymáshoz igazítását. A kommunikáció esetében a közös nyereségnek, azaz a kölcsönös megértésnek az intenziórelációkat rögzítő konvenciók a biltositékai, vagyis a kommunikációs kapcsolatba lépő feleknek az a kölcsönös tudása, hogy közös reprezentációs készletük elemeihez milyen lehetséges dolgok, milyen lehetséges tényállások tartoznak extenziókként.

3.3. Amikor egy befogadónak felmutatunk, átadunk egy reprezentációt, vagyis amikor egy kommunikációs megnyilatkozást produkálunk, nemcsak annyit cselekszünk, hogy felismertetünk egy lehetséges szituációt, hanem e felismertetésben egyúttal más dolgokat is megteszünk: állítunk, ígérünk, engedélyezünk, tiltunk, kérünk, magyarázunk, feltételezünk, véleményt nyilvánítunk, tiltakozunk, állást foglalunk, javasolunk, figyelmeztetünk, parancsolunk, minősítünk és még hosszasan lehetne sorolni. Ezeket a felismertetés aktusában végrehajtott cselekvéseket *illokúciós aktusoknak* nevezzük.

Az illokúciós aktusok sikeres végrehajtásának kötött, *konvenciószerű feltételei* vannak. A legegyszerűbb feltétel természetesen az, hogy sikeresen végrehajtsuk a felismertetés aktusát. Ha például az ágensnek kommunikációs szándékú megnyilatkozásával semmilyen lehetséges tényállást nem sikerült felismertetnie a befogadó-

val, akkor e megnyilatkozásával állítania vagy ígérnie sem sikerülhet. A feltételek egy másik csoportja a kommunikációs megnyilatkozás reprezentációs tartalmára, vagyis a felismertetett lehetséges tényállás természetére vonatkozik, például nem ígérhetünk érvényesen olyasmit, ami már a múltban megtörtént. Alapvető sikereségi feltétel az ágens őszintesége is: például nem állíthatunk érvényesen olyasmit, amiről köztudomású, hogy hamisnak tartjuk. Végül vannak olyan feltételek, amelyek az ágens és a befogadó szerepviszonyaira vonatkoznak, például általában nem adhatunk parancsot olyan személynek, aki a hierarchiában felettünk áll.

Normális körülmények között minden kommunikációs megnyilatkozásnak van valamilyen (szándékolt) *illokúciós cselekvési értéke*. Ha a megnyilatkozás kielégíti a sikerességi feltételeket, akkor az illokúciós cselekvési szándékok meg is valósulnak. Ha például az ágens megnyilatkozása kielégíti a parancsadás vagy az ígérés feltételeit, és a befogadó felismeri, hogy az ágens mit szándékozott, akkor ezzel a parancsadás vagy az ígérés meg is történt: az ágens elkötelezte a befogadót, illetve saját magát valaminek a megtétele mellett.

Mindennek alapján a kommunikációs megnyilatkozásokat

$\Pi(p)$

formában adhatjuk meg, ahol p a megnyilatkozás reprezentációs tartalma, I pedig az illokúciós cselekvési érték indikátora. A p azt mutatja, hogy az ágens milyen lehetséges tényállást szándékozik felismertetni, I pedig azt jelzi, hogy e lehetséges tényállás felismertetésével milyen módon szándékozik beavatkozni a dolgok menetébe.

A felismertetés aktusa és a felismertetésben végrehajtott illokúciós aktus konvencionális, így az általuk szándékolt változások a konvenciók erejénél fogva bekövetkeznek: ha például a nyelv (a reprezentációs készlet) szabályait betartva és az ígérés sikerességi feltételeinek eleget téve mondtam ki egy megnyilatkozást, és abból a befogadó felismerte, hogy mit szándékoztam ígérni (reprezentációs tartalom), akkor az ígéret már meg is történt, és ennek következményeiért felelősséggel tartozom: az ígéret beváltását számon kérhetik rajtam. A kommunikációs cselekvés illokúciós aspektusában tehát egyfelől az fejeződik ki, hogy nem kommunikálhatunk akármit és akárhogy, másfelől, hogy ha viszont kommunikáltunk valamit, azért viselnünk kell a felelősséget.

3.4. A felismertetésnek és a felismertetésben végrehajtott illokúciónak a konvencionális aktusain túl az ágensnek lehetnek további szándékai is, amelyeket kommunikációs cselekvésével el akar érni: szándékában állhat olyan természetű változásokat kiváltani a befogadó oldalán, hogy az higgyen el vagy tegyen meg valamit, vagy esetleg, hogy kerüljön valamilyen emocionális állapotba. Ezek a változások nem kapcsolódnak a konvenció erejével a megnyilatkozáshoz, hanem a konvencionális aktusok végrehajtása nyomán másodlagos következményként jelenhetnek meg.

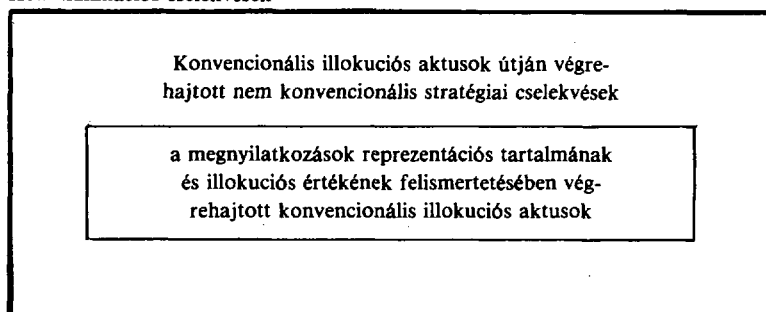
Az olyan természetű hatások kiváltására irányuló aktusokat, hogy a befogadó elhisz vagy megcselekszik valamit (esetleg valamilyen emocionális állapotba jut), *kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvésnek* nevezzük. Ezeket a cselekvéseket az jellemzi, hogy az ágens megcélazza a befogadó episztemologikus vagy intencionális attitűdjeinek a megváltoztatását, és e cél elérése érdekében — egy többé-kevésbé világos stratégia alapján — olyan illokúciós aktusokat hajt végre, amelyek reményei szerint elvezetnek a megcélzott változásokhoz a befogadó oldalán. Ha pél-

dául el akarjuk érni, hogy a befogadó legyen meggyőződve valamiről, aminek igazságát nem fogadná el magától értetődőnek, eljárhatunk úgy, hogy olyan állításokat teszünk előtte, amelyekről tudjuk, hogy igazaknak fog tartani, és amelyekből ugyanakkor kimondatlanul következik mindaz, amiről meg akarjuk győzni. (6. ábra.)

Kitűnik, hogy amíg a felismertetésre és az illokúciós aktusokra irányuló szándékaink mindig nyíltak, hiszen konvencionálisak, a kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvésben a szándékok teljes mértékben rejtve is maradhatnak a befogadó előtt. Ezekben az esetekben *manipulatív kommunikációról* beszélünk. Mindazonáltal a stratégiai cselekvésnek, ha a befogadó megtévesztése érdekében el is akarja rejteni tényleges céljait, csakis akkor lehet esélye a sikerre, ha a felismertetés és az illokúció konvencionális aktusai megvalósultak: akármilyen legyen is a szándékom egy kommunikációs megnyilatkozással, akármilyen fortélyosan igyekszem is manipulálni a befogadót, célokat csakis akkor érhetem el, ha a befogadó megértette megnyilatkozásomat, azaz felismerte reprezentációs tartalmát és illokúciós cselekvési értékét.

Kommunikációs cselekvések

6. ábra

3.5. A kommunikációs cselekvést — éppúgy, mint a fizikai tetteket — általános pragmatikai elvek vezérlik. A kommunikáció útján végrehajtott stratégiai cselekvés szintjén a cselekvések racionalitásának univerzális elve érvényesül, amelyet a következőképpen fogalmazhatunk meg:

Adott cél esetében válaszd azt a cselekvést, amely a leghatékonyabban, a legkisebb ráfordítással vezet el a célhoz.

Amikor a befogadóval valamit el akarunk hitetni, valamiről meg akarjuk győzni, valamilyen cselekvésre rá akarjuk venni, azaz amikor szándékunkban áll valamilyen episztemologikus vagy intencionális attitűdöt kiváltani a befogadó oldalán, akkor kommunikációs stratégiánk kialakításában igyekszünk ezt az elvet követni: megnyilatkozásainkat ismereteink, tudásunk alapján úgy próbáljuk összeállítani, hogy optimálisak legyenek a kiváltani szándékolt attitűdök előidézése szempontjából.

Az illokúciós aktusok sikeres végrehajtása egy lehetséges tényállásnak (szituációnak) és egy illokúciós cselekvési értéknek a felismertetését feltételezi. Láttuk, hogy a felismertetés együttműködést követel a kommunikációs felektől, éppen ezért

a kommunikációs cselekvésnek ezen a szintjén egy általános *együtműködési elv* érvényesül, amely azt diktálja a feleknek, hogy maximálisan működjenek együtt a kölcsönös megértés biztosítása érdekében.

Az együtműködés elvéből a kommunikációs megnyilatkozás „optimalizálására” vonatkozó ún. *társalgási maximák*, szabályszerűségek vezethetők le:

MENNYISÉG

Közlésed tartalmazza mindazt az információt, amelyre az adott kommunikációs cél elérése szempontjából szükség van. Közlésed ne tartalmazzon több információt, mint amennyire szükség van.

MINŐSÉG

Ne mondj olyasmit, amiről azt gondolod, hogy hamis. Ne mondj olyasmit, amivel kapcsolatban nincs megfelelő evidenciád.

VISZONY

Légy releváns.

MÓD

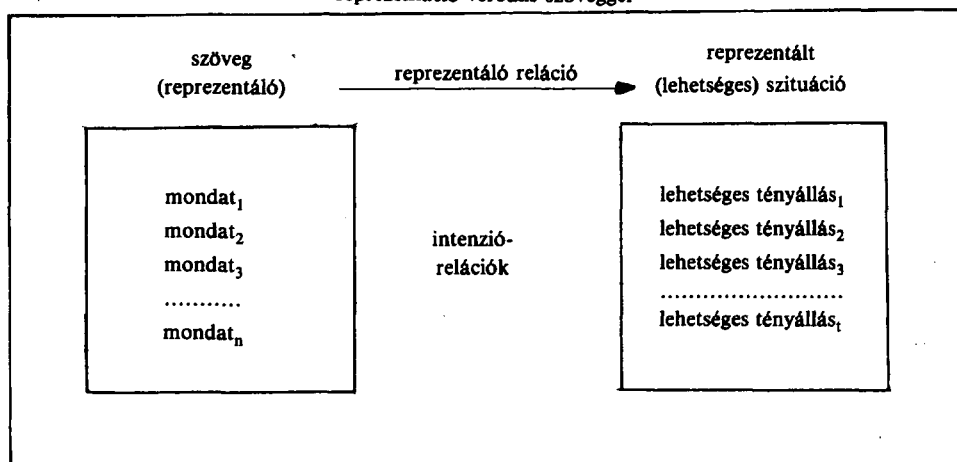
Légy világos. Kerüld a kifejezések zavarosságát. Kerüld el a többértelműséget. Légy tömör. Beszélj rendezetten.

A társalgási maximák oly mértékben áthatják kommunikációs aktusainkat, hogy még a megértésüknek is jelentést tudunk tulajdonítani: az irónia, a gúny és a sugallt jelentés egyéb fajtái mind ezeknek a szabályszerűségeknek a szándékos figyelmen kívül hagyásából állnak elő. (Ehhez a fejezethez lásd: AUSTIN: 1990., GRICE: 1957., 1975., HABERMAS: 1981., LEWIS: 1969., PLÉH—SÍKLAKI—TERESTYÉNI: 1988., SCHIFFER: 1972., SEARLE: 1969., TERESTYÉNI: 1981.)

4. Szöveg és interpretáció

4.1. A *szöveg* reprezentációs tartalommal és illokúciós cselekvési értékekkel rendelkező kommunikációs produktumok koherens együttese. Mint korábban említettük, szövegelméleti értelemben nemcsak a verbális megnyilatkozások, mondat-együttesek tekinthetők szövegnek, hanem bármely kommunikációs termék, amely hordoz valamilyen reprezentációt egy szituációról, és amelynek felmutatása valamilyen illokúciós cselekvés kísérletének minősül. A továbbiakban mégis elsősorban verbális szövegekről fogunk beszélni, egyfelől azért, mert a verbális szövegeken jól megfigyelhető a szövegszerűség mibenléte, másfelől azért, mert a gyakorlatban a szövegelemzési feladatok túlnyomórészt verbális szövegekhez kötődnek.

A verbális szövegek (a későbbiekben: szövegek) önálló reprezentáló funkcióval rendelkező mondatokból épülnek fel. Adott esetben természetsszerűleg egyetlen mondat is alkothat szöveget. (7. ábra.)

7. ábra

A szövegek lehetnek *monológok* vagy *dialogusok*, aszerint, hogy az ágens (a beszélő) és a befogadó (a hallgató) szerepei a résztvevő felek között cserélődnek-e vagy sem. A monológoknak lehet a szöveg egészére kiterjedő illukúciós cselekvési értékük, ezen belül azonban általában minden mondatnak megvan a maga egyedi cselekvési értéke a szöveg kontextusában. Lehetséges például, hogy egy szöveggel, amely három mondatból áll, amellet kívánok érvelni, hogy *r*. A szöveg egésze az érvelés cselekvési értékét hordozza, ezen belül azonban az egyes mondatok kimondásának is jól körülhatárolható, esetleg expliciten is kifejezett cselekvési értéke lehet:

illukúciós cselekvési érték

a szöveg egésze ————— ■ érvelés

 („amellet kívánok érvelni, hogy *r*”)

 mondat₁ ————— állítás

 („állítom, hogy *p*”)

 mondat₂ ————— magyarázás

 („*p*-t azzal magyarázom, hogy *q*”)

 mondat₃ ————— következtetés

 („*q*-ből arra következtetek, hogy *r*”)

Mondatok egymásutánja csakis akkor tekinthető szövegnek, ha a mondatok *koherens* együtttest alkotnak. A reprezentációs tartalom szintjén koherencia akkor jön létre, ha a mondatoknak létezik egy közös modellje, vagyis ha a hozzájuk extenzióként tartozó lehetséges tényállások között van valamilyen összefüggés. A „Béla moziba ment. A víz elpárolog a melegben.” mondatokat például kevésbé érezzük koherensnek, mivel nem látunk közöttük tartalmi kapcsolatot. Azok az összefüggé-

sek, amelyek a mondatok egymásutánját koherens szöveggé tehetik, sokfélék lehetnek: a tárgyalási univerzum (pl. a szereplők) azonossága, alá-fölérendeltségi viszonyok, idő- és térbeli összefüggések, ok-okozatiság stb. Az illokúciós cselekvési értékek szintjén a mondatok akkor koherensek, ha reprezentációs tartalmukban koherensek, és ha a kimondásukban végrehajtott illokúciós aktusok egymás után következő rendjükben helyénvalók, azaz kielégítik az érvényességi feltételeket. Az alábbi dialógusban például hiába áll fenn nyilvánvaló tartalmi kapcsolat a két mondat között, nem érzékelünk koherenciát, mivel a válasznak szánt megnyilatkozás nem elégti ki a válaszadás érvényességi feltételeit, hiszen normális körülmények között kérdésre nem szoktunk kérdéssel válaszolni:

A: — Hány óra van?

B: — Elmúlt már dél?

A nyelvnek is számos olyan eszköze van, amely a koherencia kifejezésére (is) szolgál: kötőszavak, névelők, névmások stb., a mondatok tényleges tartalmi összetartozását azonban ezeknek a használata önmagában még nem biztosítja (a „Béla moziba ment, ezért a víz elpárolog a melegben” nem hat kevésbé összefüggéstelennek, mint a kötőszó nélküli példa). A koherencia ugyanis *kontextusfüggő* tulajdonság: megfelelő háttérismeretek alapján mondatok látszólag kusza halmazának is értelmet tudunk tulajdonítani, ha viszont az értelmezéshez szükséges kontextus hiányzik, könnyen átlátható összefüggéseket sem tudunk felismerni. Ha például a „Béla moziba ment. A víz elpárolog a melegben.” mondatok olyan befogadó előtt hangzanak el, aki számára tudott, hogy Bélának kötelessége lenne egy túlfűtött laboratóriumban a kísérletekhez előállított desztillált vizet hűvösben tartani, az összefüggés azonnal nyilvánvalóvá válik, és a két mondat koherens együttesként értelmeződik.

4.2. A szövegek az információk kétféle típusát hordozzák. *Konvencionális szöveginformációknak* nevezzük mindazokat a lehetséges tényállásokat, amelyek a szöveg elemeihez (szavaihoz, mondataihoz) konvencionálisan, vagyis az intenziórelációk által meghatározott extenziókként tartoznak. Ezek a szöveginformációk tulajdonképpen a szöveg konvencionális jelentéstartalma, amely minden olyan befogadó számára, aki ismeri a szöveget létrehozó nyelv szabályait, konvencióit, egyformán adott.

A konvencionális szöveginformációknak is két típusa van: közölt információk és előfeltételezett információk. *Közölt szöveginformációk* azok a lehetséges tényállások, amelyeknek felismertetésére a mondat használata irányul, *előfeltételezett szöveginformációk* pedig azok a lehetséges tényállások, amelyeket a mondat használata ismeretnek vesz a befogadó oldalán. Például a „Béla felesége volt az, aki becsukta az ablakot.” mondatban olyan előfeltevések vannak, hogy:

— létezik egy, az ágens és a befogadó által egyaránt ismert személy, akit Bélának hívnak;

— Bélának van felesége;

— létezik egy bizonyos ablak, amelyet valaki becsukott;

— többen is vannak, akik az ablakot becsukhatták.

Ezekhez az előfeltevésekhez képest a mondat közölt információtartalma pusztán annyi, hogy „nem más, hanem éppen Béla felesége volt az, aki az ablakot becsukta”. Magától értetődik, hogy ha a befogadó számára a mondat előfeltevései nem igazak, ha például úgy tudja, hogy Bélának nincs felesége, vagy hogy az ablakot nem csukták be, akkor a mondatot nem fogja helyénvalónak találni.

A konvencionális szöveginformációkat értelemszerűen a nyelv konvencióinak, szabályainak ismerete alapján, azoknak birtokában fogjuk fel.

Nem konvencionális szöveginformációknak azokat a lehetséges tényállásokat nevezzük, amelyek nem konvenciószerűen tartoznak a szöveg elemeihez (szavaihoz, mondataihoz), hanem a konvencionális szöveginformációkból több-kevesebb valószínűséggel következnek. Ezeknek a következtetéseknek a funkciója az, hogy megteremtsek a konvencionális szöveginformációk közötti összefüggéseket, kitöltsék a hézagokat, egységbe fogják az egyes mondatok tartalmát, vagyis hogy biztosítsák a koherenciát. Például „Az autó már nem tudott fékezni. Bélát kórházba szállították.” mondatok esetében az a következtetés biztosíthatja a koherenciát, hogy „Az autó elütötte Bélát.”.

A nem konvencionális szöveginformációk tehát nem adóttak konvencionálisan a szövegben, hanem *ki kell következtetni* őket. A következtetések teremtik meg azt a keretet, amelyben a konvencionális szöveginformációk értelmet nyernek. Például a „Béla keresett egy gyertyát, meggyújtotta, majd nekiállt kicserélni a biztosítékot.” mondatnak azon következtetéseknek az alapján tulajdoníthatunk értelmet, hogy „kialudt a villany, és Béla úgy gondolta, hogy ennek az az oka, hogy kiégett a biztosíték”. Az ilyesfajta következtetések rendszerint a nyelv ismeretén túlmenő háttértudást igényelnek. Ha például valaki nem tudja, hogy a villany váratlan kialvásának oka lehet a biztosíték kiégetése, azt sem nagyon fogja érteni, hogy mit akar Béla a biztosítékkal kezdeni.

Mondatoknak egy adott halmazához fantáziánktól függően természetesen értelmezési kereteknek a sokaságát gyárthatjuk. Például „Az autó már nem tudott fékezni. Bélát kórházba szállították.” mondatok esetében olyan értelmezési keret is kigondolható, hogy „Az autó az árokba csúszott. A vezető Bélát okolta a történe-kért, aki részegen az autó elé tántorgott. Mérgében úgy megverte Bélát, hogy a mentőket kellett hívni.” Nyilvánvaló azonban, hogy az efféle értelmezési keretek meglehetősen kevésbé kötődnek a mondatok konvencionális információihoz, és a szöveg szempontjából teljesen esetlegesek. Éppen ezért a nem konvencionális szöveginformációk közé csak azokat a következtetéseket, azokat az értelmezési kereteket soroljuk, amelyek a lehető legkevesebb többletinformáció bevonásával a legközvetlenebbül kapcsolódnak a konvencionális szöveginformációkhoz.

A nem konvencionális szöveginformációknak azt a legkisebb halmazát, amely a szöveg egészéből több-kevesebb valószínűséggel következik, *a szöveg témájának* nevezzük. A téma kikövetkeztethetősége a koherencia alapfeltétele: ha két mondat-halmazhoz nem találunk egy közös témát, akkor a két mondat-halmazt nem tekintjük egyetlen összetartozó szövegnek.

A témához való viszony meghatározza a szöveg elemeinek (szavainak, mondatainak, mondategyütteseinek) *a relevanciáját*. Minél nagyobb mértékben járul hozzá a szövegnek valamely eleme a téma meghatározásához, annál relevánsabb az adott szövegkontextusban, és fordítva.

Egy adott témájú szövegben belül több altéma is lehetséges.

A kommunikációs ágensnek természetesen a nem konvencionális szöveginformációkat is szándékában áll felismertetni, hiszen ezek nélkül a befogadó nem tudná megalkotni a szöveg koherens modelljét. Az ágens által felismertetni szándékolt nem konvencionális szöveginformációk felismerését a befogadó oldalán az együttműködés pragmatikai elvének, illetve a belőle adódó társalgási maximáknak a követése biztosíthatja: az ágens a szövegben éppen annyi és olyan konvencionális információt ad, hogy abból — a kontextus függvényében — a befogadó nagy valószí-

nűséggel a szándékolt nem konvencionális információra következtethessen. Vagyis az ágens arra törekszik, hogy a szöveg konvencionális jelentéstartalma mintegy sugalljon bizonyos következtetéseket a befogadó számára; éppen ezért az ily módon felismertetni, illetve kikövetkeztettetni szándékolt információkat *sugallt* vagy — a konvencionálissal szembeállítva — *kommunikációs* jelentésnek is nevezik.

A konvencionális és nem konvencionális szöveginformáció megkülönböztetés nemcsak a reprezentációs tartalomra, hanem az illokúciós cselekvési értékre is érvényes. A nyelvben vannak olyan, úgynevezett *performatív kifejezések*, amelyek az illokúciós cselekvési érték konvencionális indikátoraiként funkcionálnak. Ilyenek például bizonyos igék egyes szám első személyű formái: állítom, hogy..., esküszöm, hogy..., kinyilvánítom, hogy..., megparancsolom, hogy..., megígérem, hogy..., arra következtetek, hogy..., javaslom, hogy... stb. Ezeket a konvencionális indikátorokat azonban nem mindig használjuk, mert a cselekvési érték — nem konvencionális információként — a reprezentációs tartalomból és a kontextusból kikövetkeztethető.

4.3. *Szövegek interpretációján* azt a folyamatot értjük, amelyben a szöveg befogadója felismer a szövegből egy lehetséges szituációt, azaz megalkotja a szöveg modelljét, továbbá felismeri a szövegben szándékolt cselekvési érté(ke)ket, azaz meghatározza, hogy a szöveg kommunikálásában az ágens milyen illokúciós aktus(oka)t kívánt végrehajtani.

A befogadó a szöveg interpretációjában egyfelől a nyelvi ismereteit, a nyelvi kompetenciáját, másfelől a világról való tudását és hiedelmeit használja. A kettő között nincs éles határ, hiszen például az „autó” szó jelentésének (intenziójának, használati szabályának) az ismerete arra vonatkozó tudást is magába foglal, hogy egyáltalán mi az autó.

A befogadónak a világról való hiedelmei és tudása alkotja a befogadói *kontextust*. A befogadói kontextuson belül többféle tartomány is elkülöníthető:

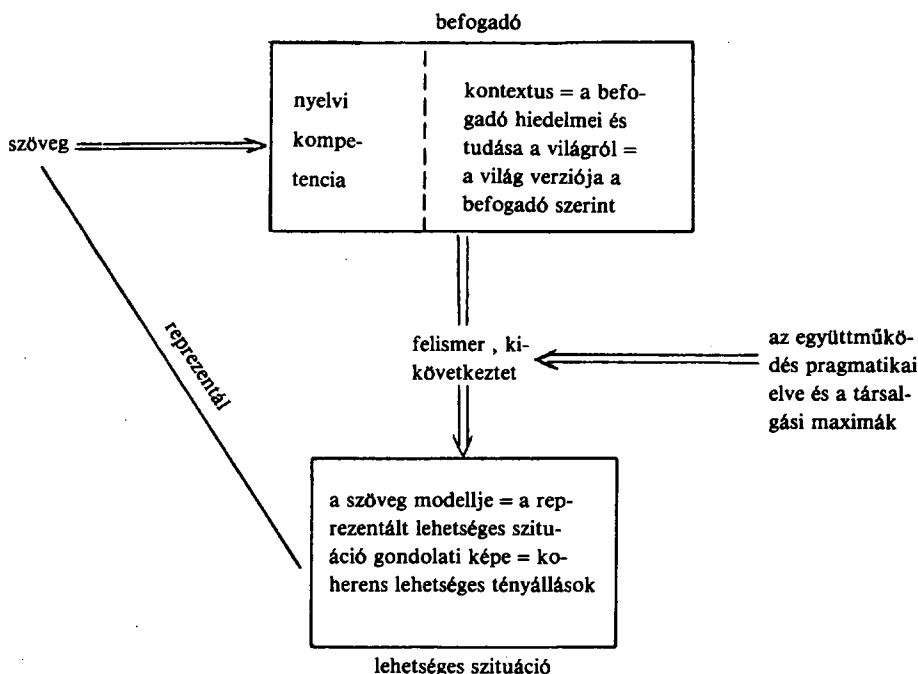
- (A) a kommunikációs szituáció elemeire, mindenekelőtt az ágensre, az ágens szándékaira, társadalmi helyzetére, a befogadóhoz való viszonyára és más hasonló tényezőkre vonatkozó befogadói hiedelmek és tudás;
- (B) a szövegkontextus, vagyis mindaz, amit a befogadó a szövegelőzmény alapján hisz és tud (ha volt egyáltalán szövegelőzmény);
- (C) a szöveg tartalmával, vagyis az általa reprezentált lehetséges szituációval kapcsolatos korábbi (a szöveg kommunikációját és befogadását megelőző) befogadói hiedelmek és tudás, ezen belül:
  - (C1) a szöveg konvencionális információihoz (a közölt és előfeltételezett tartalomhoz) tartozó hiedelmek és tudás;
  - (C2) a szöveg nem konvencionális információinak kikövetkeztetéséhez szükséges hiedelmek és tudás;
- (D) a befogadó egyéb hiedelmei és tudása.

Az interpretáció folyamata abban áll, hogy a befogadó a nyelvi kompetenciája és a kontextus alapján felfogja a szöveg konvencionális és nem konvencionális információit, vagyis felismeri és kikövetkezteti lehetséges tényállásoknak egy olyan összefüggő, koherens együttesét, amely a szöveg összes mondatát igazzá, és a szöveg kommunikálását érvényes illokúciós cselekvéssé teszi. Az interpretáció eredménye tehát a szövegnek egy modellje: egy gondolati kép egy lehetséges szituációról és az ágens által végrehajtani szándékolt kommunikációs cselekvésről.

A szöveg modelljének megalkotásában az ágens mindvégig az együttműködés pragmatikai elvét és a belőle következő társalgási maximákat követi: olyan tényállá-

sokat rendel a szöveghez, amelyeket az ágens ténylegesen felismertetni és kikövetkeztetni szándékozott, ha ő is követte az együttműködési elvet és a társalgási maximákat. Ez a biztosítéka annak, hogy az ágens és a befogadó találkoznak abban a lehetséges szituációban, amelyet az egyik felismertetni szándékozott a szöveggel, a másik pedig felismert a szövegből. (L. 8. ábra. Az ábra az egyszerűség kedvéért a szöveg illokúciós aspektusát nem tünteti fel.)

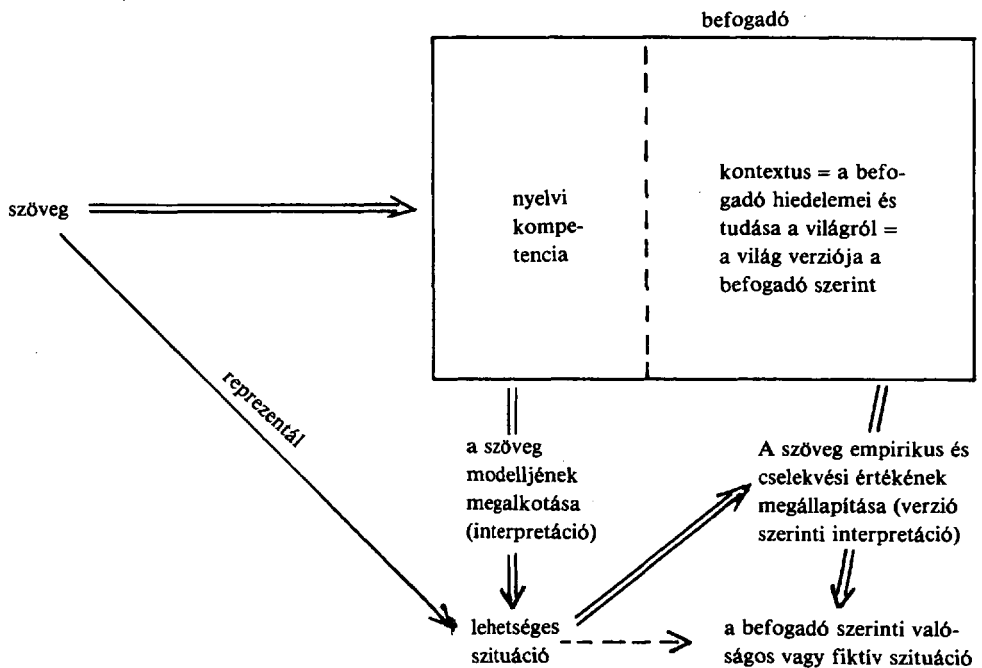
8. ábra

4.4. A befogadó a szöveg interpretációjának útján megalkotja egy lehetséges szituáció gondolati képét, és ezáltal megtudja, hogy a szöveg szerint milyen lehetséges tények állnak fenn, továbbá megtudja, hogy az ágens milyen illokúciós cselekvés(ek)e)t szándékozott végrehajtani. Az interpretáció folyamata azonban ezzel még nem vált teljessé: a befogadó ugyanis csak akkor képes a továbbiakban hasznosítani a szöveget, ha megállapította, hogy a szöveg által közvetített gondolati képnek, a szöveghez rendelt modellnek ténylegesen mi felel meg a világban, vagyis ha az interpretációban nyert gondolati képet, modellt összeveti mindazzal, amit a világról hisz és tud. Az interpretáció folyamata tehát akkor válik teljessé, ha a befogadó végrehajtja a szöveg azon *verzió szerinti interpretációját* is, amellyel hiedelmeiben és tudásában a világról rendelkezik. Ha ezt nem tenné meg, akkor nem differenciálna aközött, amit a szöveg közvetít, és ami a hiedelmei és tudása szerint a világban ténylegesen fennáll, illetve aközött, amit az ágens cselekedni szándékozott, és amit ténylegesen meg is cselekedett.

A szöveg reprezentációs tartalmának szintjén a befogadói világverzió szerinti interpretáció azt jelenti, hogy a befogadó az általa hitt, illetve tudott szituációkban megkeresi azokat a lehetséges tényállásokat, amelyek a szöveghez rendelt modelljét alkotják. Első lépésként azt állapítja meg, hogy a szövegből felismert lehetséges tényállásokat az általa *valóságnak* hitt vagy tudott szituációkban kell-e keresnie, vagy pedig csak *elképzelt, fantázia szülte, fiktív* szituációkban. Második lépésként meghatározza a *szöveg empirikus értékét* ezekben a szituációkban, vagyis megvizsgálja, hogy a szöveg modelljét alkotó lehetséges tényállások nem mondanak-e ellent az általa ismert valóságos vagy fiktív szituációknak. Ha ellentmondást talál, akkor a szöveget hamis, nem megfelelő, nem hiteles, ha pedig ellentmondást nem talál, akkor igaz, megfelelő, hiteles reprezentációnak fogja tekinteni.

A szöveg illokúciós cselekvési aspektusának szintjén a befogadói világverzió szerinti interpretáció azt jelenti, hogy a befogadó a világról való hiedelmei és tudása alapján megállapítja, hogy az ágens által a szöveg kommunikálásában végrehajtani szándékolt illokúciós cselekvés(ek)nek az *érvényességi feltételei* fennállnak-e a kommunikációs szituációban. Ha az érvényességi feltételek fennállnak, akkor az ágens szándékolt cselekvés megtörtént, ha nem állnak fenn, akkor az ágens cselekvési szándéka nem volt sikeres.

A befogadó által az interpretációban a szöveghez rendelt modell a világverzió szerinti interpretációban válik egy lehetséges szituáció gondolati képéből egy (a befogadó szerint) valóságos vagy fiktív szituáció gondolati képévé, vagyis a szöveg a világverzió szerinti interpretáció nyomán gazdagítja a befogadónak a valóságos és a képzelt dolgokról való tudását vagy hiedelmeit. (L. 9. ábra. A szöveg illokúciós cselekvési aspektusát ez az ábra sem tünteti fel.)

9. ábra

4.5. Különböző szövegek, illetve szöveginformációk nem azonos mértékben gyarapítják a befogadók tudását a világról, illetve egy-egy valóságos vagy fiktív szituációról. A szövegek tudásgyarapító erejét *informativitásnak* vagy *információértéknek* nevezzük.

Információ az emberek számára mindaz a lehetséges tényállás, amelyet reprezentációs képességükkel (reprezentációs készleteik használatával) meg tudnak ragadni, fel tudnak ismerni. Az, hogy egy szövegnek egy befogadó számára milyen mértékű az informativitása, attól függ, hogy a szöveg által megragadhatóvá, felismerhetővé tett információkat miképp tudja hasznosítani.

Az informativitás magától értetődő módon kontextusfüggő: a befogadó hiedelmeitől és tudásától függ, hogy egy szöveget milyen mértékben tud hasznosítani. Ugyanaz a szöveg különböző befogadói kontextusban különböző informativitással, különböző információértékkel bírhat.

Egy szöveg informativitása a befogadói kontextus függvényében kétféle szempontból mérődhet:

- (A) Egyfelől értékelődhet a szöveg abból a szempontból, hogy a befogadói kontextussal találkozva milyen mértékben alkalmas arra, hogy egy lehetséges szituációt maradéktalanul felismertessen. Ha a szöveginformációkból a befogadó meg tudja konstruálni a szövegnek egy olyan modelljét, létre tudja hozni egy lehetséges szituációnak egy olyan gondolati képét, amely koherens és kielégíti a befogadói kontextust, azaz nincs ellentmondásban mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud, akkor a szöveg informatív ebből a szempontból. Az informativitásnak ezt az aspektusát *szemantikai informativitásnak* nevezzük.
- (B) Másfelől értékelődhet a szöveg abból a szempontból, hogy a befogadó a világról való hiedelmei és tudása függvényében mit tud kezdeni azzal a lehetséges szituációval, amelyet az interpretációban a szövegből felismert. Ha a befogadó valamiképpen hasznosítani tudja, hogy a szövegből felismert egy lehetséges szituációt, azaz hogy tudomására jutottak bizonyos koherens tényállások, akkor a szöveg informatív számára ebből a szempontból. Az informativitásnak ezt az aspektusát *pragmatikai informativitásnak* nevezzük.

Egy szöveg informatív lehet szemantikai szempontból, de nem feltétlenül informatív pragmatikailag. Ahhoz viszont, hogy pragmatikai szempontból informatív lehessen, feltétlenül informatívnek kell lennie szemantikailag.

Egy szöveg szemantikailag informatív, ha a konvencionális szöveginformációk kielégítik az együttműködés elvéből következő társalgási maximákat. Ez a követelmény a következőket jelenti:

- (a) A szöveg nem közöl sem több, sem kevesebb konvencionális szöveginformációt, mint amennyiből a befogadói kontextus függvényében a felismeretni szándékolt lehetséges szituáció felismerhető, azaz megkonstruálható a szöveg koherens modellje. (Az információ MENNYISÉGÉRE vonatkozó maxima.)
- (b) A szöveg konvencionális információi a befogadó számára igazak, azaz nem állnak ellentmondásban a befogadói kontextussal, tehát mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud. (Az információ MINŐSÉGÉRE vonatkozó maxima.)
- (c) A szöveg konvencionális információi a befogadói kontextusban relevánsak, vagyis hozzájárulnak annak a témának a fenntartásához vagy kikövetkeztetéséhez.

tethetőségéhez, amely a szöveginformációknak egymással, illetve a kontextussal való koherenciáját biztosítja. (A VISZONYRA vonatkozó maxima.)

(A MÓDRA vonatkozó maximát külön nem említjük, mivel az tulajdonképpen már benne foglaltatik az előző háromban.)

Ha egy szöveg a befogadói kontextus függvényében informatív szemantikai szempontból, akkor a befogadó felismer belőle egy lehetséges szituációt, azaz tudomást szerez valamiről. Ez azonban még nem jelenti a szöveg tényleges hasznosulását a befogadó oldalán. A felfogott információk, a tudomására jutott tényállások akkor lesznek valóban hasznosak számára, ha valamiképpen érdemben hozzájárulnak az alkalmazkodó viselkedéséhez szükséges tudás gyarapításához. Hiába vannak információim valamiről, ha sejtésem sincs arról, hogy ezek az információk hogyan befolyásolhatják viselkedésemet: a tudás csak akkor hasznos, akkor értékes, ha összekapcsolódhat a cselekvéssel. Míg az informativitás szemantikai aspektusa pusztán a tudás megszerzésének, addig a pragmatikai aspektusa a tudás hasznosíthatóságának szempontjából értékeli az információt.

Pragmatikailag informatív egy szöveg, ha szemantikailag informatív, továbbá ha a befogadói kontextushoz képest új és konkluzív információkat ad.

- (a) Új információkat ad egy szemantikailag informatív szöveg, ha az a lehetséges tényállás, amelyet az interpretációban a befogadó felismert belőle, a szöveg kommunikálása előtt nem volt része a befogadói kontextusnak, tehát mindannak, amit a befogadó a világról hisz és tud, és analitikusan nem is következik belőle.
- (b) Konkluzív egy szemantikailag informatív és pragmatikailag új információkat tartalmazó szöveg, ha a befogadói kontextusnak van olyan tartománya, amely a szöveginformációkkal egyesítve lehetővé tesz legalább egy olyan következtetést, amely önmagában sem a befogadói kontextusból, sem magukból a szöveginformációkból nem következik analitikusan.

Mind ezt a következő példával világíthatjuk meg. Tegyük fel, hogy egy repülőgépen az utasok és a pilóta egyaránt hallanak egy ilyesféle szöveget: „Magasság ötezer méter. A gép sebessége hétszáz kilométer óránként. A szél sebessége húsz kilométer óránként. A földi irányítástól való távolság kétszáz kilométer.” Ez a szöveg szemantikailag mind az utasok, mind a pilóta számára informatív lehet, hiszen gond nélkül fel tudnak ismerni belőle egy lehetséges szituációt, azt, hogy a repülőgép éppen milyen jellemzőkkel halad. Pragmatikailag azonban egészen különbözőképpen értékelődik a szöveg informativitása az utasok és a pilóta befogadói kontextusában. Az utasok számára a szöveg információtartalma bizonyára új, de semmi sem következik belőle, amit adott helyzetükben hasznosítani tudnának: hiába tudták meg a gép haladásának adatait, a világról való ismereteiknek nincsen olyan tartománya, amellyel egyesítve ezt az új tudást valami gyakorlati következtetést vonhatnának le, például arra vonatkozóan, hogy miképpen kell viselkedniük. A pilóta esete merőben más. Ha ugyanis számára tartalmazott új információkat a szóban forgó szöveg, akkor annak lesznek következményei: repülőgép-vezetői tudásához és tapasztalatához hozzáadva az új információt, következtetéseket fog levonni arra vonatkozóan, hogy a gép irányításában miképpen kell eljárnia, például kell-e változtatnia a sebességen vagy a magasságon. A pilóta értelmezésében tehát az adott szöveg pragmatikusan is informatív lesz, míg az utasok értelmezésében pragmatikusan már nem hasznosul.

4.6. Vázlatunkban abból indultunk ki, hogy a szövegeknek a kommunikációban az az alapfunkciójuk, hogy hozzájáruljanak az alkalmazkodó viselkedéshez szükséges tudás gyarapításához. Mindazonáltal már a kezdet kezdetén jeleztük,

hogy a tudás gyarapításához igényelt hasznos információk szolgáltatásán túl a szövegek, illetve kommunikációik sokféle egyéb, nem kevésbé fontos funkciót is betölthetnek az emberek közötti érintkezésben. Számos esetben nem azért, vagy legalábbis nem csak azért kommunikálunk, hogy hasznos információkat adjunk át, és a hozzáunk eljuttatott szövegeket sem mindig abból a szempontból értékeljük, hogy növelték-e tudásunkat. A szövegeknek, illetve a kommunikációknak ez utóbbi csoportjából most csak egyetlen olyan típust emelünk ki, és azt is csak nagyon futólag, amely szervesen hozzátartozik mindennapi életünkhöz.

A szövegeknek ezt a típusát az jellemzi, hogy sokkal inkább az emberek *kedvtelésére, szórakozására, gyönyörködtetésére, mulattatására* jöttek létre, semmint a tudásgyarapítás racionális céljaira. Azok a szövegek, amelyek ebbe a típusba sorolhatók, így a mesék, mondák, viccek, anekdoták, novellisztikus történetek, regények, színművek, filmek, kitalált dolgok vizuális vagy zenei ábrázolásai és még hosszan lehetne sorolni, többnyire fantázia szülte, fiktív szituációkat reprezentálnak, és gyakran esztétikai minőséget is hordoznak. Ezek a produktumok természetesen ismétlődően ismétlődő reprezentációk, és éppúgy rendelkeznek cselekvési értékkel, mint az elsődlegesen tudásgyarapító funkciót betöltő szövegek, interpretációjukban azonban a pragmatikus információérték, vagyis a hasznos tudásgyarapítás szempontja mintegy zárójelbe kerül. Ha hozzá is járulnak a valóságos világról való tudásunk gyarapításához, ezt nem episztemologikus tényfeltárással, hanem *metaforák* útján teszik. Sajátos funkcióikat gyakran a reprezentáló formai jegyei, a konvencionális szöveginformációk különleges összetétele és elrendezése fejezik ki és teszik felismerhetővé. (Ehhez a fejezethez lásd: BERTALAN: 1987., HEYDRICH—PETŐFI: 1986., HOPPAL—NIEDERMÜLLER: 1983., NAUTA: 1972., PETŐFI: 1983., SCHANK—ABELSON: 1977., SPERBER—WILSON: 1986., VAN DIJK: 1977., 1985.)

Irodalomjegyzék

- AUSTIN, J. L.:
1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARWISE, J.—PERRY, J.:
1983. *Situations and Attitudes*. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass.
- BERTALAN László (ed.):
1987. *Magyarázat, megértés és előjelzés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- CRESSWELL, M. J.:
1973. *Logics and Languages*. Methuen, London.
- DANCE, F. E. X. (ed.):
1982. *Human Communication Theory*. Harper & Row, New York.
- DRETSCHKE, F. I.:
1983. *Knowledge and the Flow of Information*. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass.
- GRICE, P.:
1957. Meaning. *Philosophical Review* 66. 377—388. (Magyar fordítás in: PLÉH—SIKLAKI—TERESTYÉNI: 1988.)
1975. Logic and Conversation, in: COLE, P.—MORGAN, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics, 3: Speech Acts*. Academic Press, 1975. New York. (Magyar fordítása in: PLÉH—SIKLAKI—TERESTYÉNI: 1988.)
- HABERMAS, J.:
1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt.
- HAWKINS, R. P.—WIEMANN, J. M.—PINGREE, S. (eds.):
1988. *Advancing Communication Science*. Sage, Newbury Park — Beverly Hills — London — New Delhi.

- HEYDRICH, W.—PETŐFI, S. J. (eds.):
1986. *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Buske, Hamburg.
- HOPPÁL Mihály—NIEDERMÜLLER, P. (szerk.):
1983. *Jelképek — kommunikáció — társadalmi gyakorlat*. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- HORÁNYI Özséb (szerk.):
1982. *A sokarcú kép*. Válogatott tanulmányok. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- LEWIS, D.:
1969. *Convention*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
1970. *General Semantics. Synthese* 22, 18—67.
- MORRIS, C.:
1971. *Writings on the General Theory of Signs*. (Ed. by Sebeok, T.) Mouton, The Hague — Paris.
- NAUTA, D.:
1972. *The Meaning of Information*. Mouton, The Hague — Paris.
- NEISSER, U.:
1984. *Megismerés és valóság*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- PETŐFI, J. S. (ed.):
1983. *Texte und Sachverhalte*. Buske, Hamburg.
1983. Text, Signification, Models, and Correlates. In: RICHKEIT, G.—BOCK, M. (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*. Walter de Gruyter, Berlin.
- PLÉH Csaba—SÍKLAKI István—TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1988. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Válogatott tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest.
- RYLE, G.:
1974. *A szellem fogalma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SCHANK, R.—ABELSON, R.:
1977. *Plans, Goals, Scripts, and Understanding*. Erlbaum, Hillsdale.
- SCHIFFER, R. S.:
1972. *Meaning*. Clarendon Press, London.
- SEARLE, J. R.:
1969. *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SPERBER, D.—WILSON, D.:
1986. *Relevance, Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- TERESTYÉNI Tamás:
1981. *Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- VAN DIJK, T.:
1977. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. Longman, London.
- VAN DIJK, T. (ed.):
1985. *Handbook of Discourse Analysis, Vol. 3. Discourse and Dialogue*. Academic Press, New York.

TEXT-THEORETICAL THESISES

(Aspects of representation, communicative action, and informativity in the analysis of texts)

TAMÁS TERESTYÉNI

The theses intend to contribute to the elaboration of qualitative text-analytical methods applied in the investigation of social communication. Communication is understood as the most important type of interactions by which human beings and institutions are provided information necessary for the coordination of behaviour and for the adaptation to the physical and social environment.

The first part of the paper tries to enlighten the concept of representation. The central question is here how versions (images) of reality and representations of fictitious worlds are constructed and transmitted by the use of language and other semiotic systems.

The second part gives attention to the pragmatic aspects of text interpretation. Beyond adapting the

wellknown concepts of speech act theory, it focuses on the question how conversational maxims and the mutual knowledge of communicative partners interact in the production and interpretation of verbal texts.

The third part, making distinction between conventional and non-conventional types of text information, describes the role of (con)textual inferences in text interpretation. It introduces the concept of pragmatic informativity by which the interactive force, the „usefulness“ of texts is meant. A text has high pragmatic informative value for an interpreter in a given context if it strengthen the interpreter's ability to behave appropriately in the context. Several types of text inferences can be explained by the interpreter's effort of making texts pragmatically informative.

A SZÖVEG TÖRTÉNETISÉGE

SZABÓ ZOLTÁN

1. A történetiség szempontja és igénye még mint pusztá kérdés is alig merül fel a szövegnyelvészeti szakirodalomban. A legtöbb szövegelméletre ugyanis a diakronikus elv teljes hiánya jellemző. A történetiség hiányát három okkal magyarázhatjuk.

Az első az a jól ismert tény, hogy a már kialakult szöveg többé nem változik. Ebből a textológusok többsége azt a — szerintünk téves — következtetést vonta le, hogy a szöveget mint nem változó jelenséget nincs miért diakronikusan vizsgálni.

A második ok a nyelvtudomány egészében, legalábbis a nyelvelméletek szintjén kialakult helyzetnek megfelelő körülmény: a szinkrónia egyeduralma, kizárólagos érvénye.

A harmadik ok a nyelvtörténet és irodalomtörténet válsága (l. erről pl. GREENBERG: 1979., illetőleg WEISGERBER: 1964., WELLEK: 1973.), ami miatt elméleti alapjuk korszerűsítésére, megújítására nem kerülhetett sor. Ez a válság kétségkívül háttérbe szorította a diakrónia igénylését, és ami talán ennél is fontosabb, emiatt a nyelvtörténet és az irodalomtörténet nem biztosíthatott megfelelő elméleteket az elméleti kérdésekben köztudottan nagyon is igényes textológusoknak, főleg azoknak, akik mint a kérdéses tudományok közötti határmezsgyén állók esetleg diakróniával szerették volna kiegészíteni elméletük és szövegírási technikájuk szinkroniáját.

Az első ok cáfolata cikkem témája. A második és harmadik okról itt most csak annyit, hogy mind a nyelvtörténet, mind pedig az irodalomtörténet elméletében újabb és biztató fejleményekről beszélhetünk, olyanokról, amelyek kedvezően hathatnak a szövegnyelvészeti kutatásokra is (l. pl. GREENBERG: 1979., GAMKRELIDZE: 1987., HOENIGSWALD: 1987., illetőleg GENETTE: 1971., COHEN (szerk.): 1974., KIBÉDI: 1979., 1981., 1983., KUSHNER: 1978., SZILI: 1983., VEIT: 1981., WEISGERBER: 1983.).

2. A szöveg történetisége ugyan elhanyagolt, de nem teljesen ismeretlen kérdés. Ha szórványosan is, mégis csak szóba került, így érthető, hogy ezek a korábbi megjegyzések számunkra értékes előzmények, kiindulópontként szolgáló vélemények. Így például FAYOLLE (1966. 133) szerint a szöveg egy történeti dimenzióba illeszkedik bele, minthogy megvan a saját története. POSNER (1969. 265) úgy véli, hogy a szöveg struktúrájában még a történetiség is egy szemiotikai rendszert képvisel. SPENCER és GREGORY (1970. 83) egészen nyilvánvalónak tekinti, hogy a szöveg tanulmányozásának egyik legfontosabb dimenziója történeti jellegű. Haidu (1981. 1-2) több középkori francia vers szemiozsisát társadalomtörténeti jelenségként a szövegnek a történetiséghez való viszonyában ragadja meg, és — mint hangsúlyozza — a verseknek nem szövegiségük ellenére van történetiségük, hanem ellenkezőleg, történetiségük épp szövegiségükből fakad. Ennyiből is látható, hogy a szöveg történetisége mint fontos kérdés korábban is felmerült. Van tehát mit folytatni.

3. Tézisünk az, hogy a történetiség a szöveg lényegének szerves része, tehát nem pusztán kísérő jelensége, hanem egyik minősége (standardja, dimenziója), ami az egyik lehetséges külső kontextusából fakad.

Ennek kifejtéséhez a kiindulópontunk az, hogy a szöveg szerves összetettsége (l. pl. OOMEN: 1979. 276), több és különböző természetű belső és külső kontextusa, illetőleg szintje, rétege, részstruktúrája van. Ezek közül az egyik külső kontextust a szöveg alkotását és befogadását meghatározó, korhoz kötött történelmi (többek között társadalomtörténeti, művelődéstörténeti, nyelvtörténeti stb., az irodalmi művek esetében még irodalom- és művészettörténeti) feltételek, körülmények alkotják.

Ezekről mint szóba jöhető meghatározó tényezőkről a szövegnyelvészeti szakirodalomban több helyen is szó esik, főleg a szövegpragmatikai elméletek képviselői tartják számon. Rendszerint a szöveg fogalmának meghatározásában, ha nem is mindig explicit módon, utalnak a társadalmi és történelmi meghatározottságra. Így például SOLLERS (1968.) úgy véli, hogy a szöveg történeti dimenziója nem más, mint tényleges történetének sajátos szintje, amelyet egy adott korszak társadalmi 'gyakorlata' (pratique) határoz meg. A szövegnek ezt a szintjét SOLLERS 'szövegtörténetnek' nevezi (még kell azonban jegyeznünk, hogy nála ebbe a kategóriába a szöveg alkotásának és befogadásának az időtartamát jelző 'szövegidő' is beletartozik). KRISTEVA (1968.) azt vizsgálja, hogy az irodalmi mű szövege hogyan ágyazódik bele saját 'történelmébe', amelyet társadalmi és művelődési 'sorozatok' történetével kapcsol össze. BREUER (1974. 38, 144) szerint a szövegalkotás alapjául szolgáló viselkedési normák történetileg és társadalmilag meghatározott tények, és — ami külön is hangsúlyozandó — ezek a tények változó jelenségek.

LIEB (1981. 154) olyan tényezőkkel számol, amelyeknek különböző történelmi folyamatokkal vannak kapcsolatai, minthogy korhoz kötöttek. A történelmi folyamatokhoz kapcsolódó tényezők között említi például a szövegalkotó szándékát, a befogadók elvárásait vagy a nyelvhasználati változatosságot. HÁIDU (1981. 1-2) a költemények szövegét társadalomtörténeti tények verssé transzformálásának az eredményeként fogja fel.

Valóban, a szövegnek nyilvánvaló történelmi meghatározottsága van. Ez a meghatározottság — amely, mint láttuk, a külső kontextusba tartozó történelmi feltételekből, körülményekből fakad — átlényegül, a szöveg belső kontextusának, PETŐFI műszava szerinti kontextusának szerves részévé válik. Eszerint az, amit JULIUSZ KLEINER (idézi SZILI: 1969. 368) az irodalmi mű geneziséről mond, minden szövegre érvényes. Véleményét produktív analógiaként fogadhatjuk el: a történeti valóság behatol a mű organizmusába.

Az így felfogott 'szövegtörténetiség' legvilágosabb megnyilvánulásai kövület jellegűek, hisz például a szöveg bizonyos alkotóelemei a szövegalkotás korának történelmi emlékei: a kor eszmévilágára utalnak, nyelvtörténeti változásokról tanúskodhatnak stb. Igaza van tehát HÁIDUNAK (1981. 1-2) abban, hogy mindegyik irodalmi mű szövege a történelem bizonyossága, hisz kora nyomot hagyott benne. Egyiknek-másiknak történelmi forrásértéke is lehet.

És mindennek különös jelentősége van a szövegbefogadó számára, hisz az olvasóban aktualizálódik a szöveg rejtett élete, a történelmi korszak által meghatározott szerepe, értéke. Ezért is állíthatjuk, hogy a befogadó a maga módján újraalkotja a szöveget, és hogy történelmi (nyelv-, művelődés-, társadalomtörténeti stb.) műveltsége az olvasás, megértés és értelmezés egyik feltétele.

Persze — mint a fentebb röviden kifejtett tézisünkéből is kiderül — a szöveg történetisége nem korlátozódik a példaként jelzett kövületi jellegre. Lényege a történel-

mi meghatározottságból fakadó sajátos minősége, az, amire KRISTEVA (1968. 61) azal utal, hogy a szöveg 'olvassa történelmét'. És ez a 'történelem' a szöveg jellegétől (pl. szépirodalmi, tudományos stb. jellegétől) függően különböző (pl. nyelvi, társadalmi, művészeti, tudománytörténeti stb.) 'kódok' metszetét tartalmazza.

4. Az elmondottak mind azt bizonyítják, hogy a szövegnek történeti minősége van, és ebből következően jogosult és szükséges is a diakronikus vizsgálat. A történetiség elfogadása számottevő mértékben módosítja a szövegleírásoknak eddig kialakult módszerét, hisz a szinkronikus leírást diakronikus vizsgálattal kell kiegészítenünk, amiben a következő szempontokat tekinthetjük produktívnak:

(1) az elemzett szöveg létrejöttét meghatározó társadalmi, nyelvi, művelődési, művészeti tényezők számbavétele;

(2) a megfelelő (tehát pl. nyelv-, irodalom-, tudománytörténeti stb.) folyamatban való elhelyezése;

(3) a szövegalkotás forrásainak és hatásának, utóéletének a vizsgálata;

(4) a szöveg korábbi elemzéseinek és értékeléseinek számbavétele már csak azért is, mert a különböző korokban végzett elemzésekből szintén kialakítható egy történeti dimenzió.

E négy szempont alkalmazásából kikerekedő vizsgálat a szöveg 'életrajzának' tekinthető. Ennél is továbbmenően az (1), (3) és (4) a szöveg 'ontogenezisének', a (2) viszont a szöveg 'filogenezisének' nevezhető és fogható fel. Az is látható, hogy a (4)-t és részben a (2)-t nem számítva, az elemző tulajdonképpen nem változásokkal, hanem a történeti meghatározottság tényeivel foglalkozik, elsősorban azok a körülmények és események érdeklik, amelyeknek nyomai a vizsgált szövegben fennmaradtak.

A diakroniával kiegészített szövegleírás mint komplex(ebb) vizsgálat összhangban áll az irodalom- és nyelvtudományban vagy a stilisztikában meghonosodott eljárásokkal. Ennek a komplex vizsgálatnak a kifejlesztésével a szövegnyelvészet multi- és interdiszciplináris jellege, szerepe még jobban erősödhet. De legalább ennyire fontos az is, hogy a történetiség figyelembevételével megszüntethető egy jogosultán bírálható elv és módszer, amelynek egyik áldatlan velejárója a szöveg elszigetelt vizsgálata: kiragadása korszakából, környezetéből, elkülönítése alkotója és befogadója életrajzától, ami miatt aztán a tiszta szinkron leírás laboratóriumi érdekűvé lett.

5. Különös jelentősége van a történetiségnek a szövegtípusok vizsgálatában, ami főleg akkor a leginkább nyilvánvaló, ha a szövegtípust szöveg feletti kategóriának tekintjük, olyannak, ami egyedi konkrét szövegekből való elvonatkoztatás és általánosítás eredménye. Ez esetben ugyanis a kutatás végső forrása a szövegnek fentebb felvázolt történetisége. A szövegnyelvészet interdiszciplináris kapcsolatai révén a szövegtípus összekapcsolható a stílustípussal (az ún. funkcionális stílusokkal, mint amilyen például a szépirói, tudományos, hivatalos, publicisztikai, társalgási stb.), és így a szöveg történetiségéből elvonható vizsgálati eredmények a szűkebb vagy tágabb értelemben vett stílustörténet (egy stílus, például a szépirói vagy valamennyi stílus történetének) alapját alkothatják.

Hogy ez valóban lehetséges, azt egy (másutt kifejtett) próbálkozással (SZABÓ: 1991.) igazolhatom. Kísérletem lényege az, hogy a stílustörténet (a szépirói stílus történetének) egy új elméleti modellje szövegnyelvészeti forrásokból fejleszthető ki. A modell mindegyik részletéhez kiindulópont a szöveg, a szöveg történetisége, pontosabban az, hogy az irodalmi művek, szövegek, kapcsolataik intertextuális jellegűek, és hogy mind a szöveg, mind pedig az intertextualitás esetében az uralkodó elem

a történetiség. Idetartozik még az is, hogy a stílustörténet tárgya a szépirói stílus, valamint diakronikus alkotórésze, a stílusfejlődési tendencia (röviden: stílustendencia) szövegtani kategória: szöveg feletti minőség. És legalább ennyire fontos az is, hogy a változások egyik indítéka, az egyik belső fejlődési törvény az intertextuális kapcsolatokban rejlik, azokból következtethető ki.

A változásokat, a szóban forgó dinamikát magyarázó intertextualitást KRISTEVA (1968. 61) egyik idevágó elgondolásával világítom meg. Eszerint az intertextualitás egy-egy irodalmi műben felfedhető szövegbeli viszonyokat feltételez: az irodalmi mű struktúráját olyan részletek ('kódok') transzformációi, illetőleg ezek eredményei alkotják, amelyek korábbi szövegekből való 'újraírások' (átírások, átvételek). Másutt KRISTEVA (1969. 146) úgy véli, hogy minden szöveg egy másik szöveg elnyelése és átalakítása. KRISTEVA (1968. 61) szerint az így felfogott intertextualitás megmutatja, hogy — mint már fentebb idéztük — egy szöveg hogyan 'olvassa történelmét', és hogy hogyan van beágyazódva ebbe a 'történelembe', amely az említett transzformációk során társadalomtörténeti tényezők 'sorozataival' kapcsolódik össze.

KRISTEVA magyarázó elvét egy magyar stílustörténeti példával világítom meg. A vallásos barokk műveiben a gótikát képviselő kódexekből átvett, 'átírt' (újraírt) stiláris sajátosságokra, érzéki hatású képekre figyelhetünk fel: (Jézus neve) méz a szájban, muzsika a fülben (Pázmány). Az ilyen és az ehhez hasonló metaforák, a gótika 'naiv édelgésének' a hangulatát árasztó képek a barokk stílus alkotóelemei.

KRISTEVÁHOZ hasonlóan vélekednek a szövegiséggel, intertextualitással (is) számoló irodalmárok. KIBÉDI (1983. 48-49) azt hangsúlyozza, hogy „a formák irodalomtörténete egy egyszerre szinkronikus és diakronikus szövegköziségre épül”. JENNY (1976.) szerint „a szövegköziség nem hatások zűrzavaros és rejtelmes összeadódását jelenti, hanem számos szöveg átalakításának és asszimilációjának művét (műveletét), amelyet egy központi szöveg hajt végre” (idézi HUTCHEON: 1983. 60-61). Ez a 'központi szöveg' TODOROV (1971. 250) intertextuális kategóriájával azonosítható, ami nem más, mint egy folytonosan, szakadatlanul írt (egyedüli nagy) szöveg, a szövegek szövege, amelynek mindegyik egyedi szöveg alkotórésze. Ez a 'nagy' vagy 'központi' szöveg az egymást követő stílusfejlődési tendenciák (irányzatok) alkototta diakronikus sorozattal azonosítható, ami már csak azért is jelentős, mert a stílustörténetet az egymást váltó tendenciák sorozataként, az ebből kikerekíthető fejlődésrajzként fogjuk fel. Lényeges persze az is, hogy a szöveg történetiségéből fakadó, abból elvonatkoztatható ugyancsak diakronikus értékű intertextualitás az egyik legfontosabb fejlődési törvénynek, a ciklusosságnak az alapja (l. fentebbi példánkban: a gótikának a barokkban felfedhető, visszatérő sajátosságai).

6. Ennyit röviden a szöveg és a történetiség kapcsolatáról. Nem tárgyalhattam itt egy idekapcsolódó fontos kérdést, a szöveg dinamikájával összefüggő szövegidőt (l. erről pl. SOLLERS: 1968., KÖCK: 1973., MARCUS: 1985.). Az elmondottakból levonható legfontosabb következtetésünk az, hogy ma a szövegnyelvészet fejlettségének arra a szintjére jutott, amelyen a történetiség igénylése jogosult és szükséges is. Hogy valóban a szövegnyelvészet milyen mértékben vált tudománnyá, annak megítélésében ma már az a szempont is sokat számít, hogy mennyire tudja kifejleszteni a szinkronia mellett a további fejlődésének távlatában jelentős szerepet játszó diakroniát, ami — és ez nagyon fontos érv — az általános tudományelmélet igényes szempontjai szerint is elvárando. Szükséges ez továbbá azért is, mert a szövegnyelvészet-hez kapcsolódó egyedi szövegtudományok — mint láttuk többek között a stilsztika is — számít erre a diakroniáját érintő segítségre.

Irodalomjegyzék

- BREUER, Dieter:
1974. *Einführung in die pragmatische Texttheorie*. München, Fink.
- COHEN, Ralph (ed.):
1974. *New directions in literary history*. London, Routledge and Kegan.
- FAYOLLE, Roger:
1966. La „critique nouvelle”. *Nouvelle critique* 5.
- GAMKRELIDZE, Th. V.:
1987. Language change and diachronic linguistics. *Preprints of the plenary session papers*. XIVth International Congress of Linguists 10—15 August 1987. Berlin, 350—365.
- GENETTE, Gérard:
1971. Littérature et histoire. S. DOUBROVSKY—T. TODOROV (éd.): *L'enseignement de la littérature*. Paris.
- GREENBERG, Joseph H.:
1979. Rethinking linguistics diachronically. *Language* 55. 2. 275—290.
- HAIDU, Peter:
1981. Text and history: The semiosis of twelfth-century lyric as socio-historical phenomenon. *Semiotica* 33. 1-2. 1—62.
- HOENIGSWALD, H. M.:
1987. Historical linguistics: Explanation of language change. *Preprints of the plenary session papers*. XIVth International Congress of Linguists 10—15 August 1987. Berlin, 366—383.
- HUTCHEON, Linda:
1983. A hatásról és a szövegköziségről. *Helikon* 1. 57—64.
- JENNY, Laurent:
1976. La stratégie de la forme. *Poétique* 27.
- KIBÉDI Varga Áron:
1979. Az irodalomtörténet elméleti problémái. *Literatura* 4. 357—364.
1981. Az irodalomtörténet elméleti problémái. *Literatura* 3—4. 374—380.
1983. Egy intertextuális irodalomtörténethez. *Helikon* 1. 42—49.
- KÖCK, Wolfram K.:
1973. Time and text: Towards an adequate heuristics. J. S. PETŐFI—H. RIESER (eds.): *Studies in text grammar*. Dordrecht — Holland and Boston — USA. Reidel. 113—204.
- KRISTEVA, Julia:
1968. Problèmes de la structuration du texte. *Linguistique et littérature, La Nouvelle Critique*, numéro spécial, Novembre, 55—64.
1969. *Séméiotikè*: Paris, Seuil.
- KUSHNER, Eva:
1978. Diachrony and structure: Thoughts on renewals in the theory of literary history. *Synthesis* 5. 38—50.
- LIEB, Hans-Heinrich:
1981. A text: what is it? A neglected question in text linguistics. J. S. PETŐFI (ed.): *Text vs sentence. Continued*. Hamburg, Buske, 134—158.
- MARCUS, Solomon:
1985. *Timpul*. București, Albatros.
- OOMEN, Ursula:
1979. Texts and sentences. J. S. PETŐFI (ed.): *Text vs sentence*. Hamburg, Buske, 272—280.
- POSNER, Roland:
1969. Strukturalismus in der Gedichtinterpretation. Textdeskription und Rezeptionsanalyse am Beispiel von Baudelaire's „Les Chats”. *Sprache im technischen Zeitalter* 29.
- SOLLERS, Philippe:
1968. Écriture et révolution. J. KRISTEVA, J. RISET, Ph. SOLLERS (éd.): *Théorie d'ensemble*. Paris, Seuil.
- SPENCER, J.—M. GREGORY:
1970. An approach to the study of style. D. C. FREEMAN (ed.): *Linguistics and literary style*. New York.
- SZABÓ, Zoltán:
1991. A stílustörténet egy szövegnyelvészeti modellje. (Megjelenőben a Nyr-ben.)

SZILI, József:

1969. A történetiség mint az irodalmi mű létezőmódja. *Helikon* 3-4. 360—371.

1983. Vázlat az irodalomtörténet elméletéről. *Literatura* 1-4. 27—46.

TODOROV, Tzvetan:

1971. *Poétique de la prose*. Paris, Seuil.

VEIT, Walter:

1981. History and temporality: Some theses against scepticism in the writing of literary history. *Neohelicon* (VIII) 2. 255—267.

WEISGERBER, Jean:

1964. Défense de l'Histoire: Comment expliquer la 'crise' de la littérature? *Revue de l'Université de Bruxelles* XVI. mai-juillet, 331—346.

1983. Hogyan írható le az irodalomtörténeti változás? *Helikon* 1. 9—16.

WELLEK, René:

1973. The fall of literary history. R. KOSELLECK—W-D. STEMPEL (hg.): *Geschichte: Ereignis und Erzählung*. München. 427—440.

HISTORICITY OF TEXTS

ZOLTÁN SZABÓ

It is generally held that text linguistics is not a domain of historical thought. In spite of this fact I have to emphasize that the neglect of historicity does not result from one or another standards of texts but from the present state of linguistics, the predominance of synchrony. That is why we may maintain that the standards of texts do not exclude historicity, on the contrary, they imply it. This implied historicity can be explained, first of all, by the fact that texts, in their genesis, are defined, among other facts of external contexts, by historical factors, conditions. This historical (external) context transforms itself into one of the constituents of the internal contexts, standards of texts: the historical reality enters into the organism of texts. This view of the historical dimension of texts has a productive implication for diachronic stylistic studies, too.

A SZÖVEG IDŐSZERKEZETÉRŐL

KIEFER FERENC

1. A szöveg időszerkezete többféle szempontból vizsgálható. Vizsgálható az időhatározók használata, az igeidők szerepe, az időhatározói mellékmondatok köztöszavainak időviszonyító képessége, az ige jelentésének hozzájárulása az időszerkezethez, a mellérendelő köztöszavak funkciója. Elképzelhető tisztán tartalmi elemzés is. Tanulmányunkban az igék vizsgálatára szorítkozunk. Vizsgálódásainkat műfajilag is megkötjük: csak elbeszélő prózai szöveget veszünk figyelembe, és a kérdés, amelyre választ keresünk, a következő: az igék jelentése és alakja alapján el tudjuk-e dönteni, hogy a mondatok egymásutánja egymás után bekövetkezett vagy bekövetkező eseményeket, vagy egyidejű eseményeket ír-e le, vagy a mondatok visszafelé pörgetik az eseményeket. Ahhoz, hogy az igék időbeli funkcióját tisztázhassuk, olyan mondatokat veszünk, amelyekben nem szerepel sem időhatározó, sem — a köztöszók kivételével — más olyan elem, amely az igről kívül még befolyásolhatná a szöveg időszerkezetét. Kérdésünk ebben az egyszerű esetben így fogalmazható át: ha egy prózai szöveg két egymás után következő mondata két eseményt ír le, az ige mennyiben és hogyan határozza meg a két esemény egymáshoz való időbeli viszonyát? Az általunk vizsgált speciális esetben ezeknek a viszonyoknak az összessége határozza meg a szövegek időszerkezetét. A teljesebb vizsgálat természetesen megkövetelné az időhatározók figyelembevételét is.

2. Talán WACHA BALÁZS mutatott rá először arra, hogy lényeges különbség van a befejezett és a folyamatos szemléletű igék időviszonyító képessége között. Amíg ugyanis az előbbiek önmagukban is képesek az események egymásutániségának kifejezésére, az utóbbiak erre képtelenek. (WACHA: 1978. 21—23) Vö.

- (1) Összeszedte a holmiját és elment.
Felmászott a fára és leszedte a gyümölcsöt.
Befejezte a munkáját és hazament.

- (2) Egész nap írt és olvasott.
Nézte a tévét és kézimunkázott.
Ott állt és várt.

Az (1) alatti mondatok egymás után bekövetkező eseményeket, a (2) alatti mondatok ezzel szemben egyidejű eseményeket írnak le. Ha „<”-val jelöljük a „megelőző”-relációt, akkor az (1) alatti mondatokra a

- (3) $e_1 < e_2$

reláció jellemző, ahol e_1 -gyel és e_2 -vel a tagmondatokban leírt eseményeket jelöljük.

Az események egyidejűsége, amelyet „ $\times$ ”-szel fogunk jelölni, nem jelentheti mindig azt, hogy a két esemény ideje teljesen egybeesik, hanem általában csak azt, hogy az eseményidők átfedik egymást. Ez többféleképpen történhet. Előfordulhat, hogy a második esemény eseményideje teljes mértékben beleesik az első esemény eseményidejébe, de ennek fordítottja is lehetséges, amikor az első esemény eseményideje esik bele a második esemény eseményidejébe. A döntő dolog itt az, hogy nem lehet szó arról, hogy az első esemény a második esemény előtt következik be. A (2) alatti mondatokra tehát a

(4) $e_1 \times e_2$

reláció érvényes

Bár WACHA a szöveg időszerkezetének egy fontos szempontjára tapintott rá, a perfektivitás/imperfektivitás önmagában még nem elegendő az események időviszonyainak meghatározásához. Könnyű olyan példát találni, ahol a perfektív igealak ellenére az események inkább egyidejűleg, mintsem egymás után következnek be. Az ismert „kivételek” közül két típus érdemel külön említést, mindenekelőtt azért, mert a nemzetközi nyelvészeti irodalomban nem kerülnek szóba. Az egyik az állapotváltozást jelentő igék esete; a másik az az eset, amikor a két tagmondat igéje rokonértelmű. Íme a releváns példák (PETE: 1983. 145):

(5) Megöregedett és elhízott.
Megszépült és megokosodott.

(6) Átkutattak és összeturkáltak mindent.

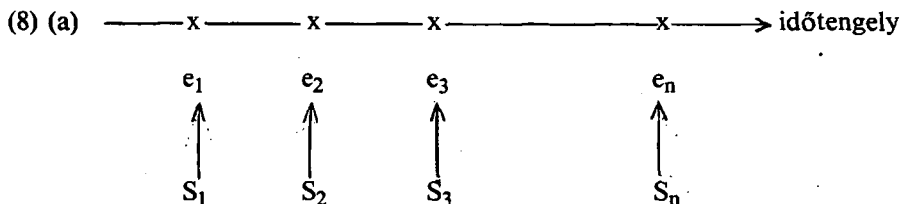
Az (5) és (6) alatti mondatoknak nem lehet (3) az időszerkezete. Nem arról van szó, hogy valaki először megöregedett, majd elhízott, sem pedig arról, hogy először megszépült, majd megokosodott. A két állapotváltozás átfedi egymást. Ugyanez vonatkozik a (6) alatti mondatra is, amely nem értelmezhető úgy, hogy először átkutattak, majd összeturkáltak mindent.

Hamarosan látni fogjuk, hogy a „kivételek” száma jelentős, a szöveg időszerkezetére vonatkozó, WACHA által javasolt „elmélet” tehát módosításra, kiegészítésre szorul.

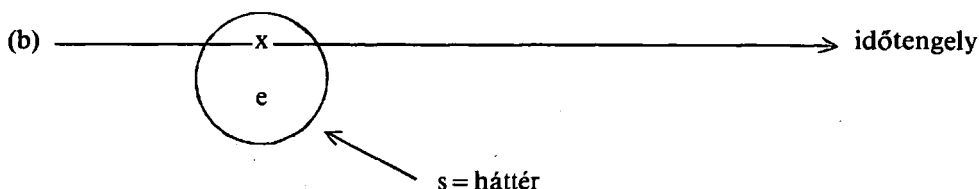
3. A francia nyelvű szövegek időszerkezetével foglalkozó tanulmányok a *passé simple* (*passé composé*) és az *imparfait* használatát vetik össze (KAMP: 1979., 1981., KAMP—ROHRER: 1983.). Ezek a tanulmányok első megközelítésben a következő általános elvet fogalmazták meg: ha a mondat igéje *passé simple*-ben áll, akkor a mondat által leírt esemény az előző mondat eseményideje után következik be. Ha azonban a mondat igéje *imparfait*-ban áll, akkor a mondat által leírt esemény eseményideje és a megelőző mondat eseményideje átfedi egymást („egyidejűek”). Például:

(7) Pedro entra dans la cuisine. Marie faisait la vaiselle.
Il passa au salon et alluma sa pipe.

A *passé simple*-vel kifejezett események mint egymás után bekövetkező események az időtengelyen ábrázolhatók (temporális progresszió). Az *imparfait*-val kifejezett események ezzel szemben az előbbiekhöz háttérként szolgálnak, az események menetét nem viszik előbbre (nincs temporális progresszió).

ahol $S_1, S_2, S_3, \dots, S_n$ jelöli az eseményeket megfogalmazó mondatokat.

A *passé simple*-vel kifejezett eseményekre tehát (8)(a) a jellemző, az *imparfait*-val kifejezett eseményekre pedig a (8)(b). Tipikusnak azt az esetet szokták tekinteni, amikor a *passé simple*-vel jelölt esemény beleesik az *imparfait*-val kifejezett háttér idejébe (vö. (8)(b)).

A (7) alattihoz hasonló egyszerű esetekben a fenti elv valóban működik. Íme még két példa az idézett irodalomból:

(9)(a) Quand Pierre entra, Marie téléphona.

(b) Quand Pierre entra, Marie téléphonaît.

A (9)(a)-ban két egymás után bekövetkező eseménnyel állunk szemben: Mária azután telefonált, hogy Péter belépett; a (9)(b)-ben ezzel szemben az első tagmondat eseménye beleesik a második tagmondat eseményidejébe, az ún. háttérbe: Mária éppen telefonált, amikor Péter belépett.

A fent említett szerzők és kritikusaik hamarosan rájöttek azonban arra, hogy a felállított elv alól számos kivétel van. Ezek a kivételek három típusba sorolhatók:

- (a) Az első mondat írja le a fő eseményt, a többi mondat pedig ennek részeseiményeit. A részesemények egymást után következnek be, amit esetleg időhatározók használata tesz egyértelművé.
- (b) Az első mondat írja le a fő eseményt, a többi mondat a fő eseményt példázza. A példaként említett események között nincs időbeli rendezettség: a fő esemény eseményideje alatt tetszőleges sorrendben következhetnek be.
- (c) Az egyidejűséget az ige jelentése is jelezheti.

A releváns példák (10) (a)–(c) alatt találhatók.

(10) (a) L'année dernière Jean escalada le Cervin. Le premier jour il monta jusqu'à la cabane H. Il y passa la nuit. Ensuite il attaqua la face nord. Douze heures plus tard il arriva au sommet.

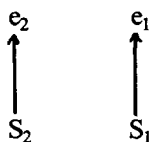
(b) L'été de cette année là vit plusieurs changements dans la vie de nos héros. François épousa Adèle, Jean-Louis partit pour le Brésil et Paul s'acheta une maison à la campagne.

(c) Marie chanta et Pierre l'accompagna au piano.

A (10) (a)–(b) szövegek nem igényelnek kommentárt. A (10) (c) példában az *accompagner* ige egy másik, vele egyidejű eseményt tételez fel.

A (10) (a)–(c) ellenpéldák az időszerkezetre vonatkozó, korábban megfogalmazott elv módosítását tették szükségessé. A módosított elv így szól: a *passé simple*-lel kifejezett esemény eseményideje nem előzheti meg teljesen a megelőző esemény eseményidejét az időtengelyen (KAMP—ROHRER: 1983.). Ez az elv csak a következő esetet zárja ki:

(11) $x \longrightarrow x \longrightarrow$ időtengely

ahol az S_2 mondat a szövegben az S_1 mondat után áll. A módosított elv nemcsak a (3) relációt engedi meg, hanem a (4)-et is. Utóbbira VET—MOLENDIJK: 1986-ban találunk példát:

(12) (a) Nadine s'assit et lut la lettre. Elle fut étonnée de constater que la lettre la touchait beaucoup.

(b) Jean monta dans sa chambre. Pierre le suivit.

A (12)(a) példában az első mondat két tagmondata két egymás után bekövetkező eseményt jelöl. A második mondat főmondatának eseményideje viszont átfedi az első mondat második tagmondatának eseményidejét; Nadine a levél elolvasása közben meglepődött azon, hogy mennyire a hatása alá került. (12)(a) időszerkezete tehát a következő:

(13) $e_1 < e_2 \times e_3 \times e_4$

A (12)(b) példa időszerkezete (3) vagy (4) lehet. Az időszerkezet kontextus nélkül nem határozható meg pontosan. A lényeg azonban az, hogy a *passé simple* nem zárja ki a (4) értelmezést.

A KAMP—ROHRER-féle módosított elv tehát csak egyetlen esetet zár ki, s ezért igen sokszor bizonytalanságban hagy bennünket a szöveg időszerkezetét illetően. Hibája az is, hogy csak az ige alakját veszi figyelembe, annak jelentéséről megelégedezik.

4. A szöveg időszerkezetének kutatása az angol nyelvű nyelvészeti irodalomban is a 80-as évek elején került előtérbe. Ezek a munkák többnyire a ZENO VENDLER-féle igitipológiára támaszkodnak (VENDLER: 1967.). Vendler négyféle igét különböztet meg különféle szintaktikai kritériumok alapján:

- (a) állapotot jelentő igéket (pl.: *tud, szeret, lát*);
- (b) folyamatokat, cselekvéseket jelentő igéket (pl.: *ír, olvas, játszik*);
- (c) eredményt jelölő igéket (pl.: *megír, felépít*) és
- (d) teljesítményt jelölő igéket (pl.: *rájön, elér*).

DAVID DOWTY (DOWTY: 1981., 1986.) ennek a tipológiának az alapján az alábbi elvet állítja fel. A teljesítményt és eredményt jelentő igék múlt idejű alakja előbbre viszi az események folyását, az állapotot és folyamatot jelentő igék múlt ideje azonban nem. Például:

- (14) John arrived at 8 o'clock. He went into his room and started reading a book. He felt warm and opened the window.

Szövegünkben öt múlt idejű igealak szerepel, ezek közül négy (*arrived, went, started, opened*) előbbre viszi az eseményeket, s egy (*felt*) az utolsó esemény (*opened the window*) háttéréül szolgál. A DOWTY-féle elv egyszerű esetekben jól működik, azonban itt sem nehéz kivételeket találni, amelyek részben hasonlóak a KAMP—ROHRER-féle elvvel szemben felhozott ellenpéldákhoz, de van köztük új is. DOWTY maga második munkájában (DOWTY: 1986.) háromféle kivételt említ:

- (a) A szöveg első mondata a fő eseményt írja le, a rákövetkező mondatok pedig ennek a fő eseménynek a részeseményeit.
- (b) Egyidejű események, amelyeket egy általános, az egyes eseményeket összefoglaló állítás vezet be vagy fog össze.
- (c) A második mondat részletesebb leírását adja az első mondatban bevezetett eseménynek.

Az (a) és (b) eset lényegében azonos a KAMP—ROHRER-féle elvvel szemben felhozott (a) és (b) esetekkel. A (c) viszont új. Íme a releváns példák:

- (15) (a) Pedro dined at Madame Gilbert's. First there was an hors d'oeuvre. Then the fish. After that the butler brought a glazed chicken. The repast ended with a flaming dessert.
- b) At the signal, everyone went to work at once. Mary searched the room for any of the items on the list that might be there. John went next door to do the same in Bill's apartment. Susan organized the rest of the players to canvass the block.
- (c) John knelt at the edge of the stream and washed his face and hands. He washed slowly, feeling the welcome sensation of the icy water on his parched skin.

Ugyanaz a bizonytalanság, amit a KAMP—ROHRER-féle elvnél tapasztaltunk, a DOWTY-féle elvnél is megvan. A kivételek, úgy tűnik, nem jellemezhetők általánosan, s a szöveg időszerkezetének megállapításához végső soron mindennapi ismereteinkre kell támaszkodnunk. Erre a következtetésre KAMP, ROHRER és DOWTY is kénytelen volt eljutni, ami lényegében az általuk megfogalmazott elvek feladását jelentette.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az említett szerzők nemcsak egymás munkáit nem ismerték (vagy nem vették figyelembe), hanem a kérdést érintő korábbi munkákat sem. Így például G. RITCHIE már 1979-ben rámutat a *when* kötőszóval

bevezetett időhatározói mellékmondatok értelmezési nehézségeire. Az értelmezés a fő- és mellékmondat jelentésétől és a hozzá kapcsolódó mindennapi ismereteinktől függ. A szerző szerint az értelmezésre nem adható általános elv. RITCHIE példája a következő:

- (16) (a) When they built the 39th Street bridge,
(b) a local architect drew up the plans.
(c) they used the best materials.
(d) they solved most of their traffic problems.

(16) (a)—(b) esetében a főmondati eseménynek a mellékmondati eseménynél előbb kellett bekövetkeznie, hiszen a tervekészítésnek meg kell előznie az építkezést. (16) (a)—(c) esetében ezzel szemben a két esemény egyidejű, mivel anyagot az építkezés közben használunk. Végül (16) (a)—(d) azt az esetet példázza, amikor a főmondati esemény következménye a mellékmondati eseménynek, így tehát később kellett bekövetkeznie. A probléma nem csak az angolra jellemző, a magyarban is, mint ahogy az könnyen belátható, az *amikor* kötőszóval bevezetett időhatározói mellékmondatoknál hasonló értelmezési problémák lépnek fel.

5. De menjünk még egy kicsit tovább visszafelé a múltba! HORST ISENBERG a hatvanas években az akkori ismeretek birtokában egyik tanulmányában összefoglalja és röviden jellemzi a szövegalkotó mechanizmusokat, az azokat vezérlő elveket (ISENBERG: 1968.) Ezeket később EWALD LANG pontosítja (LANG: 1973.). Ezek közülük a mi szempontunkból a legfontosabbak:

(a) *Közös téma*

Példa:

(a) Mein Bruder hat sich einen Anzug gekauft. Peter ist die Treppe heruntergefallen. Meine Tante hat sich den Arm gebrochen. Dies alles erfuhr ich gestern morgen.

(b) Peter lernte Französisch. Susi verehrte Balzac und Rudi studierte Romanistik. Die ganze Familie war francophil.

Az első szövegünkben a közös téma: mindaz, ami tegnap reggel jutott tudomásomra. A másodikban pedig: az egész család frankofil. Ha most egy pillanatra visszatérünk a KAMP—ROHRER-féle és a DOWTY-féle elvekkal kapcsolatosan említett ellenpéldákra, könnyen látható, hogy a (b) eset lényegében a közös téma problémája. Az angol példánál (vö. (15)(b)) a közös téma: a megadott jelre mindenki munkához látott; a francia példánál (vö. (10)(b)) pedig: az ezen a nyáron hőseink életében bekövetkezett változások.

(b) *Pontosítás (specifikálás)*

Példa:

Gestern ist ein Unglück geschehen. Peter hat sich den Arm gebrochen.

A *baj, szerencsétlenség történt* önmagában nem teljes értékű predikátum, ti. nem tudjuk meg belőle, hogy mi is történt. Ezt csak a rejtett változó specifikálása révén tudjuk meg.

(c) *Okozati összefüggés*

Példa:

Anna hat sich den Arm gebrochen. Sie ist gestern vor ihrem Haus ausgerutscht und gefallen.

Itt a második mondat adja meg az előzményt, az okot. Természetesen a fordított sorrend is lehetséges.

(d) *„Diagnosztikus” értelmezés*

Példa:

Peter is angekommen. Anna hat sein Fahrrad gesehen.

A második mondatban szerepel a „szimptóma”, amelynek alapján az első mondatban adott „diagnózis” megfogalmazódott. Vagyis: ha Anna látta Péter kerékpárját, akkor Péternek meg kellett érkeznie.

(e) *Pragmatikai előfeltevés*

Példa:

Der Junge ist ins Kino gegangen. Irgendjemand hat ihm Geld geliehen.

Moziba általában csak akkor mehetünk, ha van pénzünk. Abból a körülményből, hogy a gyerek moziba ment, arra kell következtetnünk, hogy teljesült a moziba menés egyik alapvető előfeltétele. A fiú csak úgy mehetett moziba, ha valahonnan pénzt kapott.

(f) *A cél, motívum megadása*

Példa:

Hans ist hinausgegangen. Jemand hat das Fenster eingeschlagen.

Ez az eset mutat ugyan némi rokonságot az okozati összefüggéssel, mégis másról van szó. A második mondat arra ad választ, hogy mi készítette Jánost arra, hogy kimenjen. Nyilván meg akarta nézni, hogy ki törte be az ablakot.

(g) *Szembeállítás*

Példa:

Peter hat sich ein neues Auto gekauft. Sein Bruder hat dagegen seine Wohnung neu eingerichtet.

Témánk szempontjából különösen a (c), (d), (e) és (f) esetek érdekesek, mivel itt a második mondatban megfogalmazott eseménynek meg kellett előznie az első mondatban megfogalmazott eseményt. Emlékezzünk arra, hogy ez az az eset, amit a módosított KAMP—ROHRER-féle elv kizár. A franciában még lehet arra hivatkozni, hogy ilyenkor a második mondatban többnyire a régmúlt (*plusqueparfait*) használata kötelező, az angolban és németben azonban a szabály már korántsem olyan szigorú, a magyarhoz hasonló nyelvekben pedig nincs régmúlt.

Jegyezzük még meg, hogy (b) esetében a két mondat eseményideje azonos, (g) esetében pedig tetszőleges sorrendű lehet.

Úgy tűnik tehát, hogy a KAMP—ROHRER-féle és DOWTY-féle elvek alóli kivételek két nagy csoportra oszthatók:

- (a) a két mondat eseményideje között átfedés tapasztalható (az átfedés lehet teljes azonosság is),
- (b) a második mondat eseménye előfeltétele valamilyen értelemben az első mondat eseményének, s ezért eseményideje megelőzi az első mondat eseményidejét.

A kivételek nagy száma azt bizonyítja, hogy a szöveg időszerkezetének vizsgálatát új alapokra kell helyezni, a KAMP—ROHRER-féle vagy a DOWTY-féle elv tovább már nem módosítható, javítható.

Láttuk, hogy WACHA az aspektusra helyezi a hangsúlyt, KAMP—ROHRER az igeidőre, DOWTY az ige jelentésére és az igeidőre. Vajon nem hozhatók-e közös nevezőre a három különböző nyelvre vonatkozó megfigyelések? A DOWTY-féle elképzelésről könnyen belátható, hogy kapcsolatba hozható az aspektussal. A teljesítményt és eredményt jelölő igeik a magyarban és a magyarhoz hasonló nyelvekben általában perfektívek. De igaz-e ennek a fordítottja is, azaz vajon minden perfektív ige belesik-e VENDLER valamelyik igeosztályába? A válasz nemleges, hiszen sem teljesítményt, sem eredményt nem jelölnek az ún. mozzanatos igeik, amelyek viszont általában perfektívek a magyarban és a magyarhoz hasonló nyelvekben. Az állapotot jelölő igeiket vagy külön kell kezelni, vagy pedig a folyamatokkal, cselekvésekkel együtt a folyamatos aspektusú igeikhez kell őket sorolni. Ebben az esetben a dolog fordított irányban is működik, azaz minden imperfektív ige vagy állapotot vagy folyamatot, (nem célirányos) tevékenységet jelöl. A KAMP—ROHRER-féle elmélettel sincs nehezebb dolgunk. A francia ugyanis a *passé simple*-vel szokta jelölni azt, amit mi a perfektív aspektussal fejezünk ki, az *imparfait* pedig többé-kevésbé megfelel az imperfektív aspektusnak.

Vizsgálódásainkat a továbbiakban tehát az aspektusra korlátozhatjuk. Mivel az imperfektív aspektusú ige nem viheti előbbre a történést, a perfektív aspektusú iginél meg sok a kivétel, azt kell megvizsgálnunk, hogy a perfektív aspektuson kívül milyen más tényezők járulnak hozzá a szöveg időszerkezetéhez.

6. Az események belső szerkezettel is rendelkezhetnek. Így MARC MOENS és MARK STEEDMAN (MOENS—STEEDMAN: 1988.) rámutat arra, hogy egyes eseményeknél világosan megkülönböztethető három fázis: (a) az előkészítő fázis, (b) a kulmináció és (c) a cselekvés, történés révén létrejött új állapot. Például *Az expedíció elérte a hegycsúcsot* mondat által leírt eseménynek előkészítő fázisához tartozik mindaz a tevékenység, amely a hegycsúcs elérését megelőzte. A kulmináció a hegycsúcs elérése, az új állapot pedig avval jellemezhető, hogy az expedíció a hegycsúcson van. Vagy egy másik példát véve: *A szomszédék új házat építettek* mondat által leírt eseménynek előkészítő fázisa mindaz, ami a házépítéshez hozzátartozik. A kulmináció a ház elkészülte, és az új állapot a *Szomszédéknak új házuk van* mondattal jellemezhető. Ugyanakkor a *Pisti tüsszentett egyet* vagy a *Józsi egész nap futott* eseményeknek nincs belső szerkezete, nincs előkészítő fázisa, ami része lenne a tevékenységnek, nincs kulminációs pontja sem, hiszen Józsinak nem kellett semmit elérnie, és nincs új állapot sem: a világ azzal, hogy Pisti egyet tüsszentett, vagy hogy Józsi egész nap

futott, nem változott meg. De nincs belső szerkezetük az állapotot jelentő igéknek sem: *Jancsi szereti a bablevest, Pisti látta az üstököst*. A fentiek értelmében az események belső szerkezete így ábrázolható:

(17)

előkészítő fázis	kulminációs pont	létrejött állapot
megy a csúcs felé építi a házat	eléri a csúcst felépítette a házat	a csúcson van van ház

1. ábra

Az események szerkezetének figyelembevételével az események a következőképpen osztályozhatók:

	események		állapotok
	pillanatnyi	tartós	
kulminációval	rájön elér megnyer	épít egy házat ír egy levelet megír felépít	tud szeret lát
kulmináció nélkül	csuklik tüsszent kacsint moccan	ír olvas fut	

2. ábra

A kulmináció nélküli, de pillanatnyi eseményeket jelölő igék is perfektív aspektusúak. Nem meglepő tehát, hogy időviszonyító képességük azonos a kulminációval rendelkező perfektív igékkel. Vö.

(18) A tolvaj besurrant a szobába. Fölfeszítette a szekrényt. Pénz és ékszer után kutatott. A szekrény nagyot reccsent, a tolvaj megijedt és elfutott.

A *nagyot reccsent* nem jelöl sem teljesítményt, sem eredményt. A DOWTY-féle elv nem fedi tehát az összes esetet. Az időviszonyítás szempontjából ezek szerint a perfektivitás a legalapvetőbb szempont. Így tehát visszajutottunk a WACHA-féle elgondoláshoz: a perfektív igéknek megvan az a képességük, hogy önmagukban, minden időhatározó nélkül is jelezni tudják az események egymásutánját.

Az események belső szerkezetének ismeretében az események időviszonyai a következő „algoritmus” alapján határozhatók meg. Legyen e_1 és e_2 két tetszőleges esemény. Ha e_1 helye az előkészítő fázis, e_2 pedig a fő eseményt írja le, akkor e_1 megelőzi e_2 -t. Ha e_1 -t a létrejött állapotban tudjuk elhelyezni, akkor e_1 e_2 után következik

be. Ha pedig e_i nem tartozik sem az előkészítő fázishoz, sem pedig a bekövetkezett állapothoz, akkor e_i és e_j egyidejű. Ez az algoritmus legalább két dolgot feltételez. Az egyik: a két esemény, e_i és e_j összetartozik, vagyis az őket leíró mondatok koherens szöveget alkotnak. Mivel már a kezdet kezdetén is ebből a feltételezésből indulunk ki, ez nem okozhat bonyodalmat. A másik azonban már súlyos kérdést vet fel: honnan tudjuk ugyanis, hogy az e_i esemény az e_j esemény belső szerkezetének melyik fázisába tartozik? Ha erre nem találunk nyelvi fogódzót, akkor az egész kérdést számúznunk kell a nyelvészetből.

7. A szöveg időszerkezetére vonatkozó korábbi elvek részben azért mondtak csődöt, mert nem vették kellő mértékben figyelembe a lexikális információt. A szövegek értelmezésénél — a nyelvész ezt mindig is jól tudta — a szavak jelentésének ismerete elengedhetetlen feltétel. Újabban a logikai szemantika is felismerte ezt a tényt (KÁLMÁN—SZABÓ: 1989.).

A kivételek jelentős része kezelhetővé válik, ha a szavak jelentésére is tekintettel vagyunk. A szójelentés kétféleképpen járulhat hozzá a szöveg időviszonyainak meghatározásához. (a) A lexikális információ közvetett szerepet játszik az értelmezésben. Ebben az esetben, mint ahogy azt az alábbiakban látni fogjuk, a lexikális információra épülő „jelentéssposztulátumokra” is szükség van. (b) Nem kevés azonban az olyan eset sem, amikor a lexikális információ közvetlenül használható fel a szöveg időviszonyainak értelmezésénél.

Kezdjük talán az első esettel! Tekintettel arra, hogy a részletes jelentésreprezentáció minden szó esetében alapos előtanulmányokat igényel, erre a feladatra itt nem vállalkozhatunk. Feltételezéseink szerint azonban a jelentésábrázolás egy fontos része elemi predikátumokból építhető fel. Nem kell elköteleznünk magunkat abban a tekintetben sem, hogy ez a jelentésábrázolás kimerítő-e vagy sem.

Első „ellenpéldánk” az állapotváltozást jelentő igékre vonatkozott (vö. (5)). Ezeknek az igéknek közös jelentéseleme a VÁLIK (x, y) elemi predikátum. Az egyes állapotváltozást jelentő igék abban térnek el egymástól, hogy más és más lesz bennük az y argumentum értéke. A *megöregszik* esetén y = öreg, az *elhízik* esetén y = kövér, a *megszépül* esetén y = szép és a *megokosodik* esetén y = okos. Az y argumentum egyúttal az állapotváltozás eredményét is jelöli. A nem rezultatív (és egyúttal imperfektív) állapotváltozást jelentő igéknél ugyanis másképp fest a jelentésábrázolás. Az alapvető predikátum ebben az esetben is a VÁLIK (x, y), az y argumentum értéke azonban más. Az *öregszik* azt jelenti, hogy 'öregebbé válik', a *hízik* azt, hogy 'kövérebbé válik', ezért tehát y = öregebb és y = kövérebb. Az (5) alatti példákban szereplő állapotváltozást jelentő igék jelentésábrázolásában tehát az alábbi összetevő található:

- (19) VÁLIK(x , ÖREG(y))   VÁLIK (x , KÖVÉR(y))
       VÁLIK (x , SZÉP(y))   VÁLIK (x , OKOS(y))

Eredményül tehát azt kaptuk, hogy az állapotváltozást jelentő igék szemantikai ábrázolása csak a változáson átmenő állapotban különbözik egymástól.

A majdnem szinonim igék esetét (6) példázta. Mind az *átkutatót*, mind pedig az *összeturkál* tartalmazza a KERES (x, y) elemi predikátumot. Erre rakódik rá a többi jelentéselem. Az *összeturkál* esetében például arról van szó, hogy a cselekvő személy keresés közben összevisszaságot, rendetlenséget okoz. Az *átkutatót* szemben tehát az *összeturkál*-nak van egy kauzatív összetevője is. A két ige részleges szemantikai ábrázolása tehát a következő:

- (20) (a) KERES (x, y)
       (b) KERES (x, y) és OKOZ (x, z) és RENDETLENSÉG (z)

Ehhez még további jelentéselemek járulnak vagy járulhatnak. A lényeg azonban az, hogy a jelentésmag mindkét ige esetében azonos, ti. a KERES (x,y).

A (15)(c) szöveg volt a példa arra, hogy a második mondat az első mondatban leírt eseményt írja le részletesebben. Ebben az esetben is szinonimajelenséggel nem dolgozunk. A példa magyar megfelelőjénél természetesen perfektív igét kell használnunk, hiszen imperfektív ige esetén a (15)(c) nem lehet ellenpélda. Megválaszolatlanul hagyva most azt a kérdést, hogy a MOS (x,y) elemi predikátum-e vagy sem (a *le-térdei* ige szerepe a mi szempontunkból most elhanyagolható, hiszen a részletesebb leírás a *megmos* igével leírt eseményekre vonatkozik), az első mondat releváns eseményét a MOS (x,y) predikátummal, a részletező eseményét pedig LASSAN (MOS) (x,y)-predikátummal jellemezhetjük. Ezek természetesen imperfektív eseményeket jelölnek, a perfektivitás további jelentéselemként járul ezekhez a predikátumokhoz. A *mos* és a *lassan mos* részleges szemantikai ábrázolása tehát a (21)(a) és (b).

- (21) (a) MOS (x,y)
(b) LASSAN (MOS (x,y))

Ismét arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy a két ige jelentésmagja azonos, ti. MOS (x,y).

A jelentésmag meghatározása természetesen nem mindig egyszerű. Ennek ellenére a fenti példák alapján a következő általánosítást kockáztathatjuk meg:

(22) Legyen e_i és e_j két perfektív esemény. A két eseményre az $e_i \times e_j$ reláció érvényes, ha e_i és e_j predikátumainak (pontosabban: az eseményeket leíró mondatok predikátumainak) a jelentésábrázolásában azonos a jelentésmag.

A (22) általánosítást a további kutatás módosíthatja, pontosíthatja, sőt el is vetheti, amennyiben az helytelennek bizonyul. Jelenlegi ismereteink alapján azonban (22) a kivételek, vagy ellenpéldák egy fontos típusára magyarázatot szolgáltat.

Vannak olyan főnevek, amelyek szemantikai ábrázolásában változót kell felvennünk. Ilyen a *körülmény*, *tény*, *helyzet*, *esemény*, *szerencsétlenség*, *baleset*, *gond*. Éppen ezért az alábbi mondatok jelentésábrázolása nem teljes:

- (23) (a) Gondjaim vannak.
(b) Tegnap az utcánkban baleset történt.
(c) Nagy eseménynek nézünk elébe.

(23)(a) esetében a betöltetlen változó állapotot is jelölhet (pl. 'nincs pénzem', 'beteg a feleségem'), (23)(b) és (c) esetében viszont eseménnyváltozóval van dolgunk. Ha az eseménnyváltozót e_x -szel jelöljük, akkor a *baleset* és az *esemény* jelentésábrázolásában (24)-gyel kell számolnunk:

- (24) (a) BALESET (e_x)
(b) ESEMÉNY (e_x)

Az eseménnyváltozó betöltését pragmatikai elv követeli meg. A (23)(a)–(c) mondatok nem elég informatívak, (23)(b)-ből például nem tudjuk meg, hogy tulajdonképpen mi történt, s (23)(c) is tudatlanságban hagy bennünket afelől, hogy minek is nézünk elébe. Márpedig a GRICE-féle mennyiségi elv kimondja, hogy annyi

információt közöljünk, amennyire az üzenet megértéséhez szükség van. A (23)(a)—(c) ezt az elvet sérti meg. Tehát:

(25) Az informativitás elve az eseményváltozó betöltését követeli meg.

A (24)(a)—(b) ábrázolások és a (25) pragmatikai elv alapján várható, hogy a (23)(a), (b) és (c) szöveg folytatása az eseményváltozót specifikálja. Például:

(26) (a) Gondjaim vannak. Elfogyott a pénzem.

(b) Tegnap az utcánkban baleset történt. Egy teherautó és egy személygépkocsi ütközött egymásnak.

(c) Nagy eseménynek nézünk elébe. Jövő héten lesz a lányunk esküvője.

A (26)(a)—(c) szövegekben már nincs betöltetlen változó. A szövegek teljesek, lezártak.

A fentiek alapján a következő általánosítás fogalmazható meg:

(27) Legyen e_i és e_j két perfektív esemény. A két eseményre $e_i \times e_j$ reláció érvényes, ha az e_i esemény eseményváltozót tartalmaz, és az e_j esemény a (25) pragmatikai elvnek eleget téve ezt az eseményváltozót tölti be.

Az eseményváltozót tartalmazó predikátumok időviszonyainak a meghatározása tehát nem egyedül a szemantika dolga, a pragmatika is szerepet kap benne. Ebből következik, hogy a (27) „szabály” nem működik automatikusan.

Tisztán szemantikai jelenséggel állunk azonban szemben az alábbi esetben. Figyeljük meg, hogy a (10)(b) szöveg első mondatában a *Plusieurs* ‘több’, a (15)(b) szöveg első mondatában az *everyone* ‘mindenki’, a szövegalkotó mechanizmusok között említett ‘közös téma’ első szövegének utolsó mondatában az *alles* ‘minden’ kvantorszó szerepel. Ezek voltak azok az esetek, amikor egy fő eseményről és annak több részeseményéről volt szó. Ezeknek a kvantorszóknak a hatókörében események szerepelnek: több változás következett be, mindenki munkához látott, mindezeket az eseményeket most tudtam meg. Valószínű, hogy a fő esemény — részesemények értelmezés esetében a fő eseményt leíró mondatban mindig találunk — explicit vagy implicit — kvantorszót. Ez a tapasztalati általánosítás természetesen az általánosításnak ellentmondó nyelvi tényekkel cáfolható. Tegyük fel azonban, hogy az általánosítás helytálló. A kvantorszó lehet *kettő, három, több, sok, összes, minden* és így tovább. Egyetlen kikötés, hogy egynél több eseményre utaljon. Megfigyeléseink az események időviszonyára így általánosíthatók:

(28) Legyen e_i és e_j két perfektív esemény. A két eseményre az $e_i \times e_j$ reláció érvényes, ha az e_i esemény egy kvantorszó hatáskörébe esik. Az e_i eseményt ebben az esetben fő eseményként, az e_j eseményt pedig az e_i részeseményeként értelmezzük.

A kvantorszónak nem kell minden esetben explicit megjelennie a szövegben. Például:

(29) A család elutazott. A szülők Rómába mentek, a gyerekek pedig a tengerpartra.

A „család elutazott” viszont szükségszerűen azt jelenti, hogy az ‘egész család elutazott’, (29) első mondatának jelentésábrázolásában tehát szerepelnie kell kvantorszónak. Ez minden csoportot jelölő főnévnél valószínűleg így van.

Eddig azokat az eseteket vizsgáltuk, ahol a jelentésábrázolás csak közvetve határozza meg az események időviszonyait. A jelentésábrázolások arra voltak jók, hogy segítségükkel a (22), (27) és (28) általánosításokat fogalmazzuk meg. Láttuk, hogy a (22) és (28) tisztán szemantikai jellegű, míg a (27)-ben a pragmatika is szerephez jut. Ezek az általánosítások „jelentésposztulátumként” funkcionálnak.

Van azonban olyan eset is, amikor a jelentésábrázolás közvetlenül meghatározza az események időviszonyait. Az alábbiakban most néhány ilyen esetet vizsgálunk meg.

Kezdjük talán a *kísér* igével! (Vö. a (10)(c) szöveggel!) A

(30) Pisti hazakísérte Marit.

mondat azt jelenti, hogy Mari hazament, és Pisti is vele ment. Két párhuzamos eseményről van tehát szó, pontosabban egy esemény („Pisti kíséri Marit”) feltételez egy másik vele egyidejűleg végbemenő eseményt („Mari hazamegy”). Ugyanez vonatkozik a (31) mondatra is:

(31) Pisti zongorán kísérte Marit.

Ennek a mondatnak csak úgy van értelme, ha Mari is csinál valamit: mondjuk énekel, hegedül vagy furulyázik. (Mondatunk jelentésszerkezete éppen ezért nem teljes, szükség van ugyanis annak megadására is, hogy Mari mit csinál.) Legyen két ágensünk, x és y , x az e_i eseményért, y az e_j eseményért felel. Figyeljük meg, hogy az e_i esemény preszupponálja az e_j eseményt, ami abból látszik, hogy a (30) mondat tagadása nem jelentheti azt, hogy Mari nem ment haza. Mari hazament, csak Pisti nem kísérte el. A tagadás tehát a kísérés eredményére vonatkozik. Hasonlóan állunk a (31) mondattal is. Ha tagadjuk, az csak azt jelentheti, hogy Pisti nem kísérte zongorán Marit, de nem azt, hogy Mari nem énekelt, hegedült, vagy furulyázott. Ha a *KÍSÉR* (x, y) predikátumból indulunk ki, akkor az állított jelentéshez csak az tartozik, hogy ‘ x zongorán játszott’ és így ‘ x kísérte y -t’. Vagyis:

(32) *KÍSÉR*(x, y) és *ZONGORÁZIK*(x)

(32) preszupponál egy y -hoz kötődő eseményt. Tegyük fel, hogy y énekelt. Ebben az esetben a másik esemény (33):

(33) *ÉNEKEL*(y)

(32) az e_i eseményt jellemzi, (33) pedig az e_j eseményt. A két esemény közötti időviszony is a jelentésábrázolás része:

(34) *EGYIDEJŰ* (e_i, e_j) vagy $e_i \times e_j$

A két esemény közötti időviszony tehát lexikálisan adott, ezért nincs szükség külön szabályra.

A (16)(a)–(c) is arra példa, hogy az események egyidejűsége lexikailag megha-

tározott is lehet. A releváns ige, amelynek a jelentésszerkezetét kell megvizsgálnunk, a *használ*. Ennek az igenek sokféle használata közül bennünket most az a jelentés érdekel, amelyre a *uki vmit vmihez* vonzatkeret a jellemző; az íráshoz tollat használ, a főzéshez sok zöldséget, az építéshez téglát. A *használ* harmadik argumentuma tehát tipikusan deverbális főnév: írás, főzés, építés. Ezekre a főnevekre az a jellemző, hogy eseményt jelölhetnek, bár néha a cselekvés, történés eredményét is kifejezhetik. Amikor eseményt jelölnek, általában *amikor* kötőszós időhatározói mellékmonddal oldható fel a főnévvel jelölt esemény: amikor ír, tollat használ; amikor főz, sok zöldséget használ; amikor épít, téglát használ. Az *amikor* ilyen esetekben mindig egyidejűséget fejez ki.

(35) Amikor a hidat építették, a legjobb anyagot használták.

Itt az imperfektív aspektus miatt az egyidejűséghez nem férhet kétség. (35) perfektív párja (36).

(36) Amikor a hidat megépítették, a legjobb anyagot használták fel.

A mi szempontunkból ez a mondat azonban nem különbözik lényegesen az előbbtől: a *felhasznál* ige harmadik argumentumára is ugyanaz áll, amit a *használ* igről már elmondtunk. Éppen ezért a perfektivitást nem kell külön figyelembe venni.

Induljunk tehát ki a *használ* ige következő jelentésábrázolásából.

(37) HASZNÁL (x, y, u) és $u = \text{ÉPÍT}(x, z)$

(37)-nél a „második” esemény nem az „első” esemény preszuppozíciója, hanem a jelentésábrázolás szerves része, a *használ* ige egyik argumentuma. A *használ* jelentéséhez a (37) esetben még hozzájárul a két esemény egyidejűségére vonatkozó kikötés, vagyis (38).

(38) EGYIDEJŰ (e_i, e_j) vagy $e_i \times e_j$

Vizsgáljuk most meg a *tervet készít* ige szerkezet jelentését! A *tervet készít* komplex predikátum, amelynek első argumentuma az ágens, második argumentuma pedig a cél. Ige szerkezetünk jelentésszerkezete tehát (39)(a) és nem (39)(b)!

(39) (a) TERVET KÉSZÍT (x, y)

(b) KÉSZÍT (x, y, z) $z = \text{terv}$

Szempontunkból ismét az y argumentum az érdekes. Ez az argumentum is többnyire deverbális főnévként jelenik meg, amely eseményt jelölhet: tervet készít az építéshez. A deverbális főnév itt is feloldható *amikor* kötőszóval bevezetett időhatározói mellékmonddal: *amikor a hidat építették...* (39)(a) a (37) ábrázolásához hasonlóan még kiegészítésre szorul. A teljesebb ábrázolás (40) alatt található.

(40) TERVET KÉSZÍT (x, y) és $y = \text{ÉPÍT}(u, v)$

Jelölje e_i a tervkészítés, e_j a hidépítés eseményét. A tervkészítésnek meg kell

előznie az építést, tehát (40)-hez még hozzá kell vennünk (41)-et, ami az időviszonyt rögzíti.

(41) ELŐIDEJŰ (e_i, e_j) vagy $e_i < e_j$

Utolsó példának tekintsük a *megold* igét. Egy problémát megoldani annyit tesz, mint tenni valamit, amitől a probléma megoldódik. Egy számtani problémát számolással, egy mértanít szerkesztéssel, egy pszichológiai terápiával oldunk meg. A megoldás tehát egy eseménynek köszönhető. Ebből következik, hogy a *megold* jelentés-ábrázolásában az első argumentum eseményt fog jelölni.

(42) MEGOLD (x, y) és $x = \text{ÉPÍT}$ (u, v)

Az építés eseménye megelőzi a megoldást, tehát ha az építés eredményét e_n -nel, a megoldását pedig e_m -mel jelöljük, akkor

(43) ELŐIDEJŰ (e_n, e_m) vagy $e_n < e_m$

Most már képesek vagyunk választ adni arra a kérdésre, hogy honnan tudható, hogy a fő eseményhez képest a mellékesemény időbelileg hol helyezkedik el. Erről a (16)(a)–(d)-hez hasonló esetekben a szótári ábrázolás ad felvilágosítást. Általános elvként kimondható, hogy abban az esetben, ha a predikátum egyik argumentuma maga is esemény (függetlenül attól, hogy állított vagy preszupponált eseményről van-e szó), akkor a két esemény időviszonya szótárilag rögzített, azaz hozzátartozik ahhoz, amit a szóban forgó predikátum jelentéséről a szótári információ alapján tudni lehet.

8. Összegzésül megállapítható, hogy a szöveg időszerkezetének meghatározásánál nem vonatkoztathatunk el a lexikális információtól. Sőt nyelvileg igazán akkor indokolt egy bizonyos időszerkezetről beszélni, ha az a szöveg nyelvi mutatóiból leolvasható. Ezek a mutatók három tényezőből tevődnek össze: (a) az időhatározókból, (b) a perfektivitásból, (c) az ige egyéb szemantikai jegyeiből. Az előbbi kettő eddig ismert volt, a harmadik új szempontnak számít. Éppen ezért a jelen dolgozatban elsősorban az utóbbit emeltük ki.

Mi történik azonban akkor, amikor a nyelvi mutatók nem elegendőek, nem elég egyértelműek ahhoz, hogy a szöveg időszerkezetét megállapítsuk. Ezen a ponton lépnek működésbe mindennapi ismereteink. Hogy ezek hogyan működnek, olyan kérdés azonban, amely már messze átlépi a nyelvtudomány határait.

Irodalomjegyzék

DOWTY, D.:

1986. The effects of aspectual class on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics? *Linguistics and Philosophy* 9/1. 37–61.

ISENBERG, H.:

1968. Überlegungen zur Texttheorie, ASG-Bricht, Berlin (vagy in: J. IHWE (Hrsg.): *Literaturwissenschaft und Linguistik*. Band 1, Athäneum, Frankfurt/Main, 1971. 150–172.)

KÁLMÁN László—SZABÓ Zoltán:

1989. *DRS with lexical information*. Amsterdam.

- KAMP, H.:
Events, instants and temporal reference. In: BAUERLE, R.—EGLI, U.—VON STECHOW, A. (eds.): *Semantics from Different Points of View*. Walter de Gruyter, Berlin, 376—471.
1981. Événements, représentations discursives et référence temporelle. *Langages* 64, 39—64.
- KAMP, H.—ROHRER, CH.:
1983. Tense in texts. In: BAUERLE, R.—SCHWARZE, C.—VON STECHOW, A. (eds.): *Meaning, Use, and Interpretation of Language*. Walter de Gruyter, Berlin, 250—269.
- LANG, E.:
1973 Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren einer 'Textgrammatik'. In: KIEFER, F.—RUWET, N. (eds.): *Generative Grammar in Europe*. Reidel, Dordrecht, 284—314.
- MOENS, M.—STEEDMAN, M.:
1988. Temporal ontology and temporal reference. *Computational Linguistics* 14/2, 15—28.
- PETE István:
1983. Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. *MNy. LXXIX.* 137—149.
- RITCHIE, G. D.:
1979. Temporal clauses in English. *Theoretical Linguistics* 6, 87—115.
- VET, C.—MOLENDIJK, A.:
1986. The discourse function of the past tenses in French. In: CASCIO, L. — VET, C. (eds.): *Temporal Structure in Sentence and Discourse*. Foris, Dordrecht, 133—159.
- VENDLER, Z.:
1967. *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca.
- WACHA B.:
1978. Az igés szerkezeti aspektus kategóriája. Egyetemi doktori értekezés. Budapest.

ON THE TEMPORAL STRUCTURE OF DISCOURSE

FERENC KIEFER

In earlier literature it has often been assumed that the description of events in a narrative discourse reflects their sequence. In languages such as Hungarian events are normally described by means of perfective verbs. Consequently, it can be claimed that perfective verbs may be used to advance the narrative whereas imperfective verbs may not. In French events are described by means of the *passé simple* of verbs, thus it may be stipulated that verbs in the *passé simple* may push the narrative forward, whereas the *imparfait* describes the background of events. Finally, in English temporal advancement may be brought about by the Past Tense of achievement and accomplishment verbs, but not by means of the Past Tense of process and stative verbs. What is common in Hungarian, French and English is the role of aspect in the determination of temporal structure. The difference between these languages is that perfectivity is normally expressed in Hungarian morphologically, in French by means of lexical meaning and tense (the *passé simple*) and in English by means of aspectual class membership and tense. Consequently, the claim can be formulated in more general terms as follows: Temporal advancement can be brought about by means of the perfective aspect. In all the languages considered several counter-examples to this claim were found, which suggests that it must be abandoned. It is shown that several counter-examples can easily be handled by making available lexical information for temporal interpretation. Another set of counter-examples can only be accounted for in terms of common sense reasoning. Temporal interpretation must thus be made consistent with (i) grammatical structure (temporal adverbials, aspect), (ii) lexical information and (iii) everyday knowledge.

A KÖLTŐI SZÖVEG INTERPRETÁCIÓJA: FILOLÓGIA, STRUKTURALIZMUS ÉS SZEMIOTIKA*

MARCELLO LA MATINA

0. Előszó

Ebben a tanulmányban a költői szövegek elméleti interpretációját érintő kérdésekkel foglalkozom. Egyfelől arra vállalkozom, hogy bemutassam — ha csak vázlatosan is — azokat az elméleti/kritikai módszertanokat, amelyek az utóbbi harminc évben az olasz kulturális kontextusban leginkább jellemezték a költői szövegek kutatását; másfelől a szöveginterpretáció alapvető fogalmait egy olyan szemiotikai elmélet megvizsgálásában szeretném ismertetni, amely képes modelljébe beleilleszteni a különféle teóriák által elkülönítve tárgyalt aspektusokat. Munkámat két ok miatt szűkítettem az elmúlt harminc év olasz kulturális közegére: mert (1) meggyőződésem szerint az interpretáció kutatása Olaszországban annyira sajátos módon alakult, hogy az megérdemli az önálló ismertetést, mert (2) a strukturális analízis módszerének megjelenése — amelyet 1960-ra, D' ARCO SILVIO AVALLE Montale *Gli orecchinijéről* tartott, híres szemináriumának évére datálhatunk — jelentős hatást gyakorolt a tradicionális (filológiai, esztétikai, stilisztikai stb.) kutatás területeire is. E hatás következményeinek az értékelése még a jövő feladata.

Ennek a tanulmánynak a keretei között azt szeretném bemutatni, hogy az interpretáció problémái, amelyekkel egy költői szöveg állítja szembe a filológust vagy az irodalomkritikust, könnyebben megválaszolhatók egy olyan elmélet alkalmazásával, amely eleget tesz (legalább) a következő két követelménynek:

- az interpretáció egyes lépéseinek *analitikus elkülönítettsége*;
- az interpretáció leírásának a *rendszerzettsége*.

A PETŐFI SÁNDOR JÁNOS által megalkotott szemiotikai textológia, amelynek fogalmait elemzésemben szem előtt tartom, kielégíti egy tudományos elmélet mindkét fenti követelményét.¹

1. Általános megjegyzések az elméleti interpretációról

A címben olvasható „költői szöveg” „(elméleti) interpretáció” kifejezések, valamint a 'filológia', a 'strukturizmus' és a 'szemiotika' terminusok a szakirodalom különböző területeihez tartoznak. Minthogy e tanulmány kontextusában terminus technicusaként alkalmazom őket, *in limine* némi magyarázatra szorulnak.

* A tanulmány azokat a témákat tárgyalja, amelyeket 1991. április 26-án a pécsi Janus Pannónius Tudományegyetemen az Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék meghívására tartott előadásomban érintettem. Ezen tanulmány megjelenésének alkalmából szeretnék köszönetet mondani Herczeg Gyula és Neményi Kázmér tanár uraknak a szíves vendéglátásért.

A „költői szöveg” kifejezést itt minden olyan szövegtárgyra alkalmazom, amely az adott olvasási körülmények között (legalább) egy olvasónak a ’költői textualitás’-ra vonatkozó elvárását kielégíti.

Az „elméleti interpretáció” kifejezést olyan műveletekre alkalmazom, amelyek révén egy interpretátor egy nyelvi objektum adott (írott, szóbeli stb.) manifesztációjához — egy elméleti apparátus ellenőrzése mellett — meghatározott ismeretet tud társítani, s ez alkalmas annak értelmezésére. Az „interpretáció” kifejezés mind magára a folyamatra, mind pedig a folyamat eredményére utal(hat).

Az „(elméleti) interpretáció” kifejezés egy szövegre alkalmazva feltételezi, hogy:

- (a) az alkalmazott elmélet elkülöníti és definiálja az interpretálandó tárgy felépítésében szerepet játszó *tényezőket*;
- (b) az alkalmazott elmélet definiálja és modellálja az interpretálandó tárgyhoz társított *ismerettípusokat*;
- (c) az elmélet működtet egy olyan *reprezentáló nyelvezetet*, amelyen az interpretáció eredményeit egy potenciális olvasónak közvetíteni lehet.

Természetesen figyelembe kellene venni az interpretáció *céljait* is, minthogy azonban az elméleti interpretáció kérdését a lehető legáltalánosabban tárgyalom, ezt az aspektust most mellőzhetem.

A ’filológia’ és a ’szemiotika’ terminusokat a „szövegfilológia” és a „szöveg-szemiotika” kifejezések rövidítéseként alkalmazom, s akárcsak a ’strukturálisizmus’ terminust, különböző kategóriarendszerekként veszem figyelembe, mint amelyek képesek az adott textuális objektumokkal az interpretálásukra alkalmas ismeretet párosítani.

2. Költői szöveg és interpretáció a filológia keretében

2.0. Az olasz szövegtani kutatást — főként pedig a költői szövegek vizsgálatát — alapvetően elősegítette és még ma is elősegíti a filológiai kutatás. Eredményei révén gyakran az egyedüli tudományos rangú kutatásnak ismerik el. A szövegfilológia hosszú és tekintélyes múltra tekinthet vissza Olaszországban². Ennek köszönhetően ma egyszerre eszköze szövegek analitikus rekonstrukciójának, és forrása szövegek alkotásának.

Nem meglepő tehát, hogy az interpretációs teóriák nagy részének (a legújabbaknak és az Itálián kívül születetteknek is) szembesülnie kellett a szövegfilológia módszerével, tárgyaival és céljaival. Mi most nem szeretnénk részletekbe menően foglalkozni a filológiai elméletekkel (e téren különben is kitűnő kézikönyvek állnak az olvasó rendelkezésére)³. Jelen tanulmány céljait követve hasznosabb, ha ehelyett sorra vesszük a költői szövegek elméleti interpretációja szempontjából a filológia keretében bizonyos fontossággal bíró fogalmakat.

A szövegfilológia elméleti keretében egy szöveg két szerepben tűnhet fel, s mindkettő más-más interpretációs konfigurációhoz vezet.

(i) Egy szöveg lehet egy, a *recensio* és az *emendatio* szakaszai útján ’létrehozandó’ tárgy. Itt egy szöveg minden — a hagyomány által megőrzött — megjelenésének összegyűjtéséről és ezeknek helyről helyre történő vizsgálatáról van szó, azzal a céllal, hogy megállapítást nyerjen a szövegnek az a — materiális és lingvisztikai — álla-

pota, amely megfelel a feltételezett eredetinek (vagy legalább az úgynevezett arche-típusnak, vagyis annak a gyakran elvesztett kéziratnak, amelyből a rendelkezésünkre álló chirografikus manifesztációk közvetlenül vagy közvetetten származnak).

(ij) A szöveg lehet egy történelmi-irodalmi és/vagy kritikai-stilisztikai összehasonlítás révén 'leírandó' tárgy. Ekkor több szöveg (azaz már nem csak a szövegmegjelenések) szembeállításáról van szó, hogy közöttük a ma intertextuálisnak nevezhető kapcsolatokat megállapítsák.

Az itt felvázolt két interpretáció közül csak az elsőt (amit 'ectodiká'-nak neveznek⁴) tekintik teljes mértékben tudományosnak. Az általam leíró-összehasonlító konfigurációnak nevezettet legfeljebb gyakorlatnak tartják, amelynek érvelése inkább a retorikus meggyőződés előírásaihoz, semmint a tudomány szabályaihoz áll közel.

2.1. Ahhoz, hogy világosan lássuk egy szerkesztő (itt egy szövegkiadást létrehozó szerkesztőről van szó — a fordító megjegyzése) munkáját, azt, amit általában el kell végeznie, hogy eljusson a szöveg 'létrehozásáig', használjunk fel egy kis példát, Guido Guinizzelli jól ismert canzonejának, az *Al cor gentilenek* első két sorát. A legutóbbi két szerkesztő szövegváltozatai a következők:

Al cor gentil repara sempre amore
com' a la selva ausello'n la verdura;
(CASELLA: 1943.)

Al cor gentil rempaira sempre amore
come l'ausello in selva a la verdura;
(CONTINI: 1960.)

Amint láthatjuk, a két editor nyújtotta két szöveg jelentős eltéréseket mutat, melyek az első verssor esetében egy igealakot érintenek (és annak értelmét). Pedig a két filológus a szöveget ugyanazon chirográfiai szövegmanifesztációk felhasználásával hozta létre. Az első sor esetében CASELLA a kéziratok többsége által kínált megoldást választotta, míg CONTINI inkább *rempairat* látott a szövegben, amit azonban csak egy kézirat (a V jelzésű, firenzei eredetű) őrzött meg. Míg az első filológus a 'bizonyítékok többsége' kritériumához (ami egy, az adott szövegmanifesztáció(ko)n kívül eső kritérium) ragaszkodva dolgozott, CONTINI területi típusú nyelvészeti kritériumokra alapozta választását: a *rimpaira* (vagy *rempaira*) egy biztos hitelességű, gallromán forma⁵.

Ami a második sort illeti, a két szerkesztő eltérő választásai a kéziratok közötti kapcsolatok más-más megítélésének tulajdoníthatók. A részletek mellőzésével is megállapíthatjuk, hogy ugyanabból a kéziratanyagból kiindulva a két filológus *interpretáció* során nyert eltérő olvasatokat tartott jelentősnek. A mi szempontunkból az fontos, hogy noha a filológus választásainak mindig van egy pontos vonatkozási eleme (egy forma, egy szócsoporthoz stb.), az implicite mindig egy *globális hipotézisen* alapul, ami vonatkozhat az alkotóra, a szöveg létrehozói/befogadói kontextusára, egy adott nyelvi állapotra, a szöveg komplex jelentésére stb. Más szavakkal: ha igaz, hogy egy szöveg kritikai létrehozása megelőzi a szöveg leíró-összehasonlító értelmezését, akkor az is igaz, hogy a szöveghez (vagy szövegekhez) kötődő tipológiai és/vagy pragmatikai aspektusokra vonatkozó elképzelés nélkül — legyen bár az ködös és implicit — a filológus semmiféle lényeges választást nem hajthat végre.

2.2. A példa csak néhány olyan problémát szemléltetett, amibe a filológus bele-
ütközhet, a belőle levonható tanulság azonban kiterjeszthető a filológiai keretben
végzendő elméleti interpretáció teljességére. Ha ugyanis egy textuális objektum (ma-
teriális vagy lingvisztikai) formája függvénye a filológusi interpretációs munkának,
akkor az függvénye az 1. fejezet (a), (b) és (c) pontjaiban felsorolt feladatok megol-
dási fokának is. Mivel a három feladat egyaránt érinti (a) a tényezőket mint a szö-
vegfelepítés hordozóit/jellemzőit, (b) a tényezők mindegyikéhez (összeségéhez) tár-
sított ismereteket és (c) a metanyelvet (vagy a 'szabályozott' nyelvet), amelyet a lét-
rehozott szövegtárgy leírásánál alkalmazhatunk, szükségessé válik annak a megvizs-
gálása, hogy egy, a szövegekre alkalmazott filológiai elmélet miként kezeli ezeket a
kategóriákat.

2.2.1. Az (a) pont. A 'szöveg' fogalma a modern filológiai irodalomban homá-
lyos fogalom. Egyfelől az átlagos beszélők intuitív elképzelésére utal, másfelől egy
sor más fogalomra aprózódik szét, amelyek maguk is meghatározandók.

JUCQUOIS (JUCQUOIS: 1986. 183 és a kk.) a szöveg klasszikus fogalmát elemezve,
így összegez:

„(le texte) forme un *tout achevé* auquel on ne peut ni ajouter, ni retran-
cher (songeons, par exemple, aux textes législatifs ou juridiques). Com-
me tel, le "texte" est *authentique* également, on le qualifie aussi d'origi-
nal, il s'oppose en cela notamment aux commentaires qu'il peut susci-
ter. Il est *cohérent* c' est-à-dire qu'il contient un certain ordre, mais
aussi parce qu'il contient son sens en lui-même. C' est d'ailleurs ce qui
justifie son emploi comme *point de départ et point de référence* pour
tout commentaire. On conçoit donc qu'il doive être *permanent* et qu'on
veille à le conserver intact.”

Ha elismerjük, hogy ez a definíció lényegileg megfelel annak, amire a „szöveg”
szót használva általában gondolunk, megfigyelhetjük, hogy a fogalom bizonytalan-
sága a következő tények függvénye:

- a definícióban egyszerre szerepelnek materiális/formai (*un tout ache-
vé, authentique, original*) formai/szemantikai (*cohérent, un certain ord-
re*), szemantikai (*il contient son sens en lui-même*) sajátosságok;
- mindezek a szöveg immanens tulajdonságainak tartatnak;
- az általam materiálisnak, formálisnak és szemiotikainak nevezett sa-
játosságok nincsenek további alosztályokra bontva.

Különösen érdekes JUCQUOIS idézett definíciójában az autenticitásra való hivat-
kozás, amely egyfelől egy alkotó szükséges jelenlétére utal, másfelől a szövegfiloló-
gia elméleti területére vezet minket, ahol az autentikus szöveg fogalma megegyezik
az 'eredeti' szövegével. A filológus számára 'eredeti' az a szöveg, amely materiálisan
teljes és kifejezi az alkotó akaratát. Ez a definíció ma erősen vitatott. AVALLE írja
ennek kapcsán (1978. 33):

„A benyomásunk az, hogy eredeti szöveg úgy, ahogy azt általában ért-
jük, azaz mint egy minden részében tökéletes szöveg, soha nem létezett.
Valójában az eredeti fogalma az irodalmi mű egy statikus, modelliszi-
kus látásmódjából származik, míg egy író egyes alkotásai annak az el-

fogadások és a rá következő elutasítások folyamatos áramlásának, néha esetleges és ideiglenes részét alkotják, amelyen keresztül egy irodalmi rendszer alapvető tendenciái „kifejeződnek”.

Ezen megállapításból az a következtetés adódik, hogy az alkotó és az eredeti mű — mint az alkotó akaratának kifejezője — fogalmának megingása után jórészt az a filológia is válságba kerül, amelyik a múltban egy szöveg jelentésének és az alkotó szándékának tökéletes egybeesésére épített.

Nézzük meg most, milyen tényezők játszanak szerepet a modern filológusok véleménye szerint a szöveg mint materiális és lingvisztikai egység felépítésében.

Ha a filológia elméleti rendszerében elfogadjuk központi kategóriaként a szöveg fogalmát kodikológiai értelemben (= szöveg mint eredeti chirografikus [kéziratos — a fordító megjegyzése] manifesztáció vagy exemplum), akkor a hozzá legközelebb álló fogalom a 'másolat'. Ehhez a meglehetősen intuitív fogalomhoz kötődik a 'változó olvasat (*varia lectio*)' fogalma, amely akkor jut szerephez, amikor egy szövegmanifesztációt összehasonlítanak ugyanazon szöveg egy másik manifesztációjával (de ebben az esetben a „szöveg” szó többre utal, mint egy kodikológiai egységre!). A változat elterjedt definícióját AVALLE alábbi szavaival lehet összefoglalni (1978. 43):

„Azt mondhatjuk (...), hogy egy kézirat akkor mutat egy olvasatváltozatot *egy helyen* (amely egy vagy több szóból áll) egy másik kézirathoz képest, amikor *annak tartalma* eltér ez utóbbiétól” (kiemelés tőlem).

Ez a meghatározás két problémát vet fel, amely közvetlenül érinti egy szöveg felépítésének faktorait. Egyfelől, a variáns fogalmának meghatározásához be kell vezetni a 'hely' nem kevésbé bizonytalan fogalmát, éspedig: ha egy A kézirat a (*rempaira*)-t tartalmazza ott, ahol egy B kézirat a (*repara*)-t használja, tudhatjuk, egy variánssal állunk szemben, mert tudjuk, hogy mindkét forma a szöveg egy megadott helyén jelentkezik, másfelől csupán azért tudjuk, hogy az egy 'helye' a szövegnek, mert az egy variánst tartalmaz. A definíció intuitív, de cirkuláris.

Mi történik továbbá akkor, amikor egy A kézirat egy olvasatot tartalmaz ott, ahol a B kézirat nem tartalmaz semmit? Ezt a „semmit” mint a hely nulla fokát tekinthetjük? Ha igen, arra jutnánk, hogy a mű írott materiájának szóban forgó része *szignifikatívan üres*, azaz nem képezi a szöveg részét, jóllehet nem áll kívül a szöveg lingvisztikai felépítésén.

A helyzet az, hogy a hely/variáns szokásos definíciójának cirkularitása egy, a szöveg materiális és lingvisztikai határait érintő, elméleti problémát rejt. A probléma a következő formában jelentkezik. Adva van egy adott szöveg chirográfiai manifesztációja, s a filológusnak mindig el kell döntenie, hogy:

- a manifesztáció mely részét fogja a *szöveg felépítő anyagának* tekinteni, és mely részét a *szöveg környezetét* (= *intorno*) *felépítő anyagnak*, s elhatározásra, hogy egy adott helyen hiányzik-e valami vagy sem, csak így juthat, mert immár oka van ezt vagy azt feltételezni;
- egy chirográfiai manifesztáció valamely részében az adott írott materiális részei közül melyek vesznek részt a szöveg lingvisztikai felépítésében, és melyek csak materiális felépítésében, mert a variánsok — meglehetősen gyakori — esete az, hogy csak grafikus különbségeket mutatnak (pl. u/v) vagy fonetikaiakat (pl. néhány neolatin dialektus aspirációja).

Egy kritikai kiadás mindig interpretálja a szöveghagyomány adatait, CONTINI szavaival: „tükrözi, ami érdekes, és szándékosan vagy ösztönösen elhagyja, ami érdektelen. Alapjában véve egy történelmileg azonosított rendszer lefordítása vagy alkalmazása egy más rendszerben”⁶.

Ezek a megjegyzések fényt vetnek az „olvasat” szokásos definíciójának egy másik gyengeségére is. Mégpedig, ha egy másolat létrehozásában bekövetkező rendszerváltozás sűrűlődséget eredményez több funkció (zenei, kifejező, szemantikai stb.) jelölésében, akkor az olvasatvariáns azonosítása azokkal az esetekkel, amelyek csak „tartalomban térnek el” — AVALLE szerint —, leszűkített érvényűnek tekinthető.

Összefoglalásképpen a szöveg felépítésének tényezőit filológiai keretben a következő ellentétpárokkal tudjuk kifejezésre juttatni:

(1) a szöveg környezetét (= intorno) felépítő anyag	— a szöveg manifesztációját felépítő anyag
(2) a szövegmanifesztáció felépítő anyagának nem nyelvi elemei	— a szövegmanifesztáció felépítő anyagának nyelvi elemei
(3) a nyelvi 'megvalósuláshoz' kapcsolódó formális szerveződés	— a nyelvi 'rendszerhez' kapcsolódó formális szerveződés
(4) a 'megvalósulás' kontextusában megnyilvánuló értelemre vonatkozó szerveződés	— a nyelv 'rendszerében' megnyilvánuló értelemre vonatkozó szerveződés

Meggyőződéssel állítom, hogy ez a négy ellentétpár *implicite* ismert az ectodikus kutatásban, noha világos elméleti jellemzést mind ez idáig nem nyert.

2.2.2. A (B) pont. Ez a követelmény azon ismerettípusok hatékonyságát érinti, amiket a filológiaelmélet az interpretálás tárgyához tud rendelni. Más szavakkal azt, hogy egy filológus milyen ismereteket mozgósít a szöveg jelenlétében, és hogy ez az ismerethalmaz rendszerezett-e.

A 2.0. pontban két eltérő interpretációkonfigurációt különböztettem meg, amellyel egy szöveget filológiailag vizsgálni lehet, állítva azonban, hogy ez a tiszta megkülönböztetés sohasem létezik (kivéve a tiszta lachmannianus editorokat, akik számára *recensere sine interpretatione et debemus et possumus*⁷). A következőkben magam is csak operatív értelemben alkalmazom e megkülönböztetést.

Ectodikailag mind a *recensio* fázisa (egy szöveg kézirati hagyományának vizsgálata), mind az *emendatio* fázisa (a komparatív vizsgálat és a *judicium* az elferdített olvasatokról) olyan (lingvisztikai és általános) ismeretek működtetését követeli meg, melyeket a filológus más ismert szövegekből szerezhet. Ezen ismeretek legnagyobb hányadát az *emendatio* szakaszában használhatja fel. Ha nem vesszük figyelembe azokat az eseteket, amikor az elferdített adatok javítása a többi kézirat alapján történik (*emendatio ope codicum*), nagy lehetőség marad arra, hogy a javításhoz a filológusnak feltevéseket kelljen kialakítania (*emendatio ope ingenii*).

AVALLE (1978. 111) két hasznos ismerettípust állapít meg egy szöveghely feltevésén alapuló javításához: (1) a másolat pszichológiájának általános törvényszerűségeire és (2) a kor (azaz korok) nyelvészeti és kulturális feltételeire vonatkozó tudást, amely révén a vizsgált kézirati hagyomány fennmaradt. Nem ez a megfelelő hely mélységeiben ábrázolni ezeket a problémákat, csak egyetlen — az interpretációs munka nyelvészeti alapjaihoz kötődő — aspektust szeretnék kiemelni, ami az *emendatio*hoz kapcsolódik.

A szövegfilológia kidolgozta a *lectio difficilior* és az *usus scribendi* fogalmát, hogy irányítsák a véleményalkotást az egyformán lehetséges variánsok esetében. Az első szempont annak az olvasatnak az elfogadását javasolja, amelyikből a többiek származhattak egyszerűsítés és (szöveg)romlás útján, a második az adott írói stílusra vagy az adott kulturális kontextusra vonatkozó megállapításokat tartja alkalmazandónak a választásban.⁸ Mindkét szempont ki van szolgáltatva a filológusi ítéletnek, tehát itt is meghatározóvá válik a filológus által a választáskor alkalmazott ismeret kialakulásában résztvevő aspektusok megítélése. A háttérben húzódó probléma a szövegtől idegen aspektusokat érintő ismeretek megjelenése, esetlegesen azok kifejtése és analitikus elkülönítése. A kérdést így lehet megfogalmazni: milyen mértékben járul hozzá a (szöveg szerkezetére vonatkozó) *Wissenschaftstheoretische Prinzipien* egy meghatározott konfigurációjának alkalmazása egy adott szöveg interpretációs (re)konstruálásához?

Ismeretes például, hogy a neolatin filológia a költői szövegekre vonatkozóan sok fontos — feltevésen alapuló — megoldást talált egy adott metrikus vagy ritmikai-eufonetikai *sablon* felismerésével. Egy szöveg egységének a valószínűség szerinti legobjektívabb tényezői közül minden bizonnyal a mérték (vagy rím) által létrehozott kontinuitást tekinthetjük az egyiknek. Ugyanakkor a GASTON PARIS szerkesztette *Vie de S. Alexis* és Bonvensin da la Riva GIANFRANCO CONTINI által tanulmányozott kompozícióinak példái mutatják⁹, hogy egy rekonstrukció valószínűsége nem elégséges garancia az eredetiséghez.

Egy szöveg formai kontinuitásának más jelenségei, a formánsok, a morfoszintaktikai kategóriák stb. ismétlései és/vagy párhuzamai is objektívnek tekinthetők valami módon. Szükséges azonban szem előtt tartani, hogy egy szöveg formális szerkezeti kategóriáinak megközelíthetősége nem mindenfajta olvasásnál adott azonos módon, hanem — még látszólag objektív esetekben is — az elmélet által relevánsnak tartott kategóriák konfigurációjától függ.

A fentiekben említett elővigyázatosság célszerűségét támassza alá ezúttal egy modern szöveg példája. A szöveg Giuseppe Ungaretti *Canto beduinoja*, s megjegyzéseim merítenek PETŐFI S. JÁNOS elemzésben tett megállapításaiból.¹⁰

Egy költői szöveg olvasójának fontos döntéseket kell hoznia, ha az interpretálandó szöveg csak írott manifestációban áll rendelkezésére. Ezek egyike — az alkotó kifejezett utasításainak hiányában — a kompozíció metrikus szerkezetének a meghatározása. Ungaretti versének verbális-tipográfiai manifestációját itt közlöm.

CANTO BEDUINO 1932

Una donna s'alza e canta
La segue il vento e l' incanta
E sulla terra la stende
E il sogno vero la prende.

Questa terra è nuda
 Questa donna è druda
 Questo vento è forte
 Questo sogno è morte.

Az olasz verselés szabályai alapján itt egy ottonariokból és egy settenariokból (vagy senariokból) álló strófát találhatunk ugyanazon kompozíción belül. Ilyenformán a következő eset áll elő: vagy el kell ismerni, hogy nem lehet a verset egy egységes metrikus szerkezettel leírni, vagy az első négy sor szerkezetét hipermetrikus settenarioként (azaz kezdeti *Auftakt*-tal) kell átértelmezni. A PETŐFI nyújtotta mindkét megoldás elfogadható, noha eltérően indokolható. A példa azt mutatja, hogy a metrikus szerkezet nem tekinthető a költői szöveg immanens tulajdonságának.

Ezen szöveg olvasójának egy másik fontos döntéssel is szembe kell néznie, ami a második versszak formális szerkezetét illeti. Ha mindegyik sort az [alany + állítmány] szerkezettel írjuk le, a strófa kontinuitási faktorának tekinthetjük az ebből eredő formai identitást. Ha azonban az adott struktúrát részeire bontjuk, szintaktikai kategóriák olyan konfigurációjához jutunk, amelyet csak diszkontinuus módon lehet a négy verssorra alkalmazni:

[alany [mutató nm. + főnév]] + [állítmány [copula + főnév mellékn.]]

Az eredmény az — állapítja meg PETŐFI —, hogy egy 'lazábban vett' olvasatban az ismétlődő struktúra azonos, míg egy 'szorosan vett' olvasatban nem az. A példa bizonyítja, hogy egy mondat szintjének szintaktikai szerkezeti faktorai sem tekinthetők objektíven adottnak minden típusú olvasathoz.

Hasonló megállapításokat lehet tenni egy költői szöveg szemantikai szerveződését vizsgálva is, sőt kitűnik, hogy a szemantikai vizsgálat során még nagyobb óvatossággal kell eljárni. A jelentéselemzés kategóriái ugyanis nem úgy vannak meghatározva, mint a szintaktikai és a metrikai-ritmikai kategóriák, következésképpen egy konstrukció szemantikai elfogadhatóságáról nehezebb határozni, mint nyelvtani elfogadhatóságáról. Ezért, ha *ex hypothesi* nem állna a rendelkezésünkre a *Canto beduino* eredeti példánya, hanem csak egy hibás példány, amelyben tételezzük fel, hogy van egy hiány a (*druda*) helyén, a felismert szintaktikai struktúra (lazábban vagy szorosan értve) meghatározó szerepet játszana a rekonstrukcióban. Minden megváltozna azonban, ha mi: (a) nem ismernénk fel azt az adott metrikus vagy szintaktikai struktúrát és/vagy (b) nem tulajdonítanánk annak alkotó szerepet a szöveg komplex szerkezetében. Egyfelől néhány metrikus-grammatikai alapelv elfogadása, másfelől az ezekre az elvekre vonatkozó néhány szövegsajátosság értékelése (pl. a metrikai-grammatikai összefüggés) 'ismertet fel' velünk valamit egy szöveg elemeként (tényezőjeként vagy tulajdonságaként).

Elég, ha ezt a megállapítást a szövegszerkezet minden tényezőjére és tulajdonságára kiterjesztjük, hogy megállapíthassuk: az interpretátor *ismereteinek típusa* valóban kulcsfontosságú szerepet játszik mind egy textuális elem (re-)konstruálásában, mind pedig annak olvasatában. Mikor tehát egy filológus azt állítja, hogy a szöveghez tartotta magát, megállapítását relatívan kell értenünk: egyrészt az általa a szöveg szerkezetében szerepet játszóknak minősített tényezőkhez és e tényezők adott szerkezetének inherens tulajdonságaihoz, másrészt a kutatását vezérlő (implicit vagy explicit) elmélethez képest.

Ha most válaszolni kívánok a 2.2.2. pont elején megfogalmazott kérdésre, megállapíthatom, hogy a szövegadatok (feltételezett) objektivitását nagymértékben uralják a filológus által a szöveg (re)konstrukciója során felhasználható elméleti ismeretegyüttesek, amelyek:

- (i) azokra a *tényezőkre* vonatkozó ismeretek/feltevések együttese, amik — az adott kulturális és nyelvi környezetben — a szöveg mint kulturális és nyelvi objektum konstrukciójában szerepet játszó tényezőknek tarthatók;
- (ij) azokra a *tulajdonságokra* vonatkozó ismeretek/feltevések együttese, amik — az adott kulturális és nyelvi környezetben — az adott szöveg mint kulturális és nyelvi objektum konstrukciójában releváns tulajdonságoknak tarthatók.

Természetesen egy tetszőleges szöveg interpretációs (re)konstruálásában az (i) és az (ij) együttesek valamely konfigurációjának alkalmazása alárendelődik egy általánosabb, a szövegek és a kommunikatív körülmények (alkotás, befogadás, a különféle szövegfajták terjedése) tipológiájáról alkotott ismeret-/feltevésegyüttesnek. Tehát azok a *prinzipium*-ok, amelyek révén a filológia rekonstruálja és egyúttal interpretálja az adott szöveget, azoktól a *prinzipium*-októl függnék, amelyek a szöveget mint általános objektumot tipológiailag határozzák meg.

A 'létrehozandó szöveg'-gel kapcsolatban tett minden megjegyzés érvényesnek mondható a történeti-irodalmi értelemben (komparatív vizsgálat révén) 'leírandó szöveg'-re vonatkozóan is. Azok a filológusok, akik az úgynevezett irodalomkritikával foglalkoznak, jól tudják, hogy egy alkotó jellemvonásának, egy irodalmi áramlatnak, egy kornak bármiféle meghatározása csupán megközelítés, amely elkerülhetetlenül az olvasók ízlését és ismereteit tükrözi. A különböző szövegek között a manapság intertextuálisnak nevezett nézőpontból feltételezett kapcsolatokban is figyelembe kell venni, hogy ilyen kapcsolatok az olvasók számára léteznek, és a kritikai tanok történetéhez kötődnek inkább, semmint egy ontológiailag fogant irodalomtörténethez. A *loci (similes vagy communes)* komparatív vizsgálatát a tradicionális filológia *Quellenforschung* problémaként fogta fel, az irodalmi tények olyan szigorúan lineáris és teleologikus felfogásában, amelyben az első kondicionálja a későbbit, és amelyben minden előre tett lépés irodalmi fejlődést mutat¹¹.

Tudomásul véve minden olvasás és főként az olvasásban alkalmazott minden ismeretrendszer viszonylagosságát, a szövegfilológia saját szövegtudományos presszuppozícióinak jobb felhasználási módját próbálhatja meg. Ebben az irányban legalább két sürgető feladatot tudok megnevezni. Az első a különféle — a szövegek elméleti interpretációjában felhasznált — ismeretegyüttesek explicitté és elhatárolhatóvá tétele. Ez azzal az előnnyel járna, hogy lehetséges lenne az interpretáció vezérelhetősége, a szövegek elemzését nemcsak a helyes interpretációnak, hanem a lehetséges interpretációk modelljének létrehozására irányítva. A második feladat egy történelmi felderítés elkezdésében állna. E felderítés meghatározná az időt, a helyet és a kulturális közegeket, amelyekben elsőként váltak elméleti kategóriákká azok a fogalmak ('típus', 'szöveg', 'interpretáció' stb.), amelyeket a filológia mint „primitíveket” alkalmaz a saját elméleti vizsgálódásában. Léteznek kitűnő filológiatörténetek, de nincs egyetlen, akárcsak közepszerű történeti áttekintése sem a szövegfilológiai interpretációs elméleteknek (vö. ezzel kapcsolatban AVALLE: 1961. 183—196).

2.2.3. A (c) pont. A megelőző két témához közvetlenül kapcsolódik a reprezentációs nyelv kérdése. Ez az a nyelv, amelynek közvetítésével egy filológus a potenciális olvasóinak egy interpretációfolyamat eredményeit közvetíti.

Ahogy a 2.2.1. és a 2.2.2. részekben láttuk, azok a fogalmak, amelyekkel a filológus dolgozik, csak empirikus módon vannak meghatározva. Az explicitiség hiánya az analitikus folyamatban és eredményeinek reprezentálásában azonban nem gátolja, hogy a filológusok megértsék egymást, és kicserélhessék szövegelemzéseik eredményeit egymás között. Érdemes rákérdezni, milyen feltételek között lehetséges ez.

Egy metanyelv egy konstruált nyelv, amely lehetővé teszi használoinak, hogy egy másik nyelv elemeire hivatkozzanak. Interdefiniált terminusokból áll, azaz definíciói nem mondanak ellent egymásnak, és egy adott elméleten belül nem tautologikusak. A terminusok mindegyike a metanyelvnek csak egy fogalmát *designálja*, és az objektumoknak azon együttesét *denotálja*, amelyek a tulajdonságok egy adott halmazával rendelkeznek. Más megfogalmazásban: egy metanyelv szavainak használata magában foglalja, hogy az értelem (*sensu*) meghatározza a referenciát.

Az így értelmezett metanyelv lehetővé teszi a meghatározott elméleti fogalmakhoz/objektumokhoz kötődő konvencionális ismeretek explicit bemutatását. Ezért amikor például egy generatív nyelvész azt mondja valamiről, hogy az egy „mondat”, mi azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az a „valami” metanyelvi kijelentésének referenciája, azoknak a tulajdonságoknak az alapján, amelyeket az ő elmélete a „mondat” terminusnak korábban tulajdonított. S mivel a terminusokat és a tulajdonságokat az elmélet explicit módon definiálja, az elmélet által kontrollált elemzések eredményei interszubjektív eszmecsere tárgyát tudják képezni.

De mi történik akkor, ha egy filológus mondja azt, hogy „mondat”, „szöveg” vagy „jelentés”? Milyen tulajdonságok alapján utalhat valamire mint egy „mondat”-ra vagy „szöveg”-re? Azt a választ lehet adni, hogy a filológus jól tudja, mi az, amiről abban a pillanatban beszél, akkor is, ha korábban nem határozta meg annak a dolognak a tulajdonságait, és mivel a filológus nagyon gyakran más filológusokhoz szól, akik ismerik a 'szóban forgó dolgot', a referenciák azonossága bizonyítja a megértést a definitorikus tulajdonságok hiányában is.

Valami nagyon hasonló történik a mindennapi kommunikációban is. Ha feltételezzünk egy embercsoportot egy könnyen hozzáférhető, de az egyes személyek számára ismeretlen tárgyakkal berendezett környezetben, elképzelhetjük, hogy az egy nyelv alkalmazásával véghezvitt referálás aktusa ezen tárgyak egyikével kapcsolatban sem okoz problémát a csoport tagjai számára. Annak ellenére sem, hogy nem ismerik a tárgyat *alapvetően meghatározó tulajdonságokat*, mert elegendő, ha megfelelő módon használnak néhány mutató kifejezést, és/vagy a tárgy megnevezését a tárgy megmutatásával kapcsolják össze azért, hogy a referálás hasson.

Az a tény, hogy az ehhez hasonló helyzetek nem akadályozzák a normál kommunikációt, PUTNAM (vö. 1978.) ismert téziseit látszik bizonyítani. PUTNAM szerint egy szó *extensioja* (vagyis azon tárgyak összessége, amelyekre az adott szó helyesen alkalmazható): (a) általában (szociálisan) és (b) részben (mutatás révén) meghatározott¹². Ez egyrészt azt jelenti, hogy a valamire, pl. vízre való referálás ténye nem azoknak az alapvető tulajdonságoknak az ismeretétől függ, amelyek — mindenki számára egyformán — definiálják a „víz” nevű folyadék meghatározó „természet”-ét, ez az ismeret (feltéve, hogy mindig létezik az egy tárgyat objektíve meghatározó természet) a szakértőknek van adva, miközben a közönséges beszélők a „víz” szót a közösségben elterjedt sztereotíp ismeret alapján használják. Másrészt azt jelenti ez, hogy a víznek nevezhető dolog (avagy a „víz” szó extenziójának) köre változatlan maradhat akkor is, ha — tételezzük fel — részlegesen meg kellene változtatni azt a fogalmat, amit a „víz” szóhoz rendszerint társítunk. Ha valószínűnek fogadjuk el PUTNAM téziseit, megérthetjük a kommunikáció működését az általunk elkép-

zelt embercsoportban. Tagjai a számunkra hozzáférhető tárgyakra nyugodtan hivatkozhatnak szavakkal, a rájuk vonatkozó sztereotípiákat használva, és korlátozhatják a szavak használati körét (*extensioját*) az érzékelés színhelyén a tárgyakra vonatkoztatott *felületi jellemzők* alapján.

Elfogadva — *ex hypothesi* — PUTNAM érveit, meg tudjuk magyarázni, hogy milyen körülmények között megy végbe a filológusok kommunikációja. A filológusok objektumokat rendelnek szavakhoz, ötletszerűen (sztereotip módon) vezetve be a természetes nyelvek néhány fontos fogalmát a saját tudományuk nyelvébe. Ezt téve, megbíznak a *felületi jellemzők*ben, amelyek könnyen felismerhetővé teszik számukra a tárgyalt entitásokat (láttuk, mindenki tudhatja, mi értendő „hely”-en, mi egy „szöveg”-en, egy „mondat”-on stb.). Reprezentációjuk nyelve azonban, amivel egy interpretáció eredményeit egymással közlik, a metanyelvhez viszonyítva ellenkező irányban működik. Míg az utóbbiakban az értelem (definíció) határozza meg a referenciát, filológusok nyelvünkben az értelmet a referencia után (attól függetlenül) alkotják meg. A kölcsönös megértés biztosításában egyrészt szerepet játszik a nyelvükbe bevezetett fogalmak sztereotipikus volta, másrészt az elméleti univerzumokat benépesítő 'dolgok' felismerhetősége.

Ezek után a filológiai kommunikáció működésének korlátait is könnyű belátni.

— A filológusok közötti kommunikáció azzal a feltétellel működik, hogy más diszciplínák nem hatolhatnak be abba, és nem zavarhatják meg azt. Ám a referenciák egyértelműségét nehéz fenntartani, ha az interpretálandó objektumok nem láthatók mindenki számára egyazon módon. Különösen manapság, amikor sok tudomány foglalkozik a szövegekkel, és a filológián belül is különféle iskolák léteznek, amelyekben az objektumok, a módszerek és az elméleti munka céljai eltérőek.

— A filológusok közötti kommunikáció azzal a feltétellel működik, hogy az elméleti objektumok a szemantikai elméletek 'primitív'-jeihez hasonló módon kezeltenek. Ám a referenciák egyértelműségét nehéz megőrizni, ha az interpretálandó objektumokat nem *nyilvánítják* olyan adatokká, amelyek természete minden elméleti formulációtól független.

2.3. Mivel ebben a fejezetben megmutattam, hogy a szövegek olyan megközelítése, amely nem alapul 'egy szövegtudományra', elképzelhetetlen, és mivel hitem szerint azt is megmutattam, hogy a szöveg (és a szöveget alkotó tényezők) meghatározása az alkalmazni óhajtott teória fajtájától függ, gondolatmenetemet itt azzal fejezhetem be, hogy a szövegfilológia jövője szempontjából a legsürgősebb feladatnak egy elméleti megalapozás szükségességét tartom.

3. Szöveg és interpretáció a strukturalizmus keretében

3.0. A tanulmány 2. fejezetében gyakran használtam olyan kifejezéseket, mint a „filológia”, a „filológusok” stb. Mint arra már felhívtam a figyelmet, itt olyan címkékről van szó, amelyek nem fogalmak rendezett együttesére vonatkoznak az első esetben, és nem személyekre a másodikban. Filológiáról és filológusokról úgy beszéltem, ahogy például a nyelvészek beszélnek, mondjuk, a fonémákról, azaz mint absztrakciókról. És ténylegesen, a filológiáról mint egységes elméleti apparátusról csak absztrakcióként lehet beszélni. A filológia ugyanis nem a szöveg elmélete, hanem *egy adott* szöveg (pontosabban a szöveg egy adott *helyének*) elmélete.

A különböző filológusok által művelt filológia nem egyazon tudomány, hanem különböző személyek különböző gyakorlata. Attól a pillanattól fogva, hogy egy adott szöveg helyei nem explicit módon megformált és dimenzionált ismeretek felhasználása útján telítődnek — ahogy a 2.1. és a 2.2.2. pontok példáiból láttuk —, egy szöveg (re)konstrukció vagy -interpretáció tudományosságának biztosítéka nem az elmélet, hanem a filológus személyisége. Egy szöveg *autocritica* az azt olvasó filológustól függ. Következésképpen: *tot capita, tot philologiae*.

Nyilvánvalónak tűnik ezért a filológia kettős elméleti megalapozásának szükségessége. A filológia egyrészt egy nyelvfilozófiai elméletet igényel, amely az általános kategóriákat nyújtja a szövegek kommunikatív perspektívából való tanulmányozásához, másrészt egy elméleti metanyelvet (egy 'szabályozott' nyelvet) igényel, amely egy-egy pontra irányuló elemzéseinek eredményeit összevethetővé teheti a szövegek vizsgálatában másképpen érdekelt kutatási területek elemzéseinek eredményeivel és az elméleti feltevéseivel.

Az interpretációs munka során egy szövegkritika objektivitásának az igénye, amely nem az olvasó (világának) pusztá rávetítése lenne a szövegre, már többször is felvetődött az irodalmi tanulmányokban. Ez az igény minden bizonnyal megvolt a filológusokban, akik ahhoz voltak szokva, hogy a 'szöveghez tartsák magukat', és ragaszkodtak a szöveg elsődlegességének védéséhez, az interpretáció könnyű pszichologizmusának és szociologizmusának kísértésével szemben. S amikor Olaszországban kezdtek szárnyat bontani az első formalista és strukturalista kutatások, éppen a filológusok kísérték őket növekvő érdeklődéssel, minthogy bennük látták azt az eszközt, amely egyszer s mindenkorra meghatározhatja a szövegek stabilitásának jellemzőit, szemben minden interpretáció efemer bizonytalanságával.

A strukturalista elméletek befogadásának előkészítéséhez — ahogy az ma felismerhető — jelentősen hozzájárult a „variánskritika”, amely lehetővé tette a szerzők használta választások szisztematikus ellenőrzését. Az alkotói (vagy szerkesztői) variánsvizsgálat ténylegesen elmozdította a filológia alkalmazási területét egy adott hely lingvisztikai formáiról a lehetséges formák teljes rendszerére egy alkotó munkájában, észrevétlenül vezetve be egy, a „paradigma” teljes mértékig strukturális fogalmával rokon fogalmat. Az interpretációs kérdésfeltevés elmozdulásának — első sorban a költői szövegek esetében — számolnia kellett az irodalmi mű mint rendszer ideájával¹³.

A strukturalizmus, ami Olaszországban a 60-as években honosodott meg, messzemenően módosította azt a látásmódot, amivel a hagyományos filológusok a szöveget nézték. De mivel a strukturalizmus a filológia kérdéseire volt hivatva válaszolni, és a filológusok voltak az első művelői, maga is átalakult oly mértékben, hogy jellemzői az olasz változatban szinte egyedülállóak Európa-szerte. Továbbá, minthogy nem egyetlen filológiai iskola volt Olaszországban, nem csak egyetlen strukturalista iskola született, mert eltérőek voltak azok az alapok (iskolák és tudósok), amelyekre rátelepítették.

3.1. Egy minden *follyamatot* irányító rendszer eszméje volt az, ami megengedte a filológusoknak, hogy a variánskritikáról a strukturális kritikára térjenek át. Egy ilyen eszme realizálása azonban nem volt egyszerű, mivel az alapját képező nyelvészeti fogalom gyökeres megváltoztatásáról volt szó. Más szavakkal: a strukturális tézisek átvétele a humanista hagyomány komparativizmusáról az immanencia elvén alapuló nyelvészetre való áttérést jelentette.

Ennek a változásnak az irányában a hivatkozásul használt elméleti modell (és nem csak a filológusok számára) inkább LUIS HJELMSLEV glosszematikája volt, mint-

sem SAUSSURE modellje. A dán nyelvész azonban érdekes módon a *Prolegomenában* a formális *állandóság* fogalmát mint a nyelvek strukturalitásának elvét alkalmazva, éppen a filológusok ellenszegülésében látta a nyelv tudományos vizsgálatának fő akadályát.

„Egy ilyen összekötő és integráló állandóság kutatását bizonyára akadályozza majd egy bizonyos humanisztikus hagyomány, amely különböző formákban mind ez ideig uralta a nyelvészet tudományát. Ez a humanisztikus tradíció tipikus formájában a priori tagadja az állandóság létét és keresésének jogosságát. Ilyen nézőpontból a humanisztikus jelenségek a természetiakkal szemben nem visszatérők, és pontosan ez okból kifolyólag nem vethetők alá, mint a természeti jelenségek, egy egzakt és általánosító kezelésnek.”

(1961. ua. 1968. 11.)

Elméleti vonalon a strukturalizmust alkalmazó olasz filológusok osztották az „állandóság kutatásának” hjelmslevi elvét, a módszertani megújulás irányainak, amelyeket egyébként már a variánstan elindított, ez jól megfelelt. A szövegelemzés gyakorlatában mindazonáltal a strukturalizmus elvei nem kerekedtek felül teljes mértékben a történetiségnek.

3.2. A strukturalista tézisek és az olasz filológiai tézisek találkozásának eredményei meglehetősen érdekes vizsgálati téma, tanulmányunk gondolatmenetét illetően különösen. Nézzük meg most, hogyan megy végbe egy költői szöveg interpretációja a strukturalizmus elmélete szerint. Ahogy a 2.2. szekcióban tettük, a kérdések itt is a következő három pontra fognak irányulni:

- (a) a szövegkonstrukció hordozóinak/jellemzőinek tartott tényezőkre;
- (b) az egyes tényezőkhöz (tényezőcsoportokhoz) rendelt/rendelendő ismeretekre;
- (c) a metanyelvre (vagy 'szabályozott' nyelvre), amit az így konstruált textuális objektum leírásánál alkalmazhatunk.

Később néhány, strukturalis analízisről írott szöveg újraolvasása kapcsán látni fogjuk, hogy kerülnek alkalmazásra a költői szöveg interpretációjában az elméleti kategóriák.

3.2.1. Az (a) pont. Az olasz irodalmi strukturalizmus kidolgozásában — mint ismeretes — döntő szerepe volt egyrészt SAUSSURE és HJELMSLEV elméletének, másrészt az orosz formalisták, különösen JAKOBSON téziseinek. Noha ezek a tudósok nagy vonásokban ugyanazokról a problémákról beszéltek, ezt nem mindig ugyanazoknak a terminusoknak és kategóriáknak a felhasználásával tették. Így az olasz tudósok is, akik az egyik vagy a másik modellt követték, alkalmazták azok fogalmait mellett az azoknak megfelelő különböző terminológiákat is. A következőkben a strukturalizmus azon *vulgata* verziójához nyúlunk vissza, ami a 60-as évek Olaszországában terjedt el, és aminek közös alapját a glosszematika terminusai alkották.

A strukturalista felfogás összetettségében két nagy egységre bontható: a szoros értelemben vett nyelvészeti gondolkodásra és a jel jellemzőire való reflexióra. Ez a két gondolkodási kör felváltva érezteti hatását az olasz kontextusban is, ahol a strukturalizmus egy szemiológiai irányzata társult egy szigorúan nyelvészeti irányzathoz, integrálódva végül abba¹⁴.

Szigorúan nyelvészeti terminusokkal élve, a strukturalizmus abból az alapállásból indul ki, hogy az illetékessége körébe tartozó objektumok mint rendszerek adóttak. Az ilyen típusú objektumok leírhatók (a) az azokat alkotó részek közötti kapcsolatok alapján és (b) azon kapcsolatok révén, amelyeket nagyobb objektumok részét alkotva hoznak létre. Ezek a kapcsolatok (vagy függések) *funkciók*, és két formában jelentkezhetnek: vagy mint egy lánc elemei közötti funkcióként (és ebben az esetben *relációk*), vagy mint egy olyan adott osztály elemei közötti funkcióként, amely osztályt a láncban azonos disztribúcióval rendelkező részek alkotják (és ebben az esetben *paradigmák*). Rendszer: egy láncbeli reláció, és rendszer: elemek egy paradigmája.

A strukturalis nyelvészet a megfigyeléskor észlelhető tényekből indul ki, azaz egy lánc (szövegek) tényeiből — akkor is, ha módszertanilag a paradigma 'megelőzi' a láncot. Egy lánc részei közt fennálló funkciók vizsgálata teszi lehetővé azután a paradigmák konstruálását, majd a különféle láncok között mint egy nagyobb egész részei között fennálló funkciók vizsgálata teszi lehetővé egy nyelv (a nyelv egy állapota) rendszerének a megalkotását. Bizonyos értelemben a *szöveg* egy folyamat (egy nyelv láncolatának mint 'egy határtalan szövegnek' a része), egy másik értelemben a *szöveg* egy rendszer (annak a végtelen paradigmának a része, ami egy nyelv a maga szisztematikus értelmében).

A szövegeknek van egy objektíve manifesztálódó, de elméletileg nem jelentős anyagiságuk — ontológiájuk a belső és a külső strukturalizálásban lelhető fel. Ebben az értelemben egy szöveget úgy is el lehet képzelni, mint belseje mikrostruktúrái és külseje makrostruktúrái közötti kapcsolat (a mikro-/makroláncok és mikro-/makroparadigmák kettős értelmében).

Ami a jel jellemzőiről való gondolkodás körét illeti, csak SAUSSURE és HJELMSLEV jól ismert modelljét kell említenünk. SAUSSURE felfogásában a jel felbontható egy (nem csak verbális) *signifiant*-ra és egy *signifié*-re, a közöttük lévő kapcsolat, önkényes módon egy kódon alapulva, a jelentés (significatio) névvel jelöltetik. A jelek lineáris szerkezete alkotja a *szintagmatikus szintet*, míg a jeleknek disztribucionálisan ekvivalens osztályokba szerveződése alkotja a *paradigmatikus szintet*.

A SAUSSURE-i strukturalizmus alapját képező dichotomikus szerveződést szigorúbban HJELMSLEV fejlesztette tovább¹⁵.

Egy jel (pontosabban szólva egy 'jelfunkció') egy kifejezésnek egy tartalommal való összekapcsolásaként születik, hasonlóképpen ahogyan a SAUSSURE-i modellben történik. HJELMSLEV számára azonban a kifejezés és a tartalom szintjei tovább oszthatók szubsztanciára és formára. A jelfunkción kívül található annak az anyagnak a *continuuma*, ami arra szolgál, hogy a jelfunkció szubsztrátumaként (alapjaként) viselkedjék. Ha a jel csupán egy formális struktúra, akkor bármely anyag (a tartalom vagy a kifejezés) szubsztanciává válhat azzal a feltétellel, hogy van egy forma, ami rávetítődik. Ebből a tényből jönnek létre azok a definíciók, amelyek kiterjesztik a strukturalis analízis elméletének alkalmazhatóságát a jelenségek végtelen osztályára¹⁶.

Ha most a nyelvészetnek és a strukturalis szemiotikának ezeket a kategóriáit a tanulmány kérdésfeltevése szempontjából vizsgáljuk, az alábbi megállapításokhoz juthatunk:

— Egy globálisan tekintett költői szöveg egyrészt egy *nyelvészeti objektum*, amit valamennyi struktúrájának *szolidaritása* hoz létre; ez a szolidaritás az objektum nyelvészeti szerveződésének *immanens* tulajdonsága.

ga, és úgy értendő, mint (a) a szöveglánc elemei közti relációk és mint (b) a szöveg disztribucionális osztályai paradigmáinak rendszere. Más szavakkal egy költői szöveg *tout se tient*.

— Egy globálisan tekintett költői szöveg másrészt egy *jeltárgy*, ami a jelölő (vagy a kifejezés) szintjének és a jelölt (vagy tartalom) szintjének *szolidaritásából* áll; ez a szolidaritás a tárgy jelszerű szervezethez tartozó *immanens* tulajdonsága, és úgy értendő (legalábbis a hjelmslevi felfogásban), mint a jel fizikai manifesztációját alkotó anyag típusától független funkció.

Ezek a kategóriák a szöveget, úgymond, általános szinten definiálják, és egy szöveg *tényezőinek* általános tulajdonságait funkcionális tulajdonságokként határozzák meg; nem mondják meg azonban, melyek ezek a tényezők (elemek és/vagy szintek) a szöveg belső szerveződésében. Nem mondják meg továbbá azt sem, hogy ezek az általános tulajdonságok milyen mértékben legyenek figyelembe véve valamennyi ilyen tényezővel (elemmel és/vagy szinttel) kapcsolatban¹⁷.

Egy nyelv (vagy egy szöveg) szerkezeti elemeinek és/vagy szintjeinek elhatárolásához és definiálásához a strukturális nyelvészek bevezették a *szegmentáció* és a *kommutáció* próbáját. Ezek révén lehetséges egy adott láncban egy elemfajta azonosítása és ezt követő osztályozása a *megkülönböztető jegyek* alapján, amelyek szembeállítják őket a többi hasonló módon azonosított elemmel. (Így hozhatók létre például a nyelvek fonológiai rendszerei.) Ily módon lehet egy lingvisztikai struktúra elemeinek és/vagy szintjeinek rendszereit mint kizárólag az *eltérések* rendszereit felépíteni.

Tény, hogy egy szöveg konstitutív tényezőinek körülhatárolásához a strukturális nyelvészeknek valamilyen módon el kellett már különíteni azokat a paradigma-osztályokat, amelyekbe ezek a tényezők besorolhatók (és amelyek nélkül e tényezőknek nincs elméleti létük!). Bizonyos értelemben egy strukturalista képes egy szövegben csupán a funkcionális különbségeket látni: nem léteznek számára a szöveg tényezői úgy, ahogy egy filológus számára egy kézirat olvasatai léteznek. Ami objektíve adott egy strukturalista számára, az nem a szöveg fizikai manifesztációja, hanem a strukturális szempontból fontos tulajdonságainak együttese, amely a szöveghez inherens módon tartozik, és amelyet az elemzésnek csak nyilvánvalóvá kell tennie, minden szubjektivitás nélkül. Ezen a ponton a kérdést, hogy milyen tényezők konstruálják a szöveget, helyesnek látszik a következőképpen újfogalmazni: milyen ismeretet lehet/kell felhasználni ahhoz, hogy *valamit* egy *láncban* a szöveget konstituáló funkció hordozójának tarthassunk? Ez a kérdés elsősorban egy szöveg strukturális leírásának interpretációs aspektusait érinti, amelyeket a következő pontban tárgyalunk.

3.2.2. A (b) pont. A 3.2.1. pontban különbséget téve a strukturalizmus egy szoros értelemben vett, nyelvészeti és egy szemiotológiai területe között, az elsőnek olyan kategóriák kidolgozását tulajdonítottam, mint „struktúra”/„rendszer”, „szintagma”/„paradigma”, a másodiknak pedig olyan fogalmakat, mint „jelölő”/„jelölt” vagy „forma”/„szubsztancia”. Az analitikus gyakorlatban az ilyen megkülönböztetés sokkal árnyaltabbnak tűnik, és fontos, az alábbiakban érintendő következményekkel jár.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a 'paradigma' (vagy 'rendszer') nyelvészeti fogalmát. SAUSSURE felfogásában ez egyenértékű az *asszociatív mező*vel. Egy asszociatív mező elemeit az jellemzi, hogy néhány 'jegy'-et illetően szemben

állnak egymással, míg egymáshoz tartoznak néhány más 'jegy' révén. Így az olasz nyelv rendszerében /p/ és /b/ egy csoportba tartoznak, lévén mindketten bilabiális fonémák, de szemben állnak egymással a zöngésség 'jegy' alapján. A nyelv strukturális felfogásában különféle oppozíciók (egy paradigma terminusai közötti funkciók) léteznek, amelyeket a különbség (*differenzia*) jellemzői alapján osztályoznak.

A strukturalizmus abból a feltevésből indult ki, hogy az egész nyelv explicálható, terminusainak relációk szisztematikus oppozícióhálóba való besorolása révén. Tény azonban, hogy a paradigmatis oppozíciók modellje csak azokon a területeken tett lehetővé bizonyos jelentőségű eredmények elérését, amelyeken a megkülönböztető jegyeként használt oppozíciók valamilyen szempontból nem esetleges jellemvonások. A paradigmatis oppozíciók egészen jól magyarázzák egy nyelv fonémáinak strukturális szerveződését, de egy nyelv (vagy ami súlyosabb, egy szöveg) szemantikájának a fonológia modellje alapján történő leírására egyetlen kísérlet sem bizonyult gyümölcsözőnek. A struktúra/szisztéma (szintagma/paradigma) nyelvészeti kategóriái nem alkalmazhatók tehát a szemiológia jelölő/jelölt kategóriáira *egyöntetű módon*.

Fordítottan az is igaz, hogy néhány, a strukturális szemiológia által kidolgozott kategória sem alkalmazható egyöntetű módon a szoros értelemben vett nyelvi struktúrákra. Tudjuk, hogy a SAUSSURE által elképzelt *sémiologie*-nak a természetes nyelvektől különböző jelrendszerek működését kellett volna tanulmányoznia. Ő főleg olyan egyszerű rendszerekre gondolt, mint a közúti jeleké, a hajósok zászlójele, a cégjelzőké, a heraldikai emblémáké, amiket az a tény tesz egymáshoz hasonlóvá, hogy mindegyik egyszerű jelekből épül fel (mint amilyenek az egyes szavak), és ezek a jelek könnyen elhatárolhatók előfordulásuk kontextusától. Néhány esetben — mint a heraldikai és a kriptográfiai rendszerek esetében — szoros (1/1) megfelelésen alapuló rendszerekről van szó, ami a jelölő szerepét játszó kifejezések és az azokhoz párosított jelentéseket illeti. A SAUSSURE-i felfogásban tehát a nyelvektől eltérő szignifikációrendszerek egy meglehetősen stabil megfeleltetési kód által tűnnek rendszerezettnek. Nem így a verbális szövegek esetében: a nyelv, amennyiben rendszeres, nem egzakt módon egy kódrendszer, aminek elemeit egy egy az egyhez (1/1) kapcsolat jellemzi. A denotatív és/vagy konnotatív értelmén túl, amelyet a nyelvrendszerben egy nyelv szavaihoz lehet társítani, vannak olyan értelmek is, amikre a szavak használatuk különféle kontextusaiban tesznek szert. Ezért nehéz azt feltételezni, hogy a fent említett szemiológiai rendszerek egyszerű szemantikája alkalmazható lehetne egy nyelv vagy egy verbális szöveg szemantikájának a magyarázatakor. Azon az egyáltalán nem elhanyagolható tényen túl, hogy a szemiológiai kutatás néhány területén *nem diszkrét* szövegek léte is megengedhető, amiket *teljes jeleként* tekinthetünk, de kezelésük a jelsorozatból álló nyelvi szövegekre fenntartott eltérő módot kíván meg¹⁸.

Úgy tűnik, hogy legalább a SAUSSURE által említett szignifikációrendszerek és az orosz szemiológusok által említett nem diszkrét szövegek szemiológiai kezelési módja megkívánja a szigorúan szemiológiai (azaz nem nyelvészeti) kategóriák alkalmazását. Eltekintve azoktól a megjegyzésektől, amelyeket ezen tézisek érvényességéről ma lehetne mondani, megfigyelhető bizonyos kiegyensúlyozatlanság: a strukturális nyelvészet egy 'erős' elméletet dolgozott ki, ami a jelentő struktúráját illeti (főként a filológiában), de nem tette meg ezt hasonlóképpen a szemantikát illetően; *vice versa* a szigorúan nyelvészeti megközelítésekhez képest a strukturális szemiotika keretei között a jelölt kezelése produktívabb és olykor autonóm reflexiók középpontjában állt.

A strukturalizmus ezen kiegyensúlyozatlansága sokkal nyilvánvalóbb a költői szövegek strukturális analizisében. Montale *Gli orecchinijének* AVALLE által végrehajtott vizsgálata az olasz strukturális elemzés kiindulópontjának tekinthető. 1965-ben tette közzé, de koncepciója egy 1960 tavaszán tartott szemináriumra idejéből eredeztethető. AVALLE egy kétségtelenül 'homályos' szöveget választott, amely első sorától kezdve nem könnyen megoldható problémákat állít az olvasó elé. A nehézség, magyarázza AVALLE, nem 'denotatív szinten' jelentkezik, és még a 'szintaxis szintjén' sem, hanem annak a részek között fennálló viszonyrendszernek a rekonstrukciója szintjén, amin létrejött a vers egysége.

AVALLE a bevezetőben a következőket írja:

„Most már ez a vibráló vagy a denotatív tartalmak szempontjából erősen kétséges egység, ahogy az gyakran megesis Montale költészetében, teljes mértékben a JOHANSEN által konnotatívnak vagy konnotálónak nevezett elemek hatására van bízva.”

(AVALLE: 1970. 18.)¹⁹

JOHANSEN említése²⁰ világossá teszi a glosszematikai iskolára történő hivatkozást, akkor is, ha AVALLE interpretációs folyamata nem követi egy strukturális interpretáció 'kanonikus' rendjét, hogy tudniillik először a szöveg alaki felépítését tárgyalják, és azt követően a szemantikai részt. Az analízis három első részében AVALLE mindig a szöveg egy elemének 'denotatív tartalmából' indul ki, elemzés tárgyává teszi a 'szövegkontextus által kifejezett extratextuális elemeket', konnotatív szinten vizsgálja minden — a szövegkonstitúcióban kreatív szerepet játszó — felismert elem rendszerbeli funkcióját. A negyedik rész, a verbális struktúrák elemzésének száva, Montale verseinek egy *corpusát* vizsgálja, megkísérelve rendszerré építeni a *Gli orecchini*-ben talált tematikai struktúrát.

Az általános módszertan szempontjából AVALLE alábbi megállapításai tűnnek fontosnak.

- (1) „Jelen tanulmány (...) tisztán kísérleti jellegű, és mint ilyen, a nyelvészet egy bizonyos típusának terminológiai hasznosságára tekintettel lévő általános elismerésén túl, mást nem tartalmaz” (16);
- (2) „(...) az elemzés bizonyítja, hogy a kritikus helyen felhasználható konnotáló elemek azok, amelyek a kontextus által kifejezett extralingvisztikai elemek vizsgálata során bukkannak elő” (18);
- (3) „(...) a (...) releváns (...) konnotáló elemek kutatása nagymértékben rendszerbe szervezhetőségük lehetőségének függvénye” (18).

Második megállapítását aztán pontosítja AVALLE, miszerint a 'kontextus' terminus kétféleképpen értendő: az immanens kontextus (maga a kompozíció) és a transzcendens kontextus (a költő által korábban szerzett tapasztalatok) értelmében. Amíg azonban meglehetősen valószínű, hogy az előbbi megfelel a szöveg nyelvészeti kontextusának — amit mi *kontextusnak* neveznénk —, nem világos, hogy milyen természetűek a *korábbi tapasztalatok*, csak nyelvészetiek-e vagy más fajtájúak is. A (3) megállapítás másfelől magában foglalja, hogy a kontextus (immanens és/vagy transzcendens) határai és a konnotáció (a vizsgált kompozícióhoz képest belső vagy külső) szintjeinek határai egybeessenek. Ha azonban ez így lenne, a kontextus fogalma a szöveg pusztá szemantikai vizsgálatához tartozna.

AVALLE interpretációs észrevételei nem érintik a formálisan körülhatárolt szövegrészeket. Olykor mondatokat elemez (a 21. oldal és a rákövetkezők, ahol az 1–2. sort kezeli mondatként), néha szintagmákat („il nerofumo della spera”), igen gyakran egyes ’képeket’ (a „voli”-t a 36. és az azt követő oldalakon, a „squallide mani, travolte”-t a 64. és a rákövetkező oldalakon). Sok esetben nem világos, hogy megállapításai (a) a szó/’kép’/mondat alakját, (b) azok konnotatív értelmét és/vagy (c) az általuk feltételezhetően denotált objektumokat érintik-e.

A konnotatív értelem felépítése rendszerint annak az interpretálandó szöveg külső elemeivel való komparatív szembeállításakor jön létre. Például az 1. sor „voli”-jával kapcsolatban AVALLE megjegyzi (36–43), hogy „mikor Montale egy szót használ (...) nem ért rajta semmi, annak általában használt jelentésétől eltérőt”, viszont: „nem lehet ugyanakkor nem észrevenni, hogy ez a »voli« valami mást is jelent, ami hozzáadódik a denotatív tartalom lényegéhez (de nem helyettesíti azt)”. Ahogy a szöveg konnotatív analízise során talált extralingvisztikai elemekből felismerhető, a kép valójában szimbolikus. Az extralingvisztikaiként definiált elemeket AVALLE mint a kezdeti ötlet támaszait használja fel, a vers egységét pedig konnotatív szinten keresi. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az AVALLE által kutatott értelem egybeeshet az úgynevezett alkotói jelentéssel. Lássuk például a 88. oldal explicit megállapítását: „Ebben a zárt rendszerben a költő állandó gondjának az egész alkotó részek közötti pontos összhang megteremtése látszik”. Eszerint a szövegelemek és a kontextus funkcionális egysége a szöveg ’generatív folyamatában’ lakozik, vagy pontosabban szólva, jelentéseinek *szándékoltságában*.

Azok a szövegelemek, amikre AVALLE leggyakrabban hivatkozik, a *képek*. Nézzük, *exempli gratia*, az alábbi eseteket:

1. „Tehát a képek, amik megjelennek és eltűnnek (...)” (32);
2. „A kép („del tuo non é più traccia”) nem új” (41);
3. „Az ékszerek képe (...)” (45);
4. „Ami visszatérően hatást gyakorol, az kétségtelenül a képek szintaxisa, azok folyamatos és látható kapocs nélküli sorozatba való rendeződése, ahol például az »élitre« zúgása és a *vele egyidejű* »mortorio«-é organikus egészé csak *a posteriori* rendeződik” (61).

Világos utasítások hiányában csak azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy ezek a *képek* tematikus egységek képei, amelyek *nagyjából* megfelelnek a szöveg bizonyos — nem egyértelműen körülhatárolt — kifejezéseéhez tartozó tartalom mentális reprezentációjának.

Összességül az alábbiakat állíthatjuk:

- AVALLE elemzése nem a konstituensek és magának a szövegnek a formális szerveződési szintjei alapján szegmentálja a szöveget;
- olyan elemeket használ (a „képeket”), amik nem határolhatók körül és nem definiálhatók explicit módon, és amik nem tartoznak a strukturalizmus eszköztárába;
- a szöveg kifejezései konnotatív értelmének a meghatározásához a vizsgált szövegen kívül álló elemeket használ fel;
- a szemantika (denotatív és konnotatív) szintjét az *intentio auctoris*-hoz kapcsolható jelentésekre való hivatkozással tárgyalja;
- nem teszi explicitté a szöveg leírásában alkalmazott metanyelv kifejezéseinek tulajdonított értelmet.

Ezekkel a megjegyzésekkel nem szeretnénk AVALLE interpretációjának érdemeit csökkenteni. Elemzése mindenképpen hozzájárult a Montale-szöveg „homályosságának” sok ponton való megvilágításához, és nyilvánvalóvá tette annak szükségességét, hogy az interpretáció a textuális és az intertextuális adatok szisztematikus és nem benyomásokra építő megfigyelésén alapuljon. Mindazonáltal elemzése olyan elemzés, ami manapság már bizonyos naivságot mutat az alapvető problémák kezelését és néhány kritikai metódust illetően. Különösen a *Gli orecchini* interpretációjának makrostruktúrája tűnik számomra a strukturalizmus ebben a pontjában tárgyalt két jellemvonása szempontjából reprezentatív példának:

- (i) egyfelől bizonyítja azt a strukturalisták számára adódó nehézséget, hogy elemzésük eredményeként megtalálják — az elméleti kijelentésekben kifejezésre juttatott — tökéletes megfelelést a jelölők és a jelöltek szintje között; analizisüket, amelyben vagy a formális vagy a szemantikai szint uralkodik, hogy úgy mondjam, ez „sántító”-vá teszi;
- (ij) másfelől AVALLE elemzése bizonyítja, hogy az első olasz irodalmi strukturalizmus, noha elfogadta az európai mintájú nyelvészet és/vagy strukturális szemiológia kategóriáit és terminusait, továbbra is a filológiai historicizmus terminusaiban gondolkodott; AVALLE gyakori folyamodása extralingvisztikai elemekhez, hogy meghatározza a felismert konnotációk amalgámját, noha empirikus szinten motiválható, csorbát ejt az elméleti tisztaság követelményén: a HJELMSLEV által megfogalmazott *immanencia* alapelvein mint a tudományos elemzés garanciáján.

3.2.2. *A (c) pont.* Többször is hivatkoztam 1960-ra mint arra az évre, amely a strukturális metódusok megjelenésének köszönhetően megnyitotta az utat a szöveg és az interpretációs tevékenység egy, a korábbtól eltérő felfogása előtt. Ehhez kapcsolódóan megemlékeztem többek között AVALLE szemináriumáról. 1960 továbbá JAKOBSON egy kongresszusi előadásának az éve is. Ez az előadás, mely hamarosan mindenütt a strukturalizmus hivatkozási pontjává vált, a *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*²¹. Ebben JAKOBSON teljesen új megközelítésként azt javasolja, hogy vizsgálni kell a „nyelv morfológiai és szintaktikai szerkezetében rejlő költői források, azaz a nyelvtan költészetét és annak irodalmi termékét, a költészet nyelvtanát”. Két évvel később JAKOBSON CLAUDE LÉVI-STRAUSS-szal egy tanulmányt közölt a „L' Homme”-ban²² a költői szöveg strukturális interpretációjának módszeréről, Charles Baudelaire „Les chats” című szonettjének elemzésén szemléltetve azt.

JAKOBSON módszerének aspektusai sok elemzés tárgyát képezték. Általában JAKOBSON érdemének tulajdonítják annak a szerepnek a felismerését, amit az ismétlések és a formális paralellizmusok játszanak a költői szövegek felépítésében. Másrészről hibájául róják fel a szemantikai rész kezelésében észlelhető 'gyengeséget', mivel azok a kategóriák, amelyekkel dolgozik, 'ambiguók', és mivel az általa kiemelt ellentétek csupán 'esetleges' jellegűek²³.

JAKOBSON módszertana — amely az európai strukturalizmust alapvetően befolyásolta — azon a feltevésen alapult, hogy a *fonológiai paradigma* a költői szövegek minden tényezőjére kivetíthető. Ilyenformán a strukturális interpretációnak nemcsak az alkalmazott ismeretek együttesét, hanem annak reprezentációs nyelvét illetően is, a fonológiában található meg az *alapmodellje*.

Az első olasz strukturalisták interpretációs tevékenységében a dolgok részben másként állnak. A strukturalizmussal kapcsolatos episztemológiai opciókat magu-

kévé téve, az olasz kutatók — az irodalom kontextusában — nem tudták felismerni egy 'metanyelvi kérdés' meglétét. Már idéztem AVALLE 'egy bizonyos típusú nyelvészet terminológia hasznosságának elismerésével' kapcsolatos megállapítását, mégis azt láthatjuk, hogy legalábbis az első alkalmazások csak részben elégítik ki az explicités és a deskriptív egyértelműség metanyelvi követelményeit.

A legérdekesebb aspektust azonban a strukturalisták analizisében jelenlevő változatos terminológia jelenti, amelyet még erősen befolyásol a filológia nyelve. Térjünk vissza a *Gli orecchini*-ről írott tanulmányhoz. AVALLE *feltételezett kiegészítésekről, stilisztikai variánsokról meg régebbi variánsokról* beszél; avagy *tudományos glosszáról, feltételezett archetípusokról, leletekről, forrásokról és összevetésekről*. A tematikus mag rekonstruálásában, ami a *Gli orecchini*t más Montale-versekhez köti, AVALLE elfogadja a *variánsok és interpolációk* jelenlétét, és a *tükörkép* keletkezésének kérdéseivel is foglalkozik. Továbbá interpretációját a vizsgált szöveg „kompozícióját megelőző művelettípusok” kutatására irányítja (1970. 68). Az olvasó bizonyára észreveszi, hogy mind a terminusok, mind a beállítás tisztán filológiaiak.

Ezek a tények — amik ugyan érthetőek egy úttörő tanulmányban — az olasz strukturalizmus következő jellemvonásáról tanúskodnak²⁴. Ahol az európai strukturalizmus fogalmi és metalingvisztikai modellek a fonológia modelljét fogadta el, az olasz strukturalis kritika, noha csatlakozott a modern nyelvészet alapelveihez, továbbra is a filológia képzeteiből és olykor szókészletéből merített.

3.3. Mindez lehetővé teszi e rész befejezéseként a tárgyalt aspektusokra szorító, következő észrevételek megfogalmazását:

- jóllehet a strukturalizmus az elemzés tárgyának definíciójába releváns tényezőkként bevezetett néhány formális és szemantikai tényezőt, e tényezők *mindegyikének* elemzésében nem azonos szigorral járt el;
- jóllehet a strukturalizmus kidolgozott egy elméleti felvetéseiből következő kategóriarendszert, a költői szövegek *szemantikai* elemzését nem véges számú és általános érvényű kategóriával végezte;
- jóllehet a strukturalizmus kidolgozott egy leíró metanyelvet, ami kielégíti egy explicit nyelv szintaktikai követelményeit, az idézett két elemzés (bár eltérő okból) azt mutatja, hogy az explicités követelménye csupán a költői szöveg formai felépítésének elemzésében elégíthető ki.

Ezek az észrevételek explicite AVALLE tanulmányán alapulnak, implicite pedig PETŐFI S. JÁNOSNAK JAKOBSON ÉS LÉVI-STRAUSS tanulmányairól tett megjegyzésein. A jelen tanulmány perspektívájából lettek megfogalmazva, ezért nem általánosíthatók.

4. A szöveginterpretáció szemiotikai megalapozása felé

4.0. Az első fejezetekben a költői szöveg interpretációjának központi aspektusait vizsgáltam a filológia nézőpontjából és az olasz irodalmi strukturalizmus szempontjából. Egymástól ilyen távol álló fogalmi rendszerek értékeltelő összevetéséhez korábban azt a feltételezést tettem, hogy egy szövegelméletnek — bármiként akarjuk is azt megalkotni — visszavezethetőnek kell lennie egy kategóriális struktúrára, amely képessé teszi az interpretátort: (a) hogy kiválassza az interpretálandó objektum konstrukciójában releváns tényezőket, (b) hogy minden tényezőhöz (tényezőcso-

porthoz) egy adott ismerethalmazt társítson, és (c) hogy az interpretáció eredményeit egy explicit nyelven bemutassa. Ezt a struktúrát *tertium comparationis*ként fogadva el, jellemeztem azután a két elméleti koncepciót, abból a szempontból, hogy azok a meghatározott három ponthoz viszonyítva hogyan viselkednek.

Az összehasonlításnak kettős célja volt. Egyfelől szándékomban állt átfogóan bemutatni a csak filológiai és csak strukturalista interpretáció során felmerülő problémákat, másfelől szerettem volna érzékeltetni, hogy egy integrált elmélet nem teheti meg, hogy nem veszi figyelembe az egyes módszertanoknak az olasz szövegkutatás közegében (egymástól függetlenül) elért eredményeit. A költői szövegekre irányítottam a figyelmet, mert úgy látom, hogy azok irodalomtörténeti és strukturális komplexitásuk következtében példázzák mindazokat a nehézségeket, amelyekkel a szövegkutatás interdiszciplináris megalapozása jár — legalábbis az olasz kontextusban.

E tanulmány befejező részében egy ilyen interdiszciplináris megalapozással kapcsolatban szeretnék néhány megjegyzést tenni.

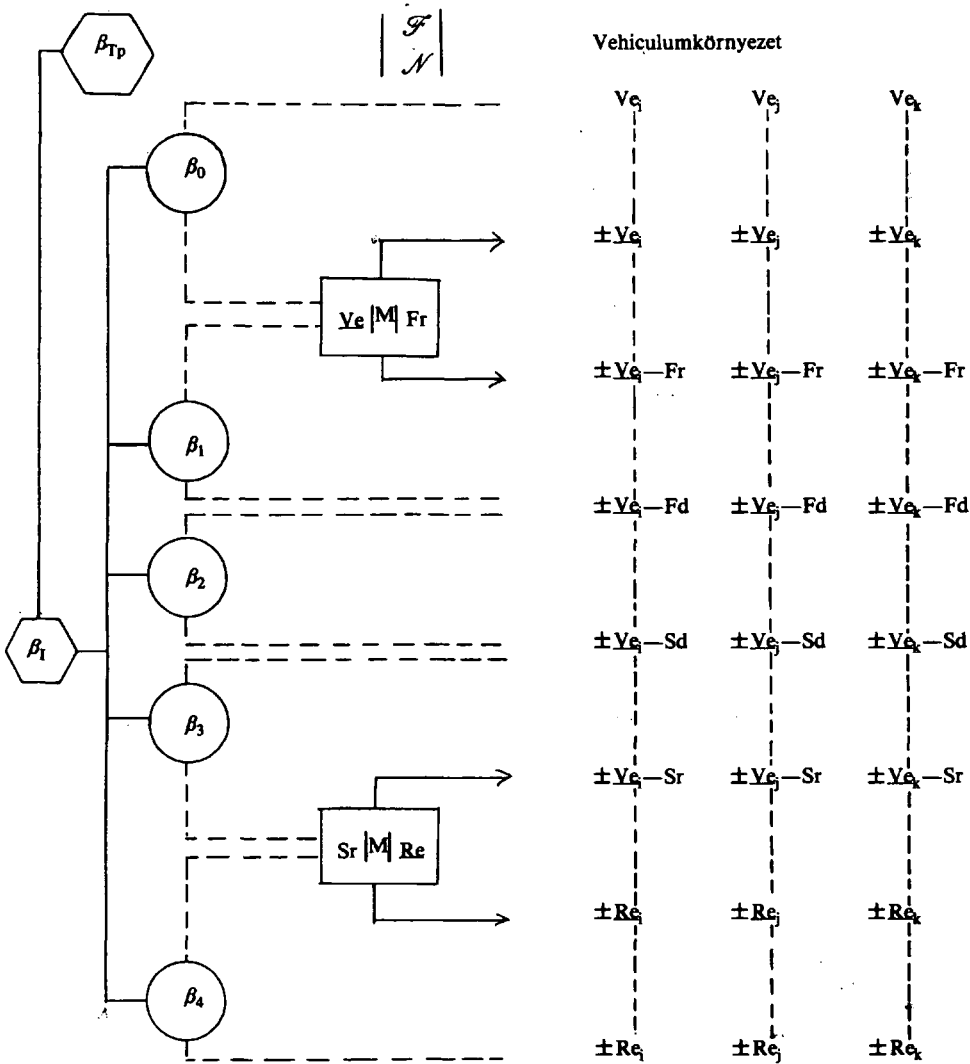
4.1. A korábbi észrevételek alapján a nyelvészet paradigmáját (legyen bár strukturális) nem tekinthetjük adekvát keretnek a hagyományos költői szövegek vizsgálatához. Az elméleti interpretáció kereteibe a pszichológiai és logiko-szemantikai aspektusokat, amelyek egy szöveg 'természetes' interpretációjához kapcsolódnak, explicit módon bele kell illeszteni, szükséges továbbá, hogy az elméleti keret olyan tág legyen, hogy lehetővé tegye a verbálistól eltérő (vagy azzal együttműködő) *médiumban* keletkezett és/vagy megőrzött szöveg interpretációját is. Másrésztől látuk, hogy azok az ismeretek, amikkel a filológus dolgozik, noha kimerítő és kiterjedtek, nem egy tudományos reprezentáció explicit és szisztematikus formájában adóttak. Szükséges tehát, hogy az elmélet rendelkezze egy olyan 'szabályozott' nyelvvel, amely lehetővé teszi az ilyen reprezentációt.

4.2. A két paradigma kiegészítése — megítélésem szerint — lehetségesnek tűnik szemiotikai keretben. Feltételezve, hogy a szöveg jel tárgyak, a szöveget kezelő diszciplínák a 'jel' fogalmának mint alapfogalomnak az elfogadása révén egyesíthetők. Így a nyelvészet, a stilisztika, a retorika és minden más, a filológia körébe tartozó diszciplína a szignifikációreláció tárgyalásához való hozzájárulásuk szerint újradefiniálható. Továbbá, mivel a maguk részéről szintén jelek felhasználásával kerülnek bemutatásra, egy szemiotikai keret elfogadása az interpretáció különböző típusainak és az interpretációk reprezentációjának metalingvisztikai integrációját is szolgálja²⁵.

Ahhoz, hogy a szöveg mint jel összes tényezőjének (mind a filológiai felfogás implicit tényezőinek, mind a strukturális megközelítésben felismert tényezőknek) explicit és homogén kezelése biztosítva legyen, szükség van egy olyan jelmodellre, amelyben (a) ezek a tényezők kielégítően differenciáltak, a szövegszignifikáció *szisztematikus és szituációs-specifikus aspektusai* közötti megkülönböztetés vonatkozásában is, (b) a tényezőkhez rendelendő tudáshalmazok elkülöníthetők és szisztematizálhatók, végül (c) azok a tudományos terminusok, amik a tényezők és a hozzájuk rendelt ismeretek tárgyalására szolgálnak, explicitek és egyértelműek.

Az 1. ábra a PETŐFI S. JÁNOS által kidolgozott jelmodell egy speciális változatát mutatja, amelyben a filológiai interpretáció (ennek az írásnak a 2. fejezetében taglalt) aspektusai is figyelembe lettek véve.

Az ábra jobb oldali részén látható szimbólumok a szöveg mint jel *tényezőire* utalnak, a balra találhatók azok helyett az *ismerethalmazok* helyett állnak, amiket egy jelhasználó (alkotó, befogadó vagy interpretátor) tud (kell, hogy tudjon) egy-egy tényezőhöz (tényezőcsoporthoz) társítani. A bekeretezett szimbólumok ($\text{Ve}^M \text{Fr}$

1. ábra. A szöveg mint jel tényezői és az interpretációs bázisok

és $S_r^M Re$) az ábra középső részén azokat a *mentális modelleket* jelzik, amiknek a segítségével az interpretátor (ap)perceptív úton néhány tényezőt létrehoz. Ahogy láthatjuk, egy szöveg mint jel interpretációja tulajdonképpen funkció: a tényezőké, a mentális modelleké és egy adott vagy egyszerűen csak feltételezett interpretátor ismereteié. (A β szimbólum *interpretációs bázisokat* jelöl.) Hely hiányában az ábra elemeit nem tudom részletesen tárgyalni, ezért csak a szimbólumok összegző explikációjára szorítkozom.

4.2.1. A szubszkriptummal ellátott *Ve* szimbólum egy *jelvehiculum*ra utal, avagy a szöveg egy manifesztációjára, ami fizikailag hozzáférhető az interpretátor számára. Egy kéziratban ez megfelel az írás vonalainak és — mondjuk így — a szöveget alkotó spáciumoknak.

Egy szövegvehiculum anyaga megkülönböztetendő fizikai hordozójának anyagától, amit én *vehiculumkörnyezetnek* (*intorno veicolare*) nevezek. Ez a környezet az, amin egy szöveg manifesztációja elhelyezkedik, de ami attól idegen marad. Gondolhatunk például arra a csendre, ami megelőzi egy vers elmondását, és ami jellegéből következően különbözik az elmondása *közbeni* szünetektől. A különféle *mediumok*ban a környezet eltérő módon testesül meg, azok anyagától függően.

A környezet fogalmának szemiotikai jelentősége nagymértékben függ attól a tényről, hogy a vehiculum és környezete egymással interakcióba tud lépni, miként ez bekövetkezik azokban az esetekben, amikor a szövegmanifesztációk hiányát abból a tényből vezethetjük le, hogy egy bizonyos anyag (egy bizonyos spácium, időperiódus) a vehiculum befogadására rendeltetettnek minősíthető. Vagy másrészt, mint ami akkor következik be, amikor a kommunikatív közeg egy adott eleme kiválasztódik, és átlényegül a szövegvehiculum elemévé (például, amikor valaki egy adott esetleges zajt a szöveg megjelenéséhez tartozóként 'olvas').

A *Ve* (*vehiculum-imago*) szimbólum a *vehiculum mentális képére* utal, amit az interpretátor a vehiculum megjelenésére tett reakciója hatásaként alkot. Az írott (chirografikus, daktilografikus, tipografikus) manifesztációk esetében ez a mentális kép egyfelől a *Ve* grafikus képe, másfelől azoknak az artikulált hangkonfigurációknak a mentális képe, amelyek az észlelt grafémák konfigurációjához hozzárendelhetők.

A *Ve-Fr* szimbólum (*formatio referens*) arra a formális (fono-/morfoszintaktikai) organizációra utal, amit egy interpretátor egy adott kommunikációs-szituációban az adott szövegmanifesztációhoz hozzárendelhet.

A *Ve-Fd* szimbólum (*formatio designans*) egy már megalkotott *Fr* szisztematikus absztrakciójára utal. Ha például a *Ve-Fr* egy kiejtett hang formális organizációja, a *Ve-Fd* e hang absztrakt jellegű leírásának tekinthető, amennyiben a kiejtett hang egy adott nyelv rendszeréhez tartozik.

A *Ve*, *Ve*, *Ve-Fr* és *Ve-Fd* szimbólumok együttesen a jel azon komponensére utalnak, amelyet hagyományosan *significans*nak neveznek. A *Ve* jel *Fr*-rel és *Fd*-vel alkotott kombinációja arra a tényre utal, hogy ezek a formális konstrukciók a ténylegesen észlelt/felfogott *jelvehiculum*tól függnék. A szöveg mint jel *significans*ának tényezőit illető megkülönböztetést az *Œ* és *Œ* kalligrafikus betűk jelzik, amik egy *Ve* formális felépítésének materiális szemiotikai *arculatára* (az úgynevezett *figurára*), illetőleg egy *Ve* formális felépítésének lingvisztikai szemiotikai *arculatára* (az úgynevezett *notatiora*) utalnak.

A *significans* szimbólumait pontosan tükrözik a *significatum*komponens szimbólumai.

A *Ve-Sd* (*sensus designatus*) az értelem organizációjának azon részére utal, amelyet a vehiculummal kifejezésre juttató nyelv szemantikai rendszere határoz meg. Egy (írott vagy olvasott) szó esetében a *Ve-Sd* az adott nyelv lexikona által nyújtott explikációként fogható fel.

A *Ve-Sr* (*sensus referens*) az értelem organizációjának azon részét jelöli, ami attól a kontextustól függ, amiben a kommunikáció létrejön. Egy szó esetén a *Ve-Sr* az adott szóhoz az úgynevezett textualizált világban rendelhető individuumra (vagy tulajdonságra) utaló értelem.

A *Re* (*relatum*) és a *Re* (*relatum — imago*) szimbólumok azokat a *tényállásokat*

jelzik, amiket az interpretátor véleménye szerint a szöveg alkotója az adott vagy lehetséges befogadó számára kommunikálni akart, illetőleg e tényállások *mentális képét*.

Az 1. ábra azon szimbólumai, amelyek a $\pm$ jeleket tartalmazták, a szöveg filológiai vizsgálatára utalnak, és annak a jelentőségét jelzik, hogy egy adott Ve formális vagy szemantikai organizációjának adott tényezője a filológus saját *judiciuma* alapján jól formáltnak (+) vagy nem jól formáltnak (—) ítéltetik.

4.2.2. A β_{Tp} szimbólum az interpretátor úgynevezett tipológiai ismeretére utal, ami a különböző szövegtípusokra és kommunikációs szituációkra vonatkozik. Ez dominálja a lokális ismeretek szerveződését. A csak egy tényezőre (ténycsoportra) vonatkozó lokális ismereteket a számkitevővel ellátott β szimbólumok jelzik. Ezzel a reprezentációval azt szerettem volna nyilvánvalóvá tenni, hogy egy szöveg interpretációja során az interpretátor által felhasznált különféle típusú ismeretek elkülöníthetők és elkülönítettekként rendszerezhetők.

A szöveget alkotó tényezők és az interpretációs bázisok részletesebb elemzése megtalálható a PETŐFI—LA MATINA: 1991-ben.

4.2.3. Az elmélet, minként a szövegkonstrukció tényezőivel kapcsolatban, úgy a formális/szemantikai/pragmatikai organizáció minden más elemét/szintjét illetően is, explicit és interdefiniált terminusokat vezetett be. Ilyen módon kívánja a szövegarchitektúra szintjeinek/elemeinek ambiguitást nem tartalmazó tárgyalását biztosítani, alkalmassá téve a létrehozott analitikus megállapításokat interszubjektív és interdiszciplináris diszkussziók számára.

4.3. Az ábrában található szimbólumok segítségével megadható a jelen tanulmány előző két fejezetében vizsgált elméleti rendszerek egymástól eltérő viselkedésének jellemzése.

A hagyományos szövegfilológia a szövegkonstrukció minden tényezőjét figyelembe veszi, de implicit módon kezeli azokat, továbbá nem tesz különbséget a forma (Ve-Fr) és a tartalom (Ve-Sr) kontextuális, valamint a forma (Ve-Fd) és a tartalom (Ve-Sd) szisztematikus aspektusai között. A szövegek szoros értelemben vett nyelvészeti szerveződését illetően, a filológia parciális leírásokat hozhat létre, főként az általuk kontextuálisnak nevezett aspektusokra vonatkozóan. A neolatin irodalmak szövegeinek esetében mindazonáltal nem mindig lehetséges minden Ve-Fr típusú tényező rekonstruálásáig és azok egy adott chirografikus Ve-hez való hozzárendeléséig folytatni az elemzést.

Az irodalmi strukturalizmus csak a szövegkonstrukció szisztematikus aspektusainak (az Fd & Sd párnak) explicit tárgyalását adja, a mondatnál magasabb rangú szerveződések szigorú értelemben vett nyelvészeti szempontból nem tárgyalja, ezért egy szöveg makrostruktúrájának a leírásakor esetleges és/vagy nem explicit kategóriákkal kell operálnia. Továbbá a formális és a szemantikai struktúrákat a szöveg immanens tulajdonságának tekinti. A költői szöveg strukturális elemzése során a formális (Fd) és a szemantikai (Sd) szintet egyenértékűnek minősíti.

Könnyen látható, hogy egy integráns elmélet miként egyesíthetné a filológia elsődlegesen kontextuális ismereteit a strukturalizmus szisztematizáló igényével. Az egyesítés azonban nem állhat az egyes területek eredményeinek összegzéséből (ami mindig a hibák összegzése is). A szöveg egy szemiotikai elméletének a nyelvi rendszert mindig az adott szövegmanifesztációkkal kapcsolatban kell megragadnia, és fordítva, a kontextualizációt a lehetségesként adott (formális, szemantikai) absztrakciók együtteséből kiindulva kell vizsgálnia. Az interpretációt pedig mindig egy interpretátorra vonatkozóan kell tárgyalnia, mert az interpretátor explicit módon a jelviszony részének tekintendő.

5. Záró megjegyzések

Tanulmányomban azt kívántam bemutatni, hogy a költői szöveg az olasz kutatás kontextusában sokszínű és erőteljes spekulatív érdeklődés középpontjában áll. A 2. és a 3. fejezetben ezen érdeklődés két reprezentatív területét jellemeztem, rávilágítva azokra az elemekre, amikkel a két tudomány a szövegpszemiotika kidolgozásához hozzájárulhat. A tanulmány utolsó részében PETŐFI S. JÁNOS koncepciójának alapvető fogalmait mutattam be röviden, a szövegfilológusok interpretációs tevékenységére is alkalmazva azokat. Ez a koncepció — meglátásom szerint — átfogó keretként hasznosítható szövegeknek mind strukturális, mind filológiai interpretációjánál.

A remélt elméleti integráció útját több, ugyanazon a szövegen végrehajtott, egymással összehasonlítható vizsgálat elvégzésében látom, hogy „gyakorlati munka során” hozzuk létre azt a módszertani egységet, amit az alapelvek kizárólagosan elméleti kidolgozása révén nehezen érhetnénk el.

Fordította: Somlai Katalin

Jegyzetek

1. A PETŐFI elméleti koncepciója iránt érdeklődő magyar olvasónak a PETŐFI: 1990. és 1991. publikációkat ajánlhatom; az elsőből elsősorban a következő részek tarthatnak számot az érdeklődésre: a 'szöveg' definiálásához 3—7., a szövegtényezők tárgyalásához 8—48. és az elméleti integráció kérdéseiről 57—58.
A költői szövegek textológiai-szemiotikai értelmezésével kapcsolatban a PETŐFI-OLIVI: 1986. és a PETŐFI-OLIVI: 1989. tanulmányok is sok hasznos információval szolgálnak.
2. Az első szövegkritikai 'kézikönyvet' ismereteink szerint egy 12. században élt római cisztercita apát, NICOLA MANIACUTIA írta. A humanista filológia e fontos előfutáráról lásd V. PERI: 1967. és 1977.
3. A neolatin filológia kérdésében az olvasó pontosabban AVALLE 1961-es cikkéből tájékozódhat, amelyben AVALLE a filológiai terminológia vizsgálatát is elvégzi; az ectodikai vizsgálat innovatív látásmódjához lásd AVALLE: 1978. és CONTINI: 1980.
4. A terminus dom HENRY QUENTINTÓL származik, először QUENTIN: 1926-ban olvasható.
5. A kritikai tevékenység e példáját lásd AVALLE: 1978. 15—20.
6. CONTINI: 1986. 15—16.; de lásd még Petrarca példáját is a 18. oldalon.
7. A már híressé vált kifejezés K. LACHMANN-TÓL származik, de a Biblia-filológiára vezetendő vissza, ahol a *libido coniciendi*-ben a túlzó engedékenységet szándékozott kontrasztálni. Az úgynevezett „Lachmann-módszer” részleteiről lásd TIMPANARO: 1981.
8. A filológiai *judicium* e szempontjait illetően lásd PASQUALI: 1934.
9. VÖ. PARIS-PANNIER: 1872., illetőleg CONTINI: 1941. és 1960.
10. Ungaretti versének elemzése megtalálható PETŐFI: 1991. 49—68.
11. A forráskritika filológiai szemléletmódjától az 'intertextuális' vizsgálat szemiológiai látásmódjához való átmenethez lásd D'IPPOLITO: 1985.
12. PUTNAM észrevételei csak az úgynevezett *natural kinds*-t jelölő szavakat érintik, de más szavakra is kiterjeszthető.
13. Ezzel kapcsolatban lásd még SEGRE: 1977. 71—71.
14. Mások — köztük AVALLE is — a strukturalizmus tárgykörébe a szövegen belüli struktúráknak, míg a szemiológia tárgykörébe egy kultúra szövegein kívüli struktúrájának a vizsgálatát utalják.
15. VÖ. HJELMSLEV: 1943.
16. Lásd: *uo*.
17. Ezekhez az aspektusokhoz lásd LOTMAN: 1970.
18. Lásd IVANOV-LOTMAN *et alii*: 1973.

19. AVALLE: 1970. 18.
20. VÖ. JOHANSEN: 1949. 288 és a kk.
21. JAKOBSON: 1968.
22. JAKOBSON et LÉVI-STRAUSS: 1962.
23. JAKOBSON módszerének szemiotikai szövegtani kritikájához vö. PETŐFI: 1986. 409—425 és az abban említett KINDT és WERTH tanulmányokat.
24. Az olasz strukturalizmus irodalomkritikája meglehetősen bőséges. Az olasz strukturalizmus útját végigkísérő bibliográfiát maga AVALLE állította össze a *Strumenti critici* (1973.) 20. számától kezdődően. Itt csak — *exempli gratia* — néhány címet említek: CORTI et SEGRE: 1970., AVALLE: 1970a., BECCARIA: 1975., PAGNINI: 1967., SEGRE: 1979. Érdekeseek továbbá az olasz kutatóknak a MINCU által szerkesztett interjúkötethez összegyűjtött véleményei (lásd MINCU: 1982.).
25. A szemiotikai bázisú interdiszciplinaritás fogalmához lásd: MORRIS: 1938.

Irodalomjegyzék

AVALLE, D'Arco Silvio:

1961. *Letteratura medievale in lingua d'oc nella sua tradizione manoscritta*. Torino.
1970. *Tre saggi su Montale*. Torino (3. kiadás).
- 1970a. *L'analisi letteraria in Italia. Formalismo, strutturalismo, semiologia*. Milano—Napoli.
1972. *Corso di semiologia dei testi letterari*. Torino.
1978. *Principi di critica testuale*. Padova.

BECCARIA, Gian Luigi:

1975. *L'autonomia del significante. Figure del ritmo e della sintassi: Dante, Pascoli, D'Annunzio*. Torino.

CONTINI, Gianfranco:

1986. *Breviario di ecdotica*. Torino.

CONTINI, Gianfranco (a cura di):

1941. *Le opere volgari di Bonvesin da la Riva*. I. kötet. Testi, Roma.
1960. *Poeti del Duecento*. II. kötet. Milano—Napoli.

CORTI, Maria—SEGRE, Cesare (a cura di):

1970. *I metodi attuali della critica in Italia*. Torino.

D'IPPOLITO, Gennaro:

1985. *L'approccio intertestuale alla poesia. Sondaggi da Vergilio e dalla poesia cristiana greca di Gregorio e di Sinesio*. Palermo.

HIELMSLEV, Luis:

1961. *Prolegomena to a Theory of Language* (dán nyelvű kiadás 1943.); olasz ford.: *I fondamenti della teoria del linguaggio*. Torino, 1968.
1963. *Sproget. En introduktion*. Charlottenlund; olasz ford.: *Il linguaggio*. Torino, 1970.

IVANOV, Viaceslav Vsevolodovic, LOTMAN, Jurij M., et alii:

1973. *Tezisy k semioticeskomu izuceniju kul'tur (v priminenii k slavianskim tekstam)*; olasz ford.: *Tesi per lo studio semiotico della cultura*. Párma, 1980.

JAKOBSON, Roman:

1968. „Poetry of Grammar and Grammar of Poetry”, *Selected Writings*, III. olasz ford.: *Poetica e Poesia. Questioni di teoria e analisi testuali*. Torino, 1985. 339—352.

JAKOBSON, Roman—LÉVI-STRAUSS, Claude:

1962. 'Les Chats' de Baudelaire, *L'Homme*, II. 3. 5—21.

JOHANSEN, Svend:

1949. La notion de signe dans la glossématique et dans l'esthétique, *Travaux du cercle linguistique de Copenhague*, V. 288. és a kk.

JUCQUOIS, Guy:

1986. Aspects anthropologiques de quelques notions philologiques, *Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain*, 12. 1—2. 183—248.

LOTMAN, Jurij M.:

1970. *Struktura chudozestvennogo teksta*; olasz ford.: *La struttura del testo poetico*. Milano, 1972.

MEUTSCH, Dietrich—VIEHOFF, Reinhold (ed.):

1989. *Comprehension of Literary Discourse*. Berlin—New York.

MINCU, Marin (a cura di):

1982. *La semiotica letteraria italiana*. Milano.

- MORRIS, Charles:
1938. *Foundations of Theory of Signs*. Chicago; olasz ford.: *Lineamenti di una teoria dei segni*. Torino, 1954.
- PAGNINI, Marcello:
1967. *Struttura letteraria e metodo critico*. Messina, Firenze.
- PARIS, Gaston—PANNIER, Léopold (réd.):
1872. *La vie de Saint Alexis, poème du XI siècle et renouvellements des XII, XIII et XIV siècles, publiés avec préfaces, variantes, notes et glossaire par G. P. et L. P.* Paris.
- PASQUALI, Giorgio:
1934. *Storia della tradizione e critica del testo*. Firenze.
- PERI, Vittorio:
1967. Nicola Maniacutia: un testimone della filologia romana del XII secolo, *Italia medioevale e umanistica*, XLI. 67—90.
1977. 'Correctores immo corruptores'. Un saggio di critica testuale nella Roma del XII secolo, *Italia medioevale e umanistica*, XX. 19—125.
- PETŐFI S. JÁNOS:
1986. I parallelismi di Jakobson dalla prospettiva di una teoria testuale semiotica, *Lingua e stile*, a. XXI. n. 2/3. 397—426.
1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest. Országos Pedagógiai Intézet.
1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészeti — Szemiotikai textológia)*. Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS—OLIVI, Terry:
1986. Texture, composition, signification. Vers une textologie sémiotique, *Degrés*, 46/7. c1—c27.
1989. Understanding Literary Texts. A Semiotic Textological Approach, in MEUTSCH—VIEHOFF: 1989. (eds.) 190—225.
- PETŐFI, S. JÁNOS—LA MATINA, Marcello:
1991. Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai. Kézirat. (Macerata—Pécs).
- PUTNAM, Hilary:
1978. *Meanings and the Moral Sciences*; olasz ford.: *Verità e etica*. Milano, 1982.
- QUENTIN, dom Henry:
1926. *Essais de critique textuelle (Ecdotique)*. Paris.
- SEGRE, Cesare:
1977. *Semiotica Storia e Cultura*. Padova.
1979. *Semiotica filologica. Testo e modelli culturali*. Torino.
- TIMPANARO, Sebastiano:
1963. *La genesi del metodo del Lachmann*. Firenze.

INTERPRETATION OF POETIC TEXTS: PHILOLOGY, STRUCTURALISM, SEMIOTICS

MARCELLO LA MATINA

This paper deals with some basic problems of text interpretation, by taking into consideration both the philological approach to the poetry and the structuralistic one; in the context of Italian Romance scholarship. In order to compare these approaches from a semiotic point of view the following questions are analyzed: (a) how the factors playing a role in the philological and/or structuralistic interpretation of a (poetic) text can be selected; (b) which type of knowledge can be reactivated during the interpretative processes; (c) how the results (and/or the different steps) of the interpretation can be represented. — Question (a) concerns the conditions of the text as a „real” object; question (b) concerns the so-called „interpretative bases” in which the common and the specialistic knowledge available for the interpret is stored; question (c) concerns the degree of explicitness of an interpretation. A satisfactory answer to all questions can be given — in my opinion — in the theoretical framework of the Semiotic Textology.

A KÖLTÉSZET GRAMMATIKÁJÁTÓL A KÖLTÉSZET SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJÁIG*

PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezető megjegyzések

A 'költészet grammatikája' terminus 1968-ban terjedt el széles körben a kutatók között — abban az évben, amikor JAKOBSONnak *A grammatika költészete és a költészet grammatikája* című tanulmánya megjelent a *Linguaban*. A következő években ez a cím oly mértékben vált JAKOBSON költészetre vonatkozó munkássága szimbólumává, hogy amikor a *Selected Writings* (JAKOBSON válogatott munkái) harmadik kötete 1981-ben kiadásra került, az is ezzel a címmel jelent meg. A címválasztásról STEPHEN RUDY, a kötet szerkesztője a Bevezetőben a következőket írja:

„A 'Poetry of Grammar and Grammar of Poetry' az, ami a legvilágosabban juttatja kifejezésre JAKOBSON hozzájárulását a 'poetica' elmélete és gyakorlata tanulmányozásához — a poetikát ugyanis JAKOBSON olyan diszciplínaként értelmezte, amelynek feladata »a verbális művészet *differentia specifica*jának tanulmányozása, a verbális viselkedés más megnyilvánulási formáival összehasonlítva azt«” (JAKOBSON: 1981. XI.).

Annak érdekében, hogy megfelelő módon értékelhessük JAKOBSONnak a költészet kutatásával kapcsolatos munkásságát — azt a munkásságot, amely minden kétséget kizáróan igen nagy hatással volt a további kutatásra —, valamint azért, hogy a 'poetika' elméletének és gyakorlatának a tanulmányozásához a JAKOBSONÉNÁL átfogóbb elméleti keretet körvonalazhassunk, tudnunk kell, hogy értelmezendők a 'grammatika' és a 'költészet grammatikája' terminusok JAKOBSON munkásságának kontextusában, honnan kerül abba a 'differentia specifica' terminus, és végül, hogy milyen következményekkel jár (járt) az a tény, hogy JAKOBSON a *differentia specifica* általa választott jellegű meghatározását tekintette a költészet kutatása centrális feladatának.

E tanulmány — amelynek magva egy idézetgyűjtemény — célja: ezeknek a kérdéseknek vázlatos elemzése. Azért választottam ezt a formát, hogy egyrészt magának JAKOBSONnak a szavaival próbáljak meg válaszolni a feltett kérdésekre, másrészt azért, hogy akár a nyelvészet, akár a JAKOBSON munkássága iránt érdeklődő olvasó könnyen rátalálhasson azokra a szakirodalmi kontextusokra, amelyekből a szóban forgó kérdésekre vonatkozóan bővebb információkat nyerhet.

* Ez a tanulmány az 1987-ben Ravellóban „La Grammatica della Poesia” címen tartott — tanári továbbképzés célját szolgáló — konferencián elhangzott előadásom magyar nyelvű változata.

1. A tradicionális nyelvészet koncepciója

1.0. JAKOBSON grammatikai koncepcióját könnyebben megérthetjük, ha ahhoz a tradicionális nyelvészet koncepciója felől közelítünk. Ezt a koncepciót LYONS a következőképpen foglalja össze:

„A nyelv tradicionális szemlélete a *kompozíció* fogalmára épül (egy komplex egység egyszerűbb vagy kisebb egységekből áll: egy szó hangokból, egy szintagma szavakból, egy tagmondat szintagmákból, egy (összetett) mondat tagmondatokból és így tovább), és a *korreláció*éra (minden szóhoz egy vagy több jelentés tartozik). (...) Minden nyelv két sík terminusaival írható le: a 'forma' és 'jelentés' vagy (minthogy e tradicionális terminusoknak a nyelvészetben különféle interpretációi vannak) inkább a *kifejezés* és *tartalom* síkjának terminusaival. A kifejezés síkja továbbá (legalább) két szinten tárgyalandó, a hangok és a szavak szintjén. A nyelvészetben általánosan használt terminusokkal élve: egy adott nyelv hangjait a *fonológia*, a szavak formáit, valamint szintagmákká, tagmondatokká, mondatokká való kombinálásuk módját a *grammatika*, a szavak (és a belőlük létrehozott egységek) jelentését vagy tartalmát pedig a *szemantika* írja le”. (LYONS: 1968. 53—54.)

1.1. Amikor LYONS a *grammatikáról* beszél, ennek fonológiához és szemantikához való viszonyáról a következőket mondja:

„A grammatika azokat a szabályokat nyújtja, amelyek a mondatok szavakból való létrehozására szolgálnak. Nem foglalkozik egyrészt a szavak és a mondatok fonológiai leírásával, másrészt a szavak és mondatok jelentésének számbavételével.” (LYONS: 1968. 133.)

A fenti idézetekkel kapcsolatban a következőket szeretném kiemelni: (1) a 'kompozíció' explikációjában a felsorolás végén az „és így tovább” kifejezést találjuk, ami arra enged következtetni, hogy az (összetett) mondatok után nagyobb egységek következnek; LYONS azonban a tradicionális grammatika feladatának csupán a mondatok (maximum az összetett mondatok) szavakból való létrehozása formális szabályainak megalkotását tartja; (2) a 'grammatika' terminusnak az ebben a kontextusban való használata — szemben későbbi használati kontextusokkal — a nyelvészetenek arra az ágára utal, amit más terminológia alkalmazásával 'morfológia és szintaxis'-nak szokás nevezni.

Az a két további terminuspár, amelynek ismerete a következő fejtegetések megértéséhez elengedhetetlenül szükséges, a 'szintagma'/'szintagmatikus' és 'paradigma'/'paradigmatikus'. Ezeket a terminusokat a *Piccolo Dizionario della Linguistica Moderna* a következőképpen értelmezi:

„azok a szavak, amikben van valami közös, a memóriánkban asszociatív úton egymáshoz kapcsolódnak, olyan csoportokat alkotva, amelyekben a legkülönbözőbb törvényszerűségek a meghatározók.» Ezek között a kapcsolódási relációk között az egyik domináns reláció a *szintagmatikus*, azaz az a reláció, amely a megnyilatkozásokban manifesztálódik, más szóval, ami az egységek szekvenciális kollokációjára jellemző; a

másik a *paradigmatikus*, azaz a reláció, ami a megnyilatkozásokban nem realizálódik, hanem a nyelvi rendszernek az egységei között áll fenn. SAUSSURE a főle fent idézett részt a következő — az idők során híressé vált — megállapítással folytatja: »A szintagmatikus reláció *in presentia* áll fenn, és egy ténylegesen adott láncban egyidejűleg előforduló két vagy több terminusra épül. Az asszociatív [= paradigmátikus] reláció ezzel szemben *in absentia* kapcsol össze terminusokat egy virtuális mnemonikus láncba.«

1.2. A hangok elemzésében és leírásában két diszciplína játszik szerepet: a *fonetika* és *fonológia*.

„A beszédhangok (...) objektív módon három fő szempontból nézve írhatók le: (1) az emberi hangképző szervek által való létrehozásuk módjának terminusaival; (2) a beszélő és a hallgató között terjedő hanghullámok akusztikai tulajdonságainak terminusaival; (3) az emberi fülre, valamint az ahhoz tartozó mechanizmusokra gyakorolt fizikai hatások terminusaival. Ez a tény a szóban forgó szaktudományos terület következő hármas felosztásához vezet: *artikulatorikus, akusztikus és auditorikus fonetika*.” (LYONS: 1968. 101–102.)

„Két olyan fonetikailag különböző „hang”, amelyeknek ugyanazon kontextusban való használata azt eredményezi, hogy különböző szavakról beszélünk, különböző fonémának tekintendő. Így például az angol nyelvben az [l] és [r] különböző fonémák, mert számos olyan szópár egymástól különböző szavai megkülönböztetésének alapjául szolgálnak, mint például *lamb: ram, lot: rot, light: right*. Ezekre a fonémákra az /l/ és /r/ szimbólumokkal utalunk.” (LYONS: 1968. 112.)

(LYONS azután számos más nyelvet említ — többek között a kínait és japánt —, amelyben az [l] és [r] közötti megkülönböztetés nem fonémikus.)

A *fonológia* — ahogy azt e tanulmány 2.1. alfejezetében látni fogjuk — a fonémák 'megkülönböztető jegyei'-nek elméleti leírásával foglalkozik.

1.3. Mind a tradicionális, mind a modern nyelvészet legkomplexebb ága a *szemantika*. Ezzel kapcsolatban ismét LYONST kívánom idézni:

„A 'szemantika' terminus viszonylag új keletű, a 19. század második felében jött létre egy 'jelölni' jelentésű görög igéből. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kutatók csupán alig egy évszázad óta fordítják figyelmüket a jelentés vizsgálatára. Épp ellenkezőleg, a grammatikusokat kezdetektől napjainkig állandóan foglalkoztatták a jelentés kérdései, gyakran jobban érdekelte őket az, hogy mit jelentenek a szavak, mint az, hogy mi a szintaktikai funkciójuk.” (LYONS: 1968. 400.)

Ami azonban a modern nyelvészetet illeti — fűzi hozzá LYONS —:

„A nyelvészettel foglalkozó, utóbbi harminc évben megjelent jelentős könyvek jó része vagy igen kevés, vagy egyáltalán semmi figyelmet nem

fordít a szemantikára. Ennek magyarázata az, hogy sok nyelvészben kétség merült fel azt illetően, hogy a jelentés, legalábbis egyelőre, olyan objektív módon és olyan szigorúan véve tanulmányozható, mint a grammatika és a fonológia.” (LYONS: 1968. 400.)

„Mind ez ideig senkinek sem sikerült még csak körvonalaznia sem egy kielégítő és átfogó szemantikaelméletet.” (LYONS: 1968. 402.)

A szemantika egyik alapkérdése az, hogy a nyelvészeti szemantikának kell-e (a nyelvészeti szemantika tud-e) foglalkozni mind a *referencia*, mind a *sensus* [= az értelem] kérdéseivel, vagy csupán az utóbbiával. Ezeket a terminusokat LYONS a következőképpen értelmezi:

„A 'referencia' terminus annak a relációnak a megjelölésére került bevezetésre, ami a szavak és azok között a dolgok, események, cselekmények, tulajdonságok között áll fenn, amelyeknek 'helyettesítői' a szavak.” (LYONS: 1968. 424.)

„Egy szó *sensus*ával arra a helyre utalunk, amelyet ez a szó azoknak a relációknak a rendszerében foglal el, amelyek a szótár más szavaival szembeállítják. Világosan kell itt látnunk, hogy — mivel a *sensus*t szó-tári egységek között fennálló relációk terminusaival definiáljuk — a *sensus* tárgyalása nem kívánja meg az illető nyelv szótárán kívül eső objektumok és tulajdonságok feltételezését.” (LYONS: 1968. 427.)

(Szükségesnek tartom e helyütt megjegyezni, hogy LYONS itt idézett könyvét követően egy kétkötetes műben tárgyalta részletesen a szemantika problémáit. Lásd: LYONS: *Semantics*. 1—2. Cambridge, Cambridge Press, 1977.)

2. Jakobson mint nyelvész és mint a poetika kutatója

2.0. JAKOBSON nyelvészeti munkásságában jelentős helyet foglal el a fonológia területén végzett kutatása. Túlzás nélkül állíthatjuk továbbá azt is, hogy fonológiai koncepciója meghatározóvá vált mind a nyelvészet más területeire, mind a poetikára irányuló kutatása metodológiáját illetően. Ez a 'fonologizáció'-ra való törekvés egyrészt lehetővé tette számára több olyan nyelvi jelenség feltárását és leírását, ami korábban elkerülte a nyelvészek figyelmét, másrészt viszont megteremtette JAKOBSON metodológiájának korlátait is. Lássuk itt ezeket az aspektusokat kissé részletesebben.

2.1. Mindenekelőtt JAKOBSON *fonológia* iránti érdeklődését kívánom idézetekkel szemléltetni, különös hangsúlyt helyezve arra a tényre, hogy a fonológia és a költészet iránti érdeklődése a kezdetektől kezdve összefonódott.

„A nyelvi eszközök és funkciók elemzésére irányuló első kísérletem témája CHLEBNIKOV poetikája volt; az ezzel foglalkozó tanulmányom 1921 elején került publikálásra Prágában, de kb. két évvel korábban írtam, és akkor megvitatásra került a Moszkvai Nyelvészköriben is.” (JAKOBSON: 1987. 33.)¹

„CHLEBNIKOVVAL foglalkozó tanulmányom azt a gondolatot veti fel, hogy a fonikus aspektus tárgyalásakor »nem a hangokkal kell foglalkozni, hanem a fonémákkal, azaz a szemantikai reprezentációkhoz rendelhető akusztikus reprezentációkkal«” (JAKOBSON: 1987. 34).

„A fonológiai kutatásban elért eredmények, amelyek a fonémák megkülönböztető tulajdonságokra való dekompozíciójához vezettek, arra indítottak, hogy 1932-ben a fonéma következő definícióját javasoljam: »a hangok egy adott nyelvben fellelhető olyan tulajdonságainak együttese, amely azt a célt szolgálja, hogy segítségével az eltérő jelentésű szavakat egymástól megkülönböztethessük«, valamint arra, hogy az oppozícióba állítható tulajdonságoknak a repertóriumát valamennyien fonémarendszer bázisának tekintsem. A MEGKÜLÖNBÖZTETŐ vagy DISZTINKTÍV TULAJDONSÁGOK fogalma (amelyek megjelölésére az angol nyelvben a *distinctive features*, a MEGKÜLÖNBÖZTETŐ JEGYEK terminust vezette be BLOOMFIELD és SAPIR 1933-ban) vette át azután annak a végső diszkrét entitásnak a szerepét, amelynek ezt megelőzően a fonémát tekintették.” (JAKOBSON: 1987. 37.)

A fentiekben már idézett *Piccolo Dizionario* az olasz nyelv [k] és [g] hangjaihoz a következő jegyeket rendeli:

[k]: zárhang
veláris
zöngétlen

[g]: zárhang
veláris
zöngés

és ehhez a következő magyarázatot fűzi:

„Ahogy látjuk, a [k] és a [g] hangok fonetikai dekompozíciója során azt találtuk, hogy ezek két közös artikulátorikus jeggyel rendelkeznek (zárhang, veláris) és egy eltérővel (zöngétlen vs zöngés). Az olasz nyelvben ebben a hangpárban a zöngésség jegye *disztinktív* (vagy *releváns* vagy *pertinens*), amennyiben pontosan ebben manifesztálódik a /kara/ és /gara/ oppozíciója.” (Lásd a 10. oldalon.)

Érdekes itt azt a megjegyzést is figyelembe venni, amit JAKOBSON SAUSSURE-nek a fonológiai kutatásra vonatkozó befolyásával kapcsolatban tesz. (Ebben a meg-

¹ A *Selected Writings* címen kiadott hét kötetből álló jakobsoni életmű valamennyi kötete tartalmaz egy JAKOBSONTÓL származó (a kötet tematikájával foglalkozó) „Retrospections” című írást. Ezek jelennek meg összegyűjtve (és JAKOBSON két más tanulmányával kiegészítve) olasz nyelven — lásd a bibliográfiában JAKOBSON: 1987. A tanulmány írásakor ezt az olasz kiadást használtam, így utalásaim is erre hivatkoznak.

jegyzésben a 'szimultaneitás' és 'szukcesszivitás' terminusok a 'paradigmatika' és 'szintagmatika' terminusok analogonjai.)

„Annak ellenére, hogy a nyelv két koordinátájának — a SZIMULTANEITÁS és a SZUKCESSZIVITÁS tengelyének — az interakcióját SAUSSURE ismerte fel és körvonalazta, a fonémák »differenciális elemek«-ből való felépítettségére vonatkozó elgondolását nem tudta továbbfejleszteni, mert osztotta korának a *jelölő* linearitásával („linearité du signifiant”) kapcsolatos tradicionális meggyőződését. Ez a circulus vitiosus akadályozta hosszú ideig a differenciális jegyek bármilyen természetű elemzését.” (JAKOBSON: 1987. 37—38.)

„A fonémikus analízis nem szűkíthető le csupán a szintagmatikus relációkra. Valamennyi arra vonatkozó kísérlet, hogy egy fonémikus kategóriát kizárólag disztribúciós szabályok alapján határozzunk meg, zsákutcaba vezet.” (JAKOBSON: 1987. 41.)

A fonológiai kutatás JAKOBSON érdeklődését egyre inkább az univerzális fonológiai jegyek vizsgálata felé fodította. Erről maga JAKOBSON így nyilatkozik:

„A nyelvek tipológiájának egyre mélyrehatóbb vizsgálata lépésről lépésre nemcsak olyan univerzális és szemiuiverzális implikációs törvények feltárásához vezet, amelyek a nyelvek fonémikus struktúrájának alapját képezik, hanem a világ valamennyi vagy csaknem valamennyi nyelvében fellelhető számos olyan közös jegy feltárásához is, mint amilyenek a következő oppozíciók: magánhangzó/nem magánhangzó, mássalhangzó/nem mássalhangzó, kompakt/diffúz (többé-kevésbé univerzálisan a magánhangzóknál), tompa/éles (a mássalhangzóknál és/vagy a magánhangzóknál), az előbbieken szemiuiverzálisan), valamint nazális/nem nazális (szemiuiverzálisan a mássalhangzóknál); végül az interlingvisztikai elemzés a fonémakombinációk néhány olyan univerzális modelljét hozza felszínre, mint amilyen például az egy mássalhangzót megelőző, egy magánhangzóból álló szótagoké.” (JAKOBSON: 1987. 62.)

Ha JAKOBSON eszméi igen nagy hatást gyakoroltak is a fonológiai kutatásra, a megkülönböztető jegyek elmélete nem tekinthető a nyelvészetben egyhangúlag elfogadott elméletnek. Ezzel kapcsolatban LYONS a következőket írja:

„A (főként JAKOBSON és HALLE nevéhez fűződő) megkülönböztető jegyek elméletének jelen fejlődését három fő tendencia jellemzi. Az első a valamennyi nyelv fonológiai struktúrája elemzését szolgáló megkülönböztető jegyek relatíve kevés számú elemből álló halmazának meghatározására irányuló törekvés. A második az arra irányuló törekvés, hogy a megkülönböztető jegyek fonetikai megfelelői (...) akusztikai kategóriák terminusaival legyenek leírhatók (pontosabban talán olyan kategóriákéval, amelyekhez mind akusztikai, mind artikulatorikus interpretáció hozzárendelhető). A harmadik az a törekvés, hogy valamennyi kontraszt egy vagy több bináris (vagy kétértékű) jegy terminusaival legyen leírható. (...)

Az előzőekben jelzett három tendencia röviden a következőképp foglalható össze: (i) univerzalista, (ii) akusztikai megalapozásra törekvő és (iii) binarista. Manapság mindhárom tendencia vitatott; ennek következtében egy bevezetés jellegű könyvben nem lenne helyénvaló annál többet tenni, mint hogy megemlítsük őket.” (LYONS: 1968. 127.)

2.2. Ahogy az előző alfejezet bevezetésében már említettem, JAKOBSON *poetika* iránti érdeklődése kezdettől összefonódott a fonológia iránti érdeklődésével.

2.2.1. Ami a poetikát illeti, JAKOBSONT elsősorban a poeticitás mibenlétének kérdése foglalkoztatta. A *Co je poesie* [= Mi a poesia?] című, cseh nyelvű tanulmányában 1933-ban így ír:

„(...) a *költészet* fogalmának tartalma bizonytalan és az időben változik, de a költői funkció, a *költőiség* — amint a formalisták hangsúlyozzák — *sui generis* elem; olyan elem, amelyet nem lehet mechanikusan redukálni más elemekre. (...) Általában a költőiség csak egyik összetevője egy komplex struktúrának, de olyan összetevő, amely szükségképpen átalakítja a többi elemet, és velük együtt az egész rendszer magatartását meghatározza. (...)

De miben mutatkozik meg a költőiség? Abban, hogy a szót szónak érezzük, s nem a megnevezett tárgy egyszerű helyettesítésének, sem pedig érzelmi kitörésnek. Abban, hogy a szavak és szintakszisuk, jelentésük, belső és külső formájuk nem közömbös mutatói a valóságnak, hanem megvan a saját súlyuk és értékük.” (JAKOBSON: 1993.; 1982. 257.)

Nem érdektelen idézni ebben az összefüggésben e tanulmány mottójának bevezető szavait sem.

„A harmónia az ellentétekből fakad, az egész világ ellentétes alkotórészekből épül fel (...)” (JAKOBSON: 1933.; 1982. 242).

2.2.2. Az *oppozíció*, *hasonlóság*, *variáció*, *invariáns*, amelyek alapvető szerepet játszanak a fonológiában (is), azok a (metodológiai motivációjú) fogalmak, amelyek újra és újra visszatérnek JAKOBSON írásaiban.

„A variációkban fellelhető invariancia problémája képezte kutatásaim domináns témáját és metodológiai eszközét szerteágazó, de azzal egyidejűleg homogén kutatómunkámnak, 1911-es első kísérletemtől kezdve, amelyben még hallgatóként megpróbáltam a legrégibb orosz jambusok formális stuktúráját elemezni.” (JAKOBSON: 1987. 259.)

(Azt sem érdektelen megemlíteni, hogy JAKOBSON ezzel a kijelentéssel vezeti be Visszatekintése Kedvenc témáim című fejezetét.)

2.2.3. A variációkban fellelhető invariancia aspektusai bizonyulnak leglényegesebbeknek a költői szövegek visszatérő elemeiben/kifejezéseiben, az úgynevezett *parallelizmusokban*.

A „visszatérés” az etimológiai gyökere magának a *vers* szónak is. JAKOBSON 1966-ban publikált *Grammatical Parallelism and Its Russian Facet* című tanulmányában erről a következőket olvashatjuk:

„Közismert a próza és a vers szavak sokatmondó etimológiája. Az előbbi jelentése *oratio prosa* < *prorsa* < *proversa*: 'egyenest beszéd', az utóbbié *versus*: 'visszatérés'. Ezért minden további következtetésünket abból a nyilvánvaló tényből kell levonnunk, hogy a költői mesterségek lényege a nyelv minden területén az ismétlődő visszatérés. A hangtani jelenségek, a morfológiai és lexikai sorozatok, a szintaktikai és frazeológiai egységek metrikailag vagy strófaszerkezetük szerint egymásnak megfelelő helyzetekben előfordulva, szükségszerűen is felvetik azt a néha tudatosan, néha csak tudat alatt megfogalmazott kérdést, hogy milyen mértékben és vonatkozásban mutatnak egymásnak helyzetük szerint megfelelő vonások kölcsönös hasonlóságot.” (JAKOBSON: 1966.; 1969. 369.)

„A párhuzamosságok bármely formája a változatlanok és változók egymásutánja. Minél szigorúbban kötött az előbbiek eloszlása, annál hatásosabbak és jobban megkülönböztethetők az egyes változatok. A nagyfokú párhuzamosság szükségszerűen tevékenyvé teszi a nyelv valamennyi szintjét. Az inherens és prozódiai megkülönböztető jegyek, a morfológiai és szintaktikai kategóriák és formák, a lexikai egységek és szemantikai osztályaik — mind konvergenciájukban, mind divergenciájukban — önálló költői értéket kapnak. A fonológiai, a grammatikai szerkezetek sokrétű szövevényben való összegződése nem korlátozódik csupán a párhuzamos sorokra, hanem eloszlásuk által kiterjedt a teljes szövegre, ezért a párhuzamos elemek grammatikája különösen jelentékenyvé válik.” (JAKOBSON: 1966.; 1969. 413.)

A POMORSKÁVAL folytatott dialógusaiban, amelyek munkássága valamennyi aspektusára kitérnek, JAKOBSON hasonló véleménynek ad hangot:

„Egy folytonos megfelelésrendszer található a legkülönbözőbb szinteken: a kompozícióban, a szintaktikai szerkezetek elrendezésében, a grammatikai formákban és kategóriákban, a lexikai szinonímiákban és magában a teljes lexikai anyagban, és végül a hangok és a prozódiai sémák kombinációiban. Ez a rendszer a paralelizmusok által egymáshoz kapcsolt soroknak egyidejűleg homogenitást és eltéréseket kölcsönöz. A teljes mátrix impozánsan juttatja érvényre a formák, valamint a fonikus, grammatikai és lexikai szignifikátumok variációit.” (JAKOBSON—POMORSKA: 1980. 100—101.)

2.2.4. JAKOBSONT a fonológiai kutatásaiban alkalmazott metodológiai princípiumok kondicionálták szinte kizárólagos módon valamennyi költői művön elvégzett elemzésében.

Mielőtt ezekkel az elemzésekkel foglalkoznánk, még egy utolsó idézettel szeretném aláhúzni azt a hasonlóságot, amit ő a fonológia és a poetika között látott.

„(...) azáltal, hogy a hasonlóságot következetesen az egymásmellettség fölé rendeljük, az egyenértékűség a költői szekvenciák alapelvévé lesz. A grammatikai jelentések szimmetrikus ismétlése és szembeállítás a költői kifejezőeszközzé válik.” (JAKOBSON: 1966., 1969. 284.)

(Ebben az idézetben könnyű felismerni JAKOBSONnak a paradigmatis és szintagmatikus tengelyre vonatkozó — először a fonológiával kapcsolatban kifejezésre juttatott — felfogását.)

JAKOBSON HOPKINS terminológiáját követve, aki a különféle ismétlődéseket (különféle paralelizmusokat) „grammatikai figurák”-nak nevezi, poetikai kutatásait a következőképpen jellemzi:

„Az utóbbi évtizedekben a poetikára vonatkozó kutatásaim elsősorban azoknak az elemeknek a vizsgálatára irányultak, amelyeket GERARD MANLEY HOPKINS, a költészet és a poetika kutatásának ez a ragyogó elméjű előfutára »grammatikai figurák«-nak nevezett, a nyelv és a verbális művészet egy olyan szektorára, amely szinte a legutóbbi időkig csaknem teljesen feltáratlan maradt.” (JAKOBSON: 1987. 87.)

JAKOBSON analíziseiben vissza-visszatérő kijelentések tanúsítják, hogy ő a *költői* nyelvet a különféle *természetes* nyelvek analógiájára tekintette *nyelv*nek, és pedig olyanak, amelyben a *verssorok* és a *versszakok* a nyelvi egységek. Ezeket az egységeket minden esetben a *fonémák* definíciójának analógiájára próbálta meghatározni, azaz annak a *hasonlóságnak* és *eltérésnek* a terminusaival, amely az azonos szinten lévő egységek között kimutatható. Továbbá, mint ahogy a fonológiában, a poetikában is kereste az *univerzálék*at, ennek érdekében elemzett különböző nyelveken írott, többnyire rövid költeményeket — általában az elemzett vers nyelvét anyanyelvként birtokoló társszerzővel együtt. A továbbiakban ezt a fent említett analógiát kívánom szemléltetni néhány idézettel.

A huszita dalról szóló tanulmányára emlékezve JAKOBSON a következőket mondja:

„(...) ez a vers három strófából áll, amelyeknek megint három részes a formájuk, három kisebb strofikus egységre — „membra” — bomlanak. Mindhárom szakasznak megvan a sajátos grammatikai jellegzetessége, ezt mi »vertikális hasonlóság«-nak neveztük. A három strofikus egység közül ismét mindegyiknek megvan a maga jellemző vonása, amely mindhárom strófában megtalálható, és amely a versszak egy-egy strofikus egységét a másik kettőtől megkülönbözteti. Ezt mi »vízszintes hasonlóság«-nak neveztük. A dal első és utolsó strofikus egysége a középsőhöz (a második versszak második strofikus egységéhez) kapcsolódik, és sajátos jegyek különítik el a többi strofikus egységtől, amelyek megengedik, hogy ezt a három egységet egy »lejtő átlóval« kapcsoljuk egymáshoz, ellentétben azzal az »emelkedő átlóval«, amely a dal középső strofikus egységét az első versszak utolsó és az utolsó strófa első egységével köti össze. Ezenkívül az első és az utolsó strófa kezdő strofikus egységei a második versszak második strofikus egységéhez, az első és utolsó versszak második strofikus egysége a második versszak harmadik egységéhez kapcsolódik szembetűnő hasonlósággal, és ezáltal különül el a dal többi részétől. Az első tagolást, minthogy kezdő strofikus egységeket tartalmaz, nevezzük »egyenes kezdőívnek«, az utóbbit pedig, amely egy záró strofikus egységet tartalmaz »egyenes záróívnek«. Ezenkívül a »fordított ívek« is megjelennek, amelyek szintén elkülönülnek grammatikailag. Van egy »kezdőív«, amely az első és utolsó versszak kezdő stro-

fikus egységét a második versszak középső strofikus egységével kapcsolja össze, és egy »fordított záróív«, amely az első és utolsó versszak középső strofikus egységei és a második versszak utolsó strofikus egysége között teremt kapcsolatot.” (JAKOBSON: 1969. 293—294.)

Dante „Se vedi...” kezdetű szonettje elemzésében a következőket olvassuk:

„Mind a négy versszaknak megvannak a maga külön grammatikai jellemzői, és mind a négy versszakra egy-egy 'beszédtípus' túlsúlya jellemző.” (JAKOBSON: 1966a., 1982. 46.)

Shakespeare 129. szonettje elemzésében pedig a következőket:

„A számos változó a négy strofikus egység között a bináris oppozíciók szembeötlő rendszerét hozza létre, amely igen hatékonyan mutatkozik meg a mind a négy strófában fellelhető, konstans módon közös jellemzők háttéré előtt. Így minden strófa a verbális kategóriák speciális szelekcióját mutatja, ugyanakkor minden strófában található egy főnévi igenévi forma (...).” (JAKOBSON: 1970.)

Ilyen jellegű idézeteket szinte korlátlan mennyiségben találhatunk JAKOBSON más verselemző művében is.

2.2.5. Elszórva találhatunk végül arra vonatkozó kijelentéseket is, *hogyan* jön létre ez a hasonlóság és oppozíció az egyes versekben, és *mi módon* funkcionál.

„(...) minden kellő érzékenységgel rendelkező olvasó, ahogy azt SAPIR mondaná, ösztönösen érzi ennek a grammatikai eszköznek a hatékonyságát és szemantikai súlyát anélkül, hogy bármiféle »kísérletet tenne tudatos elemzésre«. Bizonyos esetekben maga a költő is ilyenféle olvasóhoz hasonlít.” (JAKOBSON: 1966., 1969. 285.)

„A grammatikai folyamatok és kifejezőeszközök kötelező, kényszerítő jellege arra szorítja rá a költőt, hogy ezeket a kategóriákat számításba vegye. Vagy szimmetriára törekszik, és tartja magát ezekhez az egyszerű, megismételhető, átlátszó szerkezetekhez, amelyek bináris (vagyis két lehetőség közül választó) alapelve vannak felépítve, vagy túlteszi magát rajtuk, ha egy »szerves káoszra« vágyik. Más helyen már írtam, hogy a rímtechnika vagy grammatikus, vagy antigrammatikus, de sohasem grammatikátlan, és ugyanez vonatkozik egy költemény és a grammatika viszonyára egyáltalán.” (JAKOBSON: 1966., 1969. 291.)

3. Jakobson analíziseinek kritikája. — A költészet szemiotikai textológiája felé

3.0. JAKOBSON elemzései kezdettől fogva heves kritikák keresztüzében álltak. Ezeket a kritikákat illetően különösen tanulságos az a kötet, amely egyrészt Baudelaire *Les Chats* című szonettje JAKOBSON és LÉVI-STRAUSS által elvégzett (először 1962-ben publikált) elemzésére vonatkozó kritikai reflexiókat tartalmaz, másrészt olyan (1966 és 1980 között írott) tanulmányokat, amelyek vagy ennek a szonettnek az elemzése számára, vagy általában JAKOBSON módszere helyett más-más megközelítési módokat javasolnak (lásd DELCROIX—GEERTS: 1980.).

Azok a tanulmányok (akár az előzőekben említett kötetben összegyűjtöttek, akár mások), amelyek JAKOBSON módszerével foglalkoznak, nagyjából a következő két csoportba sorolhatók: az egyik csoportba tartozó tanulmányok célja JAKOBSON módszere hiányosságainak feltárása, és annak megmutatása, hogy ez a módszer interszubjektív módon nem alkalmazható, a másik csoportba tartozók konkurrenciaképes más modelleket mutatnak be, olyanokat, amelyek keretében a versek JAKOBSON által nem tárgyalt aspektusai is tárgyalhatókká kell hogy váljanak.

3.1. A *kritika* jellegének illusztrálására PAUL WERTH tanulmányát kívánom itt részletesebben idézni (lásd WERTH: 1976. és PETŐFI: 1986. 419—421, amely WERTH kritikájával foglalkozik). Ez a tanulmány tartalmazza a legkeményebb kritikát a fentiekben az első csoportba sorolt tanulmányok között.

WERTH kritikáját egy 50 oldalas tanulmányban foglalja össze, arra az elemzésre hivatkozva, amit JAKOBSON és JONES Shakespeare 129. szonettjére vonatkozóan végzett el.

WERTH tanulmánya mindenekelőtt JAKOBSON költészettel kapcsolatos felfogása szinopszist nyújtja, majd rekonstruálja JAKOBSON és JONES analízisét, egy-egy reprezentációban foglalva össze valamennyi aspektust, amelyet a szerzők tárgyalnak. Ezután JAKOBSON módszerét egy olyan versre alkalmazza, amelynek minden kétséget kizáróan nincs költői értéke, valamint egy találmányra kiválasztott újságcikkre, és mindkettővel kapcsolatban kimutatja, hogy azok struktúrája — JAKOBSON módszerét alkalmazva — szoros analógiát mutat az elemzett Shakespeare-szonett struktúrájával. Ennek az elemzésnek az alapján még lényegbevágóbban merül fel számára az a kérdés, hogy valójában miben is áll a poétikai funkció lényege.

WERTH kritikai megjegyzéseiből itt a következőket szeretném kiemelni:

„Nem tekintem helytállónak sem JAKOBSON módszerét, sem pedig következtetéseit, s ezt a megállapítást mind annak elemzésére alapozva teszem, amit interpretációi végrehajtása során végez, mind annak, amit interpretációs szándékként megfogalmaz.” (22.)

„(...) elemzései eredményeit anélkül mutatja be, hogy pontosan kifejtene, hogyan jutott el ezekhez az eredményekhez (...) JAKOBSON leírja az elemzett verset formálisan és valamennyi szinten, kivéve a szemantikai szintet. Mindez nem akadályozza meg abban, hogy elemzései során szemantikai információkat is felhasználjon (s az igazat megvallva, elképzelni sem tudjuk, mit tehetne ezek alkalmazása nélkül).” (25.)

„Az alapelvek, amelyek alapján elfogad vagy elutasít bizonyos szegmentálásokat, az alkalmazott kategóriák és a használt módszerek vagy nem világosak vagy egyenesen ellentmondóak, (...) hiányzik belőlük az az explicitég, amit egy tudományos munkától joggal elvárunk.” (35.)

„Valójában a használt terminusok bármely együttese bináris oppozíciók tetszés szerinti permutációs alosztályaira bontható, szinte vég nélkül, minthogy a módszer nem teszi lehetővé külső faktorok (pl. jelentés, valószínűség, pszichológiai adekvátság stb.) figyelembevételét.”

„(...) a fonológiai és fonetikai oppozíciók természetére vonatkozóan kielégítő ismeretekkel rendelkezünk ahhoz, hogy tudjuk, mi határoz meg

egy lehetséges bináris jegyet, és ez a meghatározottság nem önkényes, mert egymástól független kategóriák és funkciók rendszerén alapszik.”

„Ami azonban azokat a kontrasztokat illeti, amelyeket lexikális és strukturális kategóriáknak nevezünk, azok megokolhatósága a 'külső világ' egy más szektorától (interface) függ, a szemantikaitól. (...) Jelenleg azonban a szignifikátum (a jelentés) funkciói és kategóriái nem tekinthetők sem teljesnek, sem szisztematikusnak mondható módon leírtaknak, aminek következtében a JAKOBSON által használt szemantikai kategóriák megokolása önkényes és ellentmondásos. Elfogadható megokolás nélkül pedig az alkalmazott kategóriák rendszerére vonatkozóan sem egyértelmű használati kör, sem korlátozó feltételek nem definiálhatók.” (58.)

„(...) a paralelizmusok jelenléte nem tartható sem irodalmi érték hordozójának, sem a költészet jellemzőjének, ez a jelenlét valamennyi nyelvezet (kiküszöbölhetetlen) lényegi tulajdonsága.”

„(...) JAKOBSON egész módszerének gyengesége a szignifikátum elhanyagolásának következménye. Egy adott vers szignifikátumának tárgyalása elemzési módszerének legkevésbé explicit részét képezi, sőt komolyan kétségbe vonhatjuk, hogy annak egyáltalán részét képezi.” (63.)

JAKOBSON a következő két helyen reagál ezekre a kritikai megjegyzésekre: JAKOBSON—POMORSKA: 1980. és JAKOBSON: 1987. Ellenérvei azonban véleményem szerint nem meggyőzőek. Az alábbiakban mindkét műből vett idézetekben kívánom bemutatni argumentációját, ami, meg kell hagyni, meggyőző erő híján sem nélkülöz bizonyos retorikai eleganciát.

„A második típusú feltett kérdés az explicit módon rossz versekre vonatkozik. Válaszom az, hogy ebben az értéktelen irodalomban vagy kétségbeesett káosz uralkodik, vagy a grammatikai eszközök lehangoló banalitással kerülnek alkalmazásra.” (JAKOBSON—POMORSKA: 1980. 111.)

„Az olvasóim vagy hallgatóim által feltett ötödik kérdés a versek grammatikai struktúrája értékelhetőségének objektivitását vonja kétségbe: a figyelembe vett megfelelések miért függnék magától az elemzett szövegtől, és miért nem a kutató szubjektív preferenciájától? Van ezekben a megfelelésekben valami, ami valóban a költészetre jellemző, vagy ellenkezőleg, hasonló megfelelések más típusú szövegekben is találhatók, beleértve ezekben az újságcikkek is? A kritikusok egyike-másika valóban megpróbált tudományos szövegekben, újságokban és másutt olyan elszigetelt példákat találni, amelyek a költészet grammatikája által mutatott strukturáltsághoz hasonló strukturáltságot mutatnak, mindezek a kísérletek azonban hiábavaló törekvések eredményei, és túlságosan hasonlítanak egy olyan paródiához, ami bárminő hatás kiváltására képtelen.” (JAKOBSON—POMORSKA: 1980. 113.)

„A módszer néhány opponense annak a banális tézisnek a megfogalmazásához is eljutott, hogy a költői komponensek grammatikai konfigurá-

cióinak szentelt munkáim azt tükrözik, hogy egy irodalmi mű struktúráját a grammatikai kategóriák túlbecsült jelentőségére kívánom redukálni, és hogy a költészet szuggesztív erejének létrejöttét morfológiai osztályok, paralelizmusok vagy szintaktikai kontrasztok korrelációjának tulajdonítom. Ezt a kérdést illetően lényegében maga az egyik legharcosabb kritikus jut legközelebb az igazsághoz a következő megállapítással: »Egy vers semmiféle grammatikai elemzése sem nyújthat többet, mint az adott vers grammatikáját.« (JAKOBSON: 1987. 87—88.)

Azt hiszem, hogy ezek az idézetek nem igényelnek kommentárt.

3.2. A *konkurrens modellek* tárgyalásához — ahogy erre már utaltam — igen jó lehetőséget nyújt a DELCROIX—GEERTS: 1980-ban összegyűjtött tanulmányok kritikai elemzése. Ezek a tanulmányok Baudelaire *Les Chats* című szonettjével foglalkoznak különféle (szemiotikai, nyelvészeti, filológiai, pszichológiai) szempontból, és nemcsak kritikát gyakorolnak a JAKOBSON-i módszer felett, hanem annak kiegészítésére és helyettesítésére vonatkozó javaslatokat is tesznek.

3.3. Tanulmányom befejező részében a következő két kérdéssel kívánok röviden foglalkozni: (1) JAKOBSON módszere tekinthető-e grammatikainak, s ha igen, mily mértékben? (2) Célszerű-e a 'költészet grammatikájáról' beszélni?

3.3.1. Amint azt az első fejezetben láttuk, a *tradicionális grammatika* feladata az, hogy a 'kompozíció' szabályait foglalja rendszerbe, legalábbis az 'összetett mondatok' szintjéig. Ha JAKOBSON elemzéseit olvassuk, könnyen megállapíthatjuk, hogy ő nem foglalkozik a kompozíciónak ezzel az aspektusával, s ennek következtében módszere a fenti értelemben nem nevezhető grammatikainak. A helyzet akkor sem változnék, ha megítélésünk alapjául nem a tradicionális grammatikát, hanem a *mondatgrammatika valamely újabb koncepcióját* választanánk, sőt rosszabbodnék, mert ezek a szemantikát is a grammatika egyik komponensének tekintik.

Mínthogy JAKOBSON szövegekkel foglalkozik, nyilvánvaló lenne értékelésünk alapjául a szöveggrammatikát/szövegnyelvészetet választani. JAKOBSON módszere azonban ilyen módon sem minősülne grammatikainak, mínthogy ő azoknak a szövegkonstitutív elemeknek, amelyeket a szöveggrammatika/szövegnyelvészet elemez, csupán jelentéktelen részével foglalkozik, és azokkal is csak szórványosan.

JAKOBSON módszerének megítéléséhez megfelelő alaphoz úgy juthatunk, ha a tradicionális grammatikában használatos 'kompozíció' fogalmát más fogalommal helyettesítjük, ha egy *szöveg felépítéséről* beszélünk, és különbséget teszünk *kompozicionális* és *texturális* felépítés között. A 'kompozicionális felépítés' terminus annak a 'kompozíció' terminusnak az általánosításaként fogható fel, amit LYONS a tradicionális grammatikával kapcsolatban használt. A kompozicionális felépítés a szöveg vertikális/hierarchikus felépítése, ami elemi kompozícióegységekből kiindulva, különféle hierarchiaszintekhez rendelhető egységeken keresztül vezet el a szöveg egészéhez mint legmagasabb rendű kompozícióegységhez. A 'texturális felépítés' terminus a szöveg horizontális/lineáris felépítésére utal. A teksturális felépítés által jön létre, hogy a szöveg különböző hierarchiaszintekhez tartozó elemei ismétlődnek, s ezáltal a szövegnek egy bizonyosfajta horizontális megformáltságot adnak.

Ha ezt a terminológiai megkülönböztetést alkalmazzuk, azt mondhatjuk, hogy JAKOBSON kizárólag a teksturális felépítéssel foglalkozik, és azt a módszert terjeszti ki a nem fonológiai aspektusok elemzésére is, amit a fonológiában alkalmaz. Ennek

következtében a JAKOBSON által használt 'a költészet grammatikája' terminust 'a költészet texturális felépítése (fonologizált) grammatikája' terminussal lenne célszerű helyettesíteni. Mindazonáltal ez a megjelölés se lenne adekvát, minthogy JAKOBSON a texturális felépítésnek sem foglalkozik valamennyi aspektusával (nem is foglalkozhat, hiszen nem foglalkozik a hierarchikus felépítéssel).

3.3.2. Ami magát a költészet elemzését illeti, nem szabad figyelmen kívül hagyni a következő két, igen lényeges alapelvet:

— A 'költőiség' nem inherens (belső) tulajdonsága egy szövegnek. Sokkal inkább egy olyan tulajdonság, amelyet az alkotó vagy a befogadók rendelnek egy-egy adott szöveghez, elsősorban nem grammatikai, hanem pragmatikai kritériumok alapján. Ez más szóval azt jelenti, hogy egy befogadó *sajátos* módon fogad be egy szöveget, ha feltételezi, hogy az az adott kommunikációs-situációban poetikai (vagy általánosabban: irodalmi) funkcióval rendelkezik.

— Egy költőinek tartott szöveg elemzése (miként bármely más szövegé is) ki kell hogy terjedjen a szöveg *valamennyi* aspektusára. Ezeknek az aspektusoknak a vizsgálatánál a legrelevánsabb annak vizsgálata, hogy milyen típusú szignifikátumok rendelhetők (rendelendők) költői szövegekhez, illetőleg hogy mik a szignifikáns-szignifikátum (a jelölő—jelölt) kapcsolat domináns hordozó elemei a szignifikánsok különféle típusai esetén. (Mint ahogy azt JAKOBSON több kritikusa is megjegyezte, vannak olyan minden kétséget kizáró módon költőinek minősülő szövegek, amelyekben nem találhatók paralelizmusok — és ennek az állításnak a megfordítottja is igaz).

Egy, a költői szövegek elemzésére vonatkozóan adekvátnak tekinthető elméleti apparátusnak egyesíteni kell tudni nyelvészeti és nem nyelvészeti módszereket, más szóval a legáltalánosabb értelemben vett szintaktikai, szemantikai és pragmatikai elemzés módszereit, továbbá alkalmasnak kell lenni a kompozicionális, valamint a texturális felépítés elemzésére és leírására, mind a szignifikánst, mind a szignifikátumot, mind pedig e kettő között fennálló szignifikációrelációt illetően. Ezek azok a szempontok, amelyeknek következtében helyesebbnek tartom a költészet *szemiotikai textológiájáról* és nem a költészet grammatikájáról beszélni. Számomra úgy tűnik, hogy a szövegekre irányuló kutatás általános értelemben véve is ebben az irányban fejlődik (lásd PETŐFI: 1985., 1990.). Meggyőződésem, hogy a költészet elemzésének elméleti apparátusát egy ilyen paradigmán belül kell keresni. Ebben az apparátusban természetesen a JAKOBSON-i elemzések módszertanának is meg kell találnia azt a helyet, ami megilleti.

Irodalomjegyzék

DELCROIX, M.—W. GEERTS (réd.):

1980. *Les Chats de Baudelaire. Une confrontation de méthodes.* Presses Universitaires de Namur.

JAKOBSON, R.:

1933. Co je poesie? *Volně smery* (Prága, 1933., 1934.) 229—239. Magyar fordítása: Mi a költészet? in: ROMAN JAKOBSON: *A költészet grammatikája.* Gondolat, Budapest, 1982. 242—260.

1966. Grammatical Parallelism and its Russian Facet. *Language XLII.* 399—429. Magyar fordítása: Grammatikai párhuzamosságok a népköltészetben, in: ROMAN JAKOBSON: *Hang — jel — vers.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1969., 1972. 399—423.

1966a. Vocabularum constructio in Dante's sonett „Se vedi occhi miei”. *Studi Danteschi XLII.* 7—33. Magyarul: Vocabularum constructio. A szókinés szerkezete Dante „Ha látod szememet” című szonettjében, in: ROMAN JAKOBSON: *A költészet grammatikája.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 26—52.

1968. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. *Lingua* 21. 597—609. (Ez a tanulmány először orosz nyelven jelent meg 1962-ben, majd utána német nyelven 1965-ben.) Magyar fordítása: A grammatika poétikája és a poétika grammatikája, in: ROMAN JAKOBSON: *Hang — jel — vers*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969., 1972². 277—296.
  1970. *Shakespeare's Verbal Art in „The Expence of Spirit”* (L. G. JONES-szal együtt). Paris, Gravenhage.
  1981. *Selected Writings. III.: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. Den Haag—Paris—New York, Mouton Publishers.
  1987. *Autoritratto di un linguista. Retrospective*. Introduzione e cura di Luciana Stegagno Picchio. Bologna, Il Mulino, 1987.
- JAKOBSON, R.—KRYSTINA POMORSKA:
1980. *Dialogues*. Traduits du russe par Maey Fretz. Paris: Flammarion, 1980. (tr. it. *Magia della parola*, Roma—Bari, Laterza, 1980.).
- LYONS, J.:
1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, University Press.
  1977. *Semantics. 1—2*. Cambridge, University Press.
- PETŐFI, J. S.:
1985. La ricerca sulla testologia semiotica in Europa. Una guida storica, tematica e bibliografica. *SILTA, XIV*. 1—3. 371—400.
  1986. I parallelismi di Jakobson dalla prospettiva di una teoria testuale semiotica. *Lingua e Stile, XXI*. n. 2/3. 397—426.
  1990. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg, in: *Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 3—75.
- Piccolo Dizionario Della Linguistica Moderna*.
1980. Torino, Loescher.
- WERTH, P.:
1976. Roman Jakobson's Verbal Analysis of Poetry. *Journal of Linguistics*. 12. 21—73.

FROM THE GRAMMAR OF POETRY TO THE SEMIOTIC TEXTOLGY OF POETRY

JÁNOS S. PETŐFI

This paper deals with the conception of Jakobson concerning grammar and poetry. I tried to demonstrate how Jakobson's phonological theory determines the limits of his approach to poetry and, I criticized this approach from a semiotic textological point of view. The jakobsonian „Grammar of Poetry” is a very „phonologized” grammar from which a semantic component is nearly completely excluded. It does not diminishes naturally the role he plaid in the history of linguistics and structural poetics.

Ó!
IÓ!
CIÓ!
ÁCIÓ!
KÁCIÓ!
KOMMUNIKÁCIÓ!

BÁCSI JÁNOS

0. Bevezetés

A dolgozat címéből talán nem derül ki egyértelműen, hogy az anyanyelvtanítás didaktikai problémáiról kíván szólni, de annyit sejtet, hogy egy kommunikáció-központú, játékos, a modern nyelvészeti kutatásokat figyelembe vevő módszert fog ismertetni. E didaktika célkitűzései nem térnek el nagymértékben az eddigiektől, hiszen röviden így összegezhetők:

1. Az írásbeli és szóbeli kifejezőképesség fejlesztése.
2. A szövegértelmezés lehetőségeinek bemutatása.
3. A nyelv rendszerszemléletének tudatosítása.
4. Az anyanyelv- és az irodalomtanítás egységesebb értelmezése.

Az alapelvek a következők:

1. Az anyanyelvet nem tanítani kell, hanem felfedeztetni.
2. A vizsgálódások mindig szövegből indulnak ki.
3. A gyerek megnyilatkozása mindig igaz.
4. A modellben minden szintet végig kell járni.

Megjegyzés az alapelvekhez:

1. Az anyanyelvtanítás során vegyük figyelembe, hogy tanulóink tízéves korukra, mire az 5. osztályba kerülnek, képesek szövegművek létrehozására, „elemzésére”, vagyis rendelkeznek minden olyan grammatikai ismerettel, ami a sikeres kommunikációhoz szükséges. Ezért nekünk nem az a feladatunk, hogy a nyelvi szabályokat direkt úton megtanítsuk, hanem az, hogy ezeket felfedeztessük.

2. Bármilyen nyelvi tényt akarunk felfedeztetni, mindig szövegből induljunk ki! Ezt az alapelvet igazolja az, hogy a gyerek a mindennapi életben szövegekkel találkozik a legtöbbit, ezzel kommunikál, ezt interpretálja. Mondatok, morfémák vagy fonémák csak az anyanyelv óráin kerülnek fel a táblára „elkülönítve”, de a hozzájuk fűzött magyarázattal már nem csupán egy „elemi mondat”, vagy egyetlen morféma, vagy egyetlen fonéma lesz, hanem a róla szóló szövegmű része.

3. A gyermek megnyilatkozása mindig igaz.

Ez a megállapítás válthatja ki az olvasóban a legnagyobb csodálkozást, pedig én ezt tartom a legtermészetesebbnek. MONTAGUE szerint végtelen számú lehetséges világ van, s egy megnyilatkozás legalább egy lehetséges világban igaz. Ha MONTAGUE megállapításait elfogadom, nem az lesz a feladatom, hogy a tanulónak kérdésemre adott válaszát igaznak vagy hamisnak minősítsem, hanem csupán az, hogy a tanuló

világát az általam aktuálisnak tartott világhoz közelítem. Ha ezt meg tudom valószínűsíteni, nemcsak tanítványaim, de én is olyan empátiaképességre tehetek szert, ami nem megvetendő dolog az aktuális világunkban.

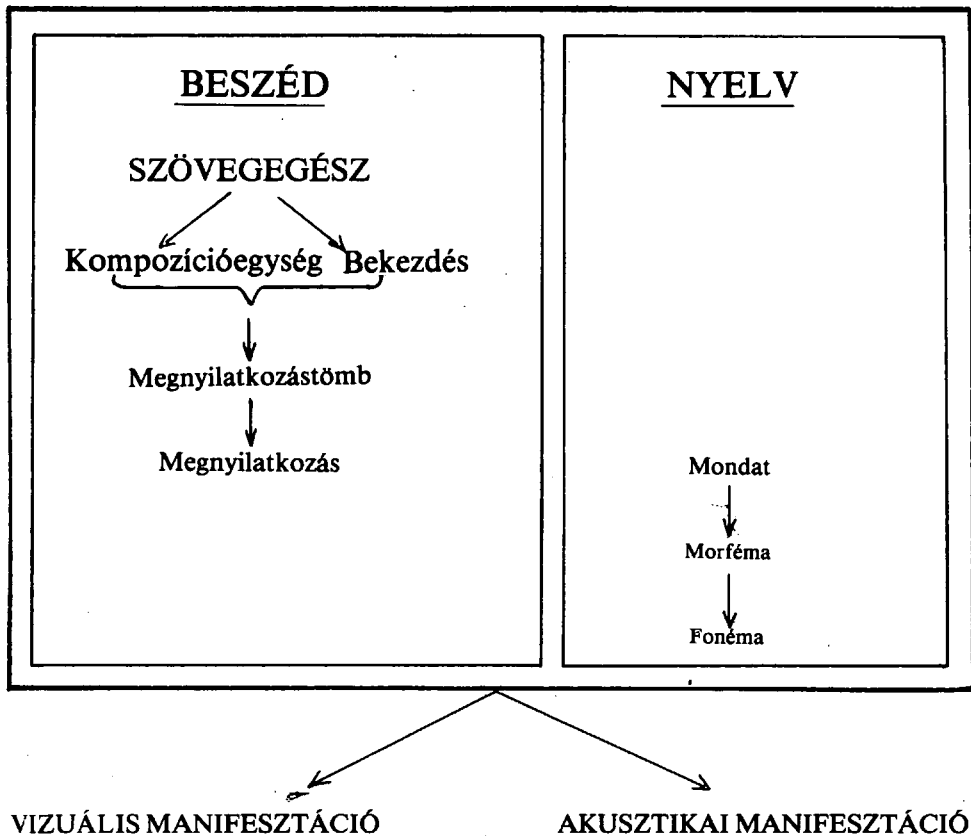
(A 4. alapelv részletes ismertetésére a modell kapcsán térek ki.)

1. A nyelv rendszerszemléletének tanítása egy lehetséges modellen

Hogy a nyelv rendszer, annak bizonyítása, úgy érzem, itt nem szükséges. Az általános iskola hagyományos taneszközeiből ez nem derül ki a gyerekek számára, mint ahogy az sem, hogy a beszédről legalább annyi ismerettel kell rendelkezni, mint a nyelvről. Közel tíz év tapasztalata alapján sikerült egy olyan modellt összeállítani, amely az általános iskola felső tagozatában jól és eredményesen tanítható, amely megfelel a célkitűzéseknek, amely megalapozhatja tanítványaink nyelvi rendszerszemléletét, és legalább annyit mond a beszédről, mint a nyelvről.

A következő modellel ismerkedünk meg első témaként 5. osztályban:

MIRŐL TANULUNK AZ ANYANYELV ÓRÁIN?

A modellen ábrázolt fogalmakat az egyszerűség kedvéért (hiszen tízévesekről van szó) a beszéd és a nyelv egységeinek minősítjük. Az anyanyelv órákon 5. osztályban ezekkel az egységekkel ismerkedünk meg. Először a szövegegész majd a bekezdés és/vagy kompozícióegység stb., s mindezt úgy, hogy minden egységnél megfigyeljük az egységhez kapcsolódó vizuális manifestációt is.

Ha megismerkedtünk modellünk valamennyi egységével, akár „működésbe” is hozhatjuk azt úgy, hogy „beteszünk” egy szövegművet, s a megfelelő bontási műveletek után megkapjuk a megnyilatkozásokat, de fordított sorrendben is játszhatunk, a megnyilatkozásokból felépíthetjük — a közbülső egységek figyelembevételével — a szövegművet.

Bár én a tanítás során mindig a szövegegészből indulok ki, de a modellben bármelyik egység lehet kiindulóalap, csak az a fontos, hogy minden egységet végigjárjunk.

2. A szövegmű tanítása

Arról, hogy miért a szövegből indulunk ki, már a 2. alapelvben szóltam. Definiciónk szerint szövegnek minősítünk minden olyan nyelvi alkotást, amely az összefüggőség érzetét kelti. A tanítási órákon is szövegművekkel találkozunk tanulóink. Szövegművekből épül fel minden tankönyv. Először megfigyeljük ezek sajátosságait: mindnek van címe, mindegyik kezdődik valahogy, be is fejeződik. Ezek a „tudományos” megállapítások gyermekdednek tűnhetnek itt, de gondoljunk arra, hogy a tízéves szájából természetesen gyermekded, s ha a megfigyeléseket népmesékben kezdjük, hamar eljutnak tanulóink az általánosításig: jellegzetes mesekezdet, befejezés, cím, tehát a lezártág érzetét kelti.

Ezután foghatunk hozzá a szövegművek csoportosításához, amelyhez először tanítványaink adjanak szempontokat, a későbbiekben már eredményesen használhatjuk NAGY FERENC szempontjait, s minősíthetjük a szöveget:

1. anyaga szerint $\begin{cases} \rightarrow \text{írott} \\ \rightarrow \text{beszélt} \end{cases}$
2. szerzője szerint $\begin{cases} \rightarrow \text{ismert} \\ \rightarrow \text{ismeretlen} \end{cases}$
3. terjedelme szerint $\begin{cases} \rightarrow \text{hosszú} \\ \rightarrow \text{rövid} \end{cases}$
4. megformálása szerint $\begin{cases} \rightarrow \text{próza} \\ \rightarrow \text{vers} \end{cases}$
5. műneme szerint $\begin{cases} \rightarrow \text{líra} \\ \rightarrow \text{dráma} \\ \rightarrow \text{epika} \end{cases}$

A csoportosítással elérjük, hogy tanulóink egy-egy irodalmi műről a szempontok alapján tudnak beszélni, és ha a szempontok között megfigyeltetjük az összefüggéseket, akkor gondolkodásuk is fejlődik. Látható, hogy egy-egy minősítési szempont a későbbiekben bővíthető. A műnemekhez beírhatók a műfajok, a vershez a verstípusok stb.

A szövegmű vizuális manifestációjának fontosságára PETŐFI S. JÁNOS kutatási eredményei hívták fel a figyelmet. Miért kell 5. osztályban foglalkozni ezzel? Ha tanítványainkat nem tanítjuk meg arra, hogy a szöveg fizikai manifestációinak szemantikai (jelentéstani) aspektusa is van, könnyen zavart kelthet a gondolkodásukban, hiszen a forgalomban lévő nyomtatott taneszközök sokféle betűtípust, szedést, képet stb. tartalmaznak.

a) példa:

Hogyan hangzanak?

MAGÁNHANGZÓK

Magukban is hangzanak:
á, é, ó ...

Messzebb hangzanak:
hahóóó!

Önmagukban is alkothatnak szótagot: *E-ni-kő, Má-ri-a, Vi-o-la.*

MÁSSALHANGZÓK

Egy magánhangzóval együtt szoktuk kimondani: *bé, cé, dé, ef ...*

Kevésbé messze hangzanak:
brrr!

Önmagukban nem alkothatnak szótagot, csak egy magánhangzóval együtt: *And-rás, Sza-bolcs, Zsolt.*

A magánhangzókat is, a mássalhangzókat is kiejthetjük rövidebben és hosszabban. A *rövid* és a *hosszú* hangokat a hangzásuk is jól megkülönbözteti: *bal – bál, szeles – széles; halom – hallom, orom – orrom.*

A beszédhangok két nagy csoportja: a *magánhangzók* és a *mássalhangzók*.

A magánhangzókat és a mássalhangzókat a képzésük és a hangzásuk különbözteti meg egymástól.

b) példa:

3. Az ember szerszámokat használ és készít

Az ember szerszámokat használ

Az ember az állatvilágból emelkedett ki. Ősei kezdetben meleg éghajlatú tájakon – a tudósok megállapítása szerint Afrikában – az őserdők fáin éltek. Hozzájuk az állatok közül leginkább az ember szabású majom hasonlított. Amikor megváltozott az éghajlat, az élelemszer-

zés arra kényszerítette az ember őseit, hogy leéreszkedjenek a földre. Törzsük így lassan kiegyenesedett és mellső végtagjaik alkalmassá váltak munka végzésére.

(Milyenek is voltak az emberek ősei?)

☞*

Több mint félmillió évvel ezelőtt az ember ősei még meggörnyedve kóboroltak az erdők tisztásain. Figyelve lesték, kutatták, hol akad valami ennivaló. Gyöngébbek és erőtlenebbek voltak a vadállatoknál. Agyaruk, karmuk, de még éles foguk sem volt. Futni sem tudtak olyan gyorsan, mint az állatok.

Két lábon jártak, kezükkel fahusángokat, köveket ragadtak föl. Ezekkel ásták ki a földből az ehető gyökereket, leverték a fáról a gyümölcsöt, föltörték a kemény héjú diót. Kövekkel védekeztek a rájuk támadó vadállatok ellen. A husángokat és a köveket szerszámként, fegyverként használták.

Az ember szerszámokat készít

Az ember őse először csak úgy használta a köveket, ahogyan találta. Hosszú idő múlva már formálta, alakította őket, hogy azokkal jobban tudjon ütni, vágni, kaparni. Az ember lassan megtanult szerszámokat készíteni és a szerszámokkal dolgozni.

Kemény, jól hasadó és pattintható köveket válogatott, s addig ütögette egyiket a másikhoz, míg jól a markába tudta szorítani. A köveket hegyesre és élesre pattintotta. Így készült a szakóca. A pattintás közben levált kődarabokból kőkest,

* A Régen volt, hogy is volt című olvasókönyvben leírást találsz az ember ősről. Az olvasókönyvet a tankönyvben így jelöljük: ☞

Az „a” szöveg az 5. osztályos anyanyelv könyvből való. Ebben a könyvben a kétoszlopos szedés a lényegkiemelést, a magánhangzók és mássalhangzók tulajdonságainak szembenállását szolgálja. (Több tankönyvben is megfigyelhető, hogy hasonlóan szedik a lényeges ellentétpárokat.) A „b” szöveg az ötödikes történelem-könyvből egy rész.

Itt a kétoszlopos szedés a kiegészítő anyagot, a lényegtelen, a nem megtanulásra szánt információkat hordozza.

Ha az anyanyelvtanítás célkitűzései között szerepel a szövegértelmezés lehetőségeinek bemutatása, az alapelvek között pedig az, hogy a gyermek megnyilatkozása a maga világában igaz, akkor ezek demonstrálására lássunk egy gyakorlati példát, hiszen a szaktudomány célja az lehet, hogy kutatási eredményei mihamarabb igazolást nyerjenek a gyakorlatban, a gyakorló pedagógus feladata ezért nem más, mint olyan módszereket találni, amely az adott tudomány újabb eredményeit produktív módon építi be az oktatás folyamatába.

Akármilyen grammatikát is tanítunk, a szemantikai problémákat nem tudjuk megkerülni, s különösen a 10–14 éves gyerekek esetében nem mindegy, hogyan magyarázzuk a jelek és a jelentés közötti viszonyt, hiszen ez az az életszakasz, amikor kialakul az elvont gondolkodás, amikor a legnagyobb szükség van a kreativitás fejlesztésére, amikor az öncélú grammatizálás egy egész életre ellenszenvet építhet ki az anyanyelvórák és az irodalom iránt.

A logika egyre inkább szerepet követel a nyelvészetben, van tehát egy olyan elméleti alap, melynek ismeretében megkísérelhetjük a 10–14 évesek oktatásában alkalmazni a „lehetséges világokkal való játékot” módszerként.

Ha meggondoljuk, nem is új ez az eljárás. Az irodalomkönyvekben találunk olyan típusú feladatokat, amelyek azt kérik a tanulóktól, hogy képzeljék bele magukat egy-egy szereplő helyébe, mondják el, mit tennének, ha..., szeretnének-e ott élni, ahol... stb. Ezek a feladatok nem mászt kérnek a tanulóktól, mint egy-egy „lehetséges világ” létrehozását. Sőt, olyan dolgozatokat is írtunk, melyben valamely irodalmi hős nevében kellett továbbbeszólni a cselekményt, s ha tanítványaink olyan világokat konstruáltak, amelyben mi nem éreznénk jól magunkat, akkor nem biztos, hogy helyesen minősítettük munkáikat, próbáltuk őket valamilyen, de szintén nem létező „világ-keretbe” visszaterelni anélkül, hogy a legkisebb empátiát tanúsítottunk volna elképzeléseik iránt.

3. A bekezdés tanítása

Ha a szövegművet a legkisebb egységekre bontom, vers esetén kompozícióegységeket, próza esetén bekezdéseket kapok.

A kompozícióegység és a bekezdés szembeállítását itt csupán a formai megkülönböztetés eszközéül szolgál.

A tanulók a bekezdéseket könnyen különítik el, hiszen jól látható. Talán ezért is fogalmazzák meg, hogy a bekezdés nem más, mint „ami beljebb van kezdve”. De miért kezdik „beljebb” a szerzők? Sok-sok megfigyelés után eljutunk odáig, hogy a bekezdés nem más, mint egyetlen témáról szóló megnyilatkozások lánc. Már nincs is más feladat hátra, mint vagy a bekezdésben aláhúzni a tételmegnyilatkozást, vagy megfogalmazni magunknak, s már kész is van egy mű vázlata.

Azzal, hogy a bekezdés fogalmát megismerik a tanulók, valójában tanulni tanulnak. Ennek igazi gyakorlati haszna nem is az irodalomórán mérhető, hanem a többi tárgy tanításában, tanulásában. Ezért nem ritka, hogy az anyanyelvórán a tör-

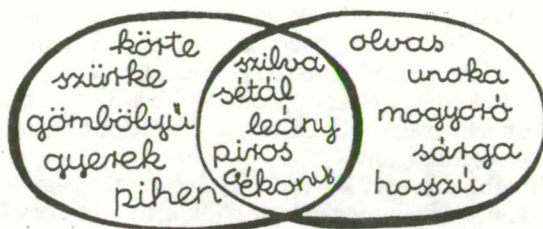
ténelem, a környezet vagy más tantárgy könyvét vesszük elő, s tanuljuk meg az anyagot az anyanyelvi ismeretek alkalmazásával.

A bekezdés meghatározásakor még nem veszem figyelembe az ún. átvezető megnyilatkozások szerepét, hiszen először csaknem kizárólag iskolai oktatásban előforduló szövegekkel találkozunk.

Természetesen ismereteiket fordított sorrendben is tudják alkalmazni, a tétel-megnyilatkozásokból felépítik a bekezdést, a bekezdésből a szöveget.

Egy bekezdés vizuális manifesztációjának is lehet szemantikai aspektusa. Nem ritka a tankönyvekben, hogy más betűtípussal szedett bekezdéssel emelik ki a leg-lényegesebb gondolatokat, a „tanulnivalót”. Ezt szemlélteti a c) példa:

A hangrend

A *sofőr* vagy a *kosztüm* biztosan más nyelvből került át a magyar nyelvbe. Honnan lehet ezt tudni? A finnugor eredetű magyar szavakban nem fordulhat elő mély magánhangzó az *ő*, *ó* vagy az *ü*, *ű* magas magánhangzóval együtt.

A magyar szavakban a magas és a mély magánhangzók szabályosan rendeződnek; ezt nevezzük *hangrendnek*.

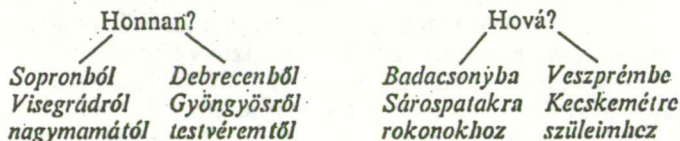
A *magas hangrendű* szavakban csak magas magánhangzó van.

A *mély hangrendű* szavakban csak mély magánhangzó van.

A *vegyes hangrendű* szavakban mindegyik mély magánhangzó előfordulhat, de a magas magánhangzók közül csak az *e*, *é*, *i*, *í* hang.

A *könyvtár* és a *tűzoltó* magyar szavak, mégis van bennük *ő* és *ű* hang a mély magánhangzókkal együtt: *ő + á*; *ű + o + ó*. A *könyvtár* és a *tűzoltó* összetett szó: *könyv + tár*; *tűz + oltó*. A hangrend törvénye az összetett szavakra nem vonatkozik.

A toldalékok illeszkedése

Máskor egy bekezdés apróbb betűvel szedett, ez a lényegtelen, nem fontosnak tartott gondolatokat közli.

d) példa:

Szavak földrajza

*Törökbúza édes málé,
Nincs szebb élet, mint a lányé.*

Így kezdődik egy népdal. Ki lehet találni, hogy ez a népdal Erdélyben keletkezett, mert arrafelé nevezik a kukoricát *törökbúzának*; a *málé* pedig: kukoricalisztből készült sütemény.

Arany János *Tengerihántás* címmel írta meg azt a balladáját, amelyben Tuba Ferkó történetét *kukoricafosztás* közben meséli. Ebből pedig azt lehet kitalálni, hogy Arany János szülőföldjén a *kukorica* neve: *tengeri*.

Akármerre járunk az országban, tavasszal mindenütt láthatunk a réteken, erdőszéleken egy kis sárga virágot; a termése fehér bóbíta; ha ráfújunk, úgy röpülnek a magjai, mintha apró ejtőernyők volnának. Mi a neve ennek a virágnak?

Ha megkérdezzük, az ország különböző vidékein más és más szóval válaszolnak: *pitypang*, *gyermekláncfű*, *asszonyhűség* vagy *férfihűség*, *buborékfű*, *bimbófű*, *zsibavirág*, *papatyivirág*, *récevirág*, *lámpavirág*, *éjjeli-lámpa*, *májusvirág*, *sárvirág*, *pimpimparé*, *pimpó*, *vénasszonyvirág*... A virág mindegyike ugyanaz, az elnevezése sokféle rokon értelmű szó.

Vannak olyan növények, állatok, eszközök, ételek (cselekvések, tulajdonságok is), amelyeket az ország különböző tájain más és más szóval neveznek meg. Ezek a *tájnylevi szavak* is rokon értelműek.

A rokon értelmű szó idegen eredetű megnevezése: *szinonima*. Ezért annak a szótárnak, amely a magyar nyelv rokon értelmű szócsoportjait tartalmazza, ez a címe: *Magyar szinonimaszótár*. (Akadémiai Kiadó, 1978.)

Mint láttuk, a „lehetséges világok” konstruálása „a játékos formában dolgozunk” lényegét tekintve, nem új. Talán az hozhat újat, ha egy szöveg alapján felállított, a gyermekek által javasolt „lehetséges világok” között megkeressük az összefüggéseket, ezeket magyarázzuk, értelmezzük, modellezzük, valamint megtartjuk azt a fontos „játékszabályt”, hogy az egyes világokból a többi elérhető. Példának a következő Örkény István művet választottam:

GONDOLATOK A PINCÉBEN

A labda egy betört ablakon keresztül leesett az alagsori folyosóra.

Az egyik gyerek, a házmesterék tizennégy éves kislánya, lebicagott érte. Szegénykének a vilamos levágta a fél lábát, s boldog volt, ha labdát szedhetett a többieknek.

Az alagsorban félhomály terjengett, de azért feltűnt neki, hogy egy sarokban megmozdult valami.

— Cicus! — szólt oda a falábú házmesterkislány. — Hát te hogy kerülsz ide, kiscicám?

Főlkapta a labdát, s ahogy csak tudott, elsietett vele.

Az öreg csúnya és rossz szagú patkány — őt nézték cicának — meghökkent. Így még nem beszélt vele senki.

Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémülten elmenekültek előle.

Most jutott eszébe először, hogy milyen más lett volna minden, ha történetesen cicának születik.

Sőt — mert ilyen telhetetlenek vagyunk! — mindjárt továbbszötte ábrándjait. Hát még ha falábú házmesterkislánynak születik?

De ez már túlságosan szép volt. Ezt már el se tudta képzelni.

Dolgozatomban egy valóban végigdolgozott tanítási óra eseményeit próbálom visszaadni fenntartva a tévedés jogát, hiszen nem összegezni szándékozom az eddigi munkát, csak felvillantani azokat a lehetőségeket, amelyeket a „valós világok” alapján végzett elemzés adhat.

A mű bemutatása után beszélgettünk arról, hogy kinek tetszett, kinek nem, miért, majd arról kezdődött a vita, ki a novella főszereplője. A többség szerint a falábú házmesterkislány a főhős, de volt, aki a patkányt tartotta annak, megint mások az egészséges, focizó gyerekeket. Lassan kialakult három világ képe, mindenki elmondta az általa választott világ főhősének jellemzőit:

HÁZMESTERKISLÁNY V_1

tizennégy éves
bicegős
falábú
(sajnálatra méltó)

PATKÁNY V_2

öreg
csúnya
rossz szagú
(töprengő)
(álmodozó)

EGÉSZSÉGES GYEREKEK V_3

(olyan, mint én)

(A zárójelben azok az inferenciák szerepelnek, melyeket a gyerekek következtésként vontak le, de a műben konkrétan nincs megfogalmazva.)

Erdemes megvizsgálni, ki miért választotta a főhősét: Az egészséges gyerekek azért lehetnek központi figurák, mert ha nem rúgják le a labdát a pincébe, akkor a házmasterkislány nem mehet érte, nem találkozhat a patkánnyal, vagyis nincs történet. Bár a novellában egyetlen mondat nem szól a focizó (vagy labdával játszó) gyerekekről, de közvetett utalást találnak, s nemcsak azt, hogy a labda leesett, hanem a következőkben is:

„Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémülten elmenekültek előle.”

Valószínűsíthetjük, hogy a patkányt hajigáló, utáló vagy tőle menekülő nem lehet más, mint egészséges gyerek, hiszen ez az általános, szokásos viselkedés egy patkánnyal szemben.

Miért ne lehetne a patkány a főszereplő?! A műben gondolkodó lény, aki érez, sőt „meghökken”, még a felemelkedés gondolata is eszébe jut. Sokak szerint az ő telhetetlenségéről szól a történet, arról, ahogyan elképzei, milyen lenne egy másik világban az élete, de ennyire ne ugorjunk előre. Hogy miről szól a mű, arra még visszatérünk.

Ahhoz nem férhet semmi kétség, hogy a falábú házmasterkislány is lehet a főhős. Csak az ő világában képzelhető el boldogságnak, ha labdát szedhet a többieknek, csak ő nevezhet egy patkányt „cicusnak”. Ő az, akit sajnálunk, mert talán az ő világába még bele tudjuk képzelni magunk: mi lenne, ha én is olyan lennék.

A következő lépésben a három lehetséges világ között keressük az összefüggéseket annak függvényében, hogy melyik világba képzeljük magunkat:

$$V_1 \rightarrow \leftarrow V_3$$

Ez a legkönnyebben belátható viszony, hiszen az egészséges gyerekek nem fogadhatják el játszótársnak a falábú házmasterkislányt, csak labdát „szedhetett”. Ez az ellentét még akkor is igaz, ha a falábú kislány tiltakozik is e viszony ellen, hiszen előbb-utóbb bele kell törődnie, hogy az ő „világa” soha nem fogja fedni az egészséges gyerekek „világát”.

A V_1 és V_2 közötti viszony a logika nyelvén nehezen megfogalmazható tizenévesek számára, de talán erre itt még nincs is szükség, egyszerűen nevezzük „pozitív viszonynak” (+), melybe minden beleférhet, amely ilyen típusú kapcsolatot takar.

A szöveg igazolja ezt a relációt, hiszen a kislány „cicus,... kiscicám”-nak szólítja a patkányt, akinek a falábú kislány világa jelenti a „túlságosan szép”-et.

Ha az eddigi megállapításainkat igaznak fogadjuk el, akkor V_2 és V_3 között negatív a viszony. E reláció igazságának egyik felét már megvizsgáltuk, hiszen feltételeztük, hogy a V_3 világba tartozók utálják, dobálják a V_2 világba tartozó patkányt.

A műben nem találunk utalást arra, hogy a patkánynak mi a véleménye az egészséges gyerekek világáról, de következtethetünk, hiszen ha számára V_1 az elképzelhetetlenül szép, akkor V_3 ehhez képest csak negatív lehet, s számára is természetes viselkedés a dobálással, utálattal szemben az ellentét.

Az elmondottak alapján a világok között a következő viszony demonstrálható:

$$V_1 - \text{„pozitív viszony”} - V_2$$

V3

Ezek után térhetünk vissza ahhoz a kérdéshez, miről is szól a novella. Nem a patkányról, nem a házmasterkislányról, nem az egészséges gyerekekről, nem a labdáról, hanem az értékrendről, arról, hogy ki hol helyezi el magát egy képzeletbeli számegyenesen, s hogyan viszonyul ezáltal a többiekhez, mások világához.

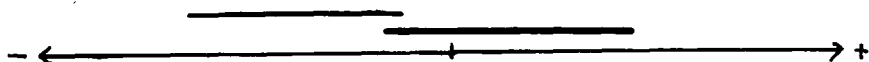
Ez is remekül szemléltethető: Képzeljünk el egy számegyenest, melynek képzeletbeli középpontjától jobbra a pozitív, balra a negatív tulajdonságok helyezkednek el.

Helyezzük el ezen a számegyenesen szereplőinket!

V₁: házmesterkislány

V₂: patkány

V₃: egészséges gyerek _____

Ha eddig megvagyunk, vegyük a bátorságot, s önmagunkat is ábrázoljuk.

Mik olvashatók le ezekről az ábrákról?

Mindenekelőtt az, hogy az értékrend viszonylagos. Összehasonlítva a gyerekek számegyeneseit, két megegyezőt nem lehet találni. Sőt olyan ábra is van, ahol V_2 -nek és V_3 -nak nincs közös pontja. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem ismerhetik egymás világát, hiszen tudnunk kell azt a szabályt, mely szerint ha V_1 -ből elérhető V_2 , s ebből V_3 , akkor V_1 -ből elérhető V_3 . De a törvény ismeretében is felmerül a kérdés: Meddig terjedhet az emberi jószág?, létezhetnek-e olyan világok, amelyeket nem tudunk elérni? Van-e határa az emberi gonoszságnak? stb.

Ezek olyan kérdések, melyeknek vizsgálata tizenéves korban fontos, motiváló erejű, de hogy egy mű kapcsán ezek a kérdések felmerülnek, fontosabbak, mint azonnali megválaszolásuk.

Az, hogy a patkány értékrendjében a falábú kislány esetleg tévedésen alapuló „megszólitása” folytán egy pozitív világ képviselője, az egészséges gyerekek pedig a negatív világéi, elgondolkodtató, de az, hogy a meghökkenés lehetőségét, a gondolkodás erejét, a lehetséges világok értékbeli rangsorának megfogalmazását Örkény a patkánynak adja, nemcsak elgondolkodtató, hanem egyenesen megdöbbentő.

Ha elfogadom, hogy végtelen számú „lehetséges világ” létezik, akkor bármilyen irodalmi szöveg alapján ezek egy részét létre tudom hozni, tudom vizsgálni, egymáshoz viszonyítani. Azonban az, hogy ennek van-e helye az általános iskolai oktatásban, még komoly kutatásokat igényel.

Tudom, hogy ez az elemzés meg sem közelíti tudós barátaim munkáit, nem is azokkal akart versengeni. Célom csak az volt, hogy gyakorló pedagógus társaimnak próbáljak adni néhány ötletet, amely esetleg egy „lehetséges világ” lehet a tantárgyi megújulás útján, s ahonnan más „lehetséges világokba” is el lehet érni.

4. A megnyilatkozástömb tanítása

A bekezdésben megnyilatkozások kapcsolódnak egymáshoz, de milyen logika alapján? A tanulók legkönnyebben az ellentétet ismerik fel. Másodikként a választást, ezután a magyarázatot, ebből pedig könnyen levezethetjük a következtetést. Érdekes, hogy a kapcsolatos viszony felfedezése igényli a legtöbb megfigyelést. A tanulók ezt nem érzik igazi logikai kapcsolásnak, és még sokáig próbálják keresni benne az ellentétet, vagy a magyarázatot vagy a következtetést.

A megnyilatkozástömböt így sikerült definiálnunk: Olyan megnyilatkozások láncza, amelyek elemei közt tartalmi-logikai kapcsolat van, s ezt kötőszó jelöli vagy jelölheti.

A tömbösödés felfedezése fejleszti a gondolkodást, előkészíti a mellérendelő mondatok, és/vagy megnyilatkozások felfedezését, de legfontosabbnak tartom, hogy először kerülhet sor komoly szemantikai problémák megvitatására. A tömbösödére példa Ancsel Éva Hogyan kell harangot önteni c. művéből való:

„(1) A harangöntéshez nem akármilyen agyag kell. (2) Az ilyen agyagért a világ végére is el kell menni. (3) az ilyen agyagot rettentő türelemmel kell föl kutatni, (4) s közben tilos arra gondolni, hogy az embert le is fejezhetik, ha nem készül el időre! (5) Mivelhogy a harangöntést nem szabad elsietni!”

Tanulóim kétféleképpen tömbösítettek:

$$1. \{1 \rightarrow [(2-3-4) \leftarrow 5]\}$$

$$2. \{[1 \rightarrow (2-3-4)] \leftarrow 5\}$$

(Jelmagyarázat: $\rightarrow$ =következtető viszony, $\leftarrow$ =magyarázó viszony, $-$ = kapcsolatos viszony, a különböző zárójelek a mondatömböket jelölik.)

Vajon melyik a helyes? Mindkettő, hiszen tanítványaink aszerint tömbösítettek, hogy milyen szemantikai interpretációt rendelnek a tömbhöz. Az első esetben az 5. megnyilatkozás lesz a kiemelt gondolat kifejezője, ehhez épül a többi, a 2. esetben pedig 1. megnyilatkozás.

Ha a tanulók bizonyos szintre eljutnak a tömbösítésben, s nemcsak valódi mellérendelő megnyilatkozásokat tudnak tömbösíteni, hanem bátran keresik a logikai kapcsolatot egy bekezdésen belül minden megnyilatkozás között, akkor ez a készség a későbbi években sokat fog segíteni irodalmi művek — elsősorban versek — értelmezésében.

A tömbösödés megfigyeltetésében is sokat segít a manifestáció, hiszen nem rit-

ka, hogy egy tömböt emelnek ki a többitől eltérő betűtípussal, s ez megkönnyíti a tanulók munkáját.

5. A megnyilatkozás tanítása

Ennek a témának a feldolgozásakor már rátértünk a nyelv egységeinek tárgyalására is, hiszen a megnyilatkozást úgy a legcélszerűbb megfigyelní, ha megpróbáljuk párhuzamba állítani a mondattal, s így rá tudunk világítani a mondat és a megnyilatkozás közötti különbségekre is.

Modellünkről tanulóink már le tudják olvasni, hogy a megnyilatkozás a beszéd legkisebb, a mondat a nyelv legnagyobb egysége. Ez a megállapítás nagyon fontos, hiszen ez lehet további vizsgálódásunk kiindulópontja. A két téma párhuzamos tanítását továbbá az is indokolja, hogy a megnyilatkozásról nem tudnak mondani semmit, ha a mondatról nem mondanak valamit.

KÁROLY SÁNDOR szerint a kimondott vagy leírt mondat és a grammatikai szabályok által megkonstruálható „szabályos” mondat közötti különbséget fejezi ki az új terminológia: az előbbi megnyilatkozásnak, az utóbbi mondatnak minősítve.

Mit tudunk kezdeni ezzel a meghatározással? Tanulóink azt könnyen megérteneék, hogy a kimondott vagy leírt mondatot nevezzük el megnyilatkozásnak, a „többit” pedig mondatnak, de hol fordul elő akkor csak mondat? Munkánkban a hangsúlyt nem a holra, hanem a hogyanra fordítottuk. A hogyan adhat választ arra, hogy mondat csak a beszéd vagy az írott szöveg aspektusából vizsgálható.

Az első lépésben a szövegből kiemelt megnyilatkozást mint mondatot vizsgáljuk, és elemezzük a mondatot. Ha visszahelyezzük a szövegbe, akkor megállapíthatjuk, hogy a szövegbe visszahelyezett mondat grammatikai szerkezete megnyilatkozásként nem változott meg.

Ezután emeljük ki a választott szövegből olyan megnyilatkozást, amit a nyelv a mondat szintjén nem is tud elemezni. (Pl. az „És?” sürgető kérdés a szövegben arra akarja befolyásolni a hallgatót, hogy folytassa érdekes, izgalmas történetét.) Erről az „És”-ről a nyelv szintjén csak azt tudjuk elmondani, hogy hiányos kérdőmondat, de a szövegbe visszahelyezve kiderül, hogy a funkciója nem is kérdés, hanem inkább felszólítás. Több hasonló példa alapján már általánosíthatunk két dolgot: 1. A mondat kommunikatív jelentését csak a szövegben vagy a beszédhelyzetben kapja meg, s ezzel a kommunikatív jelentéssel válik megnyilatkozássá. 2. A mondat a nyelv rendszerében elemezhető, mondatrészekre bontható, a megnyilatkozások egy részét pedig hiába emeljük ki szöveggörnyezetükből, s próbáljuk azokat mondatonként kezelni, nem fogunk eleget tenni elvárásainknak.

A használatban lévő „Magyar nyelvtankönyv”-ek „elemi mondat”-nak minősítik a FÜRE LÉPNI TILOS! KIHAJOLNI VESZÉLYES! MÉLYVÍZ, CSAK ÚSZÓKNAK! stb. megnyilatkozásokat, mondván, hogy önmagukban is megállják helyüket. Hogy ezek elsősorban megnyilatkozások, nem pedig mondatok, annak bizonyítására annyi elegendő, ha elképzeltetjük tanulóinkkal, mi történne akkor, ha két táblát kicserélnénk, s mondjuk az uszoda közepére kitennénk a FÜRE LÉPNI TILOS!, a park zöld gyepszőnyegére pedig a MÉLYVÍZ, CSAK ÚSZÓKNAK! táblát. A példából látható, hogy ezek az „elemi mondatok” környezetükből kiragadva, vagy más környezetbe áthelyezve elveszítik szituációs jelentésüket, vagyis nemcsak a szöveggörnyezet, nemcsak a beszédhelyzet, hanem a legtágabb értelemben vett környezet, amelyben elhelyezek egy mondatot, megnyilatkozás létrehozóvá válik.

Az eddigi megállapításainkat a következőképpen összegezzük:

Megnyilatkozás	Mondat
1. csak szövegkörnyezetében vizsgálhatom	1. szövegkörnyezetéből kiragadva vizsgálom
2. egyértelmű jelentés csak szövegkörnyezetben rendelhető hozzá	2. több jelentése lehet
3. nem szükséges, hogy grammatikai szabályok segítségével létrehozható szerkezete legyen	3. grammatikai szabályok által meg szerkesztett

Tudom, hogy ez a megkülönböztetés nem teljes, de természetesen a későbbiekben folytatjuk a vizsgálódásokat, s hetedik osztályban az aktuális mondattagolás kapcsán már többet tudunk mondani mind a mondatról, mind a megnyilatkozásról.

6. A morféma tanítása

Ha a mondatot szétdaraboljuk, morféákat kapunk. A szétdarabolást tényleg ollóval végezzük! A kapott mondatelemeket először most is tetszőlegesen csoportosítsák tanulóink, majd céljainknak megfelelően, — mennyit akarunk megvalósítani 5. osztályban — adjunk szempontokat.

Mi először a mindegyikre érvényes sajátosságot figyeljük meg: az összes jelent valamit, mindegyiket le tudjuk írni, ha pedig leírva látunk egy morféát, el tudjuk képzelni, amit „ábrázol”. Az elmondottakból már könnyen levonható a következő: A hangalak felidézi a jelentés(ek)e)t, a jelentés a hangalakot.

Ha a morféát tovább daraboljuk, már nem kapunk „értelmes” (jelentéssel bíró) egységet, azaz a morféma a minimális jel a nyelvben.

Tanítványaink legalább egy idegennyelvet tanulnak, így annak a felismerése sem okozhat problémát, hogy az egyes nyelvek a valóság megnevezésére más és más hangalakot használnak, tehát hangalak és jelentés kapcsolata társadalmi konvenció által kötött.

Az eddigieket figyelembe véve a következő meghatározást alakíthatjuk ki: A morféma az a minimális nyelvi jel, amelyben a hangalakhoz a társadalmi konvenció által kötött jelentés úgy kapcsolódik, hogy az egyik bármikor felidézheti a másikat.

A következő lépésben a jelentést figyeljük meg. Vessük fel azt a kérdést, hogy mit mondana el a „LÓ” morfémaról: a) egy lókupec; b) egy oroszlán; c) egy szénaboglya; d) egy magyartanár.

Tanulóink ezekről a témákról írnak fogalmazást, s ezek egybevetése során felismerjük, hogy más más érdekli a címbeli szereplőket, de egy közös mégis van, mindannyian egy bizonyos négy lábú, patás... stb. állatra gondolnak — még a marslakó is, hiszen azt látja — vagyis a morféának lennie kell egy olyan jelentésének, ami mindenki számára többé-kevésbé ugyanazt mondja, s ezt a jelentést megnézhetjük

az értelmező szótárban is (a lexikonban), ezért a morfémanak ezt a jelentését nevezzük LEXIKAI JELENTÉSNEK.

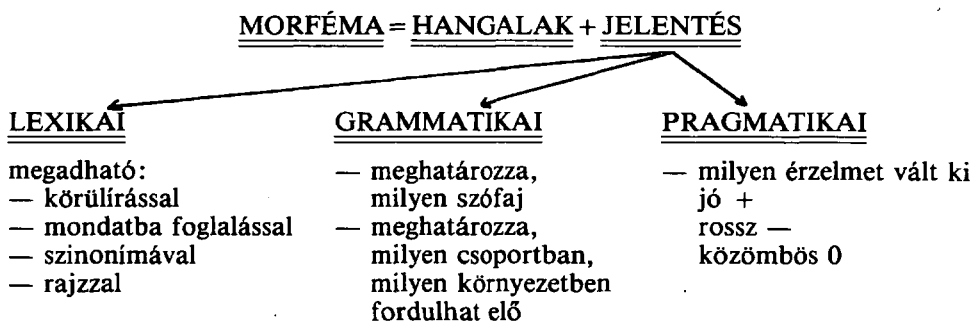
A magyartanárt különös dolgok érdeklik. Ő a LÓ-ról elsősorban azt mondja, hogy N kategória, hogy egy determinánssal összekapcsolva NP-t alkot, hogy L és Ó fonémából áll, stb. A jelentésnek azt az oldalát, amely a nyelvészeket érdekli, nevezzük GRAMMATIKAI JELENTÉSNEK.

Az oroszlanok általában örülnek a lónak, mert megvan az ebédjük. A szénaboglya roppant szomorú, mert megeszi a ló. A lókupec, ha jó vásárt csinált, örül, ha rosszat, szomorkodik. Ha pedig éppen otthon legel a lova, se nem örül, se nem szomorkodik, hanem közömbös. Azt az érzelmi viszonyulást, amit eddigi tapasztalataink alapján egy morféma felidéz bennünk, nevezzük el PRAGMATIKAI JELENTÉSNEK, s az egyszerűség kedvéért csak így minősítsük: jó (+), rossz (—), közömbös (0).

Tudom, hogy a szaktudomány a pragmatika fogalmát egészen másként értelmezi, de ha a négy év alatt ezzel is kíváncsi foglalkozni, akkor valahonnét el kell indulnom. Aki pedig nem hisz az ilyen felfogású „pragmatikai jegyek” tanításának szükségességében, az egyszer próbálja ki tanítványaival a következő feladatot:

- „Add meg a szappan morféma lexikai jelentését úgy, hogy pragmatikai jegye
 + „A” csoport feladata;
 — „B” csoport feladata;
 0 „C” csoport feladata.”

A morfémaíráról tanultakat a következő ábrával tudjuk összegezni:

Ezután a morfémaírákat még csoportosíthatjuk hangalak és jelentés kapcsolata szerint és szerkezetük szerint is. Megismerjük a szabad, félszabad és kötött morfémaírákat, funkcióit.

Ha 5. osztályban ennyit megtudunk a morfémaírákról, akkor 6. osztályban a szófajok (kategóriák), 7. osztályban az egyszerű mondat szintaxisának tanítása nem okozhat problémát, hiszen tanítványaainknak az eddigi ismereteket kell csupán alkalmazniuk.

7. A fonémák tanítása

A morfémák tanításakor már láttuk, ha a szavakat tovább daraboljuk, már értelemmel nem rendelkező egységeket, fonémákat kapunk. Ebből épülnek fel a morfémák, ez a funkciójuk. A csoportosítás tanítása után annak megfigyelésére fektessünk hangsúlyt, hogy az emberi nyelv a világ legkreatívabb dolga. Bármely nyelvet vizsgáljuk, a fonémák száma nem éri el a százat. Ebből a száznál kevesebb fonémából közel egymillió szót hozott eddig létre egy-egy nyelv, s ha lenne rá szükség, még többet is létre tudna hozni, s ebből a közel egymillió szóból végtelen számú jó mondatot hozhatunk létre a szintaxis segítségével. S ki tudná számba venni, hogy ilyen mérhetetlen számú mondatból hány szövegmű született, s fog születni?

8. Összegzés

Az anyanyelvtanítás tantárgypedagógiájának kettős célt kell vállalnia: 1. A modern nyelvészeti kutatások eredményeit be kell építeni a tanítás-tanulás folyamatába. Sokkal több általános nyelvészeti ismeret tanítására van szükség, véleményem szerint ez egy teljes tanítási év feladata a nyelv rendszerszemléletéből kiindulva. Tudatosítani kell tanulóinkkal, hogy a világ összes nyelvében vannak azonos vonások. A beszédről is nyújtsunk legalább annyi ismeretet, mint a nyelvről, hiszen az anyanyelvtanítás nem lehet cél, csak eszköz a kifejező és interpretációskészség fejlesztéséhez. 2. Az új ismeretek átadásához új módszerekre van szükség, ezért ez lehet a másik fő célunk. Ennek lényegét a lehetséges világok pedagógiai alkalmazásában, indirekt felfedezésében látom.

Irodalomjegyzék

BÉKÉSI Imre:

1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.

CSÚRI Károly:

1987. *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Tankönyvkiadó, Budapest.

DEME László:

1971. *Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÁROLY Sándor:

1980— Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24—25. 49—64.
1981.

NAGY Ferenc:

1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó, Budapest.

PETŐFI S. János:

1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. OPI, Budapest.

PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.):

1990. *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis — Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, Szeged.

1991. *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis — Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, Szeged

SZABOLCSI Anna:

1977. Megjegyzések a Montague-grammatikához. *NyK.* 97. 157—175.

COMMUNICATION

JÁNOS BÁCSI

This paper presents a method of native language studies for children aged 10—12. Native language studies are taken instrumentally for developing expressiveness. They cover speech and communication as well as linguistic textological material, the sentence and utterance are distinguished and then the sentence is analyzed — via morphai — into morphemes. Text-processing is given as much importance as interpretation. Emphasis is put on playfulness, which makes native language studies a discovery procedure rather than mechanical learning. The method incorporates the results of contemporary linguistics, including János S. Petőfi's contributions and the accomplishments of mathematical and logical semantics. The method, based on a decade of educational work, has stood the test of time.

MEGJEGYZÉSEK AZ EKVIVALENCIÁRÓL EGY METAFORA FORDÍTÁSÁNAK ÜRÜGYÉN

ALBERT SÁNDOR

0. Bevezetés

0.1. A „hagyományos” (leíró, nyelvészeti alapú) fordítástudomány¹ és a fordító *tevékenységét* modellálni próbáló „modern” (hermeneutikai háttérű) traduktológia egyaránt az *egyenértékűséget* (ekvivalenciát) tekinti a fordítás(i) művelet) legfontosabb, központi kategóriájának. Nem csoda, hogy a fordítással foglalkozó szakirodalmat valósággal elárasztják a különböző *nyelvi, tartalmi, formális, funkcionális, textuális, kommunikatív, szemiotikai, szemantikai, szintaktikai, lexikális, stilisztikai, pragmatikai, statikus, dinamikus* stb. megfelelések, egyezések, kongruenciák, azonosságok és egyenértékűségek, és talán éppen a leíráshoz használt terminológia „siralmas homályossága” (PEDERSEN: 1988. 11) miatt szinte lehetetlen eligazodni a sokféle invariáns, üzenetazonosság, szándékazonosság és információtartalom-azonosság között.

Ösztönösen vagy tudatosan ekvivalenciákat keres tevékenysége során minden fordító is, és ugyancsak az ekvivalencia megléte, részleges vagy teljes hiánya alapján mond ítéletet a fordítás minőségéről a kritikus, az esztéta, a kiadói szerkesztő és a fordítást az eredetivel összehasonlító figyelmes olvasó is.

0.2. E rövid dolgozatnak nem tárgya az ekvivalencia általános (tudományelméleti, tudományfilozófiai) vizsgálata², s nem foglalkozik a metafora fordításának speciális problémáival sem³. *Egyetlen* metafora különböző nyelvű változatainak elemzése alapján — a magyar, a francia és a német fordítást mintegy „ürügként” felhasználva — magáról az ekvivalenciáról szeretne olyan, általános(abb) érvényű megállapításokat tenni, amelyek túlmutatnak a metafora fordításának konkrét problémáin, és hozzájárulhatnak az *ekvivalencia fogalmának* pontosabbá, árnyaltabbá tételéhez.

1. Hogyan fordítják a fordítók a metaforát?

1.1. Elemzésünk tárgyául egyetlen, rövid szövegrészletet választottunk Erich Segal amerikai író *Love Story* című regényéből. Ez a rövid részlet a regény közepe táján, a 8. fejezet elején található.

Az eredeti szöveg:

We drove on for a long time without saying a word. But something was wrong.

„What whole thing makes you sick, Jen?” I asked as a long afterthought.

„The disgusting way you treat your father.”

„How about the disgusting way he treats me?”

I had opened a can of beans. Or, more appropriately, spaghetti sauce. For Jenny launched into a full-scale offense on paternal love. That whole Italian-Mediterranean syndrome. And how I was disrespectful.

„You bug him and bug him and bug him,” she said.

(Erich Segal: *Love Story*. Hodder paperback edition, 19th impression. London, 1971. 58—59; *az én kiemelésem, A. S.*)

Az idézett szövegrész magyar fordítása:

Jó darabig mentünk szó nélkül. De valami nem stimmel.

— Mi az az egész, ami az idegeidre megy, Jen? — kérdeztem később.

— Az, hogy milyen felháborító módon bánsz apáddal.

— És az semmi, hogy ő milyen felháborító módon bánik velem?

Mintha egy babkonzervet nyitottam volna ki. Vagy egy paradicsomos spagettit, hogy stílusosabb legyek. Mert Jennyből kibuggyant az atyai szeretet elleni vétségek teljes skálája. Az egész olasz-mediterrán népbetegség. És hogy én milyen tiszteletlen voltam.

— Csak csipkelődsz és csipkelődsz és csipkelődsz — mondta.

(Erich Segal: *Szerelmi történet*. Fordította Kada Júlia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 60—61.)

A francia fordítás:

Nous roulâmes un long moment sans dire un mot. Quelque chose me chiffonnait cependant.

— Qu'est-ce qui te rend malade, Jen? demandai-je, comme si je venais d'y repenser.

— La manière écoeurante dont tu traites ton père.

— Et la manière écoeurante dont il me traite, ça ne te fait rien?

J'aurais mieux fait de me taire. Jenny, en effet, se lança dans un sermon en règle sur l'amour filial. Tout le syndrome latino-méditerranéen y passa. En un mot comme en cent, je n'étais pas un fils respectueux.

— Tu le provoques, tu le contraries et tu l'empoisonnes sans arrêt, dit-elle.

(Erich Segal: *Love Story*. Traduit de l'américain par Renée Rosenthal. Collection „J'ai lu”, No. 412. Flammarion, Paris, 1970. 79—80.)

A német fordítás:

Lange Zeit fuhren wir, ohne ein Wort zu sagen, dahin. Irgend etwas lag in der Luft.

„Was macht dich ganz krank, Jen?” fragte ich nach längerem Nachdenken.

„Die abscheuliche Art und Weise, wie du deinen Vater behandelst.”

„Und was ist mit der abscheulichen Art und Weise, wie er mich behandelt?”

Ich hatte in ein Wespennest gestochen oder, um einen passenderen Vergleich zu wählen: in eine Dose Spaghetti-Sauce. Jenny ließ eine breite Salve gekränkter Vaterliebe auf mich los. Das ganze italo-mediterrane Syndrom. Und daß ich so gar keinen Respekt vor ihm hätte.

„Dauernd bist du gemein und gemein und gemein!”

(Erich Segal: *Love Story*. Aus dem Amerikanischen Übertragen von Isabella Nadolny. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1988. 66—67.)

1.2. Talán e rövid szövegrészletből is kiderül, hogy a *to open a can of beans* (szó szerint: 'kinyitni egy babkonzervet') metaforikus kifejezés, a „paradicsomos spagettivel” együtt, nyilvánvalóan utalás a hősnő olasz származására és általában az olaszok temperamentumos bőbeszédűségére. A magyar fordítás — bár hozzáteszi a „hogy stílusosabb legyek” magyarázatot — a metaforát szinte szó szerint visszaadja. A francia „megoldás” ellenben (*J'aurais mieux fait de me taire* — szó szerint: 'Jobban tettem volna, ha hallgatok') több szempontból is problematikus. Először is — noha nehéz pontos határvonalat húzni fordítás és kommentálás között — ez a mondat már „túl van” a fordításon: a fordító nem lefordítja a mondatot, hanem kommentálja, megmagyarázza, mintegy *összefoglalja tartalmát*. A francia mondat természetesen visszaadja az eredetiben rejlő információt, és más körülmények között ez a megoldás teljességgel elfogadható is lenne. Csakhogy ez a mondat nem akármilyen szövegben, hanem egy *irodalmi műben* szerepel, és a mondat mélyén rejlő információ — ha úgy tetszik, a mondat „szemantikai mély szerkezete” — egy *kép*, egy *metafora* alkalmazása révén jut kifejezésre. Ennek a képnek a francia mondatban nyoma sincs. A francia fordító — azzal, hogy *explicit* módon kimondja azt, amit az eredeti szöveg mondata *implicit* módon, utalás formájában csupán érzékeltet — „megölte” a metaforát. A metafora tönkretétele a szövegnek ezen a pontján tehát egy „vesztéséget” eredményezett, de ebből a francia átlagolvasó természetesen semmit nem érzékel.

Az ekvivalencia szempontjából az idézett mondatnak talán a német fordítása a legérdekesebb. A német fordító itt az eredeti metaforikus képet egy másikkal helyettesíti (*Ich hatte in ein Wespennest gestochen...* — szó szerint: 'Mintha darázsfaszekbe nyúltam volna, vagy hogy megfelelőbb hasonlatot válasszak: egy adag spagettimártásba.'). Nem a mondatot (a szavakat) fordította le tehát, *hanem a metaforát*, és bár a konnotációk nem egyeznek meg pontosan az eredeti kép konnotációival, *maga az eljárás* mindenképpen helyeselhető, az eredmény pedig (legalábbis az én számomra) elfogadhatóbbnak tűnik, mint a francia mondat lapos, tényközlő megállapítása.

2. A metaforák ekvivalenciája

2.1. Nem szívesen vonnánk le *egyetlen* metafora különböző célnyelvi változatainak bemutatása alapján messzemenő következtetéseket a fordítók általános metaforakezelő tevékenységével kapcsolatban, és tanácsokat sem szeretnénk adni kezdő műfordítóknak, annál kevésbé, mivel a metafora mindenáron metaforával való visszaadása könnyen vezethet értelmetlenséghez vagy képzavarhoz⁴. Ezért a továbbiakban — mivel minket elsősorban az *ekvivalencia mint jelenség* érdekel — inkább

arra a kérdésre próbálunk választ keresni: milyen viszonyban áll egymással az alábbi 4 nyelvi szerkezet, mi köti össze őket valamilyen módon egymással:

- a) I had opened a can of beans. Or, more appropriately, spaghetti sauce.
- b) Mintha egy babkonzervet nyitottam volna ki. Vagy egy paradicsomos spagettit, hogy stílusosabb legyek.
- c) J'aurais mieux fait de me taire.
- d) Ich hatte in ein Wespennest gestochen oder, um einen passenderen Vergleich zu wählen: in eine Dose Spaghetti-Sauce.

Ezt a 4 különböző nyelvi szerkezetet — amelyek közül csak az első kettő között mutatható ki valamiféle nyelvi egyezés, az a) és c) között azonban nyelvi egyezésnek nyoma sincs — kizárólag az köti össze egymással, hogy *egy szöveg* (egy irodalmi alkotás) *meghatározott pontján ugyanazt a helyet foglalják el*, a különböző célnyelvi változatokban „egymás helyett” állnak. Első megközelítésben tehát ahhoz, hogy ekvivalenciáról egyáltalán beszélhessünk, két feltételnek kell teljesülnie: egyrészt kell hozzá *szöveg* — hiszen, mint láttuk, szöveg hiányában a b), c) és d) nyelvi egység (amely hol egy mondat, hol kettő) semmiképpen nem tekinthető egymás fordításának —, másrészt kell hozzá az a feltétel, hogy egy fordító *ezt a kapcsolatot* — amely a szövegen kívül egyáltalán nem is létezik — egy konkrét szöveg adott pontján *létrehozza*. Az ekvivalenciát tehát maga a fordító hozta létre azért, hogy egy forrásnyelvi szöveg adott pontján egy bizonyos nyelvi egységet („mondatot”) a célnyelvi szövegben egy másik nyelvi egységgel helyettesített. Az ekvivalencia ennél fogva egyfajta helyettesítési viszony; semmiképpen nem valamiféle állandó, rögzített, valaki által előre meghatározott kategória, és nem is valamilyen cél, amelyet a fordítónak mindenképpen el kell érnie vagy legalábbis optimális mértékben megközelítenie, hanem szövegtől és fordítótól elválaszthatatlan, ún. „itt-és-most” *funkcionális-relacionális kategória*, „norma-irányított” empirikus fogalom (TOURY: 1980. 50), amelyet maga a fordító hoz létre azért, hogy valamilyen kapcsolatot teremtsen (rögzített, „kész”) forrásnyelvi szöveg, és a saját maga által folyamatosan előállított célnyelvi szöveg (pontjai) között. Az ekvivalencia létezőmódja tehát a (két különböző nyelvű) szöveg. Szöveg nélkül ugyanis nincs fordítás, így ekvivalencia sem⁵.

2.2. De vajon egyedül csak a fordítóhoz kötődik az ekvivalencia fogalma, kizárólag a fordítónak van (valamilyen) ekvivalenciafogalma, vagy az olvasónak (befogadónak), a kritikusnak, a két szöveget egymással összevető szerkesztőnek is? Természetesen mindenkinek *van* valamilyen ekvivalenciafogalma, aki figyelmesen összehasonlítja egymással a két szöveget. Az is nyilvánvaló azonban, hogy egészen más ekvivalenciafogalma van az olvasónak (aki, mivel nem ismeri a forrásnyelvi szöveget, kénytelen a fordító megoldásait *eo ipso* ekvivalenseknek tekinteni), mint a szakembernek (esztétának, irodalomkritikusnak, szemiotikusnak, kiadói lektornak stb.), aki többé-kevésbé szubjektív, önmaga számára is nehezen megfogalmazható kritériumok alapján, saját normáihoz mérten nyilatkozik az ekvivalencia meglétéről vagy hiányáról, s ezáltal minősíti a fordító teljesítményét. A fordító ekvivalenciafogalma mégis alapvetően eltér mindenki másétól: neki ugyanis *nem eldöntenie, hanem megteremtene* kell az ekvivalenciát, és az ekvivalensek keresésében kizárólag saját magára számíthat. Nincs olyan felsőbb fórum vagy hatóság, amelyhez tanácsért vagy döntései helyességét megvitandó fordulhatna, és nincs olyan fordításel-

mélet sem, amely pontosan megmondhatná neki: a „pontos”, „hű” fordítás létrehozásához milyen módszert vagy eljárást kell az adott szöveg esetében alkalmaznia.⁶

2.3. Az említett 4 nyelvi szerkezetet kontextus (szöveg) nélkül semmilyen szótár nem fogja *egymás szinonimáiként* feltüntetni; szöveg, kontextus nélkül semmiféle kapcsolat nincs például a) és c) vagy b) és d) között. De még az ekvivalencia sem akármilyen szövegben, hanem csakis a *Love Story*ban, egy konkrét regény egy bizonyos pontján jött létre. Ha ebben a megközelítésben vesszük szemügyre a 4 nyelvi szerkezetet, akkor annyit megállapíthatunk: az a), b) és d) nyelvi egység abban a tekintetben mutat némi hasonlóságot, hogy mind a három tartalmaz metaforát, még ha ez a metafora a) és d) esetében formailag különbözik is. A c) mondat azonban „kilóg a sorból”. De vajon a kontextusból kiemelve is ennyire eltér c) a másik háromtól? Hiszen a szövegben kívül a) egyáltalán nem, és b), d) is csupán némi jóindulattal minősíthető metaforának. Ugyanez a *fordítás felől* megfogalmazva: már annak is igen csekély a valószínűsége, hogy a) nyelvi egység pontosan ebben a formában, szóról szóra ugyanígy felbukkanjon *egy másik* szövegben. Még ennél is kisebb a valószínűsége annak, hogy egy francia fordító ezt c) formájú mondatban fordítsa franciára. Annak azonban abszolút nulla a valószínűsége, hogy egy szövegben a c) mondatot bármely fordító bármilyen szövegben a), b) vagy d) formában fog lefordítani angolra, magyarra vagy németre⁷. Látjuk tehát, hogy a metafora is — csakúgy, mint az ekvivalencia — mindig konkrét szöveghez és konkrét fordítóhoz kötődik, az *ekvivalenciának szövegben és fordítón kívül nincs létezőmódja*.

De vajon mi lehet az oka annak, hogy egyes fordítók megmaradnak a szinte szó szerint történő átkódolás mellett, míg más fordítók nyelvi szinten teljesen eltérő megoldáshoz folyamodnak? Ingoványos területre merészkedünk és jobbra csupán feltételezésekre vagyunk utalva, hiszen egyelőre nagyon keveset tudunk azokról a folyamatokról, amelyek a fordítóban az ekvivalensek keresése során végbemennek⁸. Vizsgálódásainkat a továbbiakban mégis a *fordító ekvivalenciakutató erőfeszítéseinek* leírásával folytatjuk, és eltekintünk a befogadó és a szakember szempontjaitól.

3. Formális megfelelés és szövegekivalens, „langue” és „discours”

3.1. A fordítás problémáit nyelvészeti szempontból, a „hagyományos” fordístudomány keretei között megközelítő John CATFORD már 1965-ben különbséget tett *formális megfelelés* és *szövegekivalens* között, természetesen mindkét fogalmat *nyelvészeti* terminusként kezelve. „A formális megfelelés (...) bármely olyan célnyelvi kategória (egység, szerkezet, szerkezeti elem stb.), amelyről megállapítható, hogy a lehető legpontosabban 'ugyanazt' a helyet foglalja el a célnyelvi rendszerben, mint az adott forrásnyelvi kategória a forrásnyelvben. (...) A szövegekivalens (...) bármely célnyelvi egység (szöveg vagy szövegrész), amely megállapítottan egyenértékű egy adott forrásnyelvi egységgel (szöveggel vagy szövegrésszel)” (CATFORD: 1965. 27).

A kissé tautologikusnak tűnő megfogalmazás és a „megállapítottan” kifejezés homályos mivolta ellenére CATFORD-nak igaza van: a *formális* (nyelvi) *megfelelés* és a *szövegekivalencia* közötti oppozíció felállítása egyike a „hagyományos” fordístudomány legfontosabb eredményeinek, amely más szerzőknél más elnevezésekkel is felbukkan⁹. Ez az oppozíció igen gyümölcsözőnek bizonyult a kontrasztív nyelvészet és a nyelvoktatás számára: az előbbi számos fontos megállapítást tett a *két nyelv* eltérő szerkezetéről és működéséről, az utóbbi pedig ezeket az eredményeket nagymértékben felhasználta a tananyagok összeállítása és az oktatási módszerek ki-

dolgozása során. A fordító azonban *nem nyelveket, hanem szövegeket* fordít, s ezért a normatív fordításelmélet — amely elemzéseiből mindvégig következetesen kizárta a fordítót — nem tudott hathatós segítséget nyújtani az ekvivalenseket kereső fordítók számára.

3.2. Empirikusan nehéz lenne bizonyítani azt az — első pillanatban igen kézenfekvőnek látszó — állítást, amely szerint a fordító az ekvivalensek keresése során *mindig* a formális megfelelőkből (nyelvi egyezésekből, a szó szerinti átkódolásból) indul ki, és csak akkor tér el ezektől, ha a formális megfelelés nem képes szövegekvalenciát biztosítani. „A fordító az ekvivalencia keresését a formális megfelelések-nél kezdi, és csak akkor folyamodik a nem-azonos jelentésű formális megfelelőkhöz vagy a formális megfelelést megsemmisítő strukturális és szemantikai csúsztatásokhoz (*shifts*), ha az azonos jelentésű formális megfelelő nem létezik vagy nem képes biztosítani az ekvivalenciát” (IVIR: 1981. 58).

Ha ez a megállapítás *nyelvésztől* származik, akkor a tudományfilozófusok valószínűleg az ún. „erős hipotézisek” közé fogják sorolni, mivel sem bizonyítani, sem megcáfolni nem lehet. Ha viszont az elmélet problémái iránt is érdeklődő gyakorló fordító vetette papírra, akkor nyilvánvalóan önmegfigyelés eredménye, ami óvatosságra int. „(...) Az önmegfigyelés során teljesen lehetetlen élesen megkülönböztetni magukat a jelenségeket és tudatos felfogásukat, és ha gyakran beszélünk is arról, hogy figyelmünket egy pszichikai élmény ilyen vagy olyan oldalára fordítjuk, a pontosabb vizsgálat megmutatja, hogy az ilyen esetekben valójában egymást kizáró helyzetekkel van dolgunk. Mindnyájan ismerjük azt a régi bölcs mondást, hogy ha elemezni akarjuk saját érzéseinket, aligha lesznek érzéseink” (BOHR: 1984. 48)¹⁰. Akár így van, akár úgy, IVIR idézett mondata nem ad választ arra a kérdésre, hogy vajon *a fordítás tényleges vagy ideális folyamatát* írja-e le. Számos példát lehetne találni ezen állítás alátámasztására, de az ellenkezőjére is, mivel a különböző fordítók néha egészen eltérő módszerekkel dolgoznak, és nincs általánosan elfogadott definíció magára a fordításra sem.

3.3. Tegyük fel, hogy a fordító — ekvivalenciakereső tevékenysége során — *mindig* a nyelvi egyezésekből, a „*langue*”-szintű formális megfelelőkből, e megfelelők feltárásából indul ki, hiszen mindenki ismeri a „nyersfordítás” fogalmát. Ez tehát önmagában még nem volna baj, ha pontosan meg lehetne határozni: *meddig tart* egy szövegben a formális megfelelők „tartománya”, és *mely ponttól* (milyen kritériumok megléte esetén) minősülhet egy formális megfelelő szövegekvalensnek? A kérdés elemzése — nyelvfilozófiai vonatkozásai miatt — messzire vezetne, annyi azonban könnyen belátható így is, hogy a „hagyományos” (leíró) fordítástudomány legfőbb oppozíciója csak igen nagy nehézségek árán alkalmazható a fordítás tényleges mechanizmusrendszerének leírásában.

4. Ekvivalencia vagy funkcionalitás?

4.1. Fordítási tevékenysége során a fordító nem „*langue*”-mondatokat (kódmondatokat, rendszermondatokat), se nem „*parole*”-mondatokat, hanem ún. „*discours*”-mondatokat fordít, *az ekvivalenciát pedig nem a nyelv, hanem a szöveg szintjén* hozza létre. Itt is megmutatkozik a formális megfelelés és a szövegekvalencia közötti alapvető különbség. Egy kontrasztív nyelvészeti leírás mindig képes arra, hogy formális (nyelvi) egyezéseket, megfeleléseket mutasson ki két adott nyelv egységei között, a legkisebb nyelvi egységtől (fonéma) kezdve egészen a mondatig. Ez azonban nyelvészeti probléma, nem pedig fordítási! A „hagyományos” fordítás-

elmélet legfőbb hibája pontosan az, hogy *fordítási* problémákat látott ott, ahol pedig *nyelvészeti* problémákat kellett volna látnia. Az egymással szembeállított nyelvi egységek (szavak, mondatok) más-más nyelvi rendszeren belül ugyanarra a valóságra utalnak: jelöltjük („*signifié*”) lehet azonos, jelölőjük („*signifiant*”) azonban mindenképpen különbözik! Minden fordítónak és nyelvésznek ajánlatos volna megiszivlelnie az alábbi megállapítás igazságát: „Ha fordításon egy kommunikációs rendszernek egy másikkal való helyettesítését értjük, akkor ez nem építhető be a fordítás ’gyakorlati’ műveletébe, és nem várhatjuk el tőle, hogy ’ekvivalenciákat’ szolgáltatson. Egy nyelvi forma ugyanis, amelyről feltételezzük, hogy *van* jelentése, nem alakítható át egy másik formává, amelynek ugyancsak *van* jelentése. A fordítás problémája ebben az egyszerű, de alapvető pontosításban rejlik. Egy nyelvi egységnek nem jelentése van, hanem *egy jelentést hordozó* szituációt reprezentál” (ARCAI-NI: 1984. 11, kiemelés az eredetiben).

Ez a megállapítás talán közelebb vihet minket annak megértéséhez, miért különbözik nyelviileg (a formális megfelelés szintjén) az elemzésünk tárgyául szolgáló 4 mondat, és mi az, ami — az eltérő nyelvi forma ellenére — közös bennük. Nem a nyelv (a leírás) felől kell tehát néznünk az ekvivalencia jelenségét, hanem *a funkció felől*. Mi a közös például az a) és d) szövegmondatokban? Nyelviileg semmi, hiszen formális megfelelésnek nyoma sincs (talán az egyetlen „spagettimártást” leszámítva) bennük. Ami ekvivalensekké (egymással felcserélhetővé) teszi őket, az a *funkció*: mindkettő egy „jelentést hordozó szituációt” reprezentál. A szerző nem explicit módon utal egy eseményre a regény adott pontján, hanem implicit módon, közvetett utalás formájában. Az a) mondatnak az a funkciója, hogy *ezt a szituációt kifejezze*. A német fordító törekvése feltehetően arra irányult, hogy ezt a „jelentést hordozó szituációt” a célnyelv nyelvi eszközeivel létrehozza, *ezt* fordítsa le tehát, s nem a mondatot! Így lett az eredeti metaforából *egy másik* metafora, amely a német fordító felfogása szerint alkalmas arra, hogy az eredeti metafora funkcióját betöltsse. A francia fordító sem a formális megfelelés szintjén hozta létre az ekvivalenciát: az ő törekvése azonban elsősorban arra irányult, hogy a mondatban rejlő *információt* „mentse” át a célnyelvi szövegbe, és nem tartotta lényegesnek, hogy ezen információ kifejezésére (e tartalom „hordozójaként”) feltétlenül metaforikus képet keressen a célnyelvben. Megelégedett azzal, hogy „összefoglalja” a mondat tartalmát. Megoldásával kapcsolatban óvakodnék bármiféle értékeléstől, annyit azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ha egy irodalmi alkotásban — tételezzük fel — egy fordító *minden* metaforát ezzel az eljárással fordít le, akkor a mű stílusa igen nagy kárt fog szenvedni: eltűnik belőle a nehezen meghatározható „irodalmisság”, és a mű ízetlen, száraz, *pragmatikus* szöveggé alakul át.

4.2. E rövid dolgozat végén talán megfogalmazhatunk néhány általánosabb tantételt (teorémát) az ekvivalencia fogalmával kapcsolatban. Először is: nem fogadható el az a felfogás, amely szerint formális megfelelés kisebb nyelvi egységek (fonémák, morfémák, szavak, szintagmák) között áll fenn, míg fordítási ekvivalencia csak a mondat vagy a mondatnál magasabb nyelvi egységek (szövegek) szintjén hozható létre. Ennek az állításnak *egyik fele sem* igaz: bármilyen kicsiny nyelvi egység lehet „*discours*”-elem egy szövegben, s mint ilyent, le kell fordítani; ugyanakkor *teljes szövegeket* is lehet — noha nem szokás — a kód, a „*langue*” szintjén átvinni egyik nyelvi rendszerből egy másikba.

Másodszor: a kontrasztos nyelvi elemzések dekontextualizált, sokszor *szándékosan nem életszerű*, „művi úton” létrehozott példamondatait mindig valamilyen nyelvi (grammatikai) jelenséget illusztrálnak, ezért a másik nyelven megadott

megfelelőjük („fordításuk”) még teljes mondatok esetében sem minősülhet *fordítási ekvivalenciának*. Fordításhoz ugyanis mindenekelőtt *szöveg* szükséges, amelynek szerzője, feladója valamilyen üzenetet, információtartalmat akar eljuttatni egy feltételezett vagy tényleges befogadóközösséghez, a fordító részéről pedig feltétlenül kell hozzá az a *szándék*, hogy ezt az üzenetet a lehető legteljesebb módon közvetítse a befogadóközösség felé.

Harmadszor: az *ekvivalencia* fogalma túlságosan széles és túlságosan homályos ahhoz, hogy használható legyen a fordítóban lejátszódó mentális és pszichikai folyamatok leírásához. Ezért ezt a fogalmat érdemesebb a célnyelvi szövegek (a „fordítások”) *értékeléséhez* fenntartani, hiszen alkalmasnak látszik arra, hogy rajta keresztül meg lehessen ítélni egy fordítás minőségét. A *fordító felől* nézve azonban hasznosabbnak tartanám a *funkcionalitás* fogalmának bevezetését: ha nem a nyelv, hanem a funkció felől próbálnánk meg „egyenértékűséget” létrehozni a fordítóka, akkor talán kevesebb lenne a nyelvileg pontos, de valahogy mégis rossz, pontatlan fordítás.

És végül: nem árt tekintetbe vennünk, hogy egyelőre még csak nagyon keveset tudunk „a” fordítóban lejátszódó *tényleges* mentális és pszichikai folyamatok természetéről. A modern fizika tanított meg minket arra, hogy vannak bizonyos *alapvető bizonytalanságok*, amelyeket nem lehet elkerülni: a Heisenberg-elv konkrétizálta a belső bizonytalanságot. El kell tehát fogadnunk, hogy a fordításnak mindig volt, van és lesz egy sor megmagyarázhatatlan, formalizálhatatlan, racionálisan megközelíthetetlen aspektusa, hiszen tudjuk: „Véges számú kijelentés nem írhatja le kimerítően mindazt, amit egy sajátos tapasztalat magában foglal. Más szavakkal kifejezve, pillanatnyilag lehetetlen maradéktalanul formalizálni a teljes intuíciót” (WANG: 1985. 37). A fordítás mechanizmusrendszerét „leíró”, „szemléltető” fordításelmélet-írók figyelmébe ajánlhatjuk TELLER Ede mélyseges bölcsességről tanúskodó szavait: „Amit megértésnek nevezünk, az gyakran nem több annál az állapotról, amikor rájövünk arra, hogy mit nem értünk.”

Jegyzetek

1. A „fordítástudomány” elnevezést — a német *Übersetzungswissenschaft* tükörszavaként — nem szívesen és csak alkalmasabb magyar terminus hiányában használjuk *mindazon kutatások összefoglaló jelölésére, amelyek a fordításra irányulnak*. A magunk részéről szerencsésebbnek tartjuk mind az angol *translation studies*, mind a francia *traductologie* elnevezést, noha az angolszász és a francia nyelvű szakirodalomban is használatos a *science of translation (science de la traduction)* és a *translation theory (théorie de la traduction)* terminus is. A „hagyományos” jelzőt azon fordítástudományi kutatások összefoglaló jelölésére alkalmazzuk, amelyek a fordítás problémáit *alapvetően nyelvészeti keretek között* tárgyalják, a fordításelméletet alkalmazott nyelvészetnek tekintik, különböző szövegek összevető elemzése nyomán jutnak adatokhoz pl. éppen az ekvivalenciát illetően. A „modern” jelzőt mindenekelőtt azon traduktológiai kutatások jelölésére használjuk, amelyek a fordítás problémáit *alapvetően a fordító tevékenysége felől közelítik meg*, és nem elsősorban a két szöveget, hanem a célnyelvi szöveg létrehozásának folyamatát, a fordítási folyamat mentális és pszichikai összetevőit vizsgálják. A fordítástudomány rendkívül heterogén szakirodalmában természetesen nincs ilyen éles oppozíció a kétféle megközelítésmód között, ez indokolja az idézőjel használatát.
2. L. erről bővebben ALBERT: 1988. és M. SNELL-HORNBY: 1988. 13—22.
3. L. erről DAGUT: 1976., VAN DEN BROECK: 1981. és NEWMARK: 1981. 84—96.
4. L. erről ALBERT: 1990.
5. A formális megfelelés (nyelvi) szintjét, a kontrasztív grammatikák dekontextualizált mondatait nem tekintjük *fordításnak*; két átkódolt nyelvi egység nem lehet *ekvivalens* egymással, még akkor sem, ha az alkalmazott nyelvészeti és a kontrasztív nyelvészeti szakirodalom az ilyen „átkódolások” esetében

- is a „fordítás”, „ekvivalens” stb. elnevezést használja. A francia *château* szónak nem fordítása a magyar *kastély*, a német *Kastell* vagy az angol *castle*, legfeljebb denotátumuk („jeltárgyuk”) lehet azonos.
6. A „hagyományos” (normatív) fordítástudomány szinte kötelező jelleggel *előírta* a fordító számára az ekvivalencia megteremtését, *leírta* — néha ijesztő terminológiával — az ekvivalencia különböző fő- és altípusait, de egyetlen szót sem szólt arról, *hogyan* tudja a fordító megvalósítani ezeket a típusokat a konkrét fordítási gyakorlatban. A pusztán követelmény, hogy „a fordítás *legyen* ekvivalens az eredetivel” önmagában üres, tartalmatlan.
  7. Éppen ezért kell egyértelműen kimondanunk, hogy a nyelvi átkódolással (formális megfeleléssel) elmenthető a fordítási folyamat egyszeri és visszafordíthatatlan, irreverzibilis művelet. Erre egyébként már CATFORD (1965. 20) felhívta a figyelmet: „A fordítás mint folyamat mindig egyirányú: megadott irányban történik, egy forrásnyelvről egy célnyelvre.” Emiatt a pedagógiában és az iskolai fordítási gyakorlatok során előszeretettel alkalmazott „visszafordítás” (*retraduction, back-translation, Rückübersetzung*) elméletileg és módszertanilag is téves, még akkor is, ha kétségtelenül van gyakorlati haszna az idegen nyelvek oktatásában. „A fordítási folyamat sematikus ábrázolásában egy forrásnyelvi elem mindig a kezdő pozíciót, egy célnyelvi elem pedig a végső pozíciót (a végeredményt) foglalja el. Másként megfogalmazva: a 'visszafordítás' nem más, mint egy szokványos fordítási tevékenység, amelyben a kezdőpont *történetesen* egybeesik egy másik fordítási tevékenység végeredményével: önálló, független fordítási aktus, amelynek nincs semmilyen kihatása a másikra.” (TOURY: 1980. 23—24, kiemelés az eredetiben).
  8. Természetesen tudjuk, hogy egy-egy ekvivalens „megtalálása” sokszor hosszú ideig tartó, rendkívül bonyolult *trial-and-error* típusú döntéshozatal eredménye. Eljárásunk ezért hasonlít a generatív nyelvészethez, akit a *kompetencia* természete érdekel, de tudja, hogy ehhez az út a *performancia* vizsgálatán keresztül vezet. Mi is a végeredményt (a kész célnyelvi szöveget) látjuk csupán, és valójában nem túl sokat tudunk az ehhez vezető útról. A „mit csinál a fordító, amikor fordít” típusú leírások általános dolgokat tartalmaznak és időnként — a gyakorló fordítók szempontjából — bántóan primitívek.
  9. A legismertebb ezek közül E. NIDA „formális”/„dinamikus” oppozíciója, de találkozunk „denotatív”/„konnotatív”; „nyelvi”/„funkcionális” és más oppozíciókkal is.
  10. Az említett jelenségre a fizikusok már régen felhívták a figyelmet, álljon itt ennek alátámasztására csupán egyetlen rövid idézet TELLER Edétől: „A megértéssel az a gond, hogy a legtöbben képtelenek vagyunk elválasztani legelemibb intuíciónkat a logikától.”

Irodalomjegyzék

- ALBERT Sándor:
 1988. *Az ekvivalencia mint fordításelméleti kategória.* (Kandidátusi értekezés). Szeged (kézirat).
 1990. *Traduction linguistique et sciences complémentaires*, in: *SILTA*, XIX./3.
- ARCAINI, Enrico:
 1984. *L'auxiliaire comme problème de traduction*, in: WILSS, W.—THOME, G. (hg.): *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlußwert für die Übersetzungs- und Dolmetschdidaktik*, Tübingen: Gunter Narr, 9—19.
- BOHR, Niels:
 1984. *Atomfizika és emberi megismerés.* Gondolat, Budapest.
- CATFORD, John:
 1965. *A Linguistic Theory of Translation.* London: Oxford University Press.
- DAGUT, Menachim:
 1976. Can „Metaphor” be Translated?, in: *Babel*, XII, 21—33.
- IVIR, Vladimir:
 1981. Formal Correspondence vs. Translation Equivalence Revisited, in: EVEN-ZOHAR, I.—TOURY, G. (eds.): *Theory of Translation and Intercultural Relations. „Poetics Today”* 2:4. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 51—59.
- NEWMARK, Peter:
 1981. *Approaches to Translation.* Oxford—New York—Toronto—Sydney—Paris—Frankfurt: Pergamon Press.
- PEDERSEN, Viggo Hjørnager:
 1988. *Essays on Translation.* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

SNELL-HORNBY, Mary:

1988. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

TOURY, Gideon:

1980. *In Search of a Theory of Translation. (Meaning and Art 2)*, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv.

VAN DEN BROECK, Raymond:

1981. The limits of translatability exemplified by metaphor translation, in: *Poetics Today* 4. 73—87.

WANG, Hao:

1985. A formalizálásról, in: COPI, I. M.—GOULD, J. A. (szerk.): *Kortárstanulmányok a logika-elmélet kérdéseiről*, Gondolat, Budapest, 29—48.

SOME REMARKS ON EQUIVALENCE UNDER THE PRETEXT OF METAPHOR TRANSLATION

SÁNDOR ALBERT

The author attempts to formulate some general statements on the significance of *equivalence* through a comparative analysis of the versions of one metaphor in various target languages. After a description of some theories of metaphor translation the analysis of the opposition of formal correspondence and textual equivalence leads to the conclusion that equivalence is realized most completely if the translator, during his translating activity, uses not the language but the *function* as a starting point, i.e. he determines what function the metaphor has at a given point of the text and goes on to find an adequate form of expression in the target language with that function in mind.

B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Szövegvizsgálat 3—5. osztályban)

Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. 156 p. (A tanítás problémái)

A tíz évvel ezelőtt megjelent kis könyv koncepciójában és tendenciáiban ma is korszerűnek mondható: egy pedagógiai-metodikai tárgyú sorozat részeként — alapjában véve tehát az oktatás érdekeit tartva szem előtt — vizsgál *szövegeket*, 9—11 éves általános iskolai tanulók fogalmazásait. A szövegvizsgálat *kvantitatív módszerű*, amellet megjelenik a *szociolingvisztikai* megközelítés gondolata (ez azonban csak a szerző későbbi, nagyobb volumenű vizsgálatában válik majd még fontosabb tényezővé).

B. Fejes Katalin a szövegtani kutatásnak azt az irányát követi e munkájában, amely a mondattól halad a szöveg felé, a szöveget mint szövegmondatok egymásutánját vizsgálja, a szövegegészt mondatainak milyenségével jellemzi. Abból indul ki, hogy a mondat a következő s egyben legmagasabb nyelvi szinten, a szövegben tölti be funkcióját, s így a szöveg leírható mondatai milyenségének számbavételével. A szerző kiindulási pontja tehát a mondat, mindamellet természetesen kommunikációs-funkcionális egységnek tekinti a szöveget, s nem kerül ki vele kapcsolatban a *pragmatikai* nézőpontot sem: a szituatív nyelvhasználat követelménye, a megnyilatkozás helyzete, a műfaj figyelembevétele ennek tartható. A formai és a funkcionális elemek tehát nem válnak el a feldolgozásban.

A munka céljaként gyakorlati szempontokat jelöl meg a szerző: egyrészt a nyelvtudomány új eredményeinek beépítését az oktatásba, másrészt a tanulók életkori sajátosságainak egzakt megismerését a szövegalkotásuk terén. Az utóbbi többek között lehetővé teszi az ismereteknek a tanulók nyelvén való megfogalmazását. Mivel ma már (azaz az utóbbi évtizedekben) az anyanyelvi képzés nemcsak oktatás, s főként nemcsak grammatikaoktatás, hanem az ismeretek mellett a nyelvhasználat fejlesztése a cél, meg kell határozni, hogy a különböző korosztályokba tartozó (s ezeken belül a különböző osztályokba járó) tanulóknak milyen szinten kell használniuk anyanyelvüket. A szint elérése érdekében ismerni kell a kiinduló helyzetet, az előrehaladás ütemét, az elért eredményt. Megismerni pedig mindezt *méréssel* lehet.

Választott és vállalt hármas feladatához — tantárgypedagógiai, fejlődéslélektani, nyelvtudományi — B. Fejes Katalin páratlan önzetlenséggel és elszántsággal fogott hozzá: magas szintű *nyelvészeti* képzettség birtokában (és hozzá megszerezve az alsó tagozati oktató-nevelő munkához szükséges pedagógiai-módszertani és egyéb tudást) maga vállalkozott egy alsó tagozatos osztálynak harmadik-negyedikben való tanítására. Ebbe a két éves együttes munkába természetesen nemcsak szintfelmérések fértek bele, hanem a legjobb értelemben vett intenzív anyanyelvi nevelés, fejlesztés ment végbe, minden órán (nemcsak az anyanyelvin) és órán kívül is.

Amint a könyvből megtudjuk, fél évig tartó *összhangoló munka* után mérte

fel tanítványai írásbeli nyelvhasználatának *szintjét*, ezt követte a tervszerű és rendszeres, csaknem másfél évig tartó *fejlesztés*, őt alapelveket mindig szem előtt tartva, ezekkel a szituatív nyelvhasználatot, a tartalmas és fogalmi közlést kívánta meg tanítványaitól. Ráébresztette őket, hogy a valóság eseményei többféle nyelvi megoldásban mondhatók el. Ezzel a fogalmazástanítás legfontosabb és legnehezebben megoldható ketősségére készítette fel már jó előre tanítványait: a megtanulandó séma, szokás, modell — és a kreativitás, alkotó megvalósítás, önállóság helyes arányára.

Vizsgálatának előkészítését (a gondos nyelvészeti és pedagógiai-metodikai felkészülés mellett) a kvantitatív módszer alkalmazásához szükséges általános statisztikai felkészültség birtokában végezte el a szerző. Mind alapvizsgálati, mind kontroll-anya megfelelő mennyiségű és összetételű.

Az anyag kvantitatív vizsgálata, illetve feldolgozása Deme László ismert és többféle szöveg vizsgálatára sikerrel alkalmazott mondat szerkezeti mutatóinak kiszámításával ment végbe (Deme László: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 406 p.). A módszer különösen termékenynek bizonyult *nem művészi* szövegek vizsgálatában, így kiválóan alkalmas általános iskolai tanulók fogalmazásainak minősítésére.

A Deme László által kidolgozott mondat szerkezeti mutatók közül a következőket alkalmazta: a *szerkesztettségi mutatót*; a fogalmazások átlagos szerkesztettségét a mondat egység—mondat egész arány fejezi ki. A *mélységmutatót*; ez azt jelenti, hogy a mondat egységek milyen arányban húzódnak a beszéd szintjét képviselő főmondat alá. Az egyes szintek *népességét* is kiszámította: a főmondatok és a különböző szinteken levő mellékmondatok százalékos arányával kifejezhető, hogy az egyes szinteken milyen mértékben fordulnak elő mondat egységek. A mondat egységek *tagoltságának* mutatója megadja, hogy egy-egy mondat egységre hány mondatrész jut (a *mondatrész* kifejezést abban az értelemben használja, ahogyan Deme László: szabad mondatrész, azaz a mondat szintjén levő „glosszéma faja” az esetleg hozzá kapcsolódó szerkezettagjaival együtt. L. Deme: i. m. 52—53, 373, 389). Tehát a mondatrész/mondat egység hányadosa adja az átlagos tagoltság értékét. A mondatrészek átlagos *zsúfoltságának mutatója* azt árulja el, hogy egy-egy mondatrész átlagosan hány tartalmas szóból van megszerkesztve. (A tartalmas szavakhoz — Deme László módszere szerint; Deme: i. m. 244 — a névelőt és a valódi kötőszót nem számítja hozzá.) E mutató számításakor él a szerző a „finomabb” számítási lehetőséggel is: csak a szerkezetes mondatrészek zsúfoltságát számolva. A *telítettségi mutatók* azt adják meg, hány tartalmas szó jut valamely szövegegészre, mondat egészre, illetve mondat egységre. A *hosszúsági mutatók* a mondat egységek számával jellemzik a szövegeket.

A könyvben a módszer ismertetését a részletes vizsgálat leírása követi. Mivel a szerzőt az 1974-ben végzett feltáró vizsgálatának eredményei meggyőzték kérdésfeltevése helyességéről, következhetett a rendszeres és intenzív fejlesztés és felmérés. A hűséges kép kialakítása és az összevethetőség érdekében módszeresen és átgondoltan tervezte meg B. Fejes Katalin az íratandó fogalmazásokat, műfajuk, jellegük, számuk tekintetében: az összesen 716 (elbeszélő, leíró, fejtegető) fogalmazás eredményeit egyaránt osztályokra lebontva közli, gazdag és szemléletes táblázatokban.

A mondat szerkezeti sajátosságok tüzetes vizsgálata és az eredmények összevetése érdekes összefüggések feltárásához vezetett: *egy-egy mondat szerkezeti sajátosságok kölcsönösen összefüggnek egymással*. Például a vizsgált életkorban a fogalmazások hosszúságának és terjedelmének növekedésével a szerkesztettség és a szintmélység csökken, azaz hanyatlik a fogalmazások grammatikai színvonala.

E megfigyelés alapján állapította meg a szerző az *optimális sávot*, azt a szöveg-hosszúsági csoportot, amely szinte „önmagát szervezi”. A vizsgálat eredményei szerint a 6—15 mondatos fogalmazások tartoznak ide, ennyi anyagmennyiséget még kellően át tud fogni a 9—10 éves gyerek. Ebbe a sávba tartozik az elemzett dolgozatok 70%-a, s a mondatok számával kifejezhető hosszúságukon kívül egységes csoportként való kezelésük jogosságát mutatja az is, hogy a szóródás alapján is homogénabbak, mint az ettől eltérő hosszúságúak. „Valószínű, hogy az írásbeli nyelvhasználatnak van életkortól és műfajtól meghatározott, alsó és felső terjedelmi határtól közrefogott optimális sávja. Ezen belül keletkezhet jól formált szöveg. A mennyiségi határ alatt még nem — ez a szövegminőség követelménye; fölötte már nem — ez meg az életkori fejlettség függvénye: az összehordott, leírt nagy anyagot a tanuló nem tudja szöveggé formálni” — írja a szerző (100).

Hogy a *műfaj* mennyire fontos kategória, az a későbbiekben fényesen igazolódik: kiderül, hogy az elbeszélő fogalmazások hosszabb terjedelmet is „elbírnak”, mint a leírások és a jellemzések. Itt az optimális sávba tartozónak minősül a 16—17 mondategészt tartalmazó fogalmazás is. A *szerkesztettség* pedig a jellemzésben — ez fejtegető típusú szöveg! — a legmagasabb.

A vizsgált életkorban a fejlődés a *mondategészen* belül folyik, a szerkesztettségi mutató nő gyorsabban („tagmondatosodás”), a mondategység belső szerkezetének fejlődése lassabb. Érdekes kutatófeladat, mely életkorban alakul majd számottevően a szintaktikai szerkezet.

B. Fejes Katalin adatait összeveti Orosz Sándor más szempontú vizsgálatának eredményeivel. (Orosz S.: *A fogalmazástechnika mérésmethodikai problémái*. Budapest, 1972.) Tapasztalatai általában megerősítik az Orosz Sándor által kimutatott eredményeket, mind műfajok szerint, mind településszociológiai megközelítésben. Ez is igazolja mindkét módszer objektív voltát, a vizsgálatok hitelességét.

Figyelemreméltó eltérések vannak azonban némely részletekben, ha a településszociológiai szempontot nézzük: kiderül, hogy a kis települések részben osztott iskoláiban a fogalmazások mondategységekben és mondategységekben mért terjedelme hosszabb az osztott iskolák tanulóinak fogalmazásainál. A mondategység belső megszerkesztettségét tekintve azonban a városi gyerekek mutatói jobbakk. Stb. Igazolódik továbbá, hogy más eredmény várható, ha a tartalmas szavakat vizsgáljuk, más, ha az összes szót. A névelő, kötőszó fontosságát ez nem kérdőjelezi meg, csak arra hívja fel a figyelmet, hogy azok vizsgálata más — ugyancsak *szövegtani* szempontú — megközelítést kíván.

B. Fejes Katalin mint tankönyvíró is tudja alkalmazni a feltárt eredményeket. A tankönyvek írásában két szempontra kell ügyelni: a szaktudomány sajátos nyelvhasználatát mellett a tankönyvet használó korosztály nyelvi színvonalára és igényeire. Az alsó tagozatos gyerekek számára írt tankönyvekben nem előnyösek a testes, igeneves szerkezetekkel terhelt („balra bővített”, „szimultán”) mondatok, jóllehet két okból is bekerülhetnek: terminus technicusokban való előfordulásuk (*mondatkezdő nagybetű, mondatzáró írásjel, eltérő helyesírás* stb.), valamint bizonyos információk részletezésének szükségessége folytán. („*Húzzátok alá az alábbi meserészletben a kérdést és a felszólítást tartalmazó mondatokat*”). Előnyösebb a mellékmondatos („jobbba bővített”, „szukcesszív”) mondat, ez kevésbé zsúfolt, telített, könnyebben értelmezi a gyerek.

Újdonságok azok az általánosítható összefüggések, amelyekre a könyv hívja fel elsőként a figyelmet: a vizsgált sajátságok *szövegmondatok* sajátságai, és mint a *szöveg mondat szerkezeti sajátságai* összefüggésben vannak egymással, valószínű-

nübb és kevésbé valószínű korrelációkat alkotnak. A mutatók *harmóniájából* kell a jó szöveg sajátosságait megállapítani.

B. Fejes Katalin könyve — tíz év távlatából elmondhatjuk — nemcsak egzakt-ságával, következetes módszertani tisztaságával tűnik ki, ahogyan leírt egy szövegí-pust: a 9—11 éves gyerekek írott szövegeit, hanem hasznos és objektív szövegvizsgá-lati módszert adott a gyakorló pedagógusok kezébe.

V. Raisz Rózsa

Irodalom

Nagy L. János, *Nyr.* 106. (1982.) 1. 246—249.

Fodor Katalin, *HungÉrt.* V. (1983.) 3—4. 264.

Vígh Árpád: Retorika és történelem

Gondolat, Budapest, 1981. 522 p.

A recezens arra kényszerül, hogy eltérjen a műfaj szabályaitól, és ha röviden, ha csak vázlatosan is, de másként súlyozva villantsa fel az ismertetett munka jelen-tőségét. Mert mit is kapunk Vígh Árpád könyvétől? A retorika és történelem bonyo-lult kapcsolatában az egyetemes és a magyar retorika fejlődésének tüzetes és mély feltárásával egyidejűleg a történetileg kialakult diszciplína mindenkori világos elmé-leti tisztázását. Engedtessek meg tehát az ismertetőnek, hogy a szubjektív jellegű megközelítés ez utóbbiakat próbálja bevezetőjében összegezni.

A kommunikációként felfogott retorika — jelesül, hogy „a szónoki beszéd mindig kommunikáció, mert a hallgatósággal való kapcsolatteremtés nélkül semmi-lyen hatásra nem számíthat” (396) — elsődleges és legáltalánosabb definíciója sze-rint „a nyilvános beszéd vagy szónoklat és az ezen keresztül történő meggyőzés gya-korlati tudománya”, míg „másodlagos jelentésében (...) a szép beszéd vagy ékesszó-lás”, amely „azokkal a szerkezeti (diszpozíciós) és nyelvi-stilisztikai (elokúciós) sajá-tosságokkal foglalkozik, amelyek általában a »művelt« s különösen az »irodalmi« kifejezésre jellemzők” (13, 415, 416).

Ennek alapján a retorikák két, világosan elkülönülő típusba sorolhatók. Az egyikbe a meggyőző (konatív) funkciójú vagy másképpen az invenció központú, azaz a szorosabb értelemben vett retorikák (szónoklattanok), míg a másikba az esz-tétikai (poétikai) funkciójú, vagyis az elokúció központú, ún. tágabb értelemben vett retorikák (költészettanok) tartoznak. Célja szerint mindkét típus lehet aktív (előíró), illetve passzív (leíró) (48, 82, 84). A funkcionális megosztottság az irodalmi művek retorikai elemzésében két XX. századi irányzatnak szolgál szempontjául. Az elsőt az amerikai iskola (pl. D. C. Bryant, K. Burke, E. P. J. Corbett stb.) képviseli, amely a meggyőző funkciójú retorikára épül, és az irodalmi művet mint üzenetet a teljes retorikai situációban:

a beszélő/író → beszéd/írásmű → hallgató/olvasó
(étosz) (érvek) (indulatok)

séma kölcsönviszonyában vizsgálja. A másik, a nyugat-európai, a neoretorikának nevezett retorika az irodalmi műalkotást a szó kommunikációelméleti jelentésében ugyanúgy üzenetnek tekinti, mint az amerikai iskola, de figyelme csak a mű szövegére korlátozódik, sem a feladóról, sem a címzettől nem vesz tudomást. A neoretorika voltaképpen a jakobsoni poétikai funkció tudománya, mely a szépirodalmi nyelv kifejezőeszközeinek rendszerét óhajtja leírni és működését magyarázni (415—430 passim).

De tisztázza a szerző a beszédtechnika és a szónoklástan elméleti kapcsolatát is, kifejtve, hogy az előbbiben a közlő, referenciális funkció kerül szembe az utóbbi konatív funkciójával (401).

Föltárul előttünk a meggyőzés tana, „a tisztán racionális eszközökkel történő” meggyőzés és az érzelemre és „ezen keresztül az akaratra” ható rábeszélés közötti különbség (18), továbbá a szónok egyéniségének meggyőző ereje, éthosza, amelynek hagyományos összetevői a szakmai hozzáértés, az erkölcsiség és a képviselt ügy szeretete (141).

Kirajzolódnak a szónoklat létrehozására irányuló klasszikus szónoki munkafolyamatok, az invenció, a diszpozíció és az elokúció, az invención belül a külső és belső érvek sajátosságai, a toposzok mint formális logikai sémák, melyek egyrészt a retorika szillogizmusának, az enthimematikus érvelésnek, másrészt a retorika indukciójának, a példának eszközei (25, 135) stb.; a diszpozícióban a megszerkesztés kívánalmái, míg az elokúcióban a nyelvi megformálás, a stílárís kidolgozás feltételei, módszerei és lehetséges kellékei (passim).

Mint ahogy Vigh könyvében mindezek a kérdések a retorika történetéből bontakoznak ki, a továbbiakban a mű ismertetése ezt a szálát próbálja fölfejtetni.

A meggyőzést mint fő célt előtérbe helyező retorikát *Tekhné* című művében elsőként Korax rögzíti, aki csak a beszéd főbb részeinek feltárással és megszerkesztésével foglalkozik. A retorika történetében, a retorikai funkció megváltozásában Gorgiasz jelenti az első fordulatot. Gorgiasz a szónokok figyelmét a diszpozícióról már az ékesszólásra, az elokúcióra fordítja, és a retorika útját az irodalom, a beszédszerkesztés tudományát pedig a majdani stilisztika irányába tereli. Platón, bár elismeri, hogy minden szónoknak előzetes tanulmányokra van szüksége a nyelv, a stílusfogások elsajátítása végett, fontosabbnak tartja a gondolkodás mesterségének ismeretét, az igazságtartalmak összegyűjtését és elrendezését, továbbá az emberek pszichikumának, sorsának, szenvedélyeinek az ismeretét. Míg Platón azt tartja jó szónoknak, aki nem a valószínűségből, a véleményigazságokból kiindulva bizonyít, hanem úgy, hogy közben a dialektika segítségével megismert valóságra támaszkodik, addig Arisztotelésznél — a retorika tudományának megalapítójánál — a bizonyítás vagy cáfolás alapja, premisszája, melyre az érvelés épül, nem az objektív valóság, hanem csak egy adott csoport által egy adott pillanatban igaznak vélt tartalom, vélemény. A tisztán racionális eszközökkel történő okfejtés, bizonyítás helyett ő az emocionális eszközöket részesíti előnyben. Felfogásában a retorika olyan tudomány, amelynek segítségével a szónok a hitelt érdemlő tényeket tetszetős, meggyőző formában adja elő. Ezáltal az érvelés logikája és nyelvi formája Arisztotelésznél ideális egyensúlyba kerül. Ez az egyensúly viszont már az ókor folyamán felbomlik, a demokráciát követő időkben a társadalmi-politikai körülmények az irodalmi nyelv kifejezőeszközeinek rendszerezésére szűkíti le a retorika hatósugarát. Ebből a szempontból Cicero még kivételnek számít. A retorikát Ciceró politikai tudománynak tekinti, és a szónoklás technikája nála szorosan egybefonódik az erkölcsi és a társadalmi elvárásokkal. Már másképpen látja a retorika funkcióját Quintilianus. Sze-

rinte a retorika „az a tudomány, mely megtanít jól beszélni”, ezért *Szónoklattanában* a nyelvtani, stilisztikai és beszédtechnikai ismeretekre helyezi a legnagyobb hangsúlyt, és a rábeszélést a szép kifejezés javára mellőzi. Végül azonban arra is rámutat, hogy a retorikai funkció megváltozásának történelmi és politikai okai is vannak. A politika és retorika kapcsolatával Tacitus foglalkozik először, aki kimondja, hogy egy „jól elrendezett” monarchikus államban a meggyőzésnek nincs keresnivalója. De a retorika csak a császárság idején kerül abba az állapotba, amelyről a történetíró beszél. Ekkor viszont az esztétikai funkciójú retorika kiszorítja „a meggyőzés elméletét”, és olyannyira „behatol az irodalomba”, hogy „a latin eloquentia szó egyértelművé válik a művészi kifejezéssel”. A középkorban a retorika az ún. hét szabad mesterségek egyike, de az oktatás rendszerében megreked a művi meggyőzésnél, a valóságtól idegen, metafizikus gyakorlatnál. A retorika áltudományos és hamis módszerében a humanizmus és a reneszánsz sem jelent fordulatot. Az érvelés tudománya a logika, a vitatkozás pedig a dialektika, a retorikának ezért csak a „trópusok és stílusalakzatok tanulmányozása” marad. Mivel a szép és kifejező szavak tudományát a barokk is fontosabbnak tartja, lemond a „gondolatok akaratelhatározó közléséről”, és jócskán leszűkíti a retorika mibenlétét. Végül is a filozófusok a meggyőző funkciójú retorikát érvelésének nem tudományos volta miatt utasítják el, míg az esztétikai funkciójút (a művészekkel együtt) azért, mert egy gondolat nyelvi feldíszítésével a semmiből akar valamit csinálni, és a természetes szóval szemben az ilyen stílust helyezi előtérbe.

Mindennek ellenére a retorika óriási tekintélyre tesz szert előbb az európai, majd az amerikai civilizációban, századunk második felében pedig valójában újjászületik. Ennek magyarázata a következőkben rejlik. A filozófusok, a költők stb. általában nem ugyanazt a retorikát támadják, minthogy a különféle retorikák olykor egyszerre, ugyanabban a társadalomban is nagy területen uralkodnak. A XVIII. századi Angliában pl. négyféle retorika van egyidejűleg jelen (az egyik a klasszikusokat utánozza, a másik beszédtechnikával foglalkozik, a harmadik műfajelmélet, a negyedik az emberi viselkedés pszichológiáját vizsgálja). A helyzet a XIX. században sem változik: retorika helyett a meggyőzés vagy a nyilvános beszéd elméletét szónoklattanának nevezik, a trópusok és figurák tanát pedig stilisztikának. S bár a retorikát mint szóhasználatot kiiktatják az elméletből, a diszciplína iránti társadalmi szükséglet — akár az egyházi praxist, akár a polgári parlamentarizmust tekintve — változatlan marad, az emberi kommunikációt, mely e tudományt életre hívta, végül is nem tudják megkerülni. A retorika újkori elsorvadásához nagymértékben járul még hozzá, hogy a retorikum sajátossága többnyire idegen magától a társadalomtól, továbbá, hogy a profán retorika képtelen elszakadni ókori, antik modelljétől. Az évszázados gyakorlat egyedül a homiletikát, az egyházi retorikát tudja megújítani (13—48 passim).

Erre az igen széles és minden szempontra kiterjedő európai háttérre boltozza rá a szerző a magyar retorika történetét, a szoros értelemben vett szónoklattanokat és az irodalmi retorikákat egyaránt a vizsgálódás körébe vonva. Teheti pedig mindezt azért, mert a „retorikát mint egyazon dolog különböző formáinak történetileg kialakult” rendszerét fogja fel (30).

A magyar retorika története három nagyobb fejezetre oszlik: az első *A magyar retorika születése (1790—1849)*, a második *Az írástól a beszédig (1850—1944)*, a harmadik *Egy új retorika útján (1945—1980)* címet viseli. E fejezetekben a történetiség mellett az egyes alcímek azok a rendezőelvek, melyek a hallatlanul gazdag és szerteágazó ismeretanyagot a gyakorlat és az elmélet felől összefogják. Az első be-

lül ilyenek pl. *Az ékesszólás és értelmezései*, az *Érvek és indulatok*, *Az elrendezés*, *A kifejezés elemei és díszei*. Ezek mindegyikét itt nem áll módunkban érdemük szerint taglalni, maradunk tehát a „történet” vonalán, kitérve azonban — ahol azt tehetjük — az egyéb részletező megjegyzésekre is.

Hazánkban a retorika akkor születik, amikor a polgári társadalmakban már lassan elhal, de ez a tény csak újabb adalék társadalmi-történeti függőségének igazolásához. Mivel a XVI. század iskolái a polgárság gyakorlati jellegű igényeit is kielégítik, a gyakorlati szónoki képességek elsajátítása ettől a korszaktól datálható. Természetesen a beszéd díszei, a nyelvi elemek sem szorulnak háttérbe, csak a trópusokat és a stílusalakzatokat többnyire korábban — a poétikai osztályban — tanítják. A XVI—XVIII., valamint a XIX—XX. századi tanterveket összevetve a poétika és retorika oktatásának sorrendjében azonban igen szembetűnő különbség mutatkozik. A régebbi felfogás a retorikát a meggyőzés gyakorlati mesteriségének tekinti, mely a magasabb ismereteket, a logikai, politikai és etikai tudnivalókat sem nélkülözheti. Ezért e sokrétű tantárgy az utolsó osztályba kerül. A szabadságharc bukása után azonban a retorika előbb passzív ismeretanyaggá, majd a prózai írásművek elméletévé válik. A prózánál viszont a költői műalkotás már lényegesen bonyolultabb tárgyként hat: így a retorika és poétika helyet is cserélnek a tanítás folyamatában. Többek között ezzel is magyarázható, hogy jelentősebb műveket a XIX. század előtt csak az egyházi gyakorlat tud felmutatni (53—61 passim).

A magyar nyelvű retorika első hajtásait az 1790-es országgyűlés nyelvfejlesztő törekvéseinek hatására hozza. A sort Péczeli Józsefnek az általa szerkesztett *Mindenes Gyűjteményben* megjelenő retorikai tárgyú cikkei, jegyzetei, könyvismertetései nyitják. Péczeli a retorikát hol a beszéd mesterségének, hol a beszéd tudományának nevezi, vagyis felfogásában az ékesszólás minden esetben a nyilvános meggyőző beszéddel azonos (62). Szenthe Pálnál viszont már a szép és ékes kifejezés mesterségét jelenti. *Magyar Iskola* (1792.) című iskolai tankönyve az ún. francia retorika alapján kizárólag nyelvészeti szempontból tárgyalja a szónoklatot. Művében, amely a magyar nyelv kifejezőeszközeit foglalja rendszerbe, a retorika mint a mondatok kapcsolódásának (egy elemi szerkesztéstannak), továbbá a figuráknak és trópusoknak az elméleté termétszerűen kerül a grammatika és a poétika közé. De a Hajnóczy és Martinovics irányította politikai mozgalom bukása után a retorikusok érdeklődése egyébként is a nyelv, az ékes kifejezés, az irodalom felé fordul, és a meggyőzés számára csak az egyházakban nyílik lehetőség (példa erre Tóth Ferenc Homiletikája) (64).

A magyar retorika történetében a tágabb értelemben vett retorikát, az ékesszólás nyelvészeti szempontú megközelítését a legteljesebben talán Verseghy Ferenc latin nyelven írt *Usus Aestheticus Linguae Hungaricae* (1817.) című műve képviseli. Verseghy azt vallja, hogy a szónoki beszéd különlegességét nem funkciója, hanem formája adja, ezért tanító is, megindító is, gyönyörködtető is lehet, célját tehát főleg a rábeszélésben kijelölni (83).

A közéleti szereplés lehetőségére s az erre való tudatos felkészülésre a reformkor teremti meg a lehetőséget. Nem véletlen tehát, hogy a magyar retorika igazán nagy korszaka az 1820-as években indul. A retorikának — eredeti funkcionális meghatározásával összecsengő — szükségére legmarkánsabban Kölcsey hívja fel a figyelmet. Az ő nézeteit bővíti tovább az első magyar világi szónoklattan szerzője, Gáti István a *Fontos-beszéd tudománya* című, 1828-ban megjelenő könyvében, míg radikalizmusa Szeberényi Lajosnál talál visszhangra, akinek *Politikai szónoklattana* csak a 48-as forradalom után lát napvilágot. Az irodalmi (a műfajokat rendszerező)

és nyelvészeti (a trópusokat és stílusalakzatokat leíró) munkák sorából kiemelkedik Bitnitz Lajos nyelvészeti szintézise, *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* (1827.), amelynek részletes elemzését kapjuk. A nyelvi formák fő követelményei (a hibátlan-ság és a szépség), a trópusok és a stílusalakzatok hovatartozása, valamint a különféle stílusrétegek mibenléte után kivált a műfaji felosztás érdemel figyelmet. Bitnitz a tudományos prózát, a költészetet és az ékesszólást foglalja rendszerbe, melyben „az igaz, a szép és a jó minőségeinek kifejezése (...) a nem irodalmi prózával, a szépirodalmat jelentő költészettel és a rábeszélést eszközölő ékesszólással” azonosul (131). Emellett a Világosig terjedő fejezetben belül megismerkedünk Blairnek Kis János által fordított „rhetorikai és aetheticai leckéi”-vel (1838.); az ékesszólás értelmezéseivel, például hogy Gáti az ékesszólást elválasztja a meggyőzés szándékától, míg Sas-ku Károlynál az eloquentia a szónoki beszéd tudománya (80). A szónoki beszéd egyes munkafolyamatának megfelelően meg tudjuk, retorikusaink miként élnek a topozsokkal, számunkra melyek a belső érvek forrásai, hogyan osztják fel a beszéd- vagy írásművet. Vigh tanulságul — Szenthéti Szeberényiig — kilenc retorika diszpozícióját veti össze, majd bemutatja az egyes szerzőknek a kifejezés elemeiről és díszeiről, a mondatszerkesztésről, a nyelvhelyesség kérdéseiről, a trópusokról és alakzatokról vallott felfogását és osztályozási kísérletét. (Bitnitz például öt „valódi trópus-t ismer: a metonímiát, a szinekdochét, a metaforát, a körülírást és a megszemélyesítést” (195), Szenthe és Szeberényi már csak négyet különböztet meg: a metaforát, a metonímiát, a szinekdochét és az iróniát.) Végül a nyilvános előadás kérdéseit részletezi, így az emlékezetből való szónoklást, a szónoki és a színészi előadás viszonyát, a kiejtés szabályait, a szónok megjelenését stb.

A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti két évtized (hivatalosan is előírt) legfőbb törekvései: az irodalmi és szónoklati alkotások nyelvi formájának, mesteri előadásának és minta-kifejezéseinek felismertetése Szvorényi József *Ékesszólás-tanában* (1851.) fogalmazódnak meg. Kizárólag nyelvészeti szempontok vezérlik Laky Demeter *Írályrendszerét* (1854.), míg Névy László könyve, *Az írásművek elmélete* (1870.) Szvorényi irányvonalát folytatja, de mindegyik retorika megegyezik abban, hogy a retorikumot a nyelv, a stílus, az ízlés, vagyis a passzív befogadás alapján minősíti (254).

Bár a szerző e munkákat részletesen elemzi, mi itt csak Névy méltatásáról szólnunk. *Az írásművek elmélete* „három viszonylag autonóm részre” (stilisztika, költészet, szónoklattan) oszlik (281). A trópusok és alakzatok a stilisztikai részben kapnak helyet, „de a speciálisan retorikai” alakzatokat (megengedés, mellőzés stb.) Névy a szónoklattanba sorolja. Munkájának szintén újsága, hogy a szónoki beszéd „funkcionális önállósága révén” (282) mind a szépprózai, mind a költői műfajoktól elkülönül. Ugyanakkor „a leíró, az elbeszélő, az értekező próza és a levél stilisztikája mellett” az általános stilisztikába vonja a racionális okfejtés általános topikáját, sőt a diszpozíció szerkesztéstan törvényeit is. „Néhány évvel később — ahogyan Vigh írja — ebből a felfogásból nő ki az önálló stilisztika és szerkesztéstan mint legáltalánosabb, minden írás- és beszédmű megalkotásához szükséges stúdium, és ebből nő ki — a szónoklattan súlyának újbóli csökkenésével párhuzamosan — a retorika mint a prózai műfajok elmélete” (283).

Az 1870-től a századfordulóig terjedő időből — az egyházi szónoklattanokat nem tekintve — Szitnyai Elek és Acsay Ferenc retorikáját tartjuk számon. *Az Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez* (1887.), valamint *A prózai műfajok elmélete* (1889.) — jóllehet különböző felfogású művek — elsőként próbálják hasznosítani a legújabb tudományos eredményeket (pl. Stuart Mill logikáját). Mindazonáltal e kor

tankönyveiben (Riedl, Góbi, Pintér, Szántó, Zlinszky, Négyesy), amelyek további kiadásai az első világháborúig meghatározzák a magyar retorika oktatását, a szóbeliség egyre inkább háttérbe szorul. A szónoklatot az írásművek osztályába sorolják, és a retorika már nemcsak a szónoki beszéd, hanem általában a prózai műfajok szerkesztésének válik.

A nyilvános meggyőző beszéd iránt tanúsított érdeklődés csak a munkásmozgalom erősödésével, századunk első évtizedeiben fokozódik. Vanczák János *Gyakorlati szónoklattan munkások számára* (1907.) című rövidke munkája után a legjobb és legteljesebb munkásretorika Weber Mihály *Szónoklattana* (1930.). A szóbeliség újbóli térhódítását segíti, hogy a technika (a rádió, a telefon, a hangosfilm stb.) a beszédnek nyújtva elsőbbséget, megváltoztatja a gondolatközlés feltételeit (352–353). Ebben a szellemben fogan Ravasz László református egyházi író és püspök retorikai munkássága (pl. *Ars Hungarica* című értekezése) (1934.). „A nyelvet nemcsak írják, hanem beszélnek is, s éppen olyan nagy érdek, hogy helyesen beszéljék, mint hogy helyesen írják” — idézi tőle a szerző. Majd hozzáteszi, e néhány kiragadott mondat azt a beszéd- és nyelvművelő mozgalmat dokumentálja, melyet Gom-bocz Zoltán már a század elején szorgalmaz, elégtelensége miatt pedig 1937-ben Kodály emeli fel szavát (353). Ravasz jelentőségéhez tartozik többek között az a retorikatervezet is, melyet *Szónoklás és ígéhirdetés* című tanulmányában ismertet. Ennek négy lényeges pillére: az alkalom, a beszéd, a beszéd hatása és a szónok személye.

Vígh könyvének utolsó nagy fejezetét „*Nyelvművelés és Beszédtechnika*” címmel Keleti Márton 1946-ban megjelenő *Retorikája* vezeti be. Keleti a kiejtés, a légzés, a hangsúlyozás, a beszédtempó, a taglejtés és az arcjáték rövid fejezeteivel többnyire Hevesi Sándor századeleji beszédtechnikáját, *Az előadás művészetét* (1908.) követi, s a szónoki beszédre nem sok újat mond. A retorikum egyébként is hamarosan elsikkad, a pártiskolák útmutatói központilag megadott szempontokat és a szóbeli előadásra vonatkozó semmitmondó általánosságokat tartalmaznak (380). A beszédművelést voltaképpen az egyre gyakoribbá váló kiejtési és szavalóversenyek karolják fel ismét (vö. 1953. ELTE vagy Péchy Blanka Kazinczy-alapítványa).

A beszélt nyelvnek mint közlésmódnak, valamint a közlő-tájékoztató (referenciális) funkciónak a fokozottabb előtérbe kerülése viszont azokra a munkákra is rányomja bélyegét, amelyek a meggyőzés gyakorlati tudományaként már a szorosabb értelemben vett retorikát képviselik. Ilyen például Terestyéni Ferencnek a szónoki művészetről írt jeles értekezése, mely egy általános „nyelvi-stilisztikai munkába” ágyazódik (389).

Hazánkban a retorika igazi reneszánsza a hetvenes évek elején kezdődik, bár a nyelvművelő mozgalomtól nem tud elkülönülni. A Grétsy László szerkesztésében megjelenő *A szónoklásban főbb kérdései* (1970.) vagy Fischer Sándor *Retorikája* (1975.) a beszéd tartalmi előkészítéséről, az anyaggyűjtés mesterségbeli fogásairól — a nyelvi igényesség hangsúlyozása mellett — szinte teljesen megfelelnek. Több szempontból is kivételnek számít a Deme László szerkesztette *Szónokok, előadók kézikönyve* (1974.), bár az érvelés logikája vagy akár az elocutio ebből a kézikönyvből is kimarad.

A retorika elméleti és segéd tudományait áttekintve Vígh Árpád mégis arra a következtetésre jut: „napjainkban (...) megérnek a feltételei annak, hogy egy korszerű szónoklásban és egy korszerű retorikai tudomány létrejöjjön” (403). Voltaképpen ehhez járul hozzá az *Egy szónoklásban tervezete* című alfejezet, melyben a következőket olvashatjuk:

„Egy szónoklástannak legalább három részből kell állnia, melyek sorrendben a *szónokra* (beszélőre, közlőre), a *szónoklatra* (beszédre, közleményre) és a *hallgatóságra* (hallgatóra, befogadóra) vonatkozó ismereteket tartalmazzák. Ezekhez kapcsolódna még egy negyedik rész, maga a szónoklás mint folyamat” (407).

A munka függeléke a már korábban említett retorikai szempontú irodalmi elemzés lehetőségeit összegzi, végül — a retorikatörténet bibliográfiája mellett — a retorikai szakkifejezések — önmagában is rendkívül hasznos — kislexikonát adja.

E korántsem teljes áttekintés után talán befejezésül mégis elmondhatjuk: a *Retorika és történelem* olyan újszerű és sokrétűen gazdag kézikönyv, amely a további kutatás vagy rendszerező szándék nélkülözhetetlen alapja, mert a művet összetartó nagyszabású koncepció számos irányba mutat előre.

Gáspári László

Irodalom

Kálmán C. György, *IrtörtKözl.* LXXXVI. (1982.) 4. 502—504.

Kulcsár Péter, *IT*, LXIV. (1982.) 4. 941—944.

Horváth Iván, *HungÉrt.* V. (1983.) 3—4. 229—230.

Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája

Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 292 p.

A textológia tudományágának nyeresége nem merül ki abban, hogy szoros kapcsolatot épít ki a nyelvészet és olyan társtudományok között, mint a kommunikációelmélet, az általános jelelmélet vagy az informatika; van egy rendkívül gyakorlatias haszna is: szövegek módszeres vizsgálata révén elősegíti a célnak megfelelő szövegfajták létrehozását, generálását, alkotását, és ezzel beláthatatlan távlatokat nyit a hétköznapi szövegszerkesztési gyakorlatban hasznosítható pragmatikus tanulságok levonásához. Könnyen belátható például, milyen fontos tanulságokkal járna a tankönyveknek ma még csak a kezdet kezdetén tartó alapos és szisztematikus szövegvizsgálata és a könnyebb tanulhatóságnak a tárgyhoz, a stúdium jellegéhez alkalmazkodó, tehát ismeretfajták szerint változó kritériumainak összegyűjtése!

A fordítás tevékenysége ugyancsak szükségyszerűen rá van utalva a szövegtani megközelítésmódra. Rossz fordító az, aki szót szó mellé, szerkezetet szerkezet mellé illesztve, lineárisan araszolgat előre az átültetés során, hiszen nem látja a fától az erdőt, az egyes kifejezésektől az írásmű egészének értelmét és szerkezetét. Dániel Ágnes könyve, *A fordítói gondolkodás iskolája* következetesen érvényesíti a rejtett összefüggéseket is feltáró, sokoldalú és nem egyedül a nyelvi jelenségeket számba vevő textológiai szemléletmódot.

Fölmerülhet a kérdés: ha igazán hű és egyenértékű fordítás csakis szövegtani tanulságok alapján készíthető, akkor a régebbi, a textológia mint önálló diszciplína megszületése előtti fordításokat vajon szakszerűtlennek kell-e minősítenünk? Ko-

rántsem! Egy tudományszak autonómmá válása, tanainak tételes koncipiálása vagy rendszerbe állítása, sőt még újfajta megközelítés- és felfogásmódja sem jelenti ugyanis azt, hogy fölismerései ne éltek volna már korábban is lappangva, többé vagy kevésbé tudatosan az emberi gondolkodásban. Dániel Ágnes is nem egyszer idéz olyan fordítói megnyilatkozásokat a régi időkbelől, amelyek a szövegteni elveket előlegezik. (Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és Goethe a legékezebb példái ennek a fordítói tudatosságnak.)

A fordítás követelménye: a közléstartalom változatlan tolmácsolása. A *közléstartalom* pedig nagyon is összetett, sokrétű tartalmat rejtő terminus. Nem adható vissza hűségesen pusztán a lexikális, de még a lexikális és szintaktikai egyenértékűséggel sem. A szövegnek ugyanis — mint tudjuk — vannak ennél távolabbra mutató sajátosságai is. Dániel Ágnes sorra veszi e jegyeket: szól a szövegkörnyezet meghatározó erejéről, amely a nyelvi elemeknek hol egyik, hol másik tartalomhordozó összetevőjét állítja reflektorfénybe; a közlési helyzetről, ezen belül a műfaj szerepéről; valamint a szöveg tágabb külső környezetéről, tehát arról a kérdéskomplexumról, hogy milyen társadalmi-gondolati összefüggések közé ágyazódik szövegünk.

A szerző 7 különböző műfajú, karakterű, más-más feladó—címezett viszonyt reprezentáló szövegnek eredetijét és különböző fordításait mutatja be könyve végén. E szövegmelléletek azonban nem pusztán függelékek, nem a könyv végére biggyesztett és az elmondottakat szemléltető illusztrációk. Dániel Ágnes a főrészen, az elméleti fejtegetésekben minduntalan e szövegekből meríti magyarázó példáit, s így az egyes megállapításokat, eseteket, fordítói eljárásokat olyan idézetek világítják meg, amelyek nem maradnak kiragadott szövegrészek, hanem amelyek a szövegmellékletben visszahelyeződnek teljes környezetükbe. Kitűnő eljárás ez, hiszen a részlet így mindig az egészre is utalhat. Ezért említettük már itt, ismertetésünknek ezen a pontján a kötet végén helyet foglaló szövegmelléleteket. Azonnal hivatkozhatunk hát az említett meghatározó tényezőkkel kapcsolatban is egy-egy szemléletes példára. „Suivez la rue. — Menjen végig az utcán!” Ez az egyszerű mondat Fernand Léger írásában (Az utca: tárgyak, látványosságok) a szövegösszefüggés sugallatára a következőképpen fordítható: „Menjen csak végig az utcákon!” — vagy: „Menjen végig a párizsi utcán!” A választott szemelvényben ugyanis nem egy meghatározott, ismert és korábban megnevezett utca szerepel, amelyen „végigmegyünk”. Itt nem egyedi utcáról, hanem sajátos utcacsoportról van szó. A *párizsi* utca áll szemben más városbeli utcacsoportok fogalmával.

A közlési helyzetre nézve számos finom sajátosság és fordítói követelmény hozható fel egy olyan különleges írásművel kapcsolatban, mint Rényi Alfréd „Levelek a valószínűségről” című fejtegetése, amely szépirodalmi (levél) formában tudományos tartalmat közöl. A valószínűségről elmélkedő matematikus szerző a példaként kiszemelt levélben egy társasági jelenet leírásába ágyazza érvelését. A német fordító azonban elmerévíti és elvontabbá torzítja az eredeti szöveget, amikor például a dinamikus „mialatt *kimegyek* a szobából” fordulatot a „während meiner Abwesenheit” főnévi szerkezetre változtatja.

A tágabb szövegkörnyezeten Dániel Ágnes a gondolatközvetítésnek és kapcsolatteremtésnek azt a szövegnél szélesebb összefüggés-hálózatát érti, amelyet egy társadalmi-gazdasági-kulturális környezet sző az írásmű köré. Léger írásművének helyes értelmezéséhez némileg ismernie kell a fordítónak Párizs helyrajzját, tudnia kell valamit Jean Cocteau-ról és a *gigot* (űrűcomb) értékéről, szerepéről a francia étkezési szokások rendjében.

Az ilyen szélesebb értelemben vett fordítói kompetencia nélkül az átvett talán

nem is képes elvégezni azokat az előzetes szövegelemző műveleteket, amelyek a közléstartalom teljes értékű tolmácsolását készítik elő. Igaz, hogy a fordítandó szöveget meghatározó jegyeknek táblázatokba foglalása az első pillanatra bonyolultnak és nehézkesnek tűnhet, de valójában csak annyira bonyolult és nehézkes, mint valamennyi összetett emberi tevékenység (például a gépkocsivezetés) elemző leírása. A kezdeti próbálkozások után az ilyen tudatos számbavétel mind inkább az ember vérébe ivódik, készséggé válik. A fordítói stratégiának ilyen tüzetes meghatározásáról Dániel Ágnes is megjegyzi, hogy nem a táblázati rács megszerkesztése és rovatainak kitöltése a lényeges; a táblázat rajzolgatásának némi gyakorlat után el is kell maradnia. A közölt táblázatok célja: a számba veendő tényezők tudatosítása. Megjegyzem, hogy a könyv végén újra találunk táblázatokat: ezek a közölt példaszövegek karakterisztikumait foglalják össze — mind a szerkezetre, mind a szándékra utaló, mind pedig a felszíni vonulatot jellemző jegyeket. Szellemi próbatételre csábítja így a könyv az olvasót, hogy a megadott szempontsorok, paraméterek alapján maga végezze el az egyes szövegek elemzését, és a kész táblázatokat végül csupán önellenőrzésre használja föl.

Térjünk azonban vissza még a fordítói stratégia előzetes meghatározásához! A szerző ebben a fejezetben is követi azt a rendkívül méltánylandó eljárását, hogy minden egyes új fogalmat bevezetéskor azonnal értelmez, definiál, s így világos, egyértelmű szóhasználattal él. A gondolatközvetítés, kapcsolatteremtés, megfeleltetés műveleteinek ismertetésekor is mindjárt az elején tisztázza a résztvevő tényezők egymáshoz való viszonyát, az egyes tényezőknek a továbbiakban alkalmazott jelölését. Az eredeti nyelv, amelyből fordítanak: forrásnyelv. A másik nyelv, amelyre fordítanak: célnyelv. Az egyszerű séma, amely szerint a gondolati tartalom a feladótól a forrásnyelvű szöveg révén a címzethez, majd a fordítónak (a második feladónak, F'-nek) és az ő megfeleltetési eljárásainak a közvetítésével a célnyelvű szöveg a célnyelvi címzethez jut el, a valóságban jóval bonyolultabb utat rejt. Kérdés: hasonló-e „a feladó és a címzett tudatvilágának, fogalomkészletének, fogalmi készségének az a halmaza, amelyre az adott üzenet vonatkozik”. Amennyiben a forrásnyelvű szöveg címzettjének és a célnyelvű szöveg címzettjének a tudatvilága különbözik egymástól, akkor a fordítónak el kell döntenie: alkalmazkodni kíván-e a célnyelvű címzett másfajta valóságviszonyaihoz, hagyományaihoz, normáihoz. A döntésben erősen befolyásolhatja az átültetőt az a szempont: kinek a megbízásából, milyen céllal vállalta a szöveg tolmácsolását. „A C'-hez alkalmazkodó fordítást a szakirodalom általában *pragmatikai* megfeleltetés néven emlegeti. Talán kifejezőbb megjelölés a kevésbé általános proaktív (előreható) jelző. Párjának, a C'-hez nem alkalmazkodó (mert C-et C'-tel azonosító) fordításnak az elnevezése pedig *retroaktív* (visszaható) megfeleltetés” — írja Dániel Ágnes (38). A kérdés főként régi korok szövegeinek fordításakor releváns (de persze nemcsak ilyenkor). Az alkalmazkodás sem mindig többlet-értelmezést jelent. Egy példa a Bibliából a proaktív megfeleltetésre: a Károli-féle fordítás egy helyen így fogalmaz: „vala ott egy asszony, kiben *betegségnek lelke* vala 18 esztendőől fogva”; a modernizált változat: „egy asszony, aki 18 év óta beteg volt valamilyen *lélektani okból*”.

Rendkívül tanulságos fejezet mutatja be az üzenet modellezésének lehetőségeit. A fordítónak nemcsak arra kell ügyet vetnie, hogy az alapszövegben mennyi az értelmi-megismerő tevékenységgel megragadható fogalom, a *kognitív* elem, és mely kifejezésekhez, nyelvi jelekhez, szövegrészletekhez fűződik asszociatív jelentés vagy hangulati színezet. A szöveg szerkezeti felépítése is hozzátartozik a közléstartalomhoz, a szerkezet megváltoztatása alkalmasint éppúgy torzulásokhoz vezethet, mint

az egyes szavak hibás megválasztása. Sőt! Mint egy későbbi fejezet kimutatja, az ilyen szövegszerkezeti változtatások a mondanivaló tartalmára is kihatnak, vagy ép-penséggel a tartalom félreértésében gyökereznek, például az eredeti téma- és kommentártagok fölcserélésében.

Külön fejezetek foglalkoznak a könyvben a más-más műfajú szövegek modelljeivel; a népszerűsítő tudományos és a polemikus írások, a leíró történelmi mű és a művészeti tárgyú esszé fogalmi hálózatának, belső összefüggéseinek, kohéziójának és dinamikus színezettségének grafikus ábrázolása izgalmas fölfedezésekhez vezet, és arról győz meg, mennyire szakszerűtlen bármiféle forrásnyelvi szöveg „elfogulatlan” megközelítése. A fordítót csak a részletes analízis vezeti el oda, hogy meglássa és megláttassa a nyelvi jel helyét és rendeltetését a szövegegész viszonylatában. (Ehelyütt újra igazolódik: mennyire célirányos volt Dániel Ágnes részéről a szövegmel-lékletek válogatása.)

A továbbiakban a szerző néhány szerkesztésmódbeli sajátosságot részletesen is tárgyal. Így a feladó jelenlétének megnyilvánulását a szövegben, majd a behelyettesíthető és nem behelyettesíthető elemek megfeleltetését. Ami az előbbi kérdéskört illeti: a feladó nagyfokú személyes részvételére a példa Rényi Alfréd fiktív levele, amely a címzettel is végigjárhatja a tudományos felfedezés útját, és szinte kikényszeríti az olvasóból az együttgondolkodást. Innen kiindulva objektivitás és szubjektivitás változó viszonylatain és ennek nyelvi kifejeződésein át eljutunk a kollektív feladóhoz. De a kollektív feladótól származó, ill. a kollektívum nevében megfogalmazott szöveg is lehet kinyilatkoztató jellegű, mint az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya, vagy mozgósító szándékú, mint az UNESCO tanulmánya a hat évnél fiatalabb gyerekek neveléséről. A párhuzamosan egymás mellé helyezett alapszövegek és fordítások nemcsak a szöveg jellegzetességeit dokumentálják meggyőzően, hanem a megjelent fordításokban az esetleges fordítói melléfogásokat és azok gyökereit is fölfedik.

A behelyettesíthető és nem behelyettesíthető elemek megkülönböztetése fogalomvilágunknak két csoportba osztásán alapul. A két csoport természetesen csak némi leegyszerűsítéssel hozható létre — mint annak a szerző is tudatában van. Az egyik csoportba „foglaltuk a szövegnek azokat az elemeit, amelyek a szövegegész ácsolatába beépült fogalmakra, fogalmi összefüggésekre utalnak (referálnak). Ide csoportosítottuk az üzenet fogalmi-logikai modelljének pillérelemeit és/vagy a pillérelemek közötti kapcsolatokat jelölő szavakat, szócsoportokat, illetve a formai-expresszív modell motívumaira és/vagy a motívumok közötti kapcsolatokra vonatkozó nyelvi elemeket. A másikba foglaltuk azokat, amelyeknek funkciója, hogy kiegészítő tájékoztatást adjanak a mondanivaló fő vonulatába foglalt gondolatokról, illetve hangulatokról és érzelmekről.” (125) Amikor a nyelvi jel megfeleltetésének általában csak egyetlen lehetséges módja van, akkor rendszerint (!) könnyebb a fordító dolga, mint olyankor, amikor a nem behelyettesíthető elem több jelentésű. Így az idézett példaszövegben a *terv* szó egyszer a *tervdokumentáció* szakszó rövidebb alakja, máskor egyszerűen ’ötlet’, ’elképzelés’ jelentésben szerepel, majd ’előzetes megfontolás’-t, ’módszeres program’-ot fejez ki, végül a *népgazdasági terv* fogalmára vonatkozik. A nem behelyettesíthető forrásnyelvi elemeket pragmatikai szempontból is meg kell feleltetni; ezt követeli mind a szövegrendszerben való gondolkodás, mind az eredeti feladó és a célnyelvű címzett közötti közvetítőlánc kellő figyelembevételével.

Dániel Ágnes az utolsó fejezetben áttekinti a fordító munkamenetét. Bár eddig sem aprózta el tanácsait részletekbe menő útmutatásokra, hiszen „a fordítói tevé-

kenység időbeli elrendeződésének aprólékos leírása (...) nevetségesen doktriner fölfogásra vallana”, és föltételezhető, „hogy minden felnőtt kialakította a maga sajátos munkastílusát”, a kötetben ezúttal is inkább az átültetés *stratégiája* fogalmazódik meg; a legfőbb követelmény: a résznek az egész felől történő megközelítése. Ehhez kaptunk részletes útmutatást, példákat és ösztönzést a korábbiakban.

Ezután a szöveg nem teljes értelmű, mégis tartalommeghatározó elemeit tárgyalja a kötet. Kiemeli ezek közül az állítmányi értékű módosító tényezőket (amelyek esetlegességet, lehetőséget, valószínűséget, észlelést, közlést fejeznek ki), valamint a szöveg szakaszolását.

Végül érdekességeként arról a kérdésről is eligazítást kapunk: hogyan rangsorolhatjuk a szövegeket könnyen vagy nehezen fordítható voltuk szerint. Szellemes összehasonlító táblázat és a hozzá kapcsolódó javasolt számítás segíti e tekintetben állásfoglalásunkat. Az pedig már akár játéknak is fölfogható, hogy a szöveg melléklet egyes darabjait nehézségi fokuk alapján rangsoroljuk. Az egybevetés eredménye, hogy a legtöbb fordítói műveletet megkívánó szöveg az összes közül Fernand Léger esszéje, amelyben igen sok a szubjektumra utaló mozzanat, a szóállományban pedig uralkodó szerepet töltenek be a mögöttes vonatkozással dúsitott (konnotált) és a több jelentésű elemek. A másik póluson foglal helyet Pólya György tudományos fejtegetése, a maga objektivitásával, az aktuálisan egyjelentésű (nem behelyettesíthető) elemek dominanciájával.

A kötetet pontos jegyzetapparátus és tárgymutató egészíti ki. A tárgymutatóban dőlt betűvel vannak szedve azok az oldalszámok, amelyeken az illető fogalomnak a meghatározása található.

Dániel Ágnes könyve a szövegten egy bizonyos sajátos területen való alkalmazásának kiváló példája.

Honffy Pál

Helikon — az olasz irodalomtudomány napjainkban 1985.

Fontos, hiányt pótló, és a nemzetközi kulturális kapcsolatokra építő feladatra vállalkozott a Helikon szerkesztő bizottsága, amikor három folyóiratszám összevonásával (1985. 2—4.) közölte *Az olasz irodalomtudomány napjainkban* című anyagot, mely az Irodalomtudományi Intézet és a Római Tudományegyetem Olasz Irodalmi Intézete közötti együttműködés eredménye.

Maria Corti és Cesare Segre kritikátörténeti antológiájának (*I metodi della critica*, Torino 1970.) felfogását követte T. Erdélyi Ilona és Sárközy Péter az olasz irodalomkritika fő irányzatainak bemutatásakor, s hogy a legújabb eredményekről is számot adjanak, az 1983-ban megjelent O. Cecchi és E. Ghidetti szerkesztette irodalomtörténeti kézikönyv anyagából is közölnek válogatást. Tanulmányok, műelemzések, könyvismertetések, aktuális kulturális eseményekről szóló beszámolók alkotják a kiadványt — minél frissebb és teljesebb szellemi-symposion feltálalása igényével.

A tanulmánygyűjtemény bevezető írása áttekintést ad az olasz irodalomtörténetírásról De Sanctistól napjainkig. Címe: *A nemzeti irodalomtörténettől a modern*

stfluskritikáig (160—171). Benne Sárközy Péter a legutóbbi idők irányzataira utalva jelzi egyben a gyűjtemény többi írásának jellegét is, azaz a lehetséges irányokat, kritikai válfajokat, amelyek kialakultak, élnek és fejlődnek a 80-as években.

Az olasz irodalomtörténetírás szükségességéről először Dante beszélt. Kezdekben ezen a nyelvi kérdés történeti vizsgálatát értették. Fontos állomás aztán Tira-boschi *Storia della letteratura italiana* című műve a XVIII. században, majd az olasz romantikusok Risorgimento mozgalma, mely utóbbi a „nemzeti önismeret történeti tükrének” (160) tekintette az itáliai irodalom történetét. A XIX. században De Sanctis merőben új felfogással állt elő: nem tartotta mechanikus folyamatnak az irodalom fejlődését, történetét, hanem „formában realizálódó egyedi tartalmak történetének” (161) vélte. A fasizmus idején a nemzeti jelleg elsekélyesedett, fasiszta felhangokat kapott. A liberális olasz értelmiség ezért Benedetto Croce szellemtörténeti rendszere mellett voksolt, amely hivatkozott De Sanctisra. Croce nagy elődje gondolatrendszeréből legfontosabbnak az irodalmi jelenségek egységiségének és a formai komponens fontosságának kiemelését tartotta. Nem vette figyelembe viszont azt — és ezt későbbi igazításai, finomításai ellenére is elmélete árnyoldalaként kezelte az utókora —, hogy De Sanctis felfogásában az irodalom története kapcsolódott a nép-nemzet erkölcsi, politikai történetéhez. Ezért Croce a művészet általános fogalmának alárendelte a történelmet. A történeti szempont következetes alkalmazása jellemzi azonban a második világháború utáni marxista irodalmat és történeti iskolát. Antonio Gramsci irodalomszemlélete pedig újra érvényre juttatja a desantis-i nemzeti irodalomtörténetet. Alberto Asor Rosa 1965-ben, a *Scrittori e popolo, Storia del populismo italiano* lapjain megkérdőjelezi ismét a populista örökség privilégizáltságának jogosságát, ő ui. ebben látja a XX. századi olasz irodalom és kultúra provincializmusának okát. A 60-as években megindult Asor Rosa könyve nyomán az irodalomkritikai válság, amelyhez hozzájárultak a különféle külföldi irányzatok, melyek igen heterogénné tették a kutatásokat. A 70-es években így a módszertani kérdések elemzése került középpontba. Erősödött a tudományos jelleg és a filológiai megbízhatóság. Aztán különösen a szemiológia került dominanciára Umberto Eco kutatásainak, majd követői, Maria Corti és Cesare Segre eredményeinek köszönhetően. A kísérletezések után a 80-as évek elejére megszületett a szintézis iránti igény, amelyet leginkább az Einaudi könyvkiadó által kilenc kötetre tervezett *Letteratura italiana* megjelenése fémjelez. A szerkesztők ugyanis „az irodalom és nem az irodalmárok történetét” (Asor Rosa) akarják megrajzolni, a stíluskategóriákat történeti—filozófiai szempontból közelítik meg, a különféle műelemző eljárásokat pedig együttesen alkalmazzák. Így nyílik lehetőség a későbbi irodalomkritikai feladatok pontos meghatározására.

Ehhez, az Einaudi könyvkiadó gondozásában 1983-ban megindult olasz irodalomtörténethez általános előszóként készült, „az elméleti tisztázás igényével” (157), irányzatok és módszerek ismertetésével, Alberto Asor Rosa: *Irodalom — szöveg — társadalom* című írása, mely Sárközy Péter bevezetője után megnyitja a kilenc, irodalmi témájú tanulmány sorozatot (171—188).

Asor Rosa irodalom-ontológiai, hermeneutikai, befogadás-pszichológiai problémák felvillantásával kezdi tanulmányát, ismerteti az általa három csoportba osztott különböző „olvasói optikák” (174) jellegzetességeit. Az irodalom, irodalomkritika és az elmélet viszonyával foglalkozva egy „sajátos irodalmi endogámiáról” (180) beszél, mely az irodalom elhalását, az elméletek, módszerek túlzott felszaporodását, sőt önállósodását jelenti.

Az utóbbi két évtized olasz irodalomkritikai irodalmának összegzésére törekvő

Letteratura Italiana előszavának feladataként tekinti Asor Rosa az elméleti és módszertani ismertetések mellett az olasz irodalom fogalmának meghatározását és jellegzetességeinek bemutatását is. Definíciója a nemzeti nyelven szólást jelöli meg fő kritériumként. A jellegzetességek megragadását a desantis-i: a nemzeti egységtől és identitástól függő irodalomtörténet bírálatával kezdi. Így szükségszerűen új „történeti diagramot” (182) rajzol. Megállapítja, hogy az olasz irodalom nagyjaira mindig is jellemző volt a kételkedő magatartás, az ideálok, a vallás-erkölcsi meggyőződés hiánya, s ez a hatalommal való könnyű kompromisszumkötést eredményezte. Felhívja a figyelmet a XVII. század 50-es éveire. Itt látja ugyanis az olasz irodalom törvonalát, mely az európai rangú régi irodalmat elvásztja a határok közé szorult, nemzetivé vált későbbitől. A tanulmányrészlet a formacentrikus és a politikacentrikus irodalomfelfogások ellentmondásosságának elemzésével zárul.

Újra és újra aktualitást nyerő témával: az irodalom és a természettudományok kapcsolatával foglalkozik Mario Petrucciani írása (188—194). Tanulságos a két terület közeledési és távolodási periódusait jelző néhány évtizednyi visszatekintés, de a 80-as évek Itáliájának legfrissebb kísérleteit felsoroló bemutatás is. A visszatekintés két esemény jelentőségét hangsúlyozza: az egyik, a szakadást elindító, a 60-as években lezajlott vita a „két kultúra viszonyáról” (189), a másik, a közeledést segítő, az 1976-os Nemzetközi Italianisztikai Társaság szicíliai közgyűlése. A legfrissebb kísérletek olaszországi eredményeiről szólva Petrucciani előbb az elméleti irányokat koordináló szerzőket veszi sorra, majd a gépi-költészetről szól, és elemzi, mikor melyik tudományág nyer kitüntetett szerepet az irodalom és természettudományok konvergálásában. A talán optimista konzekvencia irodalmárok és tudósok közeledéséről szól.

A *Marxisma e critica letteraria a cura di F. Bettini e M. Bevilacqua* lapjain jelent meg Giuseppe Petronio írása *Társadalomtudományi kritika és irodalomtörténetírás címmel* (194—198). Keserű és bíráló hangon szól a szerző a 80-as évek olasz irodalomkritikájáról, s az okokról, amelyek véleménye szerint — a jelenlegi rövidlátáshoz vezettek. Hiányolja mindenekelőtt a bírálatok szociológiai vonatkozását, kellő mértékű differenciáltságot — földrajzi és történelmi vonatkozásban, és interdiszciplináris aspektusait — különösen az irodalomnak más művészi tevékenységekkel kialakult kapcsolatairól terén. Giuseppe Petronio az irodalomkritika hanyatlásának fő okaként egyfajta szellemi privilégizáltságot nevez meg, amelyet az irodalmárok világtól való elzárkózása, elszigetelődése eredményez, s amelynek következménye a terméketlenség, a „tapogatózó” kapcsolatkeresés, a filológizálás, az antihistorikus technicizmus, a neoretikus kísérletezéseknek tűnő próbálkozások, s a teljesség helyébe lépő részlegesség.

Az olasz kritika helyzetéről, jellemzőiről szól Gian Luigi Beccaria tanulmánya is (198—208), melynek teorémája, de konklúziója is más, mint G. Petronioé, ugyanis Petronio a kritikának az irodalomtörténettel, Beccaria a nyelvtörténettel való koherenciáját állítja vizsgálatának középpontjába. Az olasz nyelv több száz éves retorikai szemléletének alapja a szövegek irodalmias alkata, ennek pedig következménye, hogy az olasz nyelvtörténészek nyitottak az irodalomtörténet és az irodalomkritika felé, s hogy az olasz nyelv latinvaló konfrontálódásának kérdésén túljutva a fejlődés lehetőségeit az interdiszciplináris stilisztikára támaszkodva keresik — hangsúlyozza Beccaria. Croce fontosnak tartotta, hogy egy költemény tanulmányozásakor annak nyelve is a vizsgálat tárgyát képezze, de ennek revertáltja éppígy természetes feladatként álljon egy nyelvész előtt. Croce stilisztikával szemben tett ellenvetése (hogy „túlságosan fölaprózza azt, amit az intuíción egy villanásnyi idő alatt

fölfog”) (200) végső soron azt a fajta kritikát privilégizálta, amely „a makrokozmosz meghatározását” (200) segítette inkább, mint a „mikrokozmosz leírását” (200), hisz azt vallja, a filológia a kritika megelőző mozzanata, s ez utóbbi feladata: a műalkotás mint „érzelmi komplexus” (200) jellemzése.

Beccaria a továbbiakban a crocei vonal áttörőinek gondolatait ismerteti: Devo-toét, majd Terraciniét, aki az irodalmi kritika oldalára áll, túljutva az esztétikai kri-tika zsákutcáján és Spitzerét, aki elvetette a szűk értelemben vett nyelvészeti vizsgá-latot, és az irodalmi kritika művelőjévé vált. A legutóbbi időkben a Terracini-féle fi-lológiai alapú szövegkritika fejlődését tartja egyrészt meghatározónak Beccaria, másrészt pedig a formai értékek elismeréséből fakadó kulturális kísérleteket, melyek nehezen sorolhatók a hagyományos kritikátípusok valamelyikébe. A Contini és Ma-ria Corti nevével fémjelzett „változatok kritikája”-nak (202) lényege az, hogy a mű-vészi tevékenységet véget nem érő folyamatnak tekinti, amely állandóan közeledik az értékhez. Ez a felfogás a szövegváltozatok, a korrekciók vizsgálatának területét különösen fontosnak tartja. Folena továbblép, s a költői parole vizsgálatával foglal-kozik. Ehhez a területhez járul az író nyelvvel szemben tanúsított attitűdjének vizs-gálata, melyre kiemelkedő példát szolgáltatott Mengaldo D’ Annunzio-kutatása. Beccaria ezt a stilisztikai alapon álló kritikát abszolútnak tekinti, és pozitívumként a szintetizáló jelleget nevezi meg. Ettől fogva a „kritika mint irodalmi műfaj halott”, (204) jelenti ki a szerző Contini szavaival. Itália határain túl tekintve megállapítja, hogy a műalkotás immanens, endogén felfogását tükrözik a publikációk többnyire. A tanulmány végső kérdése: vannak-e kategóriák, amelyekkel eldönthető, hogy egy kritika jó vagy rossz. Beccaria válasza: „a kritika nem szorulhat vissza saját keretei közé” és a „jó kritika... mindenkor a kutató felelősségén, kezdeményezésén és egyé-ni intuícióján alapszik” (206).

A genetikus kritika problémáiról szól Luigi De Nardis tanulmánya (208—215), amely a mű csökönyös megértéséhez mereven ragaszkodó hagyományos módszerta-nok válságából egyetlen lehetséges kiutat lát, s ez annak a hozzáállásnak az elvetését jelenti, hogy egy kritikus a legbonyolultabb tagolódású műhöz is az összegzés igé-nyével lépjen. A 70-es évek végén lezajlott kritikai viták eredményeként született meg a „megírás” (209) új határvonala, a korábbi „szöveg” (209) terminus régi hatá-raival szemben. Ez a változás új teret nyitott a genetikus művizsgálatok előtt, közép-pontba állította a „cédulaanyag” (209) azaz előzetes szövegvariáns körüli kérdéseket is. A genetikus kritika újabb álláspontja visszautasítja azt, hogy „az előzetes szöveg célja a kész szöveg létrehozása” (210), és bevezeti a kreatív munkaszakasz terminu-sát, melynek fázisában mellékes a szöveg momentuma, amely fogalom alatt a ké-sőbbiekben a „megírás valamennyi műveletének összességét” (210) érti. Az új gene-tikus gondolkodásmód nagy veszélyének a poetikacentrikusságot tartja Nardis, eb-ből kifolyólag elkerülendőnek véli a „cédulaanyagra” összpontosító kritikus érdeklődést, de a XIX. század „a művet létrehozó ember” (253) jelszavát is, amely a köl-tői énnel mint objektumnak a szerepét elnyomja, a kritikust pedig korlátlan hatal-múvá teszi. A kreatív munkaszakaszokhoz hozzátartozik a szövegvariáns, a témava-riáns és az ideológiai variáns ismeretanyaga — fejt ki Nardis, s a műfajokat, alaki modelleket megszüntető, egész életművön végighúzódnó munkaszakaszokról beszél, amelyet más tudományágak, kutatási módszerek is „vonzó szöveg-kalauznak” (214) tekinthetnek.

Ma már igen gazdag szakirodalommal bír a pszichoanalitika atyjának élet-műve. A tanulmányok elragadtatottak vagy gyűlölködők, bizonyosságról beszélnek vagy kételkedők, elemzők vagy továbbgondolkodásra késztetők, ill. maguk is az el-

mélet továbbfejlesztői. És lehetnek persze ismertető jellegűek, amelyek higgadságához csaknem egy évszázadnyi idő kellett. Mario Lavagetto tanulmánya: *A freudi kritika* (215—232) az utóbbi lehetőséget tűzi ki célul: röviden ismerteti Freud elméletének irodalomra vonatkozó tételeit, utal további lehetőségekre, végül pedig a freudizmus legfrissebb itáliai vonatkozásairól ír. Tanulságos M. Lavagetto diakrón metódusa, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a pszichoanalízis elméletében a költői tevékenységre vonatkozóan két korszakot kell elkülönítenünk: az első szerint „a költészet mechanizmusa ugyanaz, mint a hisztérikus fantáziáké” (216), míg a tíz évvel később íródott *A költő és a fantáziálás* című tanulmány szerint: a költészet előbb a visszatetszést keltő egoisztikus tartalmakat kendőzi el, majd esztétikai többlettel felruházva azt, azaz teszi, amit költészetnek hívunk. A tanulmány Freudnak minden írásáról említést tesz, amely pszichoanalízissel kíván a költészet rejtelseibe hatolni, de egyiket sem tartja kielégítő eredményűnek, úgy ítéli meg, hogy a „költő sajátos titka” (222) homályban marad Freud előtt. A „cenzúra” (223) fogalmából kiindulva végül rekonstruál, ill. kirajzol egy „költő-titka” (226) -elméletet, mely az elfojtandó minél maradéktalanabb elfojtásáról szól. Az elfojtott tudatosításának egyik módja pedig a tagadás, amely tulajdonképpen hatálytalanítja az elfojtást. Lavagetto hangsúlyozza, hogy Freud maga sem tekintette teljes megoldást adó elméletnek a magáét; szól német hermeneutikai előzményeiről is. Olaszországban az első pszichoanalízissel foglalkozó, a változásokat is tükröztető tanulmány Michel Davidé — jegyzi meg a szerző, majd utal a freudizmus B. Croce nézeteivel szembenálló időszakára, a 60-as évek végén megindult olasz újrafelfedezésre. Külön fontosnak tartja azokat az írásokat, amelyek a pszichoanalízist más területekkel ötvözik, így Franco Orlandoét, mely a nyelvészet irányában keresi az új utakat, Sebastiano Timpanaroét, mely a hagyományos módszerű filológiával keres kapcsolatot. Pasolini, Moravia, Emilio Todini kritikai esszéikben, „empirikus módon alkalmazzák” (231) a freudizmust. A freudi irodalomkritika olaszországi vonatkozásairól részletes beszámolást nyújt még néhány antológia. Szerzőik: G. Desideri, R. Bodei, A. Pagnini, F. Rella.

A szemiotika legfőbb kérdéseivel, történeti áttekintésével foglalkozik Giuliano Gramigna: *A szemiotika műelemzés* című tanulmánya (232—246). A nyelvtudomány része a szemiotikának (Saussure) vagy megfordítva (Barthes)? Mi a különbség szemiotika és szemiológia közt? — teszi fel a kérdést a szerző, mint a tudományág úttörői is feltették. A folytatás természetesen a Peirce által felállított logikai alapú, triádakkal építkező elmélet ismertetése, majd ennek összevetése Saussure „szoros rendszerével”. De milyen is a szemiotikának, és a tárgyát képező jelnek a viszonya, ill. mi is a jel? Eco szerint: a szemiotikának „köze van bármihez, amit jelnek lehet felfogni” (234). De „a nyelv csak egy, a sok lehetséges jelrendszer közül” (234). A Ducrot—Todorov páros el is különít egy nem nyelvből és egy nyelvből kiinduló szemiotikát, de ez utóbbinak a szemiotikai rendszer központi problémájáról, a szignifikációról le kell mondania — állítják.

A szemiotikai műelemzés e problémákból adódóan vajon eszköztár csupán, vagy globális megközelítési mód? Gyakorta a régi kérdéskör határain belül marad, vagy más utakat keres? A kis esztétikai együttthatókkal bíró művek vizsgálatának eredményei az első utat látszanak megerősíteni; A valle szerint az „alkotás egy kontextus-kóddal mérendő össze” (236), így pedig az individuum kerül előtérbe, amelyen „üzenetet” ért.

A szemiotika természetére, tárgyára vonatkozó kérdés megválaszolásában a társadalmon belül ható mechanizmusok mutatójaként szereplő szimbolizációs vi-

szony („homogén dolgok közt motiváltan fönnálló »második« viszony”) (237) meglétének felismerése adott segítséget, mert a motivált létezés kifejtése vált a szemiotikai műelemzés privilégiumává. Jan Mukafovský: *A művészet mint szemiológiai tény* című írása további választ szolgáltat a kérdésre, mert kifejti, hogy a „műalkotásnak jeltermészete van” (238), amely „esztétikai tárgyként létezik a közösség tudatában”. (238)

Umberto Eco úgy látja, hogy a szemiotikai „tudatnak” (238) (műelemzésnek) nem új metodus meghatározása a feladata, hanem új, eddig figyelmen kívül hagyott szintek feltárása. Ilyen a narrativitás, vagy a költői invenció folyamatának leírása. Külön foglalkozik Gramigna Roland Barthes „szemiológiájával” (Barthes terminusa), amelynek tárgya, jellege több ízben változott. Volt „álomképszerű” (240) jelenség, volt a „nyelvi tisztátalanságok” (240) gyűjtője, és volt a társadalomkritika aktíválója. Cesare Segre írásai filológiai vértet adnak a szemiotikának, jegyzi meg Gramigna, de át is fogalmazza azt, hogy többet ne legyen adós a verstannak, stilisztikának, retorikának stb. A másik Eco-utódnak, Maria Cortinak szemiotikai kutatásai is figyelmet érdemelnek. Ő a szöveget mint „több jelentésű hiperjelet vagy üzenetet” (242) vizsgálja. Stefano Agosti a tágabb értelemben vett szemiotikai műelemzők körébe tartozik: pszichoanalízissel ötvözi a szemiotikát. Julia Kristeva a jelen alaplótól megkülönböztetett szöveglogika rendszerének kidolgozásán munkálkodik. Ez az új szemanalízis felfedezi a kommunikációs nyelven túl „a nyelv terjedelmét mint szignifikációs termelést és transzformációt” (244), mint műelemzés, egy konkrét szöveg esetében elismeri a szövegnek saját magán végzett tevékenységét. A szemanalízis bemutatásakor néhány helyütt kétkedésének ad hangot Gramigna. Mint szemiotikus, meggyőződéssel jelenti ki végül, hogy minden szemiotikus olvasatnak plusz elemként kell hozzájárulnia az egyes szövegverziókhoz.

„A kritika az ítélet aktusához kapcsolódik.” (246) Ha elé a „militáns” jelzőt illesztjük, mint Enzo Golino is tanulmánya címében (264–274), tautológikus megerősítést adunk a fogalomnak, de jelezzük a valamilyen rendhez, diszciplínához, testülethez való tartozást is — fejti ki a szerző, majd szembeállítja ezt a kritikát az irodalmival, amely „akció-erejét” (247) nem erősíti meg, és feladatát „tartózkodóbb dimenzióban” (248) gyakorolja. A szembenállás mára azonban inkább csak elvi, a gyakorlatban ugyanis szerzőként, művenként erős az összekapcsolódás, a két terület egymáshoz való közeledése, és ez különösen igaz a mai olasz kritikai tevékenységekre. Ezt vallja Luigi Russo, Maria Corti, Cesare Segre, Renato Serra és Franco Fortini is, aki felhívja a figyelmet, hogy a kritikai szerep ilyen erőteljes változása maga után kell vonja az akadémikus és harcos kritika egymáshoz való viszonyának újrafogalmazását. Enzo Golino kritikátörténeti áttekintésében a modern irodalmi kritika szókincsének kialakulását — jórészt legalábbis — az alexandriai korra teszi Franco Fortini után, a hivatásos kritikus alakjának megszületését pedig a felvilágosodás utáni időkre. Majd figyelemmel kísér minden jelentős irodalomtörténeti eseményt, amely az olasz militáns kritika kialakulásában, fejlődésében szerepet játszott. Így különös tekintettel tárgyalja a vitaindító tanulmányokat, könyveket, folyóiratokat. A XX. századhoz eljutva a 60-as évek irodalomkritikai eseményei érdemelnek külön figyelmet, mert számos humán tudomány ekkor szerezte meg interdiszciplináris jellegét; valamint a 70-es évekei, amelyekben az antológiák interventista szerepét fokozatosan átvették a tömegkommunikáció eszközei. Így a militáns kritika funkciója az alakítás helyett a híradás és tájékoztatás lett. Az irodalmi folyóiratok elvesztik korábbi funkciójukat, helyükbe a napilapok lépnek, a kritikusok a megbízóknak dolgoznak, nagy szerepe lesz a „hivatásos olvasónak” (Paolo Milano). Néhány, 80-

as években indult fiatal kísérletet tesz arra, hogy az irodalom és a kritika ne legyen megrendeltség függvénye, s hogy a kritika visszakapja természetes sajátosságát, a militáris jeleget — állapítja meg végül reménykedően Enzo Golino. A crocei örökségtől való elszakadás nehézségei és a hangsúlyozott szociologizmus eredményezte elsősorban azt a heterogenitást, ami jellemzőjévé vált az olasz marxista irodalomnak 1945-től — állapítja meg A marxista kritika című tanulmány szerzője: Mario Spinella (274—285). A crocei irányt elvetve, a De Sanctis-i hazafias és risorgimentális hagyományokban keresték az olasz marxisták a folytatás lehetőségeit. A neo-De Sanctismus népies elemeket ötvözött magába, amelyeknek jelenlétét Gramsci: *Börtönfüzetek* című művének kiadása megerősítette. Gramsci elvetette Croce nézeteit, ellenezte a propagandisztikus művészetet. A nemzeti jelleg túlzott hangsúlyozása, a regények és általában a műfajok túlzott megrostálása azonban hamarosan bizalmatlanságot szült irodalomfelfogása ellen. Lukács: *Marxizmus és irodalomkritika* című művének olasz megjelenése után (1953) élénk vita alakult ki a realizmus, a tipikus-ság, a jelenség és a lényeg dialektikájának kategóriái körül. Az Il Contemporaneo hasábjain lezajlott vita után pedig a realizmus fogalma vált kérdésessé, de egyáltalán — s ebben az Officina című lapnak nagy szerepe volt — a meghatározások veszítettek merevségükből. 1956 után csökkent a szovjet kultúra hatása az olasz marxizmusra, ill. a formalizmus és a strukturalizmus terén, mint más országokban is, jelentős maradt. Galvano Della Volpe publikálásai után újabb fordulat következett: a figyelem újból a költői szövegre, az „írásra” irányult, és igyekezett annak többjelentésű értékeit megragadni, és új szemszögből vizsgálni a tartalom és forma viszonyát.

Az „új-kísérletezők”, (279) a Gruppo' 63 csoportjának elképzelései marxista szimpatizánsokra is hatottak: a művészetet autonómnak hirdették, pozitívan értékelték az avantgarde irányzatok eredményeit, figyelemmel kísérték a nyelvészet fejlődését. A csoport nézeteit Carlo Salinari képviselte, aki az irodalom és politika kapcsolatával, a népi-nemzeti problematikával, a realizmus kérdéseivel foglalkozott. Alberto Asor Rosa viszont a neorealizmus válságáról beszélt és egy forradalmi művészi hagyományról, amely talán megoldhatná a problémát. A politikai-gazdasági eseményekhez képest a művészi élet fordulatai eltolódtak, a realizmus így nosztalgikus, mitológikus színezetűvé vált. A marxizmus berkein belüli viták a politikai élet területére tolódtak át. Az 1975-ben indított Lavoro critico című folyóirat a figyelmet az irodalom társadalmi analízise felé irányította. Olaszországban is kialakult az irodalomszociológia. Az olaszországi marxista kritika „nem volt egyértelműen képes egy áramlat teljes hatékonyságával fellépni” (284) a 80-as évek elejéig — állapítja meg végül Spinella, a fejlődés lehetőségét Giacomo Debenetti nézeteinek továbbvitelében látja.

A *Vita* című rovatban Claudio Toscani beszélget Riccardo Scrivanoval a mai olasz irodalomkritika helyzetéről, problémáiról, áttekintést adva az általános fogalmakról, de Scrivano kritikusi tevékenységéről is. (285—295) Az első kérdésre adott válaszában Scrivano tagadja egy főirány meglétét, amely a De Sanctis-i elmélettől a Croce-i elméletig tart, helyette útirányokól beszél, amelyeket a véletlen határoz meg, és ellentétes tulajdonságok jellemeznek. Szól a stilisztika helyéről, lehetőségeiről is. Az új kritikai irányzatok jogosságának elismerését fontosnak tartja Scrivano, de hozzáteszi, hogy egy irodalomtudósnak magyaráznia lehet/kell, de nem misztifikálnia az ismereteket, amelyek megszerzéséhez épp olyan fontos az egzaktság, mint más tudományok esetében. Az akadémikus kritika és az elkötelezett kritika közti kapcsolatot javulónak véli Scrivano, beszél találkozási pontjaikról. A kritikát irodalmi műfajnak tartja, a maga számára kérdésnek csupán azt tekinti, hogy az iroda-

lomkritika művészet vagy tudomány-e elsősorban. Toscani kérésére külön beszél a pszichoanalitikus kritikáról, amelyet egyenrangúnak ismer el minden más jó módszerrel, ha benne lélekelemzés és nyelvelemzés szoros kapcsolatban vannak. A további kérdések a *Szabvány és selejt* (*La norma e lo scarto*), a *Manierismus a Cinquecento irodalmában* (*Cultura e letteratura nel Cinquento*) szerzőjéhez szólnak. Beteinként adva Scrivano sajátos kutatási módszerébe, amely a kusza helyzetek lehetőségéből indul ki, és a kivételt előnyben részesíti a szabállyal szemben, ebből következően a stílust a szabványtól eltérő selejtnek tartja; a XVI. század vizsgálatában pedig kitüntetett figyelemmel kíséri a kevésbé jelentős szerzőket. Scrivano beszél új kutatási területéről, reneszánsz—héber kultúráról; irodalom és színház kapcsolatáról, Svevo, Pirandello, Montale szerepéről. Befejezésül fontosnak tartja az esztétikai alkotótevékenységgel kapcsolatban megjegyezni: fel kell hagyni mindenfajta kontempatív esztétikával, hisz értéket azoknak az elemeknek az összegyűjtése adhat, amelyek „az adott műben jelen vannak és hatnak”. (294)

Nastagio Degli Oresti novelláját (*Decameron* V, 8) szemiotikai eszközökkel vizsgálja Cesare Segre a *Műelemzés* rovatban (295—301). Felfedi Boccacio közvetett és közvetlen forrásait, majd Helinandus szövegváltozatával veti össze a Decameronét, s a különbözőségekből fejti ki a Boccacio-novella jellegzetességeit: a szimmetrikus kettősséget, a fantázia terének hat lehetséges variánsát, melyből a gondolkodásmód változásaira következtethetünk és a rejtett paródiát, amely a műbéli példázat tartalmában és azonnal ható voltában keresendő. Így mutatja ki végül Segre: Boccacio Nastagio történetében szántszándékkal tér le a keresztény ideológia vágányáról.

Más kutatókkal, főként Pietro Bemboval és Gianfranco Continivel vitázva elemzi Carlo Muscetta a *Daloskönyv* CCCX. szonettjét (*Zephire torna...*) (301—308) filológusi egzaktussággal. Értékes a Dante—Petrarca irodalmi kapcsolatra való rávilágítás e szonett kapcsán, a 6. „Giove s' allegra di mirar sua figlia” sor új eredményt adó elemzése, a frons-syrma építkezést tekintetbe vevő megállapítás a szonett drámai hangvételére vonatkozóan.

A romantika összetett szépségélményéről szól a *Le bellezza medusea* (*A Medúza szépsége*) című, szintetikus igényű Mario Praz-tanulmány (308—327). Az anglista szerző a baudelaire-i, shelley-i felfedezésből, romantikus látásmódból indul ki, melyben fájdalom és gyönyör, borzalom és szépség egyedülállóan keverednek, fonódnak össze elválaszthatatlanul. Gazdag anyag szolgál bizonyítékkal a hipotézishez, és árnyalja verssorról verssóra haladva a romantikusok szépségélményéről alkotott képünket. Praz bizonyítja, hogy a XIX. századnál jóval korábban felfedezték a borzalom és a szépség összetartozását, már a Seicentóban, de nemcsak időtől, nemzet-től függetlenül is: az Erzsébet-kori drámaírók éppúgy, mint Torquato Tasso. A különbség a téma kezelésében van: hisz a korszak általános ízlésvilágába — mégpedig természetes módon — a romantikusok illesztik a medúza-szépséget.

A legfrissebb kutatási eredményekről, koncepciókról, a 80-as évek elején megjelent írásokról adnak számot a *Szemle* tájékoztatói (327—344).

A magyar—velencei kapcsolatok megerősödését szolgálják azok a konferenciák, amelyek három évente kerülnek megrendezésre 1970 óta a MTA és a velencei Giorgio Cini Alapítvány megállapodása értelmében. Elsősorban művelődéstörténeti—irodalmi tárgyú olasz—magyar kapcsolatok elemzése áll a konferenciák középpontjában, de emellett gazdaság- és társadalomtörténeti témájú, politikai, katonai vonatkozású referátumok is bemutatásra kerültek és még szélesebb tematikai körben kerülhetnek a jövőben — írja Jászay Magda.

Az új Dante-kutatások eredményeiről s ezen belül Pompeo Giannantonio és Guglielmo Gorni legfrissebb kutatásairól ad rövid ismertetést és bírálatot Sallay Géza. *Giannantonio Enriadi Dottrina e poesia nella Divina Comedia* című kötete, mint címe is jelzi, a doktrína és poézis viszonyának sokat vitatott kérdésében foglal állást. Kiindulópontjának koordinátáit, miszerint Dante a „hanyatló középkor és az ébredő humanizmus” (331) között a különbözőségek összeegyeztetésére törekszik, helyesli Sallay, túldimenzionálását azonban helyteleníti. Gorni: *Il nodo della lingua e il verbo d' Amore* kötete kilenc filológiai alaposságú tanulmányt tartalmaz Dantéről és a vele kapcsolatban álló kortárs költőkről. Gorni megállapításai újabb kutatások kiindulópontját képezhetik. Pl. az *Il Fiore* és a *Detto d' Amore* című versekre vonatkozó megjegyzései, amelyek alapján a szerzőséget Danténak tulajdoníthatjuk. Vagy a *stil nuovo* problémájának újragondolására készített hipotézise, vagy akár a Dante-kapcsolatokra rávilágító *Commedia*-részletek kiemelése, magyarázata.

Az olasz Tasso-kutatások jelenéről tudósít Király Erzsébet. A legfontosabb és a legújabb Tasso-stúdiumok áttekintése után megjelöli a kutatások két fő irányát. Az egyik irány, a „non finito” művek nagy számából kiindulva a költői és teoretikusi tevékenység kontaminatív vizsgálatát tűzi ki célul, a másik az életmű alakulására „kívülről” (339) ható tényezőkre összpontosít. Végül Király Erzsébet utal az utókor adósságaira: a hiányos Tasso-kritikakiadásra, és a költői színvonalú magyar Tasso-fordítás hiányára.

Várnai Péter az utóbbi két évtizedben igen nagy lendületet kapott Verdi-kutatások eredményeiről számol be. Kiemeli a párizsi Istituto di Studi Verdiani intézményének szerepét, röviden ismerteti a legújabb és legsikeresebb műveket, utal a segédtudományok felvirágzására, az analitikus igényű biográfiákra és arra is, hogy nemcsak olasz, de jelentős számban angolszász szerzők is bekapcsolódtak az új Verdi-kutatásokba.

Az olasz irodalomtudomány és az olasz irodalom jelenéről rajzolt képet teljesebbé teszi 14 rövid könyvismertetés (344–361), melynek témái a következők: magyar–olasz kapcsolatok történeti szemmel; a XVI. század olasz komédiáiról, Francesco Patrizi poétikája; a reneszánsz udvar, az udvari ember (két könyv témája); Zrínyi és Itália kapcsolatáról; két mű — ikonográfiai és emblematikai kutatásokról; az olasz regény XIX/XX. századi fejlődése; műmegközelítés—antológia a XX. század olasz költészetéből; a XVIII. századi európai regény fejlődése; az olasz irodalom jelenéről németeknek; a XVIII. század filozófiai és jogászai neologizmusairól; a regionális olasz nyelvről.

A pusztán témafelsorolás is tanúskodik a gazdagságról, az igényekről, de a magyar–olasz kulturális kapcsolatok ápolásáról is, hisz szerzők és recenzensek között egyaránt találunk magyar és olasz tudósokat. A *Krónika* (383–391) aktualitásokkal foglalkozó írásai is árnyalják e képet: tudósítanak a Budapesten 1982-ben és 1984-ben megrendezett Metastasio-szemináriumról és Francesco De Sanctis-emlékülésről. Az olasz–magyar kulturális kapcsolatokkal, a két nép nemzeti mozgalmaival csaknem nyolc évtizeden át foglalkozott Koltay-Kastner Jenő, kinek egyéniségéről, tudományos munkájáról Jászay Magda írt megemlékezést (391–393). Végül az 1980-as évek elejének legfrissebb sajtó, színházi és irodalomtörténeti eseményeire is felhívják a figyelmet a szerzők.

Hat év telt el „*Az olasz irodalomtudomány napjainkban*” megjelenése óta. Új regények, verskötetek, irodalomtudományi munkák születtek, újabb fórumokat rendeztek ez idő alatt. De a Helikon e számának gazdag anyaga, helyenkénti kulturális prognózisa szinkronikus lehet még most s a későbbiekben is, mindenesetre több

év múltán is jó keresztmetszetet nyújthat a 70-es és 80-as évek olasz irodalomtudományának helyzetéről.

Varga Emőke

Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 220 p.

Pléh Csaba *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák* című, 1986-ban megjelent kötete a szerző kandidátusi disszertációján alapszik. Ami experimentális vonulatát illeti — éppúgy interdiszciplináris, mint a teoretikus, rendszeralkotó részek —, az egy 1968-ban, Pest megyében gyűjtött eredetmagyarázó monda némileg stilizált változatának a reprodukálását adta feladatként a kísérleti személyek számára.

„A mosogatás eredete” mondája 39 szekvencia-elemből konstruálódó textus (a kísérletben értékelőként közreműködő pszichológus aspektusából), a gyanútlan olvasó azonban — a kísérleti alanyok csoportja — felbontás nélkül, „normális” szövegként ismerkedhetett meg vele.

Mielőtt azonban e találkozás előkészítésének és feldolgozási szempontjainak a pontos részleteit tudunkra adná Pléh, az I. fejezetben a szövegemlékezés sémáinak és az emlékezet konstruktivitásának kérdéseit veszi szemügyre. Klasszikusnak számító dilemmákkal találkozunk: valamely szöveg mily mértékben torzul az idő függvényében: emlékezetben tartása adekvát módon jellemezhető-e a *lenyomat* metaforájával (azaz emléknyomok formájában raktározódik-e memóriánkban); megtartása — felidézése — s ennek során torzulásai — az olvasó egyéni tapasztalati élménysémái alapján bekövetkező asszimilálás vajon stb. Az alapvető, s olykor alapvetésével is irritáló opusz e körben Bartletté. Bartlett szerint szövegek felidézését a szelekciós mechanizmus, a hozzáadások és torzítások műveletei jellemzik. E három momentumból Pléh Csabát az első inspirálja igazából — pontosabban fogalmazva: őt az érdekli, mi magyarázza a szelektivitást, a szöveg jellemzőivel korrelál-e „válogatásunk”.

Úgy tűnik, hogy a pszichológiai szövegkutatások — a pedagógia igényeire figyelve, a nyelvészet, a néprajz és az irodalomtudomány *formáit* respektálva — egyre kevésbé tartják gyümölcsözőnek a generatív nyelvészet azon tételét, amely szerint a szöveg általában elszigetelt mondatnak minősíthető. Nem kerülheti el figyelmünket ama másik tény, hogy bármily explicit szintű — a mikro- és makroszerkezet meglétével egyaránt megbékélni képes — modell sem képes kizárni az *intulciót* például akkor, amidőn valamely szöveg részeinek fontosságát mérlegelő megnyilvánulásunk és az emlékezeti szelekció közötti hasonlóságot kívánja alátámasztani.

Szövegek reprodukálását vizsgálva többen hiposztazálták azon szervezési folyamatot, amelyben az elemi kijelentéseknek megfeleltethető konceptualizáció jellegzetes, ok-okozati összefüggéseknek engedelmessé, az ismétlődő események replikatív mivoltát kiemelő *forгатókönyvként* ölt testet. Ilyen forгатókönyv-tapasztalat, s ennek nyomában forгатókönyv-elvárás az, hogy pl. egy étterembe belépve milyen eseményekre és szereplőkre számíthatunk (rendelés—fogyasztás, ruhatáros—pincér stb.). Feltételezhető egy, a forгатókönyvnél is absztraktabb panel, a *terv* — ez a cselekvéseink céljai közötti viszonyokat, továbbá a célok és a cselekvé-

sek közötti relációkat tartalmazza, reprezentálja. Azon szövegek, melyek forgatókönyv és terv szabályozottságával bírnak, *történetek* — pontos leképezésük lépéseivel azért is kívánatos lenne tisztában lennünk, mert a mesterséges intelligenciájú szerkesztetek komplex és eredményes programozását megkönnyítheti egy ökonomikus, az irreleváns, torzító mozzanatokat kiszűrni képes modellálás.

Talán azt érdemes még kiemelni: László szerint a forgatókönyv célhierarchiájában magasabb szinten helyet kapó információkra jobban emlékezünk, mint az alacsonyabb szinten elhelyezkedőkre (mondhatjuk: az előbbiek közelítik meg inkább a terv általánosságát).

A történethez mint speciális szöveghez visszatérve: előbb csak a nyelvészeti — folklorisztikai — irodalomtudományi strukturalizmus kedvelt elemzési metódusa volt Propp korszakalkotó jelentőséggel bíró munkájának az alapul választása, később azonban — a hetvenes évek közepétől — hála az amerikai kognitív pszichológia „modelléhségének” és a pszicholingvisztika által vállalt közvetítő szerepnek, a strukturalista mentalitás bizonyos elemei beáramolhattak a lélektanba is. Lélektani relevanciával is bír innentől kezdve pl. Propp azon tipologizálása, mely szerint az európai varázsmesék szerkezete korlátozott számú funkcióra, eseményre vezethető vissza: egy ilyen tipikus redukciós séma az eltávozás — károkozás — küzdelem — megérkezés sorozat.

E fejezet elegáns lezárásaként Pléh az alábbi kérdést exponálja: „vajon Don Quijote-ként ráhúzzuk-e sémáinkat a világra, vagy földhözragadt Sancho Panza-ként értelmezzük-e a dolgokat?” Úgy értsük e kérdést, hogy a *sémák* vagy a *szemlélet* dominál-e inkább szövegértésünkben. Az előbbi esetben (Cervantes világához fordulva ismét) Dulcinea kezdetől fogva szépséges hercegnőnek tűnik fel, utóbbi esetben viszont a valóságos Dulcinea hétköznapi sziluettje fokozatosan olvad át a vágyott hercegnő artisztikus képébe. Itt tulajdonképpen kétféle építkezési mód valamelyikének a preferenciája az, ami a különbözőést markánssá teszi — a „felülről lefelé” konstruálással szemben ugyanis nem kevésbé alátámasztható az „alulról felfelé” építkezés magyarázatvilága. Pléh *kompromisszumot* ajánl. Az *epizód* fogalmát a történet azon elemeként definiálja, amely „felülről lefelé” makroszerkezeti egység, lezárását azonban „alulról felfelé” módon leli az olvasó.

Az emlékezés során — újabb interpretációk szerint — mintha a *konstruktív* mozzanat lényegesebbnek tűnne a *rekonstruktív*nál. Azaz az inger helyett inkább az értelmezett inger célszerű kiindulópontnak tekintenünk.

A vázolt s Pléh által igen fegyelmezetten áttekintett fogalmi alap után, a II. fejezetben kerül sor a vizsgálati hipotézisek és módszerek ismertetésére. A szerző experimentumait öt kérdésre választ keresve tervezte meg. Kérdései a következők:

1. Különböző emlékezeti feladatoknál milyen mértékben bukkanhatunk sematizációra utaló jegyekre?

2. Értelmességüket tekintve egyforma feladatok között vannak-e különbségek?

3. Történetek szelektív felidézésének és kivonatolásának a processzusára melyik elméleti modell nyújtja a legrespektálhatóbb predikciót?

4. A történet-felidezés epizódszerű vagy vázlat jellegű-e inkább?

5. Milyen egyéni eltérések mutatkoznak a felidezésben és a sematizálásban?

Kérdéseit mindazonáltal úgy exponálja, hogy nem rejtja előlünk kiinduló hipotéziseit sem.

a) Szerinte mind a megjegyzett anyag mennyisége, mind a hozzáadás mint konstrukció feladatfüggő. Éppúgy nem automatikusan lezajló folyamat ez sem, mint a történet elemeinek a „bekódolása”.

b) Elhatárolás helyett kölcsönös kiegészítésre törekvés kell hogy motiválja a *szövegmélekezési és szöveg reprodukciós modellek* összedolgozását, a szerkezeti és tartalmi szempontok — egymást nem kizáró — figyelembevételét.

c) A szöveg — a történet — felidézése „értelmes” helyzetben epizódyszerű, míg ha a delikvens feladata a vázlatkészítés vagy/és a szándékos emlékezetbe idézés (mondhatjuk: kissé mesterkélte, artefaktuális módon), akkor a makroszerkezet reprezentatív elemeinek a szervező ereje lesz meghatározó.

Ami a Pléh Csabáék által elvégzett kísérletsorozatot illeti: a már említett eredetmagyarázó mondat olvastatták el (5 percnyi időt biztosítva) 1979-ben pszichológiai felvételi vizsgára behívott diákokkal, akiknek a szöveget kétszer kellett reprodukálniuk. Az első alkalommal az olvasást követő 30 perc elmúltával — e fél órában az alkalmasság eldöntésében szerepet játszó intelligencia-teszt kitöltésével voltak elfoglalva — váratlanul kérték tőlük „A mosogatás eredete” című történet reprodukálását. A második felidéztetésre 11 hét eltelte után került sor. Mindkét esetben 10-10 perc állt rendelkezésére a 18—30 év közötti férfiaknak/nőknek, akikből véletlenszerű módon három csoportot képeztek a vizsgálatok irányítói.

Az első csoport *szándékos* emlékezeti feladatot kapott, őket az *olvasás* csoportba kategorizálták Pléhék. Instrukciójuk az volt ugyanis, hogy olvassák el a következő történetet, s később válaszoljanak a történet tartalmára vonatkozó kérdésekre. A második és harmadik csoport *önkéntelen* emlékezési folyamatra készítettet: az előbbi (*skálázás*) csoport arra, hogy a történetet ellentétes jelentésű melléknévpárok valamelyikéhez közelítse—szituálja. Az utóbbi (*mottó*) csoport tagjai egy-két mondatban kellett hogy összefoglalják a rövid történet azon tanulságait, melyek általános emberi mondanivalóval bírnak.

A 121 kísérleti alany első felidézését az a felszólítás váltotta ki, amely szerint saját szavait is felhasználva, nem ragaszkodva tehát mereven az eredeti frazeológiához, minél részletesebben írja le mindazt, amire emlékezik. A második felidézésre hasonlóan instruálták őket, ezen alkalommal is hangsúlyozva azt: lehetőleg minden részletet próbáljanak meg visszaadni, akár saját szavaikkal is.

A jegyzőkönyvek feldolgozása során a delikvensok által leírt *szavak és mondatok számára* figyeltek főként, a mennyiségi mutatók mellett persze a tartalmi kódolásra is kíváncsian — minden egyes reprodukált elem esetében eldöntötték, azonos vagy legalábbis tartalmilag egyenértékű-e a felidézett információ a szöveg megfelelő részében felbukkanóval, van-e *hozzáadás* és *egyedítés* az eredetihez képest, s megjelennek-e az adekvát helyeken az *idézetek*. Regisztrálták a *kiterjesztések* számát is. Ezen utóbbi négy mutató a helyesen felidézett egységek indexszámával együtt adta a produkció értékét.

A történet szerkezet és az emlékezési sémák relációit egy más típusú kísérletben is konstataálta Pléh. Kísérleti alanyként itt 100 elsőéves bölcsész- és természettudományi karra járó hallgató szerepelt, akikből két csoportot képeztek.

I. A 39 részmozzanatra bontott, s így prezentált történetből a lényegyet kellett *kiemelni* (ez 20 mozzanat volt a kísérletvezetők szerint) a *bennhagyós* címkével ellátott alanyoknak.

II. Ugyanezen textusból a lényegtelen, elhagyásra ítéltető mozzanatokot kellett megnevezniük a *kihagyósoknak* (ez értelemszerűen 19 mozzanat volt az előzetes ítézők *judiciuma* szerint).

Tulajdonképpen rezümét készítették tehát Pléh Csabáék — más-más szempontot *piedesztálra* állítva —, hangsúlyozva, hogy a kiemelés-elhagyás nem csökkentheti a történet értelmességét.

E kísérlet második epizódjában mindkét csoport tagjainak fel kellett idézniük az *eredeti* — tehát sem kiemeléssel, sem kihagyással nem redukált — történetet. A felidézési jegyzőkönyvek azt tanúsították, mely mozzanatok szerepelnek helyesen a leírásban. Azt is méltatták azonban a kísérletvezetők: mely mozzanatok közösek a rezümében és a felidezésben, s melyik tartalmaz többletet, illetve melyik hiányos a másikhoz képest.

A III. fejezettől a VIII. fejezettel bezárólag tulajdonképpen az első két — általunk igen szűkszavúan kivonatolt — rész konfrontáltatására kerül sor: az elméleti alapvetések megerősítését—elvetését—korrigálását javasolja Pléh Csaba, továbbá saját, előzetes hipotéziseivel is szembeviseli a kapott eredményeket.

Mídeközben fontos, korábban nem exponált tanulságokra is fény derül természetesen. Kiemelést nyer többek között az a tény, hogy az elolvasott eredetmagyarázó monda első része kevésbé tűnik képszerűnek a kísérleti alanyok beszámolóí alapján, s ez is indokolhatja azt: általában többet adtak vissza a megoldást tartalmazó s egyben képszerűbb második részből. A szexuális tartalom aránylag szintelen reprodukálása valószínűleg annak tulajdonítható, hogy e tartalmat egy szerkezetileg lényegtelen elemsorozat hordozza stb.

Azt, hogy a valóban gazdag részletek ne akadályozzák meg elméletileg is releváns konklúziók megfogalmazását, Pléh Csaba egy külön rész által garantálja. A kötet IX. fejezete az összefoglalás címet viseli, s aforisztikusan, áttekinthető egyszerűséggel summázza a szerző erőfeszítéseinek, megállapításainak a lényegét.

Szubjektív — az anyag nagysága miatt, úgy gondolom, szükségszerűen elfogult és leegyszerűsítő — módon a tanulságok sorából azt kívánjuk poentírozni:

- a szándékos emlékezés helyzetében több „lényegtelen elemre” emlékezünk (rövid idő után);

- introvertált személyek történetből kivont reprezentációi aránylag kevésbé specifikusak;

- a különböző kísérleti helyzetek ellenére az egyes szövegrészek súlya azonosnak tekinthető;

- a felidezés jellegét, szerveződését komolyan befolyásolta az emlékezeti helyzet: az önkéntelenül emlékezők inkább epizódyszerű, a szándékosan e feladatra koncentrálók inkább vázaltszerű írásbeli beszámolót nyújtottak.

Bízom benne, ismertetésünkől világosan kitetszett, a bizonyosság teljessége kedvéért azonban talán nem árt nyílttá tenni, a kötet „fülszövegének” ama kijelentése, mely szerint e munka tanulmányozása elsősorban pszichológusok, nyelvészek és irodalomárok számára *ajánlott*: korrekt és megszívlelésre érdemes javaslat.

Balogh Tibor

Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 138 p.

1. A speciális fordításelmélet konkrét nyelvhasználati rétegek, műfajok és nyelvpárok fordítási törvényszerűségeit vizsgálja. Ezek a művek rendszerint kontrasztív alapon épülnek fel, a két nyelv *rendszerében* található lexikai, grammatikai és stilisztikai különbségek, „ütközések” köré csoportosítják fejezeteiket, így sok-

szor olyan kérdéseket tárgyalnak, amelyek a kontrasztív nyelvészet szempontjából érdekesek, a fordítók számára viszont csak ritkán vagy egyáltalán nem jelentenek nehézséget.

Klaudy Kinga dolgozata — bár a speciális fordításelmélet témakörébe sorolható — több szempontból különbözik e művektől. Oroszról magyarra fordított tudományos szakszövegeket elemez: 1. Csak az *anyanyelv*re való fordítás kérdéseit vizsgálja. 2. Csak a *hivatásos* fordítók problémáit tartja szem előtt, tehát nem az iskolai tanfordítások hibáit elemzi. 3. A vizsgálati korpuszt egyetlen nyelvhasználati rétegből, a *tudományos értekező* prózából választotta. 4. Nem két nyelv *rendszerbeli* különbségeiről, hanem az oroszról magyarra való fordítás eredményeként létrejött magyar tudományos szöveg jellegzetességeiből indul ki induktív megközelítést választva. 5. A fordításokat eredeti *magyar* tudományos szövegekkel is egybeveti, vagyis a két nyelv közötti (interlingvális) egybevetést kibővíti a nyelven belüli (intra-lingvális) egybevetéssel is. 6. Végül nagyobb mértékben használja a *statisztikai* megközelítést, mint hasonló típusú vizsgálatoknál szokásos.

Az aktuális tagolás fordítási kérdéskörének vizsgálatát több körülmény is indokolja. Az oroszról fordított magyar tudományos szövegek sokszor vitatható minőségűek, ugyanis mint magyar szövegek „nem működnek”, nem közvetítik az információt. A lektorok, szerkesztők és a fordítást oktató tanárok egyaránt csupán intuitív módon korrigálhatták a *nyelvhasználati törvényszerűségek* ellen vétő hibákat. Ezen a helyzeten változtatt Klaudy Kinga e területen alapmunkának tekinthető jelen tanulmánya. Igen gazdag fordításelméleti, kontrasztív nyelvészeti és szövegtani, valamint szaknyelvi stílussal foglalkozó szakirodalomra támaszkodva mutatja be a fordításbeli kommunikatív ekvivalencia, ezen belül a kontextuális ekvivalencia megvalósulásának feltételeit. Papp Ferenc terminusával élve a „kvázi-helyesség” eseteit veszi sorra, azaz bemutatja, hogy grammatikailag hibátlan, de a nyelvhasználat szempontjából kifogásolható szöveg milyen tulajdonságokkal jellemezhető. A szerző három szövegcsoporthat felhasználásával végez statisztikai feldolgozást: orosz tudományos szövegek, oroszról fordított magyar tudományos szövegek és eredeti magyar tudományos szövegek mérési adatait veti egybe. A statisztikai feldolgozás két fázisban világítja át a vizsgálati korpuszt: az elsőben az oroszról fordított magyar szövegek *grammatikai tagolásában*, a második fázisban *aktuális* (értelmi vagy kommunikatív) *tagolásában* mutatja be a kvázi-helyességet. A felmérés húsz magyar nyelvű, húsz orosz és húsz, oroszról fordított, magyar nyomtatásban megjelent társadalomtudományi mű adatait tartalmazza.

2. Az első vizsgálati szakasz arra keresi a választ, hogy a grammatikai tagolás, illetőleg tagoltság tekintetében van-e eltérés az oroszról fordított és eredeti tudományos szövegek között, s ha igen, mennyiben lehet ezt az orosz nyelv hatásának tulajdonítani. Szembe kellett nézni eközben az orosz és a magyar nyelvleírás tradicionális különbségeivel, sőt a mondatelemzés módszereinek a magyar nyelvészetben belüli eltéréseivel is. Klaudy Kinga Deme László mondatelemző koncepcióját követi (Deme: 1971.). Eszerint a mondat szintjén az állítmány és a neki közvetlenül alárendelt bővítmények, az alany, a tárgy és a határozó állnak. A mondat szintje alatt vannak a jelzők (minőség-, mennyiség-, birtokos és határozói jelzők). A felvett adatok a következő kérdésekre vonatkoznak. Az adott mondat: 1. hány mondategységből áll? 2. hány szó (szövegszó) szerepel benne? 3. hány mondat szintű elem van benne? 4. hány mondat szint alatti elem van benne? 5. hány balra álló mondat szint alatti elem van benne? 6. hány jobbra álló mondat szint alatti elem van benne?

A vizsgálat először az orosz és a magyar szöveget veti egybe, majd azt követi

nyomon, hogy az orosz és a magyar tudományos nyelv között a mondategységek tagoltságában, valamint a mondategységek hosszúságában és bővítettségében mutatkozó különbségek hogyan befolyásolják a fordításokat. A számítások alátámasztják azt a tapasztalatot, hogy az oroszból fordított magyar tudományos szövegben a mondategységek kevésbé tagoltak, azaz kevesebb mondategységből állnak, a mondategységek hosszabbak, több bennük a mondat szint alatti bővítő, mint az eredeti magyar szövegekben. A mondat szint alatti bővítések száma több, mint az eredeti magyar szövegben. A hosszú balra bővítések miatt az olvasó az oroszból fordított magyar mondatokban később kapja meg a támpontot, mint ahogy ehhez az eredeti magyar szövegekben hozzászokott. Az érzékelhetően megnövekedett jobbra bővítés miatt a mondatok néha kétféleképpen szegmentálhatók, vagy szokatlan szerkezetűek. S végül, a hosszan balra ágazó szerkezetek összetartásához sok üres, csak kötőelem szerepű melléknévi igenévre van szükség.

Jóllehet ezek az adatok is elegendő okot szolgáltatnak bizonyos fordítói tanácsok megfogalmazására, de ezek az útmutatások megmaradnának az általánosítás szintjén. Mértékadó útmutatást csak az egyes elemek mondatbeli, sőt szövegbeli súlyának, kommunikatív fontosságának elemzése adhat.

3. A dolgozat domináns része a kvázi-helyesség ismérveit az oroszból fordított magyar tudományos szövegek aktuális tagolásában mutatja be. Értelmezi a téma vagy tematikus szakasz (TSZ), a réma vagy rematikus szakasz (RSZ), az átváltási művet, a kommunikatív ekvivalencia fogalmát. A Firkától (1964.) átvett kommunikatív dinamizmus (KD) fokának értelmezését, s a „komplex réma” (Kovtunova terminusa) (KR) mintájára használt „komplex téma” (KT) meghatározását a szövegek fő aktuális tagolási (AT) típusainak megoszlása követi.

- a) Téma → réma tagolású, azaz objektív szórendű kommunikatív egységek, melyekben az ismerttől haladunk az ismeretlen felé (TR).
- b) Réma → téma tagolású, azaz szubjektív szórendű kommunikatív egységek, melyekben az ismeretlentől haladunk az ismert felé (RT).
- c) Tagolatlan kommunikatív egységek, melyekben csak új információ van (KR).
- d) Tagolatlan kommunikatív egységek, melyek nem tartalmaznak új információt, csak a szövegkoherenciát biztosítják (KT).

Mivel az adatok hasonlóak a három szövegcsoporthoz vizsgálata során, így az aktuális tagolási típusok számszerű megoszlása tekintetében nem különbözik jelentősen a három szövegcsoporthoz egymástól, így az aktuális tagolásban jelentkező kvázi-helyesség okát a tematikus és rematikus szakaszon belül kell keresnünk.

4. A tematikus szakaszban vizsgált kvázi-helyesség okainak feltárásához a dolgozat bemutatja az orosz tudományos szöveg három fő témátípusát: az *összefoglaló-visszautaló* témát, az *informatív* témát és a *retorikus* témát. Sorra veszi, hogy milyen jellegzetes témátípusokat hoz be az oroszból fordított magyar szövegekbe az orosz tematikus szakaszhoz ez a három típusa. Kitér, hogy a fordításelméletben használatos „szintváltó fordítás” és az utalószós témák nem megfelelő helyen való alkalmazása vezet többek között a kvázi-helyességhez a magyarra fordított szövegekben.

5. A rematikus szakasz szintaktikai megformálásában nagyobbak a különbségek az oroszban és a magyarban, mint a tematikus szakasz esetében. A vizsgálat módszere megegyezik a tematikus szakasszal, ám a rematikus szakaszt nem tartalmaz, hanem *formai* szempontból csoportosítja. Négyféle rematikus szakaszt különböztet meg az orosz tudományos szövegben:

Réma I. Áll (egyetlen mondatszintű elem, amely igei vagy névszói állítmány),

Réma II. A vagy T vagy H (egyetlen mondatszintű elem, de nem állítmány, hanem alany, tárgy vagy határozó),

Réma III. gyenge Áll + A és/vagy T és/vagy H (*emelkedő* réma),

Réma IV. erős Áll + A és/vagy T és/vagy H (*egyenletes* réma).

A magyar szakszövegek mondataival összevetve az orosz mondatok rematikus szakaszát, kiderül, hogy a Réma III. nem létezik a magyarban, ugyanis gyenge igei állítmány nem állhat a magyar rematikus szakasz élén. Az összevetés érdekében így még további két réma-típust vezet be: Réma V. (*ereszkedő* réma) és Réma VI. (az előző öt típusba nem sorolható esetek, pl. a csak a magyarban meglevő *kétcsúcsú* réma).

A kvázi-helyes fordítások legtöbb kérdését az orosz Réma III. visszaadása veti fel. Sorra veszi az értelemzavaró, nyelvhasználatilag hibás szövegszerkesztés elkerülésének fordítástechnikai lehetőségeit, ugyanakkor indokolja a bemutatott fordítói megoldásokat is.

6. A dolgozat egy kísérlet eredményeit is elének tárja, melyben a kvázi-helyesség érzékeltetését kísérte figyelemmel, feltételezve a kommunikatíván ekvivalens szövegekre adott azonos befogadási reakciót. Különböző szövegek kézbeadása után arra várta a választ, mi a vélemény az adott szövegről: a) oroszról fordított magyar szövegnek vagy b) eredeti magyar szövegnek ítélik-e? Minek alapján döntöttek így? Ha fordításnak vélik, hogyan értékelik? Az eredmények egyaránt hasznosíthatók mind a fordításkutatásban, mind a fordítás oktatásában.

Klaudy Kinga tanulmánya az alkalmazott nyelvészet egyik ágaként kibontakozó fordításelméleti kutatásokhoz járul hozzá az oroszról magyarra való fordítás néhány olyan kérdésének kidolgozásával, mely a tudatos fordítói tevékenységet segíti elő. A dolgozat fontos állomása annak a szakírói pályaképnek, melynek egyik megelőző állomása a Tankönyvkiadó gondozásában megjelent *Magyar—orosz fordítás-technika* (Budapest, 1980.) című kézikönyv, s legújabb terméke a jelen tanulmány egyes fejezeteit továbbvivő dolgozat, mely *Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben* címmel (Nyr. 113. 1989. 1. 84—93) jelent meg.

7. A dolgozat eredményeinek a fordítás oktatásában történő hasznosíthatóságáról szólva a szerző kifejti, hogy ahol a fordítást oktató tanárnak korlátozott idő alatt kell eredményt elérnie, nem lehet a tapasztalatok lassú felhalmozódására számítani, hanem igénybe kell venni a nyelvészet és a nyelvészeti fordításelmélet segítségét. Ha a tanár a két nyelv rendszerbeli és nyelvhasználati különbségeinek megvilágításával indokolja javításait, ezzel olyan szempontrendszert nyújt a leendő fordítóknak, melyeknek alapján később önállóan is képesek lesznek saját fordítói megoldásaikat értékelni, és a különböző célnyelvi lehetőségek közül a legjobbat kiválasztani.

A fordítás oktatásán kívül a dolgozat eredményei felhasználhatók még a felsőfokú idegennyelv-oktatásban, a gépi fordításban, kiadói szerkesztők továbbképzésében, fordítások minőségének egzakt értékelésében, sőt olyan szélsőséges területeken is, mint valamely szöveg eredeti vagy fordított voltának eldöntése, vagy két fordító közötti plágiumper esetén a fordító személyének megállapítása.

Cs. Jónás Erzsébet

Rendkívül értékes kézikönyvet írt Szabó G. Zoltán és Szörényi László, talán fel sem tudjuk mérni e pillanatban, mennyire értékeset, a retorikai kutatások olyannyira hiányoznak irodalomelméleti tanulmányainkból. *Kis magyar retorikájuk* adóságtörlesztő, régtől hiányzó könyv, melyet stilisztikai kézikönyveink sohasem pótolhattak, hisz azok anyaga jórészt az ún. szó- és gondolatalakzatokra, legkifejezettebben pedig az ún. trópusokra korlátozódott; s különösen nem, ha valljuk, hogy e stilisztikai kézikönyvek anyaga elméleti újragondolásra, új megközelítésre vár.

A *Kis magyar retorika* (a továbbiakban KMR) szerzői *retorikát* írnak, tehát szándékosan *konzervatív* irodalomelméleti kézikönyvet; konzervatív, abban az értelemben, hogy maradéktalanul vállalják az antik retorikák több ezer éves hagyományait, tapasztalatát, azt megőrizni kívánják, s egyben beépíteni a mai irodalomelméleti gondolkodásunkba, műelemzéseinkbe. Ebben a törekvésükben Heinrich Lausbergnek a közelmúltban, a hatvanas években megjelent retorika könyvei segítik őket — példamutatóan. Nem hiszem, hogy bárki is kivetnivalót találhatna abban, hogy igen nagy mértékben támaszkodnak a nagy tekintélyű Lausberg retorikájára; őt követik könyvük felosztásában, legtöbbször a retorikai elemek/fogalmak értelmezésében, definiálásában is, bárha közvetlenül visszautalnak az antik (görög és latin) forrásokra is.

Mielőtt könyvüket ismertetném, egy félreértést szeretnék tisztázni. A KMR szerzői Lausbergre mint a *neoretorika* legnagyobb alakjára hivatkoznak, s ez bizony vita tárgya lehet. Nem Lausberg nagyságát illetően van vitám, hanem azzal, hogy vajon a neoretorika képviselőjének tekinthetjük-e őt. Szerintem: nem. Lausberg az antik retorikák nagy rendszerezője, s többször-többször továbbgondolója is, a neoretorika azonban más. Amikor a neoretorikára gondolunk, akkor elsősorban Dubois-ék, Genette-ék, tehát a francia irodalomtudósok munkáira gondolunk, valamint az angol és amerikai metaforaelméleti, illetve trópuselméleti kutatásokra, melyek immár könyvtárakat töltenek meg, s amelyek közös jellemzője, hogy Arisztotelész s a többi antik rétor meglátásait, még inkább: megfogalmazásait legtöbbször csak gondolkodásuk kiindulópontjaként használják fel, ha éppen nem vetik azt teljességgel el. S itt még csak nem is gondolok azokra a szükségletekre és arra a kihívásra, melyeket a modern irodalmi nyelvhasználat állít fel a retorikával szemben, minthogy az ilyen kutatások szinte elenyészőek; egy-egy irodalmi mű (legtöbbször vers) elemzésében lesznek érzékelhetők a hagyományos retorikai elemek/fogalmak újragondolásának, újrafogalmazásának a szükségérzetei. Lausberget nem foglalkoztatják a modern irodalmi nyelv felvetette kérdések, s ez a kisebbik probléma, azt illetően, hogy neoretorikusnak tarthatjuk-e őt. Retorika könyveiben azonban nincs nyoma annak sem, hogy a retorika elemeit a modern jelentéseméleti alapokon kívánná megvizsgálni. Megismételném: Lausberg zseniálisan rendszerezi azt, amit az antik, a hagyományos retorikák felmutattak, egyeztetni eredményeiket, s rendszert alkotva átgondolja őket. Mégsem „új” retorika az övé, hanem ahogyan az *Elemente der literarischen Rhetorik* című könyve hatodik kiadásához írt előszavában olvasuk, az „iskola-grammatikához” hasonlóan, azzal párhuzamba állíthatóan egyféle „iskola-retorikát” („Schulrhetorik”) írt. Mindezzel nem Lausberg munkáinak a jelentőségét akarom kisebbiteni. Retorika könyvei nélkül könnyen elveszhetnének az antik retorikák „erdejében”, annál inkább, minthogy azok a fordítások hiánya,

másrészt nyelvtudásunk hiánya miatt jórészt hozzáférhetetlenek a számunkra. Lausberg műve tehát *alapműnek* számít mindannyiunk számára, akik a retorika kérdéseiben tájékozódni kívánunk, akik a retorika eredményeit esetleg más diszciplínák (elsősorban a *szövegnyelvészet*) keretében is hasznosítani kívánjuk.

A KMR szerzőit tehát nemcsak, hogy bírálat nem érheti, amiért Lausberg művéhez fordultak eligazításért, hanem inkább dicsérnünk kell bátorságukat s szellemi erőnlétüket, hogy az anyag rendszerezésében a Lausberg-i rendszert is újragondolták. Mégha, s ezt is még előzetesként szeretném elmondani, a KMR rendszerezése, miközben *áttekinthetővé* kívánja tenni a Lausberg-i rendszert, illetve a maguk rendszerét, rendszerezésük „világosságában” a retorikai elemek összetett viszonyrendszerét eléggé elszegényíti. Mindennek azonban ők is tudatában vannak. Ők hangsúlyozottan *kézikönyvet* akartak írni, melyet középiskolai tanárok, középiskolai tanulók s bölcsész egyetemisták haszonnal forgathatnak kezükben, mely segíti őket az irodalmi nyelvhasználat jobb értésében.

A KMR négy, egymástól elkülönülő fejezetből áll, melyek azonban szoros egységet alkotnak egymással. Az első fejezetben hat csoportba osztva, voltaképpen a retorika tudományának, valamint a retorika tárgyának a meghatározására törek-szenek. *A retorika tárgya és felosztása* című fejezetben Arisztotelész nyomán megkülönböztetik a három beszéd-fajtát, mellyel a retorika foglalkozik: 1. a *törvényszéki*, 2. a *tanácskozó*, 3. a *szemléltető beszédet*. Természetszerűen ez utóbbival foglalkoznak a legtöbbet, ugyanakkor kifejtésük érthetőségét erősíti, hogy minden beszéd-fajta-hoz a magyar irodalom szövegei közül választanak példát, bizonyítva ezzel nemcsak azt, hogy a magyar irodalom a maga történelmi folytonosságában az európai irodalmak, kultúra művészi eszköztárát a magáévá tudta sajátítani, hanem azt is, hogy irodalmi művek elemzésekor a retorikai elemek/alakzatok figyelembevétele nélkül az irodalomtörténet egy-egy adott mű kompozicionális megszervezettségéről és nyelvhasználatáról érdemben aligha beszélhet. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar irodalmi művekből vett példák, melyek szemléletessé teszik a retorikai elemek/alakzatok mibenlétét és működését, szerepük szerint ugyanolyan hangsúlyosak, mint az adott retorikai elemek definitorikus magyarázatai, s épp ezért túlmutatnak a pusztá illusztráció szerepkörén. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen módszer következetes vállalása a magyar irodalom alapos ismeretéről tanúskodik, s közvetve arra is rámutat, irodalomtudományunk felkészült arra, hogy rész-kutatásokat végezzen a magyar irodalom retorikájáról (pl.: korstílus, írói stílus stb. vizsgálatok).

Valamelyest kifejtetlenül hat, amikor a szemléltető beszéd-fajta magyarázata után, minden bevezető nélkül „a szónoknak a műve megalkotásakor következő *kidolgozási fokokat*” sorolják fel a könyv szerzői. E kidolgozási fokok a következők: 1. *feltalálás (inventio)*, 2. *elrendezés (dispositio)*, 3. *kifejezés (elocutio)*, 4. *emlékezés (memoria)*, 5. *előadás (pronuntiatio)*. Az emlékezéssel és az előadással a könyv szerzői nem foglalkoznak, miként Lausberg sem. Indoklásuk, melyet részben Lausberg-től kölcsönöztek, mindenképpen helytálló.

Zavart keltő azonban, hogy a kidolgozási fokok tárgyalása előtt az *anyag* tárgyával, az *ügyek* fajtaival, a *statusok* tanaival foglalkoznak. Én ezeket a részeket közvetlenül a beszéd-fajta tárgyalása után iktattam volna be, s valamivel részletesebben vezettem volna be a beszéd (szónoklat, irodalmi szöveg stb.) „szónoki” kidolgozási fokait, melyek lényegében a KMR igazi tárgyai. Ezt igazolja az is, hogy az eddig tárgyaltak mind a bevezetés részkérdéseiként tudatosulnak, s a következő három fejezet vállalkozik arra, hogy a „szűkebb értelemben vett retorika” (Lausberg)

elemeivel foglalkozzon, azokat feltárja, mégpedig a kidolgozás fokainak a sorrendjéhez, logikájához ragaszkodva.

A KMR második fejezete a *feltalálás (inventio)* felosztásával foglalkozik, nevezetesen 1. a *principium*, vagyis a kezdet, illetve bevezetés, 2. *narráció*, vagyis elbeszélés, 3. *egresszus*, vagyis kitérés, 4. *propositio*, vagyis részletezés, 5. *argumentáció*, vagyis bizonyítás, 6. *refutáció*, vagyis cáfolás s végül 7. *peroráció*, vagyis befejezés alakzatainak a tárgyalásával. E retorikai elemek magyarázatát egészében nagy tanulsággal olvashatjuk, világos és áttekinthető módon tárja fel egy-egy retorikai elem mibenlétét s funkcióját. Külön meg kell itt említeni a bizonyítás (argumentáció) fajait és eszközeit taglaló részt, mely úgy tűnik, Lausberg retorikájánál is körültekintőbben s rendszerezettebben kerül megvilágításra.

A könyv harmadik fejezetében az *elrendezés (dispositio)* fajait tárgyalja, igen röviden s jórészt Lausbergre hagyatkozva, mégis a vonzó áttekinthetőségre törekedve.

A negyedik fejezetet a *kifejezés (elocutio)* tárgyalásának szentelték a szerzők. „Az elocutio nem egyéb, mint az inventio során feltalált és a dispositio révén elrendezett gondolatok nyelvi megfogalmazása” — olvassuk az első, az eligazító mondatot (125). A fejezet felosztását pélrámutatónak tartom, akkor is, ha — úgy tűnik — itt térnek el leginkább Lausberg rendszerétől, és akkor is, ha a retorikában valamennyire is jártas olvasó e témakörök (*A fonológia alakzatai, A szintaktika alakzatai, A szemantika alakzatai*) részletesebb, ne mondjam, elmélyültebb feldolgozását igényelné. Különösen vonatkozik ez a szemantika alakzataira. „A szemantikai alakzatok közös sajátossága, hogy a szavak, kifejezések, mondatok elsődleges, szótári jelentése és a közvetett, a szövegösszefüggésből többnyire nyilvánvaló vagy kikövetkeztethető, (sokszor a voltaképpeni) jelentések között feszültséget teremtenek (...) Ezek a retorikai alakzatok az *immutatio*hoz tartoznak, s mint ilyenek, egy szót, kifejezést egy másik szóval, kifejezéssel helyettesítenek, s a helyettesítés jellege, minősége határozza meg az alakzat (itt többnyire trópus) fajtáját” (kiemelés a szerzőktől, 156). E helyes bevezető mondatokat azonban nem igazolja minden szemantikai alakzat, így például az új retorikusok által hangsúlyosan vizsgált hasonlat sem, mely egyébként, mint *viszonyítás* nem a szemantikai, hanem a szintaktikai alakzatok közé tartozik. Természetesen csak akkor, ha elfogadjuk az antik retorikák, s az őket továbbgondoló Lausberg nézeteit. A mai hasonlatkutatás különbséget tesz valódi viszonyításon alapuló hasonlatok és nem valódi viszonyításon alapuló hasonlatok között, s ez utóbbiakat a trópusok körében tárgyalja.

A KMR szerzői mindezzel nem foglalkoznak, a problémakutatásnak még azt a fokát sem érik el, mint amilyen Lausbergé, aki éles különbséget tesz az igazi hasonlat (valódi viszonyítás) és a metafora között, mely sohasem viszonyítás, hanem mindig *behelyettesítés*. Még kifejezettebb a hiányérzetem a *metafora* tárgyalását illetően. A KMR szerzői korrekten felmondják, amit az antik retorikák, elsősorban Arisztotelész tanítottak, valamint átvesszik Lausberg fontos kiegészítését, a kérdés jelentésméleti elmélyítésére azonban egyáltalán nem vállalkoznak. Komolyabb gondolkodó ma már véletlenül sem fogadja el, hogy a metafora „elliptikus hasonlat”. A mai magyar irodalomtudomány felől nézve is problematikusak e fejezetek, utalnék itt a Világirodalmi Lexikon *hasonlat*, illetve *metafora* szócikkére, az ott elmondottakra. Bármennyire is kézikönyvnek íródott a *Kis magyar retorika*, bármennyire is vállalja a nemes értelemben vett konzervativizmust, nem hunyhatja le szemét a már elért eredmények előtt. Nagy kár, hogy ez mégis bekövetkezett, nagy kár, hogy a KMR olvasói még csak nem is érzékelhetik, hogy e szemantikai alakza-

tok mibenlétének és funkcionálásának a magyarázata a mai irodalmi nyelvben nem tekinthető megoldottnak, hogy a nyitott kérdések sorával találjuk magunkat szemben, amikor értelmezni kívánjuk őket.

Hiányérzeteim ellenére ajánlom e könyvet mindenkinek, aki a magyar nyelven létrehozott szövegekkel foglalkozni kíván, akár irodalomtanárként, akár tanulóként. S hiányérzeteim ellenére osztatlan örömmel nyugtázhatjuk: megíródott az első magyar retorikakönyv, higgyünk abban, hogy nem ez lesz az utolsó, s hogy ösztönzőleg hat majd a neoretorikai kutatásokra is.

Danyi Magdolna

Irodalom

Bartók István, *IrtórtKözl.* XCIII. (1989.) 5—6. 713—715.

Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban
Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 235 p. (A tanítás problémái)

Az alsó tagozatos oktatás-nevelés feladata a legfontosabb képességek kialakítása és fejlesztése: ez az anyanyelvi nevelés vonatkozásában a spontán beszéd fejlesztése mellett az olvasás, írás megtanítását, az írásbeli szövegalkotás (fogalmazás) képességének kialakítását, a szövegek megértésének fejlesztését jelenti. Mindez alapozó jellegű: a kommunikációs készség megléte és színvonala minden további tanulás alapja. Az írásbeli kifejezőképesség fejlesztése az alsó tagozatban legalább annyira nehéz feladat, mint amennyire nagy fontosságú, s eredményessége sokszor nincs arányban a tanító (és a gyermek) belefektetett munkájával, erőfeszítésével.

Kernya Róza gazdag tartalmú, a gyakorlati munkához hasznos tanácsokat adó könyvének tanulmányozása igazi továbbképzés a gyakorló pedagógusoknak. Hiányzik a gondolkodáslélektani és szövegtani alapokra támaszkodó tantárgy-pedagógia — állapítja meg, s kiindulása ennek megfelelően pedagógiai.

Az a tanítói szemlélet- és magatartásváltozás a fogalmazástanításban, amit könyve tükröz, igen fontos: a *javító* pedagógus magatartását felváltja az *olvasó*, a *befogadó*, a *kommunikációs folyamatban részt vállaló ember* magatartása. Ehhez azonban a *tanulónak* is fel kell nőnie kommunikációs partnerré: erősíteni kell *közlési tudatát*. Ez azt a kívánalmat jelenti, hogy a tanuló az olvasó számára formálja a szövegét.

A kommunikációs képességek szem előtt tartása mindvégig jelen van a könyv szemléletében, alapállásában, s ez így helyes, hiszen a többi alapképesség a kommunikációs képességekre épül. Közülük az *írásbeli szövegalkotás* képessége a legbonyolultabb, hiszen meg kell előznie több egyéb képesség kifejlődésének: ilyenek a beszéd, beszédértés, olvasás, írástechnika, a helyesírás képessége, a nyelvi részegységek alkotásának képessége. Ezek azonban nem önmagukban értékesek: jelzik a gondolkodási képességek szintjét, kifejezik a személyiségtartalmakat.

Kernya Róza így látva és válaszolva a problémákort, módszerének kialakításához

alaposan tanulmányozta a fellelhető előzményeket, a fogalmazástanítás megújítását célul tűző szerzők műveit, az írásbeli szövegalkotás fejlettségét vizsgáló módszereket, a gondolkodás-lélektant, a szövegtant. Olyan módszer kidolgozására vállalkozott, amely alkalmas a fogalmazási készség fejlesztésére, a fogalmazás minősítésére, javítására, sőt a tanuló számára is önellenőrzésre. Nem *hibacentrikus* módszert akart létrehozni, hanem *fejlesztő* módszert, olyat, amely tárgyilagos és egzak, s nem egyszempontú, tudván, hogy a szöveget nem pusztán nyelvi-szintaktikai tényezők hozzák létre, fogalma, mibenléte sem határozható meg pusztán nyelvészetileg, így elemzése, minősítése sem lehetséges a *nyelven kívüli tényezők* figyelmen kívül hagyásával. Ez így — ha nem nevezi is nevén — pragmatikai szempont.

A módszer egymástól eltérő alapokon áll, mégsem eklektikus. Főként Baranyai Erzsébet és Lénárt Edit gondolkodás-lélektani kutatásait (Baranyai—Lénárt: *Az írásbeli közlés gondolkodás-lélektani vonásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 116), B. Fejes Katalin gyermeknyelvi vizsgálati módszerét és a magyar szövegtani irodalom eredményeit építi bele saját módszerébe.

Elméleti megalapozásként és olvasói, a gyakorló pedagógusok tájékoztatására közérthetően összefoglalja a fent említett gondolkodás-lélektani munkában *logikus vonások*ként emlegetett szövegsajátosságokat (*relevancia* — a témának, a címnek való megfelelés; a gondolatmenet *egyenessége*, *megszakíthatatlansága*; az *előremozgás*, az *összefüggés*; a *konvergencia* — a bevezetés és a befejezés „egymásra felelése”; ezek a szerző szerint egybeesnek a jó szöveg kritériumaival); továbbá a 70-es, 80-as évek magyar *szövegtani irodalmának* általa legfontosabbnak tartott *fogalmait*: a kommunikációs funkciókat, a szövegkonstrukciót, a szöveg belső és külső kontextuális kapcsolatait. Tisztázza a szerkezeti egységek fogalmát. (A makroegységek — a bevezetés, tárgyalás, befejezés — létezéséről már az alsó tagozatos gyerekek is tudni kell.) Beszél a *kohézióról*, minden típusú szövegösszetartó erőt ezen a néven nevezve.

A következő lépésben a két tényezőt — a logikus vonásokra és a szövegszerkezeti fogalmakra vonatkozó ismereteket — összekapcsolva alakít ki olyan módszert, amely könnyen alkalmazható a pedagógiai gyakorlatban, s amellyel átfogható a szövegegész.

E (szándéka szerint) konstrukcionális szemléletű szövegvizsgálati módszer gyakorlati bemutatásához 1978-ban Somogy megye 35 általános iskolájának 3. osztályában azonos időszakban, megadott azonos témáról írt *elbeszélő fogalmazásokat* dolgozott fel. Az elbeszélő fogalmazás a legegyszerűbb, az első megtanulandó műfaj, a 3. osztályban egyébként is középpontban áll.

A mintavétel szabályos és körültekintő: a megye 238 általános iskolájából az első lépcsőben véletlen kiválasztással minden tizediket emelte ki, a második lépcsőben pedig kiegészítette oly módon, hogy kellő arányban szerepeljenek benne osztott, részben osztott, osztatlan; kül- és belterületi, falusi és városi iskolák. Nem hiányzik tehát a szociológiai, szociolingvisztikai nézőpont sem.

A szerző elsőként arra a kérdésre keresett választ, *szövegek-e* a kapott dolgozatok. Nem tekintette szövegnek azokat a dolgozatokat, amelyekben nem fedezhető fel szerkesztési elv, illetőleg amelyek nem tagolódnak mondatokra. Meggondolandó azonban, hogy ezek nem csak valamely *szűkebb* szövegfogalom értelmében rekeszthetők-e ki a szövegség köréből. Bizonyára nem felelnek meg ugyanis az írott, „rögzítés céljából kimunkált” szöveg követelményeinek, a spontán, élőbeszédbeli megnyilatkozást, a kötetlen beszélgetést is szövegnek tekintő, a szövegség kritériumát nem a megszerkesztettségben látó szövegfelfogás szerint azonban bizonyára szövegek, lévén témájuk és közlési szándékuk, s ez — ha kezdetleges formában is — nyelv-

vi megvalósítást nyer. (Így nézve tehát az a feladat, hogy a spontán beszéd képességétől kell eljuttatni a kisiskolást az írásbeli szövegalkotás képességéig.)

A továbbiakban azokat a fogalmazásokat vizsgálja tüzetesen Kernya Róza, amelyeket a fenti kritériumok alapján szövegnek minősít. Közlése szerint „mondategységről mondategységre haladva” (77) elemzi bennük a logikus vonásokat; a 3. sz. mellékletben be is mutat egy így „preparált” fogalmazást. A mellékletben azonban *mondategységek* szerint tagolja és látja el jeleivel a vizsgált dolgozatot, s ez így pontos, hiszen a *mondategység* nem szövegtani, hanem szintaktikai kategória, nem funkcionális, hanem szerkezeti alapforma (vö. Deme: i. m. 41, valamint *passim*). Mivel a mondatrész értékű mellékmondat is mondategység, nem értékelhető okvetlenül olyan mozzanatként, amely előreviszi a közlést. Szerencsésebb tehát legkisebb szövegegységnek az ún. *szabad mondatot*, esetleg a *mondategyszt* tekinteni.

Mondatszerkezeti vizsgálat alá csak azokat a fogalmazásokat veszi, amelyekben a logikus vonások — a vizsgálat eredménye szerint — hibátlanul érvényesültek. A szerkesztettség, a szintmélység és a szintek népessége szerint feldolgozva arra keres választ, van-e összefüggés a logikus vonások megléte és a szöveg mondat szerkezeti sajátságai között. (A mondat szerkezeti sajátság fogalmát természetesen Deme László idézett műve szerinti értelemben használja.)

A koncepció sokoldalúságára jellemző, hogy bevezeti a szerző a *közlési tudat* fogalmát, azaz a fenti elemzési szempontok szerint annak a kérdésnek oldaláról vizsgálja a szövegeket, mennyire veszik figyelembe a fogalmazások írói az olvasó szempontját. Ha a fogalmazónak fejlett a közlési tudata, képes úgy rekonstruálni az eseményeket az elbeszélő fogalmazásban, hogy az olvasó számára hiánytalan és félreérthetetlen legyen a közlés. A logikus vonások megléte, azaz az eseményeknek racionális rendben való előadása ugyanis még nem elég a világos közléshez: az is kell, hogy lépésről lépésre, mozzanatról mozzanatra haladva úgy fejtsse ki mondanivalóját, mintha maga is akkor ismerné meg. A fogalmazónak tehát maga és tárgya között távolságot kell tartania. Ezt a távolságtartást — Baranyai Erzsébet—Lénárt Edit említett munkájából átvéve a kissé félreérthető szóhasználatot — *személytelen hangnak* nevezi. A személytelen hang követelménye több olyan részmozzanatot is tartalmaz, amely *szövegtani* természetű: ilyenek a névmási utalások, a résztárgyak időről időre való azonosítása (anafora), a szereplők beszédének idézési módja stb. Igaza van Kernya Rózának: az alsó tagozatban az idézés alaptípusait (egyenes és függő idézés) kell világosan, egyértelműen megtanítani a 8—9 éves gyerekeknek. Az átmeneti formákat azonban, amelyeket a grammatika és a stilisztika kapcsolt egyenes beszéd, szabad függő beszéd stb. neveken ismer, nem tarthatjuk hibás alakulatoknak, legfeljebb a kisiskolások gyakorlatlan fogalmazásaiban nem kívánatosak.

A *lineáris* és a *globális kohézió* megjelenési formáinak vizsgálata után a szerző a *makroszerkezeti egységek* összefüggését, meglétét és hiányát elemzi a dolgozatokban. Értékeli a fejlettebb megoldási módokat, amelyek *koherens* szöveget hoznak létre, megvan a bevezetés-befejezés *konvergenciája*, valamint a *relevánsak*, azaz a szövegtémához (címhez) tartozó dolgokról szólnak. A szövegkoherencia legjobban a tématarásban, legkevésbé a bevezetés-befejezés konvergenciájában valósul meg, ez azonban nem is kötelező szerkesztési elv.

A mondat szerkezeti sajátságok vizsgálata után vetődik fel a kérdés: van-e összefüggés a különböző módszerekkel kapott eredmények között. Kiderül, hogy a mondat szerkezeti mutatók alapján nem lehet egyértelműen jónak vagy rossznak tartani valamely fogalmazást: lehetséges, hogy igen jó mutatókkal rendelkező dolgozat

nem felel meg a kommunikációs követelményeknek, azaz a logikus vonások nem kellően érvényesülnek benne.

A fent röviden vázolt, tanulságos elemzési módszerek és eredmények tárgyalása után Kernya Róza hasznos didaktikai tanácsokat ad. Ezek közül kiemelném azt, hogy már ezen a kezdő fokon, a 8–9 éves gyermek anyanyelvi nevelésében is *többféle szerkesztési elv*, szövegalkotási mód alkalmazására biztat, bár tudja: először az egyszerűbb megoldásokat kell az alkalmazás teljesen biztonságos fokáig elsajátítani. A másik fontos és megiszívlelendő elgondolás a *műhelyszerű fogalmazástanítás* — az önállóság és az irányítás megfelelő összhangjával. Eszerint az órákon végzett tervszerű munka főként az eljárások elsajátítását és megítélését, elemzését szolgálja, a tulajdonképpeni szövegezés nagyobb része a tanuló otthoni munkája lehetne, az órai időkeret kötöttsége nélkül.

Tanácsolja továbbá a szerző, hogy az olvasókönyvi szövegek elemzésében szövegtani szempontokat is érvényesítsen a tanító. E helyes elgondolás alkalmazásában azonban alapos válogatásra és megfontolásra van szükség: az alsó tagozatos olvasmányok egy része szépirodalmi mű (vagy részlete), tehát nemcsak mint szöveg, hanem mint műalkotás is szemlélhető, s így már nem azonosak a kritériumok és a feltevések, mint a nem művészi szövegek vizsgálatában.

A könyvet mellékletek és irodalomjegyzék egészíti ki. A mellékletek gyakorlati útmutatót adnak az elemzéshez, a használt jelek, elemzett dolgozatok, táblázatok közlésével. Az irodalomjegyzék az ide vonható magyar pedagógiai, metodikai, valamint szövegtani irodalom válogatott bibliográfiája.

Kernya Róza könyvének föltétlen érdeme, hogy egy viszonylag fiatal tudományág, a szövegtan gyakorlati pedagógiai alkalmazását mutatja be meggyőző módon. A szövegtan ismerete hozzásegíti ahhoz, hogy olyan módszert dolgozzon ki, amelynek helyes felhasználásával csökkenthető az iskolai fogalmazások iskolaizú, öncélú jellege a kommunikációs helyzet állandó szem előtt tartása folytán, az elemzés sokszempontúsága pedig a dolgozatok megítélésének objektivitását segíti.

V. Raisz Rózsa

Irodalom

Fülöp László, *Nyr.* 114. (1990.) 1–2. 124–126.

Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 280 p.

1. Pierre Guiraud, a lényegében Ch. Bally elindította funkcionális stilisztika kiemelkedő egyénisége „*La stylistique*” című munkája hatodik, 1970-es kiadásának „*Les tâches de la stylistique*” címet viselő, utolsó fejezetét így kezdi: „La tâche la plus urgente de la stylistique est de définir son objet, sa nature, ses buts et ses méthodes, à commencer par la notion même du style.” (*La stylistique*. Paris, 1970.⁶ 120.) Vagyis szerinte a stilisztika legsürgetőbb feladata saját tárgyának, természeté-

nek, céljainak és módszereinek a meghatározása, kezdve magának a stílusnak a fogalmával.

Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem kevés történt a stilisztika körül, 1988-ban a Helikon című folyóirat csaknem 300 oldalas különszámot szentelve a különböző nyelvtérületeken művelt stilisztika felmérésének, illetve jövőendő lehetőségeinek, a következő — mondhatnánk: orientáló — alapállásból indul ki: „Az a tanulmánykör, amely több mint egy évszázadon keresztül a stilisztika nevet viselte, és amelynek számos, egymással jobbra csak a nyelvi kifejezés általános síkján érintkező tudományhoz is köze volt, napjainkra — részben éppen emiatt, a sajátos tárgy és módszer hiánya miatt — kétségtelenül válságba került. Ettől az (...) egy-két évtizeddel ezelőtt még széles körben művelt, nyelvészeti és irodalmi alaptudománynak számító, bár az említett két szakágazat »határmezsgyéjén kallódó« stilisztikától a hatvanas évektől kezdve fokozatosan elfordult a kutatás. »A stilisztikát nagyjából halottnak tekinthetjük« — jelentette be a *Langue française* című tekintélyes folyóirat 1969. szeptemberi, egyébként *Stilisztika* címet viselő számának szerkesztői előszava.” (Idézet Vigh Árpád bevezető tanulmányából, i. h. 293.) Nos az én számomra az említett dolgozatok a stilisztikának egyáltalán nem a haláláról tanúskodnak, hanem éppen arról, hogy — ugyan nemegyszer a poétikába stb. ágyazva — egy sereg (részben) új diszciplína (a kiteljesedett szemantika, az információelmélet, a szövegtan, a szemiotika, a szociolingvisztika, a beszédaktuselmélet, a pragmatika stb.) bevonásával inkább fellendült, és hogy az egyes országokban sajátos arculatot kapott. (Tudniillik meghatározott területen végeznek kutatásokat, l. a kötetben.) Mindamellett továbbra is tény, hogy a stilisztikának se elméleti, se módszertani megszilárdulásáról nem beszélhetünk, és nem jutottunk előbbre még a stílus megnyugtató meghatározását illetően sem. És természetesen még kevésbé szólhatunk a nyelvi stíluson túlmutató, úgynevezett általános stíluselmületről!

Az elmondottakból egyenesen következik, hogy Török Gábor nem mindennapi bátorságról és felkészültségről tett tanúbizonyságot *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselmületről* (Budapest, 1990.) című munkájának a megjelentetésével.

2. Röviden, egy mondatban így jellemezhetném Török Gábor könyvét: bizonyos csúcsra feljutott, immáron meghatározott felülnézettel rendelkező, töprengő („Kezdjünk el kételkedni!” — írja könyve 7. lapján) és tudós szakembernek a megfontolt elmélkedése egy átfogó diszciplínáról. Hogy ez a szakember hogyan jutott el idáig, arról ő maga így vall: „A nyelvészeti módszerekből szakosodtam a nyelvi stilisztikára. E munkám hozott kapcsolatba a poétika révén a líraelmülletről és esztétikával. A normaelmélet felé nyelvmüvelői és nyelvtörténeti munkám egyaránt ösztönzött. Igyekeztem kritikailag elsajátítani a művészettörténetet, a képzőművészeti elmélet, ikonográfia vizsgálati és értékelési eljárásait. Amennyire szükségesnek láttam, tájékoztam a szemiotika, az információelmélet eljárásaiban is.” (*Doktori értekezés tézisei. Pontok és kérdőjelek az általános stíluselmületről*. Szeged, 1990. 12—13.) Mindehhez vegyük még hozzá, hogy Török Gábor a nyelvtörténet és a történeti nyelvjárásvizsgálat felől indult el a stilisztika irányába, s így igen korán igazi filológus lett belőle; hogy számos sikeres könyvet és igen sok tanulmányt tett le az asztalra az általa is említett diszciplínák köréből; hogy sok minden iránt érdeklődő, érzékeny egyéniség, aki azonban vonzódik az elvont, az általános, az elméleti, tágabban a filozófiai kérdések felé is, de akiben megvan az éles kritikai érzék, és akitől éppen ezért nem áll távol a kemény hang, sőt az ironia vagy éppen a maró gúny sem. Azt mondhatjuk tehát, hogy Török Gábor mintegy predestinálva volt egy általános stíluselmélet megírására.

Ezek után talán felesleges hangsúlyoznom, hogy a recenzens e könyv esetében nehéz helyzetben van. Magam a nyelvi (benne szépirodalmi) stílus kérdéseivel foglalkoztam, de külön stíluselmélettel — pláne általános stíluselmélettel — nem, illetve csak a feltétlen szükséges mértékben (l. pl. Magyar stilisztika című vázlatomat, fejtegetésemet, *MNy.* 83. 284—297). Hogy mégis vállalkoztam a könyv bemutatására, valamint arra, hogy véleményt mondjak róla, két dologgal magyarázható. Egyrészt azzal, hogy módomban volt Török Gábornak több könyvét lektorálni (ami azt jelenti, hogy nagyon alaposan áttanulmányoztam őket), és csaknem minden dolgozatát ismerem. Másrészt az a cél is ott lebegett előttem, hogy ennek a munkának a tanulságait majd hasznosítani tudjuk az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett immár csaknem két évtizede működő stíluskutató csoportunk tevékenységében és az új stilisztikai kézikönyv kidolgozásában.

Megjegyzem még, hogy ehhez a recenziómhöz — magán a könyvön kívül — felhasználtam a szerzőnek ebben a tárgykörben később megírt tanulmányát (*Egy jövőendő általános stíluselmélet távlatai*, ezzel a lapalji jegyzettel: „Továbbfejlesztett mutatóvány az 1987-ben írt és a Tankönyvkiadónál sajtó alatt levő vitairatomból”, *MNy.* 85. 411—419), valamint a recenzálandó könyvével megegyező címen beadott akadémiai doktori értekezésének már idézett téziseit (Szeged, 1990. 18; megjegyzem, hogy itt a cím alatt zárójelben a következő olvasható: „Kísérlet egy átfogó elméleti tudományág megalapozására”).

3. Induljunk ki abból, mi is az az általános stíluselmélet, mi történt eddig körülötte, és Török Gábor mit ért rajta.

Az általános stíluselmélet — talán így fogalmazhatnánk meg röviden a szerző vélekedése alapján (5) — a valóságnak azon vonatkozásaival, viszonyaival foglalkozik, amelyeknek szükségképpen van vagy esetleg lehet stílusa. Mindjárt olvashatjuk azonban az idézett helyen, hogy ilyen stíluselmélet valójában nincs. A címükben ezt ígérő munkák ugyanis — folytatja Török Gábor — e tekintetben félrevezetnek, a stílust vizsgálók pedig a nyelv keretein belül maradnak, sőt tovább is szűkítik a stílus hatókörét a szépirodalomra, mások azon belül is csak a remekművekre (a kevésbé értékes művekben pedig már csupán modorról, manírról beszélnek) stb., de a nyelvészeti stilisztika — bár kutatja a nem művészi stílust is — példáit szintén többnyire a szépirodalomból veszi (l. 5—7, *MNy.* 85. 411—413).

„Van-e közös lényegi általánosság mindabban, amit műveltségi körünkben *stílus*-nak” (*Tézisek*: 3) nevezünk? — teszi fel a kérdést a szerző. Majd a *stílus* szó különböző nyelvekbeli mai jelentésmegoszlásához és ugyanennek a történeti kialakulásához fordul (l. 7—8, *MNy.* 85. 413—414), és megállapítja, hogy „eszköz jelentésétől elszakadva már kezdettől fogva benne volt a *stílus* szó jelöltjében a művészet kívüli írásosság is, a sajátos cselekvésmód is”, és hogy „az *írott nyelvi stílus* volt a központja a később szerteágazó jelentéseknek, de (...) korábban nem a *művészi* szövegek írott formájára vonatkozott, hanem a *jogiakra*, és innen terjedt ki a jogi követelményeknek eleget tevő *peres eljárásmódra*, tehát sajátos cselekvési formára a XVI. századi franciában” (8; l. még 7—8 és *MNy.* 85. 413—414).

Úgy látom, a szerző az említett közös vonást, lényegi általánosságot ezenkívül a következőkben vélte megtalálni: a) „a stílus társadalmi kategória”; „csakis társadalmi információkkal, illetve az ezeket tartalmazó szövegekkel van összefüggésben”; — b) „az információ mértéke szorosan összefügg a rendezettség mértékével”; — c) „a rendezettség felfogásának is van egyéni és átlagos vételi küszöbje” (*MNy.* 85. 414—415).

A továbbiakban a szerző az információknak (illetve az ezeknek megfelelő stílusoknak) három csoportját különíti el.

A) Vannak eleve társadalmi információként létező jelenségek (nyelvi szövegek, műalkotások, mimika, a viselkedés és magatartás jelenségeinek nagy többsége stb.).

B) Csak másodlagosan, más, eredeti funkciójuk kapcsán stb. közleménnyé váló jelenségek (használati tárgyak, lakásberendezések, az egyes sportok mozgás- és küzdelemformái stb.).

C) Az „emberiesített” természet jelenségei (pl. egy táj szépsége).

Mindamellett arra is utal Török Gábor, hogy nemcsak általános stíluselmélet nincs, hanem általános társadalmi információelmélet, kidolgozott általános szövegelmélet, sőt normaelmélet sincs, továbbá kitér a következőre: „Mivel a társadalmi közlemények is beletartoznak az emberi teljességbe, (...) lényegüket a mozgó, változó, fejlődő emberi lényeghez kell objektívan viszonyítanunk. Méltán merül föl az igény: mi az emberi lényeg?” (33–34, *MNy.* 85. 414–419.) Magyar Nyelvbeli dolgozatát annak a hangsúlyozásával zárja, hogy az említett feladatok elvégzésére más tudományok (a filozófia, a jelelmélet, az általános szövegelmélet stb.) hatékony közreműködésére is szükség lesz, de — véleménye szerint — erre nem várhatunk, inkább föltevésekre, föltevések rendszerére építsünk újabb föltevérendszerre. Vállalnunk kell a kockázatot! (*MNy.* 85. 419.) Azt hiszem, ez utóbbiban ő maga mutatott ezzel a könyvével példát.

Én csupán annyit fűzök hozzá Török Gábornak itt nagyon röviden ismertetett elgondolásához, hogy a stílus elméleti háttérének (hol a helye az emberi és társadalmi világban? stb.) a megrajzolásához szerintem is feltétlen szükség van a stílushorodozók körének a teljes kiszélesítésére. Igazat kell adnunk a szerzőnek, amikor ezt írja: „(...) valójában saját művészetük alkotásainak a stílusáról is kevesebbet tud meg az ilyen szerénykedő (ti. aki „szerényen” bezárkózik a szépirodalomba vagy más művészetbe), mint az, aki vállalja, hogy tágabb látkört szabva kutat” (*Tézisek:* 3). Minden bizonnyal a stílus jelzett leszűkítése is közrejátszott abban, hogy ennek a fontos kategóriának nincs megnyugtató meghatározása, és hogy a stilisztika sose tudott igazán az önálló tudományok rangjára emelkedni. Egyébként természetesen ez a koncepció keretnek tekinthető, amelyet — mint a szerző is utalt rá — több diszciplína bevonásával és megfelelő kutatásokkal még jobban ki kell tölteni, nem felejtkezve el arról sem, hogy korunk kedvez az elméleti vizsgálódásoknak (l. például az általános nyelvészet fellendülését; vö. Kiefer Ferenc: *A magyar nyelv kutatásának általános nyelvészeti vonatkozásai.* Budapest, 1991. 5–7).

4. Hogyan épül fel Török Gábor könyve? Az általános stíluselmélet körvonalazása után a szerző valójában kiragadja ennek a nyelv- és irodalomtudományon, szemiotikán, művészettudományokon, esztétikán stb. túlterjedő (l. 246–247) diszciplínának a legalapvetőbb kérdéseit, és azokat járja körül.

A) Már az eddig mondottakból is ki lehet következtetni, hogy Török elméletének középpontjában a stílus társadalmisága áll (erre a második fejezetnek a címe is utal: *Stílus és társadalmiság*, 10). Mit jelent ez közelebbről? Elsősorban — mint a szerző mondja — sajátos rendezettséget: „amit a világból nekünk valóvá tett az ember, azt átalakította, átrendezte mindenkori igényei és lehetőségei szerint” (átrendeződik például a táj, a lakóhely, a lakás, a használati tárgyak sora stb.; l. 10). Ez a társadalmi rendezettség a létalapja az információnak is, aminek alárendelődik mind a köznapi beszéd, mind a műalkotás, akár például regényről, akár képekről vagy épületekről, akár pedig zenéről, tánccról van szó. És természetesen „informál” a magatartás, a viselkedés, a cselekvési forma stb. is végrehajtójáról.

B) A társadalmiságon kívül (aminek persze számos más kihatása is van stílusra, stilisztikára: l. később) — úgy látom — még két jelenség kap erős hangsúlyt Török

Gábor rendszerében: az általános (az egyediséggel szemben) és a viszonylagosság. Az általános jelenségekkel kapcsolatban (pl. közlésmódok, szövegtípusok, műfajok) azt is kiemeli, hogy azok objektívak. Hasonló — mondhatnánk — alaptétel, hogy egyes jelenségek között a határok nem áthághatatlanok, valójában az egyik jelenség átmegy a másikba. Ezt olvassuk például a *Viszonylagos...* című fejezet elején: „Viszonylagosan zártak: műfajukhoz viszonyítva zártabbak vagy nyitottabbak a közlemények. Viszonylagos bennük a koherencia is, a kohézió megtörése-lazítása is (...) Viszonylagos — funkcióhoz, rendeltetéshez, szituációhoz, címzettek vevői sajátságaihoz viszonyított — valami a hatékonyság és hatásosság. Viszonylagosak a tág értelemben vett műfaji határok. Viszonylagos a stílus pozitív-, negatív- vagy zérófokúsága: a közlemények társadalmilag kiformált stílusköréhez viszonyítjuk (...) A stíluskörökhöz, normáikhoz viszonyítjuk az eltéréteket. Viszonylagos a művészség és a művészeteken kívüli jelleg határa is. Folytathatnám.” (219; e fejezet 219—226, 1. még passim; *MNy.* 85. 416—418; *Tézisek:* 4—7.)

Milyen fontosabb stíluselméleti kérdésköröket emelhetünk ki Török Gábor könyvéből, amelyekben a jelzett alaptételek is valamilyen formában érvényesülnek?

a) Stílusértelmezések. — Itt nem részletezhető érvekkel, de talán az eddig mondottakból is érthetően Török Gábor elveti az eddigi stílusértelmezéseket: a stílus egyenlő a művészi nyelvvel, illetve az úgynevezett egyéni stílussal (13—20, *MNy.* 85. 411—413, *Tézisek:* 7—8); a stílus a kifejezés módja (21—30); a stílus járulékos, többletközlemény (74—87, 107, 168; *Tézisek:* 9, 14); a stílus a közleménynek a normáktól való eltérése, eltérítése (58—69; *Tézisek:* 7—8); a stílus azonos a külső formával, az úgynevezett belső formával, illetve a tartalom és forma egységével (70—74, 142—151, 247).

b) Stíluskör. — A stílusréteg, stílusnem stb. helyébe felveszi a szerző a „stíluskör” szakkifejezést. Ezt így definiálja: „A stíluskör: bármilyen szintű különös-általános stílus, amelynek a vizsgált egyedi része, eleme, tagja” (33), majd — többek között — egy ma (értsd: 1987-ben) írt kérvényt hoz példának, amelynek a megfogalmazása efféle stíluskörökbe tartozik: „a) a magyar hivatalos nyelvűség stílusába; — b) a felszabadulás utáni hivatalosság stílusába; — c) az 1956 utáni hivatalos nyelv stílusába; — d) ezeken belül a hivatalos nyelv *felek által* használt stílusváltozatába...; — e) általában a magyar nyelvű kérvénystílusba; — f) ezen belül (...) az 1956 utáni kérvénystílusba; — g) vagy az idősebbek, vagy a fiatalabbak kérvénystílusába. Stb. stb.” (25.)

c) Norma. — A stíluskörök szorosan összefüggenek a normákkal. Ez utóbbiakat így jellemzi: „(...) mind az erkölcsi, mind a viselkedési, mind a nyelvi normák (ezekhez kapcsolom a nyelvi-stiláris normákat is) a történelmi, társadalmi itt és most *általánosainak, lényegiinek, szükségszerűinek* társadalmilag objektív rugalmas szerkezetei”, továbbá: „(...) az időben, térben és funkcionálisan megadott általánosnak, lényeginek és szükségszerűnek a körei nem valamilyen halmaz—részhalmaz viszonyban állanak, hanem egymást metsző körök, közös metszetükben a normákkal” (37). A normák, a stíluskörök, a stiláris vételi küszöb és a stiláris zérófokúság összefüggéseire pedig így utal a szerző: „Minden használatfajtának, rendeltetési módnak, helyzettípusnak megvan a saját közlési norma-, illetve alnormarendszere s vele stílusköre. A norma- és alnormarendszerekhez viszonyítva kell kimondanom, hogy szükségszerűen kell lennie *stiláris vételi küszöbnek*. Az a szöveg, amelynek mássága nem éri el ezt a küszöböt, viszonylagosan *zéró stílusfokú* a maga stíluskörében. A *stiláris zérófokúság* nem értékítélet.” (*Tézisek:* 7, 1. még: 36—45. 46—57; *MNy.* 85. 417.)

d) A stílus meghatározása Török Gábor munkájában. — A hatásosság és hatékonyság tisztázása után (157—168), majd utalva a bühleri és jakobsoni funkcióknak a különböző ágazatokban (tánc, zene, építészet stb.) való jelentkezésére (154 kk.), továbbá kitérve az úgynevezett csatornazajra, a vételi akadályokra, a redundancia szerepére, eseteire (169—179) és a közlemény-, valamint stílusalkotó műveletekre (mik között és hogyan válogatunk?; a szelekció és konstrukció kérdései, a vitatható transzformáció, 188—210) és a kohézió jelentkezésére (211—218) — a szerző összefoglalja, mit ért hát stíluson, illetve hogyan látja stílus és stilisztika dolgát (főként 243—249). Az ő szavait idézem, de a *Tézisekből* (9—10): „Mi számomra a stílus? A szöveg anyagi jelenség is, amely érzékelhető. Érzékelhető, észlelhető forma is, értelmezési folyamat is és tartalom is. E sor szomszédos tagjai közt mindenütt vannak másságok, de azonosságok is (...) Az értékében nem állandó szövegformának számoltan társadalmilag objektív, bizonyos fokig verbalizálható közbenső közvetítője van a tartalomig. A közvetítéseknek sem a száma, sem a rangsora, alá- és mellérendeltségi rendszere nincs véglegesen meghatározva (...) *A stílusban én a jelenségitől a külső formán és a feldolgozási állomásokon át a tartalomig terjedő közvetítési rendszert foglalom össze.*”

Ha ilyen felsorolásszerűen is, szólnom kellett volna még a szerzőnek a műfajokkal, a jelentés szerepével, az adekvátsággal, az ágazati stílusok autonómiájával és egymásra hatásával, valamint „a hatékony közlés módjainak” a tanításával kapcsolatos állásfoglalásáról. Mivel azonban a kapott terjedelmet máris túlléptem, a szerzőnek csupán két megállapítását emelem még ki. A jelentés fontosságára utalót: „A jelentést, értelmet, információt nem kizárni kell a stílus kategóriájából, hanem épp a középpontjába kell állítani” (74) és a normák, valamint a nyelvtan ismeretének alapvető szerepét hangsúlyozót: „(...) a helyes és gazdag nyelvi gondolkodáshoz, a helyes beszédstílushoz viszonyítási alapként, zérófokként szükséges a legfőbb nyelvi normák tudatos ismerete: mind a szó- és írásbeli irodalmi, mind a köznyelvi normáké. Ezeket azonban szilárd nyelvtani ismeretekre lehet csak építeni.” (241.)

5. Stíluselméletről lévén szó, illik külön is beszélni a kötet stílusáról. Török Gábor — mint már bevezetőmben céloztam rá — ennek is mestere: azon kevesek közé tartozik, akik szinte a legteljesebb mértékben mozgósítani tudják szó- és kifejezőkészségüket, valamint mondat- és szövegszerkesztő képességüket érzelmeik felszínre hozására, illetve az elérni kívánt hatás biztosítására is. Bonyolultabb gondolatait ki tudja fejezni világosan, de aztán tud csipkelődő, ironikus, gunyoros, sőt gúnyos is lenni. Mindezt jól mutatják már a fejezetcímek is, például egyfelől „*Stílus, forma, tartalom*”; másfelől „*Van és kell a stíluskörökben*”; „*Egy nyelven beszélünk?*”; „*Elégtételt a középkori jeltannak. Pör megvetett örökségünkért*”. További példa magából a szövegből: „Juhász Ferencnek szuverén nagyúri szeszélytel kötőjelezett, egybeírt szavairól számos gyermekded főiskolai és egyetemi szakdolgozatot követtek el jobb sorsra érdemes tanárjelöltek. Néhány ilyen dolgozattal volt szerencsétlenségem találkozni...” (65; l. még 40, 45, 105, 137, 145, 243).

6. Végigtöprengett, végiggondolt, logikus rendszer — természetesen egy bizonyos filozófiai állásponttól — Török Gábor általános stíluselméleti koncepciója: minden jelenségnek megvan benne a maga — minden irányban meghatározott — helye. Valójában olvasni, tanulmányozni és — mindenekelőtt — folytatni kell, mint ahogy a szerző is többször utal rá munkájában (l. pl. 246, *Tézisek*: 11, *MNy.* 85. 419)! Számomra a címbeli „kérdőjelek” a (némely ponton sokkal) teljesebb kidolgozásra, illetve a felsorakoztatott elveknek az igazán „aprópénzre váltására” vonatkoznak.

Teljesebb kidolgozást igényelnének például véleményem szerint a következő kategóriák: a stíluskörök, a műfajok, a mindenféle normák, az ágazati stílusok, a stílus közvetítő rendszerei, a vételi küszöb, a zérófokúság, a kohézió stb.

Az „aprópénzre váltás” körébe az eddig felsoroltak is beletartoznak tulajdonképpen, de elsősorban effélékre gondolok: egy ilyen koncepció alapján való teljes nyelvi stilisztika felépítése és megszerkesztése, továbbá az izmusoknak a jellemzése (ha már „korstílus”-t nem mondhatunk, bár szerintem bizonyos korlátok között alkalmazható kategória, aminthogy éppen mostanában alkalmazzák is!); ennek az elgondolásnak megfelelő stíuselemző módszer kidolgozása stb.

Aztán azt is megjegyzem, hogy egy kicsit félő, mintha ebben a rendszerben a (költői) egyéni stílus háttérbe szorulna.

És még egy — inkábbbb technikai jellegű — észrevétel: hiányolom az egész munkát feldolgozó tárgymutatót.

7. Várjuk magától a szerzőtől (is) a hasonlóan elmemozdító, tanulságos folytatást!

Szathmári István

Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete

Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1989. 185 p.

Hernádi Sándor nyelvész, főiskolai tanár egyike legnépszerűbb anyanyelvi ismeretterjesztőinknek.

Ezzel, az 1989-ben a Móra Könyvkiadó gondozásában megjelent könyvével bővült azoknak a köteteknek a száma, amelyekben — évek óta újabb és újabb ötleteket felvonultatva — játékos feladatokat, gyakorlatokat kínál az anyanyelv iránt érdeklődő felnőtt és gyermek olvasóknak.

Anélkül, hogy teljességre törekednénk, előljáróban érdemes emlékezetünkbe idézni Hernádi Sándor néhány korábbi könyvét: *Nyelvi próbák* (Móra, 1982.), *Elmondani nem is nehéz* (Gondolat, 1984.), *Szórakoztató szóra készítő* (Móra, 1987.), *Szópárbaj* (Móra, 1988.). Ha az itt említett köteteknek csak a címeire, alcímeire irányítjuk a figyelmünket is, megállapíthatjuk, hogy azok szinte mindegyike szerzői lelemény, és a címválasztás nemcsak anyanyelvünk hajlékonyságának, kifejező erejének érzékeltetéséről, hanem a szerző mindenkori szándékáról is árulkodik: tudományt népszerűsíteni tudományoskodás nélkül, az igényes nyelvhasználat érdekében. Ugyancsak közös vonása az említett köteteknek, hogy szóljanak bár 'helyesírásunk, magyaros stílusunk játékos tudatosítása'-ról, 'mókás nyelvi rejtvények'-ről, a 'hangunkkal való tudatos, célszerű és helyes bánásmód'-ról vagy 'beszédünk kifejezőbbé, magyarosabbá színezhetőségé'-ről, a *szöveg* mint fejezet, (szövegértési, szövegalkotási gyakorlatokkal) valamennyi kötet részét képezi (pl.: *Nyelvi próbák* — *Szövegesdi*).

A továbbiakban részletesebben *Az olvasás bűvészete* című könyvről kívánunk szólni. A szerző az előszó helyén álló *Útbaigazító*-ban — mintegy a kötet tárgyát és jellegét is meghatározva — így ír: „Bűvészkedni a művészettel? Az irodalmi alkotással, az olvasás művészetével? Miért ne, ha éppen ez a bűvészkedés szolgálhatja a művészetet: az irodalmat meg az irodalomolvasást mint művészetet! Ha e tevékeny-

ségforma elevenebbé, alkotóbbá s így közvetlenebbé varázsolhatja a lanyhuló kapcsolatot művek és olvasók között.” (.)

Azokat a tevékenységformákat, amelyek segítségével a fenti idézet szerinti élményhez, a felfedezés öröméhez az olvasó eljuthat, a szerző két nagy — ezeken belül két, illetve öt kisebb — fejezetben foglalja össze úgy, hogy a gyakorlatok elvégzőit egyben közel száz már ismert vagy kevésbé ismert irodalmi mű (vers és próza) többszöri elolvasására is ösztönzi.

Az egyes fejezetek azonos felépítésűek. Rövid szerzői szöveg szól az éppen adott tevékenységformákról, majd egy-egy szemléletes példa és megoldása előzi meg az alkalmazásra kiválasztott műveket. Ez utóbbiak megoldásait a könyv zárófejezete, a KULCS tartalmazza.

AZ ÉRTELMEZÉS LÁTVÁNYOSAN-fejezet két alfejezetre oszlik. A *Ki az? Mi az?*-részben cím nélküli szövegek olvashatók. A gyakorlat lényege abban áll, hogy az olvasónak fel kell fedeznie a versekben az „árulkodó nyomokat” (adatok, életrajzi mozzanatok stb.), s így azonosítva a személyt, tárgyat, dolgot, kitalálhatja a címet, vagy annak egyik lényeges szavát. A példát követően még néhány versben dőltbetűs szedésű szavak irányítják az olvasó figyelmét, aki kellő jártassággal és a meglévő ismeretei mozgósításával felfedezheti — például — a költő nevét mint a hiányzó cím részét *Juhász Gyula: Arany nyomában* című verse alapján. A *Végjátékos úr-olvasás* alfejezet — a már említett felépítésben — befejezés nélkül közöl prózai népköltészeti alkotásokat, arra készítve az olvasót, hogy a szöveget továbbgondolva — „beleéléses alkotással” — hozza létre a hiányzó szövegrészt. A KULCS-részt fellelőzve ellenőrizhető, hogy az elgondolás találkozik-e az eredeti szövegzárással.

A második nagyfejezet — a FORMÁLGATÁS BŰVÉSZKEDVE — hét része az alábbi tevékenységformákat tartalmazza. A *Hogyan lett a „cserebogár”?* cím alatt szövegváltozatok létrehozására alkalmas gyakorlatok szerepelnek. Egy részükben az egymást követő eredetit és az ebből létrehozott, de hiánytalan árnyékszöveg(ek)et kell összevetni, más részükben az elől álló, redukált terjedelmű szövegváltozatot az azt követő eredeti szöveggel kell összehasonlítani, és felfedezni azokat a műveleteket (pl: alulról fölfelé olvasás soronként vagy versszakonként; az egymást követő páros és páratlan sorok második felének felcserélése stb.), amelyek alkalmazásával a művi változat létrejött. A *Miből lett a „cserebogár”*-rész, építve az előző fejezetben szerzett tapasztalatokra, kettős feladat megoldását kívánja meg: (a) a közölt szövegváltozatok közül az eredeti megtalálását, (b) a művi változatok felfedezését. Az eredeti szöveg helye — az előző fejezettől eltérően — itt mindig változik: hol megelőzi, hol követi a művi változat(oka)t, vagy azok között található. *Milyen is a „cserebogár”?* — játszik tovább a fejezetcímmel a szerző, ismét kettős feladatot kapcsolva a szövegekhez. Közli az eredeti irodalmi alkotást, és kéri: (a) hozzon létre az olvasó a megadott szempontok alapján (pl: „a sorok végén lévő szavak fölcserélése”-vel, „csak a páratlan sorszámú mondatok figyelembevételé”-vel stb.) szövegváltozatokat, (b) értelmezze a létrehozott „árnyékszöveget” (pl.: „Mi jellemző az így létrejött olvasói változatra? Milyen a hatása?”, „Mi tette lehetővé létrejöttét?” stb.). A *Tetszéseszt*-részben a „szövegérzékenység, izlés, önismeret próbája”-ként szövegpárokból, szövegegyüttesekből — eredeti és „árnyékszöveg(ek)ből” — kell kiválasztani a legrokonszenvesebb „teljesszöveg-változatot”. Az *Alkalmassági vizit*-ben felkínált szövegekkel való foglalkozás feltételezi a korábbi gyakorlatokkal megszerzett tapasztalatokat. Ezekkel az újabb szövegekkel az olvasónak magának kell/lehet kísérleteznie: önállóan felfedeznie a bennük rejlő variánslehetőségeket.

Ez utóbbi alfejezet értelemszerűen megoldási mintát nem tartalmaz, így arra készíti az olvasót, hogy gyakran lapozza fel a korábbi fejezeteket.

Az olvasás *bűvészeté*-t méltán ajánlja a Kiadó így az olvasók figyelmébe: „(...) kicsik és nagyok egyaránt részt vehetnek ebben a ritka leleményes szellemi játékban.” Ez a könyv ugyanis — nyilván ismeretterjesztő szándéktól indítva — a „bűvészkedés” eredményeként létrehozott változatok, illetve az eredeti irodalmi művek mélyebb elemzését nem, vagy csak érintőlegesen tartalmazza. (L. a KULCS-ban *Babits Mihály: Az eszme drága lobogóját...* című versét követő szöveget — „A szakaszrend módosításával létrehozott árnyékszöveg mellett az eredeti inkább hathat személyes panasz-nak, jajkiáltásnak. Az olvasói változatban egyrészt a gondolatmenet révén, másrészt a befejezés által mintha az eszme, az úgy lépne előtérbe.”)

Úgy véljük azonban, hogy ezt a könyvet — és Hernádi Sándor más könyveit is — haszonnal forgathatják azok a tanárok is, akik az itt és másutt felsorakoztatott 'agytornáztató ötleteket' a megfelelő elméleti (pl. verstani, poétikai stb.) ismeretekkel és módszeres eljárásokkal kiegészítve képesek anyanyelvi és irodalomóráik sorába illeszteni.

Benkes Zsuzsa

Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (Kívánságok, álmok, füllentések. Egy költő versírásra tanítja a gyerekeket)

Milano, Emme Edizioni, 1980.

Mi történik, ha egy költő, „tán egy kissé excentrikus és bizarr, de emiatt egyáltalán nem antipatikus”, szakít a tantárgyak egyhangúságával, becsempészve az osztályterembe a saját érzések és a valamire ráhangolódni tudás felfedezésének, valamint az ennek kifejezésére szolgálni képes szavak megtalálásának az örömét? — Ez az, amit a *Desideri, sogni, bugie* című könyv — a kézikönyvek egy különleges típusa — bemutat.

Kenneth Koch — az 1925-ben Cincinnati-ban született amerikai költő, az angol és összehasonlító irodalom tanára a Columbia Egyetemen — miután több éven át 'kompozíciókurzus'-okat tartott mind a saját egyetemén, mind a felnőttképzés célját szolgáló New School-ban, 1969-ben egy manhattani iskolában kezdett el egy e témával kapcsolatos új módszert kipróbálni. E módszer alkalmazásával azt kívánta elérni, hogy a tanulók felfedezzék önmagukban a képzelőerő működtetésének a képességét, hogy megtanuljanak legmélyebb érzelmeikkel összhangban megnyilatkozni, hogy rátaláljanak spontaneitásukra és szenzibilitásukra, hogy felismerjék és gyakorolják kreativitásukat. — Iskolai oktatása során szerzett tapasztalatait hamarosan két könyvben is leírja (*Wishes, Lies and Dreams* és *Rose, Where Did You Get That Red?*), amelyek később az amerikai oktatási program keretében a költészet oktatása számára tankönyvekké váltak.

Kísérleteit Koch 1976 telén Párizs négy (bel- és külvárosi) iskolájában folytatta, majd 1978-ban Róma négy (hasonló módon kiválasztott) elemi, illetőleg alsó fokú középiskolájában.

Az arra vonatkozó elképzelés, hogy mi módon lehet kifejleszteni a tanulóknak természet adta képzelőerejüket, e kísérlet során beigazolódott: azok a tanulók által

létrehozott kompozíciók, amik a *Desideri, sogni, bugie* könyvben lettek összegyűjtve, nagyfokú frissességről, érzékenységről és muzikalitásról tanúskodnak. Lássuk a továbbiakban kissé részletesebben az alkalmazott módszert. Miként az 'elbeszélés' mindig önéletrajzi elemekkel telített Sztanislavszkij gyakorlatában, akképpen önéletrajziak ezek a kompozíciók is, és szinte 'napló'-szerűek: közös bennük a saját tapasztalat, a megfigyelés, a belső világ, az (érzékszervekhez kötődő) asszociációk központi jellege.

Első lépésként Koch mindig egy kollektív verset íratott, amelyhez minden tanuló csupán egy sorral járult hozzá. Így próbálta egyrészt kiküszöbölni a tanulók attól való félelmét, hogy nem sikerül verset írniuk, másrészt lehetetlenné tenni a versengést. Annak biztosítása érdekében, hogy bizonyos tartalmi és formai egységesség létrejöjjön, bizonyos 'szabályok'-at először (az osztállyal közösen) előre megfogalmazott: például 'forduljon elő minden sorban egy szín, egy város vagy vidék neve és valamennyi sor kezdődjék a „szeretnék” kifejezéssel'. — Egy kollektív versnek — a fent vázolt 'szabályok'-at követő — létrehozása nem igényel sok időt, és az egymást követő sorok felolvasása roppant szórakoztató a tanulók számára. (Ne feledjük el, hogy itt valóban 'elemi versírási gyakorlatok' elvégzéséről van szó, és olyan tanulókról, akiknek nagy része szinte semmiféle kulturális élményt nem hoz a szülői házból!)

A következő lépéstől kezdve a gyakorlatok egyéniekké válnak, minden tanuló egy 'saját vers'-et ír, nem tekintve először se ritmusra, se rímre, se más technikai megkötésre.

Az első téma a képzelőerő teremtette saját *kívánságok* világa, amelyben a kívánságoknak semmi nem szab határt, itt lehet repülni repülő igénybevétele nélkül, tonnaszámba lehet gyémántot találni, fel lehet gyújtani az iskolát (aminek vágya nem egy kompozícióban előfordul!) stb.

Szeretnék beszélni a lepkékkel és a madarakkal,
szeretném elmeséltetni velük, hogy mit látnak röptükben itt és ott,
a szépet éppúgy, mint a csúnyát

kezdi például 'kívánságvers'-ét egy 11 éves leány. (Minthogy e recenzióban valamennyi idézett versrészlet 10—11 éves iskolai tanulóktól származik, a 'szerzők'-re a továbbiakban nem teszek utalást.)

Folytatni lehet azután a *szembeállítás* és a *zajok* témával. Az analógiák, szembeállítások szokatlanok, rendkívüliek kell, hogy legyenek; ez a gyakorlat előkészítés a hasonlatok és a metaforák tárgyalásához. A 'zajok' témánál a tanár különféle zajokot hallat a tanulókkal, és azokhoz szavakat társítat velük; ezt a gyakorlatot ki lehet bővíteni például azzal is, hogy egy-egy 'talált' szóhoz a tanár hasonló hangzású szavakat kerestet, nem lévén tekintettel azok jelentésére.

Az *álmok*ról írott versekben a tanulók csodálatos 'belső világa' tárul fel, egy 'különös képekben gazdag világ'.

Jöhet azután a *múlt-jelen* tematika: itt például olyan sorpárokkal lehet élni, amelyekben az első sor az „egyszer (valamikor)” kifejezéssel kezdődik, a második pedig a „de most” kifejezéssel. (Beszélni lehet például egy olyan 'létező' tapasztalatairól, amelyik folytonos fizikai változásnak van kitéve.)

Egyszer napsugár voltam,
de most egy fa árnyéka vagyok.

Egyszer virág voltam,
de most egy méh mosolygása vagyok.
(...)

Feldolgoztatható az *azt képelem, hogy* tematika: elképzeltethető például a tanulókkal, hogy hópelyhek, amelyek a levegőben szállingóznak.

Lehet olyan verset íratni, amelynek minden sora *füллentés*, ahol ezek a füллentések lehetnek egymástól függetlenek, de részét képezhetik egy nem létező világ 'összefüggő' leírásának is.

A pad, amelyben ülök, tele van lepkével.
Valahányszor labdába rúgok, mindig a földre esem.
Sokszor látok az égen emberi kezeket repülni.
(...)

Majd jöhetnek sorban a következő témák:

Vers a *színekről*, minden verssorban más szín nevét, vagy valamennyi sorban ugyanannak a színnek a nevét használva.

Vers *zenehallgatás közben*: a zenével való találkozás a legkülönbébb 'képek' létrehozását teszi lehetővé.

Gyakorlatok szesztina-val: a szesztina egy 6×6+3 sorból álló versforma, amelyben a rímek egy bizonyos rendszert követnek; a tanár felírhatja az egyes sorok utolsó (a rendszernek megfelelően rímelő) szavait, és az osztály közösen próbálhatja meg létrehozni a szesztinát. Ennek a gyakorlatnak a 'puzzle'-aspektusa az, hogy egy 'alapgondolatot' egy speciális formában kell realizálni.

Vers a „... *látszom, de a valóságban ... vagyok*” témára: e gyakorlat célja a 'saját' önmegfigyelésnek a mások rólunk alkotott véleményével való szembesítése.

Egy más nyelvből származó szó beépítése a versbe: például spanyol szó beépítése angol nyelvű versbe, vagy angol szóé olasz nyelvűbe, vagy valamely dialektusból származó szóé irodalmi nyelven írottba. Ez egyben egy más nyelvből származó szó 'idegenszerűség'-ével, 'muzikalitás'-ával való játék is. Ezek a bizonyos idegen szavak először felírhatók a táblára (közösén megbeszélhetők), és azután történhet kísérlet alkalmazásukra.

Az udvaromból annyi *buildings* látszik, sok-sok *white* ablakkal.
A *bridge*ről látom, hogy fut alattam a *river*.
Tavasszal annyi, de annyi *green* virágot látok

Írják 'kevert nyelvű vers'-üket az olasz tanulók.

Az olasz iskolákban — az 1969-es New York-i gyakorlathoz képest — a kompozíciók létrehozásába való bevezetés szorosabban kötődött irodalmi példákhoz: Cavalcanti, Dante, Leopardi versei gyakran szolgáltak a gyakorlatok kiindulópontjául, vagy a gyakorlatok célja gyakran bevezető 'ujjgyakorlatok' végzése volt egy-egy klasszikus vers elemzéséhez. Koch az alkalomtól függően választja meg az elvégzendő gyakorlatokat.

Vers írása, amelynek sorai a „*ha ... lennék*” kifejezéssel kezdődnek. Ezzel kapcsolatban többek között az is volt a cél, hogy a tanulók 'kizökkenjenek' a mindennapi élet korlátozott voltából.

Vers az *ideális városról*, amelynek minden sora egy tényleges vagy elképzelt (ideális) város valamely tulajdonságáról szól.

Téma: *senki nem tudja*. Egy olyan vers létrehozása, amelynek minden sora valamilyen 'titok' leírása.

Vers az *egyedüllétről*: olyan téma, amit Leopardi *Alla luna* vagy a *L'infinito* című versének olvasása készíthet elő.

Egyedül a fákkal beszélgettem,
egyedül a síráshoz voltam közel,
egyedül a mezőn a nyulakkal társalogtam,
(...)

Vers a *magánhangzókról*; Rimbaud híres versének modellje alapján.
Utazásra hívás Dante *Guido, vorrei...* című szonettje alapján.

Vonattal szeretnék elvinni Mária,
Rómába szeretnék vinni vonattal Mária,
Vonattal vinnék énekelni Mária,
Csókot adnék neked a vonaton Mária,
(...)

Én a nap, én a folyó, én egy virág: azonosulás a természet valamely aspektusával.

A Duna vagyok, kettészelek egy fővárost, és a tükörben ringatom,
a Fekete Erdőben születek, és mint egy úr, megyek a fővárosok felé,
A Pó vagyok, sok ággal vetem bele magam az Adriai-tengerbe,
kiáradok mindig, amikor esik az eső, és viola színű szeretnék lenni,
(...)

Versem: úgy beszélni a saját vershez, mintha személy volna, Guido Cavalcanti egy szonettjét követve.

Versem, vidd el üdvözetem anyámnak, aki meghalt, amikor születtem,
Ő versem, hozd ide azt, aki megmutatja őt nekem,
Versem, hozd ide azt a barátom, aki meghalt egy autó alatt,
(...)

Dicsőítés: mértéktelenül dicsérni valamely (saját) egyéni tulajdonságot, vagy egy tárgyat, ahogy Marietti teszi a *All'Automobile da corsa* című versében.

Kalligrammák, a szavakat nem 'lineárisan' használni, hanem olyan módon, hogy megjelenítsék azt, amiről a vers szól. (Apollinaire elevenítette fel ezt a már az ókorban is ismert módját az írásnak.) A tanulók számára roppant szórakoztató a szavak és a 'képszerűség' kombinálása.

Beszélgetés egy teremtménnyel; mint Blake a *Tiger* című versében, egy állathoz vagy egy csodás lényhez fordulni a versben.

Keselyű, keselyű, miért falsz fel állatokat vagy emberi hullákat? — Mert nekem is ennem kell, különben éhen veszek.

Teve, teve, miért van púpod? — Azért van púpom, mert abban tárolom a vizet a hosszú utakra, különben szomjan halok.

Krokodil, krokodil, miért falsz fel annyi embert? — Ez az én magánügyem.
(...)

Énekek/Éneklem..., ahol a pontok helyén egy személy, egy város vagy egy 'hőstett' megnevezése áll, mint az eposzokban.

Te ... vagy; egy személyhez intézve a verset, összehasonlítva annak tulajdonságait a természet különféle aspektusaival, ahogy például Umberto Saba teszi a *A mia moglie* című versében.

Tavas; valamely ismert vers analógiájára. (Koch az olasz iskolákban Salvatore di Giacomo nápolyi dialektusban írt *Primavera* című versét használta modellként.)

Vers különféle tulajdonsághalmazzal; vers, amelyben a fentebb tárgyalt szempontok valamely együttese jut érvényre.

A Koch elbeszélésében leggyakrabban visszatérő jelző az „eccitante” (izgató, izgalmas). Izgalmat keltő kell, hogy legyen a légkör az osztályteremben, miközben a tanulók felfedezik a versek és azok nyelvének világát.

Ehhez a felfedezéshez azután különféle más ('mellék'-) célok elérése is társul. Ilyenek például a következők: részletekre koncentráltatni, megakadályozva a tanulókat abban, hogy általánosítsanak (és annak következtében 'kődbe burkolják' a tapasztalataikat); meg-megtörni a konvencionális reagálás rutinját (ha kell, olykor 'bolond'-nak, 'esztelen'-nek, 'gonosz'-nak is lenni), hogy a tanulók megnyílhasanak a képzelet és az eredetiség 'gazdagsága' számára.

E célok elérése természetesen nem jelenti azt, hogy a tanulók a végén jó verseket fognak írni (hogy 'költők'-ké lesznek), jóllehet megnyithatja az utat efelé is. Minden bizonnyal közelebb juthatnak azonban e gyakorlatok által mind a költészet, mind a saját maguk jobb megértéséhez!

Aki e módszert jobban meg akarja ismerni, annak ki kell próbálni azt!

Terry Olivi; olaszból fordította Petőfi S. János

Kaspar H. Spinner: Umgang mit lyrik in der Sekundarstufe I.

Baltmannsweiler, Pädagogischer Verlag, 1984. 142 p.

0. Ez a könyv egyike azoknak az utóbbi tizenöt évben német nyelven megjelent könyveknek, amelyeknek célja a költészet oktatása módszertanának 'felfrissítése'. (Címét szabadon a következőképp fordíthatjuk magyarra: Kapcsolat a költészettel a gimnáziumok alsó tagozatában; ez a német kontextusban a 11—14 éves korosztályt jelenti.)

1. A könyv három nagyobb egységből áll: az első (1—24) a költészet iskolai tárgyalása néhány alapvető kérdésével foglalkozik; a második (25—37) konkrét módszertani tanácsokat tartalmaz; végül a harmadik (57—136) a következő tematikus egységekhez nyújt kommentált 'miniantológiát': játék a nyelvvel, szabad természet—városi élet, kívánságok—félelmek, mondák és balladák, én, utazás, szabadság, szerelem, halál. A könyvet rövid metodológiai ajánlóbibliográfia zárja.

2. Ebben a rövid (tartalmi-informatív) recenzióban csupán a módszertani tanácsokat tartalmazó egységgel kívánok foglalkozni, követve annak belső felépítését.

2.1. Az első alfejezetben Spinner annak a meggyőződésnek ad hangot, hogy a költészet oktatásában a hagyományos módszerek kizárólagos alkalmazása helyett célravezetőbb metodikai sokféleségre törekedni.

2.2. A második alfejezet egy *adott vers* nem hagyományos *interpretatív megközelítésének* különféle *formáival* foglalkozik. (Hagyományosnak Spinner azt a megközelítést nevezi, ami abban áll, hogy a tanár „a tárgyalandó vers egy kész interpretációjával a fejében célirányos kérdésekkel megkísérli annak elemeit a tanulók által (re)produkáltatni”.) Ezek a formák Spinner szerint a következők:

2.2.1. *Az első benyomások kifejezésre juttatása és megbeszélése.* Ez a megközelítés nem arra irányul, hogy 'mit szándékozott a költő mondani', hanem arra, hogy az adott vers milyen 'hatást' vált ki a tanulókból. — A megbeszélés megfelelő strukturálásához célravezető először valamennyi tanulót szóhoz jutni hagyni, anélkül, hogy az egyes tanulói megnyilatkozások azonnal megbeszélés tárgyává válnának. Ezt például azáltal is biztosítani lehet, hogy a tanulók olyan (sokszorosított) formában kapják kézhez az interpretálandó verset, amely lehetőséget ad arra, hogy annak általuk kommentálni szándékozott részeihez (e részek közvetlen közelében) írásban tehessék meg megjegyzéseiket.

2.2.2. *Versválasztás és annak motiválása.* Jó módszer a tanulók aktivizálására bevonásuk az interpretálandó versek kiválasztásába. Ez abban áll, hogy egy rendelkezésükre bocsátott 'miniantológiából' a tanulóknak kell kiválasztani, hogy mely versek interpretálásával kívánnak bővebben foglalkozni, melyekével nem, megokolván a választást.

2.2.3. *Az adott versszöveg (közvetlen) tartalmának saját szavakkal történő összefoglalása.* Minthogy a tartalmi összefoglalások (már ahol ezek létrehozhatók) a legtöbb esetben az interpretációhoz vezető út első állomását jelentik, lehetőséget adnak annak felfedésére, hogy az egyes tanulók a versszöveg mely elemeire/részeire helyezik a hangsúlyt. — Lényeges, hogy a tanár ne korrigálja rögtön, ha valamivel nem ért egyet. (Ez a megközelítés nem tévesztendő össze a 'mit akart a költő (vagy a vers) mondani' kérdés 'prózaí parafrázis'-sal való megválaszoltatni akarásával!)

2.2.4. *Az interpretálandó vers részletekben való bemutatása.* Ez a fajta megközelítés nem csupán az éppen bemutatott részlet interpretatív megbeszélésében áll, hanem a 'lehetséges folytatás(ok)' megfogalmazásában is. Ezek a lehetséges folytatások a következő lépésben (a tényleges folytatás bemutatásakor) jelentős szerepet játszanak.

2.2.5. *Kiválasztott szövegrészek előzetes megbeszélése.* A választás nehezebben érthető (többnyire metaforikus/figuratív funkciójú) részekre kell irányuljon, amelyekhez a tanulóknak (esetleg kisebb csoportokat képezve) kell megpróbálni jelentés(e)ket rendelni.

2.2.6. *Jelentéshálók létrehozása.* Ez a megközelítés abban áll, hogy a tanulók kiválasztják az interpretálandó szöveg számukra egymással valamilyen kapcsolatban állónak látszó elemeit, majd megpróbálják az így létrehozott elemhálók közötti (lehetséges) kapcsolatokat elemezni.

2.2.7. *A nyelvi/tipográfiai formára irányuló megjegyzések megfogalmazása.* A cél itt is annak felfedése, hogy a tanulók szerint az interpretálandó vers struktúrájának mely rétege (a hangzásstruktúra, a használt szavak megválasztása, az alkalmazott költői képek, a szintaktikai struktúra, a nyelvi és metrikai-ritmikai struktúra viszonya, a vers globális felépítése, a vers grafikai formája) a fő hordozója az általa kiváltott hatásnak. Ezeknek a rétegeknek az elemzésénél/kiválasztásánál az a kérdés nem játszik szerepet, hogy vajon őket a költő szándékosan alkalmazta-e úgy, ahogy alkalmazásra kerültek, vagy sem.

2.2.8. A saját tapasztalatból származó analógiák figyelembevétele. Ezeknek az analógiáknak az explicit megfogalmazásánál lényeges szerepet játszik a tanulók életkora, amennyiben ez bizonyos életkorban könnyebben, más életkorban nehezebben megy.

2.2.9. Az interpretációra irányuló provokatív tézisek tárgyalása. Itt olyan — vagy a szakirodalomból vett, vagy a tanár által felállított — tézisekről van szó, amelyek nehezen (vagy egyáltalán nem) elfogadhatók.

2.2.10. A költővel kapcsolatos speciális információk figyelembevétele. Ez a megközelítés abban áll, hogy a tanulók először referátumok formájában feldolgozzák a költő életére és/vagy korára vonatkozó ismereteket, s ezután megpróbálnak ezek és az interpretálandó vers között feltételezhető kapcsolatokat felfedni.

2.2.11. Versek összehasonlítása. A fő feladat ennél a megközelítésnél azoknak a szempontoknak az explicit megfogalmazása, amelyekből az interpretálandó vers az interpretálás szempontjából figyelembevételre kiválasztott versekkel összehasonlítható.

2.2.12. Egy vers összehasonlítása ugyanazzal a témával foglalkozó, más típusú szöveggel. Ennél a megközelítésnél a költői megformálás szempontjából specifikus aspektusok elemzése kell hogy előtérben álljon. (Például annak elemzése, hogy mi a különbség egy város/táj versbeli és egy utazási prospektusban található leírása között.)

2.3. A harmadik alfejezet az úgynevezett operatív-kreatív megközelítés különféle formáival foglalkozik. Az 'operatív-kreatív' megjelölés olyan megközelítés-módra utal, amelynél a tanulónak az interpretálás tényleges megkezdése előtt egy általuk nem ismert, interpretálandó vers előzőleg manipulált materiáján — vagy egy eredeti formájában rendelkezésükre bocsájtott versen (verssel kapcsolatban) — különféle szintű, kreativitást igénylő műveleteket kell végrehajtaniuk. [Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az interpretatív és operatív-kreatív megközelítések egymástól való elkülönítése Spinner itt recenzált könyvében nem tekinthető egyértelműnek.]

2.3.1. Egy vers eredeti formájának helyreállítása. A tanulók egy folyamatosan próza-formában legévelt (általában számukra ismeretlen) versszöveget kapnak kézhez, és annak alapján kell megkísérelniük a vers eredeti formájának helyreállítását. E feladat nehézségi foka tetszés szerint választható meg: azonos hosszúságú, rímelő sorokból álló vers eredeti formája könnyebben helyreállítható, mint különböző hosszúságú, nem rímelő sorokból álló; még nehezebbé tehető a feladat azáltal, ha a szöveg előkészítésekor (manipulálásakor) a vers egyes sorain/szövegmondatain belül is végrehajtottak sorrendi változtatásokat.

2.3.2. Elvárások megfogalmazása egy verscímhez. Ennél a megközelítésnél a tanulónak azt kell kifejezésre juttatniuk, hogy szerintük miről szól (miről szólhat) az adott című, számukra ismeretlen vers. Ennek a megközelítésnek egy variánsa abban áll, hogy a tanulónak egy vagy több, egymást közvetlenül nem követő verssorhoz/versrészlethez kell megpróbálniuk elfogadható szövegkontextust létrehozni.

2.3.3 Asszociációk létrehozása egy vers fő fogalmaihoz (vezérmotívumaihoz). A tanár felírja a táblára az interpretálandó vers két-három fő fogalmát (vezérmotívumát), s a tanulónak ezekhez kell asszociatív módon más fogalmakat rendelniük.

2.3.4. Egy vers anticipálása. Amikor ez megvalósíthatónak látszik, a tanár megpróbálhat a tanulókkal 'verset' íratni a számukra ismeretlen, interpretálandó vers témájáról.

2.3.5. Egy vers összeállítása részeiből. A tanár verssorokra (vagy azoknál nagyobb egységekre) szabdálja az interpretálandó s feltételezése szerint a tanulók számára ismeretlen verset, s a tanulóknak ezek összekevert halmazából kell megkísérelniük helyreállítani az eredeti verset. — A tanár két csoportra is oszthatja a tanulókat, s az adott vers manipulatív előkészítését az egyik csoportra bízhatja.

2.3.6. Egy vers létrehozása adott szövegből. Ennél a megközelítésnél a tanár összekeverheti például két vers szövegét, és (megmondva vagy meg nem mondva, hogy az adott esetben két vers összekevert szövegét bocsájtotta a tanulók rendelkezésére) kerestetheti a tanulókkal a szerintük egymáshoz illeszkedő szövegrészeket. E megközelítés egy másik formája abban áll, hogy a tanár a vers egyes szövegmondatait paradigmatisuk alternatívák közé rejt, s az így előállított (a vers szövegmondatainak eredeti sorrendjét követő) alternatívahalmazból próbálja meg létrehozni az eredeti verset. (Egy szövegmondat paradigmatisuk alternatívájának nevezzük azt a szövegmondatot, amelyben az eredeti szövegmondat alanya/állítmánya/tárgya/határozója helyén az eredetitől eltérő lexikai egység áll.)

2.3.7. Egy hiányos versszöveg kiegészítése. Ennél a megközelítésnél a tanár elhagyhatja például az interpretálandó vers címét, elhagyhatja egyes rímhelyzetben álló szavait, elhagyhatja a vers befejező részét, és ezt/ezeket próbálhatja meg pótolni a tanulókkal.

2.3.8. Egy vers lerövidítése vagy kibővítése. A lerövidítés például úgy történhet, hogy a tanár aláhúzatja a tanulókkal az adott vers számukra legfontosabbnak látszó fogalmait, és ezekből új szövegkonfigurációt képeztet velük. — Kibővítés különösen rövid, asszociációkat ébresztő verseken hajtható végre, és a bővítés a vers bármely részére irányulhat.

2.3.9. Egy vers felhasználása 'saját versprodukció' modelljeként. Ennél a megközelítésnél a tanulóknak egy adott vers felépítésével analóg felépítésű saját 'verset' kell megkísérelniük létrehozni. E feladat megoldása a tanulóktól megköveteli az adott vers kompozíciójának alapos elemzését, mert csak így kezdhetnek hozzá a feladat eredményt ígérő elvégzéséhez.

2.3.10. Adott verstartalom 'visszaadása' más perspektívából. Ennél a megközelítésnél a tanulóknak egy adott versszöveget kell újfogalmazniuk, az adotttól eltérő perspektívából. Jóllehet ez a megközelítés elsősorban prózaszövegek operatív átalakítására alkalmas, Spinner alkalmazhatónak tartja versszövegekre is; példaként Goethe „Bűvészinas”-ának újfogalmazását említi a 'bűvázmester' perspektívájából (e példa megoldását azonban nem mutatja be).

2.3.11. Egy vers átrása más versmodell szerint. Ennél a megközelítésnél a tanulóknak egy adott vers más versmodellbe való transzplantálását kell megkísérelniük.

2.3.12. Vers alkotása adott modell nélkül. Ennél a megközelítésnél a tanár minden előzetes megkötés nélküli verset próbál meg létrehozni a tanulókkal. (Spinner hangsúlyozza, hogy ez a megközelítés is a versek sajátságainak mélyebb megismertetését/megismerését szolgálja, és nem azt, hogy a tanulók 'költővé' váljanak.)

2.3.13. Levélírás egy adott versről. Ennél a megközelítésnél a tanulóknak (például egy barátjukhoz címzett) levélben kell elmondaniuk, hogy miért tetszik (vagy miért nem tetszik) nekik az adott vers.

2.3.14. Kollázs készítése versekből. Ennek a megközelítésnek az előnyét Spinner abban látja, hogy a tanulóktól nem kíván meg fejlett fogalmazási készséget, mégis alkalmas a nyelvhasználat különféle aspektusai megértésének elmélyítésére.

2.3.15. Képi ábrázolás készítése egy adott vershez. Ez a megközelítés olyan aspektusokra irányíthatja a tanulók figyelmét/képzeletét, amelyek az adott vers (első) olvasásánál nem játszottak szerepet. (Elképzeltető például egy 'illusztrált antológia' létrehozata is egy osztály valamennyi tanulójának közreműködésével.)

2.3.16. Egy adott vers eljátszása. Ennél a megközelítésnél a vers hangjátékká alakításának megkíséreltetése éppúgy elképzelhető, mint pantomimmá, bábjátékká, árnyjátékká — természetesen minden esetben az adott vers jellegétől függően.

2.3.17. Adott vers előadása. Ez a megközelítés versek felolvasását éppúgy magába foglalja, mint előzőleg megtanult versek szabad elmondását (esetleg különböző prozódiaikkal), sőt gitárkísérettel való eléneklését is.

*

E fejezet következő két alfejezete az elemzésnél figyelembe veendő/vehető nyelvi és verstani szempontokat tárgyalja röviden. Ezek ismertetésétől itt — közismertségük miatt — eltekintek. Az utolsó alfejezetben Spinner egy didaktikailag előkészített példát mutat be, amelynél azonban az előzőekben tárgyalt megközelítések közül igen kevés kerül alkalmazásra.

3. A recenzált könyv itt tárgyalt fejezete nem nyújt többet, mint egy megközelítés-katalógust, az egyes megközelítések mélyrehatóbb elemzése és (teoretikus és/vagy pedagógiai szempontból) meggyőző szisztematizálása nélkül. Bővebb információforrásként a szerző más — német nyelvű — könyvekre utal.

Petőfi S. János

BIBLIOGRÁFIÁK — REPERTÓRIUMOK

Szerkeszti:

VASS LÁSZLÓ

A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz alcímű kötetünkben (itt és a továbbiakban) ezt a szekciót a következőképpen strukturáljuk: a szekció *állandó* részét az 1.1. és 2.1. pontokban közlésre kerülő adatok képezik, amelyekhez folyamatosan közöljük a kiegészítéseket; az állandó részt továbbá — annak érdekében, hogy kötetünk maximális/optimális mennyiségű információt szolgáltatassanak — kötetenként speciális, *változó* részekkel egészítjük ki.

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.0. BIBLIOGRÁFIÁK BIBLIOGRÁFIÁJA

1.0.1. A szövegkutatással kapcsolatos *általános* (válogatott) bibliográfiaként lásd: *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis—Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 1991. 117—118.

1.0.2. Az *intertextualitás* kutatásához lásd HANS PETER MAY: *Intertextual — A Bibliography*, in: HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality* (= RTT 15), 237—250. (E kötet tartalomjegyzékéhez lásd a 2.1.4. szekciót.)

1.0.3. A tudományos szövegek/szakszövegek kutatásához lásd: HARTMUT SCHRÖDER: *Linguistic and Text-theoretical Research on Language for Special Purposes. A thematic and bibliographical Guide*, in: H. SCHRÖDER (ed.): *Subject oriented Texts. Languages for Special Purposes and Text Theory* (= RTT 16), 1—48. (E kötet tartalomjegyzékéhez lásd a 2.1.4. szekciót.)

1.0.4. A *metaforakutatás*hoz lásd:

1. W. A. SHIBLES (ed.): *Metaphor: An Annotated Bibliography and History*, Whitewater, Wisconsin, The Language Press, 1971.

2. J.-P. VAN NOPPEN (ed.): *METAPHOR: A Bibliography of Post — 1970 Publications*, Amsterdam, John Benjamins, 1985.

3. J.-P. VAN NOPPEN, E. HOLS (eds.): *METAPHOR II.: A classified Bibliography of Publications from 1985—1990*. Amsterdam, John Benjamins, 1990.

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L'ANNÉE (= BL) 1988

Korábbi kötetek szövegkutatással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész). Acta Academiae*

Paedagogicae Szegediensis—Series Linguistica, Litteraria et Aestetica, Szeged, 1991. 199—204 — itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Sze-miotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis—Series Linguistica, Litteraria et Aesteti-ca*, Szeged, 1991. 215—221.

2.3. Text linguistics — Linguistique du texte

- 2397 LOHMANN, Patricia: Connectedness of texts: a bibliographic survey. — [616], 478—501.
- 2398 AGUTTES, Pierrette; SALAZAR, Anne; TOBIN, Laurence: Analyse de textes admini-stratifs. — *CILL* 14/1-2, 1988, 175—177.
Aspects of text organization. — 104.
- 2399 *Aspekty obščej i častnoj lingvističeskoj teorii teksta.* [Red.: N. A. SLJUSAREVA et al.]. — Moskva: 1982|BL 1983, 2358|DLZ 105/9, 612—614 D. Viehweger.
- 2400 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: *Text, discourse, and process...* — Norwood, NJ: 1980|BL 1980, 2317|RES 34/2, 1983, 199—200 J. P. Thorne.
- 2401 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: *Text production...* — Norwood, NJ: 1984|BL 1984, 3107|MNY 83, 1987, 366—370 Z. Szabó.
- 2402 BÉKÉSI, Imre: *A gondolkodás grammatikája: a szövegfelépítés tartalmi-logi-kai szabályrendszer.* — Budapest: Tankönyvkiadó, 1986, 374 p. | The grammar of thought: the system of logico-conceptual rules in the construction of texts|Nyr 111, 1987, 352—355 Z. Szabó.
- 2403 BLACK, Alex: The syntax of conversational coherence. — *DP* 11/4, 1988, 433—455, 8 figs., 8 tabs. | E. summ.
- 2404 BLAKEMORE, Diane: The organization of discourse. — [573], 229—250.
- 2405 BLECHMAN, Michail S.: Inženerno-lingvističeskaja metodologija i lingvistika svjaznogo teksta. — *UZTarU* 838 (*Linguistica* [21]), 1988, 10—20|E. summ.: Engineering linguistics and text linguistics.
- 2406 BOJKO, B. L.: Formy suščestvovanija jazyka i tekst. — [4408], 71—76|Ex-istential forms of language and text.
- 2407 BORCILA, Mircea: Probleme actuale ale analizei discursului. — *CLing* 32/1, 1987, 63—70|Current issues in discourse analysis.
- 2408 BRINKER, Klaus: *Linguistische Textanalyse...* — Berlin: 1985|BL 1985, 2307|BE 38, 1988, 164—167 S. Stojanova-Jovčeva|SEz 13/6, 1988, 81—83 G. Pav-lova.
- 2409 BROWN, Gillian; YULE, George: *Discourse analysis.* — Cambridge: 1983|BL 1983, 2370|Nyr 112, 1988, 248—252 Z. Szabó.
- 2410 ČERNOV, G. V.: Ob ierarchii sredstv aktualizacii komponentov vyskazyvanija v jazykach so svobodnym i svjazannym porjadjkom slov. — [4408], 167—174|On the hierarchy of means to actualize utterance components in languages whit a free and a bound word order|Examples from Ru., E., Fr. & Sp.
- 2411 CLAIRIS, Christos: Au-delà de la phrase. — *CILL* 14/1-2, 1988, 167—170.
Clause combining in grammar and discourse... — 543.
Coherence and grounding in discourse... — 119.
- 2412 CONTE, Maria-Elisabeth: Anafora empatica. — *Autografo* (Milano) 14, 1988, 3—12.
- 2413 CONTE, Maria-Elisabeth: *Condizione di coerenza: ricerche di linguistica testu-ale.* — Pubblicazioni della Fac. di lettere e filosofia dell'Univ. di Pavia, 46,

- Dipt. di scienza della letteratura e dell'arte medievale e moderna; Firenze: La Nuova Italia, 1988, 115 p. | Biblio., 93—105; indexes, 107—115 | Conditions on coherence: studies in text linguistics.
- 2414 DANEŠ, František: Statický a dynamický pohled na text a diskurs (promluvu). — [157], 283—297 | Ru. & E. summ.: A static and a dynamic view on text and discourse.
- 2415 DIJK, Teun A. VAN: News schemata. — [611], 155—185, 1 fig., facsim. *Discourse and communication...* — 2874.
- 2416 *Discourse and literature*. Ed. by Teun A. VAN DIJK. — Amsterdam: 1985 | BL 1985, 2328 | DLZ 108/9, 1987, 663—666 W. Motsch.
- 2417 DOBRUSKINA, Ėmilija M.; BERZON, Viktor E.: *Sintaksičeskie sverchfrazovye svyazi i ich inženerno-ligvističeskoe modelirovanie*. Otv. red. R. G. PIOTROVSKIJ. — Kišinev: Štiinca, 1986, 168 p., ill. | Syntactic transphrastic relations and their computerized and linguistic simulation | *UZTarU* 827 (*Kvantitativnaja lingvistika i avtomatičeskij analiz tekstov* [4]), 1988, 170—173 L. A. Serebrjakova.
- 2418 DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi: Temporal and aspectual relations as text-constitutive elements. — [616], 134—169, 11 figs.
- 2419 FRAURUD, Karl: Hierarchical relations between discourse referents and the interpretation of antecedent less definite noun phrases. — [230], 198—210.
- 2420 GARCÍA-BERRIO, Antonio; ALBALADEJO MAYORDOMO, Tomás: Compositional structure: macrostructures. — [616], 170—211.
- 2421 GIBBON, Dafydd: Intonation and discourse. — [616], 3—25, 6 figs. *Grammar in the construction of texts...* — 558.
- 2422 HAJIČOVÁ, Eva; SGALL, Petr: From topic and focus of a sentence to linking in a text. — [4638], 151—163 | E. summ.
- 2423 HAJIČOVÁ, Eva; SGALL, Petr: Topic and focus of a sentence and the patterning of a text. — [616], 70—96, 3 figs.
- 2424 HALLIDAY, Michael A. K.; HASAN, Ruqaiya: Text and context: aspects of language in a social-semiotic perspective. — *SophL* 22, 1987, 6—9.
- 2425 *Handbook of discourse analysis*. 1—4. Ed. by Teun A. VAN DIJK. — London: 1985 | BL 1985, 2353—6 | Cf. 2466.
- 2426 HARTMANN, R. R. K.: Contrastive textology and bilingual lexicography. — [558], 114—122
- 2427 HARWEG, Roland: Sentence sequences and cotextual connexity. — [616], 26—53.
- 2428 HATIM, Basil: A text linguistic model for the analysis of discourse errors: contributions from Arabic linguistic. — [558], 102—113, 3 tabs.
- 2429 HIETARANTA, Pertti: A case of sentence-initial new information: towards a frametheoretical analysis of a literary technique. — *JLS* 16/2, 1987, 113—128.
- 2430 HOFFMANN, Lothar: Der Fachtext als strukturierte und funktionale Ganzheit. — [4193], 49—63.
- 2431 HOFFMANNOVÁ, Jana: Analýza textu: segmentace, textové jednotky. — *JazA* 25, 1988, 86—88 | Probleme der Textanalyse: Segmentation, Textelemente.
- 2432 JORDAN, Michael P.: Relational propositions within the clause. — *LACUS* 14, 1987 (1988), 278—288.
- 2433 JORDAN, Michael P.: Some advances in clause-relational theory. — [302], 282—301.

- 2434 KAMČATNOV, A. M.: Podtekst: termin i ponjatie. — *NDVŠ-F* 1988/3, 40—45 | Subtext: the term and the concept.
- 2435 KOVAČEC, August: Nekoliko napomena o ligvistici teksta: u povodu jedne knjige o ligvistici teksta. — *Govor* 5/2, 1988, 171—179.
- 2436 KURZON, Dennis: The theme in text cohesion. — [238], 155—162.
- 2437 LAMÍQUIZ, Vidal: Configuraciones discursivas en textos orales. — [495] 2, 457—467. | Discursive configurations in oral texts.
- 2438 LEKOMCEVA, Margarita I.: Zvláštnosti textu s neurčito vyjadrenou sémantikou. — *SIP* 104/6, 1988, 116—122 | Characteristics of texts with opaque semantics | Transl. of BL 1987, 2873.
- 2439 LEMKE, Jay L.: Discourses in conflict: heteroglossia and text semantics. — [302], 29—50.
- 2440 LERCHNER, Gotthard: *Sprachform von Dichtung: linguistische Untersuchungen zu Funktion und Wirkung literarischer Texte*. — Berlin: Aufbau-Verlag, 1984, 263 p., ill. | *DLZ* 106/10—11, 802—805 G. Michel.
- 2441 LJAPON, Majja V.: *Smyslovaja struktura složnogo predložénija i tekst...* — Moskva: 1986 | BL 1986, 2598 | *SS* 49, 1988, 151—155 J. Hoffmannová.
- 2442 LUTZ, Luise: *Zum Thema „Thema“...* — Hamburg: 1981 | BL 1983, 2435 | *ZAA* 33/1, 1985, 66—67 U. Carls.
- 2443 MANN, William C.; THOMPSON, Sandra A.: Rhetorical structure theory: description and construction of text structures. — [213], 85—95, 4 figs. | E. summ.
- 2444 MANN, William C.; THOMPSON, Sandra A.: Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. — *Text* 8/3, 1988, 243—281, 8 figs., 1 app. | E. summ.
- 2445 MARTIN, Jacky: Propositions pour l'analyse du discours: les configurations textuelles. — *Sigma* 9, 1985 (1986), 211—247.
- 2446 MATTHIESSEN, Christian; THOMPSON, Sandra A.: The structure of discourse and „subordination”. — [543], 275—329.
- MÉNARD, Nathan: Calcul de la cohésion lexico-sémantique des textes... — 4604.
- 2447 MEYER, Paul, Georg: Some observations on the signalling of structure in technical discourse. — [558], 8—14.
- 2448 MOKED, Gabriel: Objective features of text-analysis according to Mukařovský: a brief survey and some critical remarks. — [238], 193—203.
- 2449 MOSKALSKAJA, Olga I.: *Textgrammatik*. — Leipzig: 1984 | BL 1987, 2894 | *ADA* 97/4, 1986, 154—156 H.-W. Eroms | *DLZ* 106/10—11, 1985, 801—802 H. Harnisch.
- 2450 MYHILL, John; HIBIYA, Junko: The discourse function of clause-chaining. — [543], 361—398.
- 2451 OSHIRO, Marian Midori: *A tagmemic analysis of conversation*. — Univ. of Michigan diss., 1987, 264 p. | *DAb* 48/3, 1987, 641-A.
- 2452 PALEK, Bohumil: *Referenční výstavba textu*. — Praha: Univerzita Karlova, 1988, vi, 360 p., 4 figs. | E. summ.: The structure of reference in a text.
- 2453 PETŐFI, János S.: Some aspects of the construction of text meaning from the point of view of reception. — [311], 292—308 | E. summ.
- 2454 PETŐFI, János S.: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. — *Nyr* 112, 1988, 219—229 | The text as an object of interdisciplinary research.
- 2455 PETŐFI, János S.; SÖZER, Emel: Static and dynamic aspects of text constitution. — [616], 440—477, 11 figs., app.

- 2456 PHILLIPS, Martin: *Aspects of text structure...* — Amsterdam: 1985 | BL 1987, 2906 | ZAA 35/4, 1987, 354—355 C. Schäffner.
- 2457 PORSCH, Antje: Zum Vergleich von textlinguistischen und stilistischen Verfahren der Textanalyse — anhand der Erzählung "Der Spuk" von E. Strittmatter. — BEDS 4, 1984, 106—117.
- 2458 RĂDULESCU, Marina Text și coerență. — SCL 39/4, 1988, 287—295 | Fr. summ.: Texte et cohérence.
- 2459 RENTEL, Victor M.: Cohesive harmony in children's written narratives: a secondary analysis. — [577], 281—307, 2 tabs., 3 figs.
- 2460 RICHTER, Günther: Der gesprochene literarische Text — lautsprachlich enkodiertes oder sprechsprachlich strukturiertes Handeln? — KNf 35/3, 1988, 253—261.
- 2461 ROSS, Garry: *Coherence theory: an interdisciplinary study*. — Texas A&M Univ. diss., 1986, 174 p. | Dab 47/12, 1987, 4378-A.
- 2462 RUDOLPH, Elisabeth: Connective relations — connective expressions — connective structures. — [616], 97—133, 2 figs., 2 tabs., app.
- 2463 SATZGER, Axel: Fachsprachen und Textlinguistik. — [4193], 95—106.
- 2464 ȘENGELAI, Nana: *T'ekst'is lingvist'ik'is p'roblemebi: lekciebis k'ursi*. — Tbilisi: Tbilisi univ. gamomcemloba, 1987, 149 p. | Problems of text linguistics.
- 2465 ŠOLTYS, Otakar: Funkční stylistika a textová lingvistika. — 3058.
- 2465 SPILLNER, Bernd: Aspects contrastifs d'une pragmatique textuelle. — ACILPR 18/5, 1986 (1988), 373—381 | Disc., 381—382.
- 2466 STALPERS, Judith: The maturity of discourse analysis (review article). — LiS 17/1, 1988, 87—97 | Rev. art. on 2422.
- 2467 STARK, Heather A.: What do paragraph markings do? — DP 11/3, 1988, 275—303, 7 tabs. | E. summ.
- 2468 STATI, Sorin: Y a-t-il véritablement une structuration transphrastique? — CILL 14/1—2, 1988, 163—165.
- 2469 STROHNER, Hans: Zentrale Planung oder dezentrale Kooperation?: adaptive Strategien des Textverstehens. — LBer 118, 1988, 481—496 | E. summ.
- 2470 *Studies in discourse analysis*. Ed. by Malcolm COULTHARD; Martin MONTGOMERY. — London: 1981 | BL 1983, 2466 | RES 35/3, 1984, 342—343 T. J. Taylor.
- 2471 SZABÓ, Zoltán: Towards a theory of the history of literary style: an outline of problems in terms of text linguistics. — RRL 33/5, 1988, 355—368.
- 2472 TANNEN, Deborah: The interactional development of all texts: repetition in talk as spontaneous idiomaticity. — [311], 309—330.
- 2473 TATILON, Claude: La transphrastique. — CILL 14/1—2, 1988, 171—174. *Teoria tekstu...* — 614. *Text and the pragmatic aspects of language...* — 428.
- 2474 Thème IV: La transphrastique (text and discourse linguistics). Contributions de: Sorin STATI [et al.]; rapport de: Tuijia VIRTANEN; discussion avec interventions de M. M. Jocelyne FERNANDEZ-VEST [et al.]. — CILL 14/1—2, 1988, 161—208.
- 2475 VAŠÁK, Pavel: Rekonstrukce textového procesu. — ČLit 36, 1988, 244—255 | Fr. summ.: Reconstruction du processus textuel.
- 2476 VEJCHMAN, G. A.: Uroven' teksta. — NDVŠ-F 1988/2, 65—69 | Text levels.
- 2477 VENTOLA, Eija: Text analysis in operation: a multilevel approach. — [580], 52—77, 22 figs.

- 2478 VIEHWEGER, Dieter: Illokutionswissen und Textinterpretations. — [311], 331—349, 1 fig.
- 2479 VITACOLONNA, Luciano: „Text”/„discourse” definitions. — [616], 421—439.
- 2480 WIKBERG, Kay: On the concept of lexical cohesion. — [249], 395—407, app. YOKOYAMA, Olga T.: *Discourse and word order*. — 3103.
- 2481 ZAFIU, Rodica: Analiză de text și judecată de valoare. — *SCL* 39/2, 1988, 113—117 | Fr. summ.: Analyse du texte et évaluation.

Addenda a BL 1988. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 4 *Bibliographie Linguistischer Literatur (BLI): Bibliographie zur allgemeinen Linguistik und zur anglistischen, germanistischen und romanistischen Linguistik*. Band 13: 1987 und Nachträge früherer Jahre. Bearbeitet von Elke SUCHAN; Michael PIELENZ. — Frankfurt am Main: Klostermann, 1988, xl, 890 p.
- 21 MILIĆ, Svetlana: Pregled izdanja Orijentalnog instituta sa bibliografijom radova u njima (1975—1985). — *POF* 37, 1987 (1988), 211—240 | Survey of publ. issued by the Inst. for Oriental Studies (Sarajevo) and biblio. of encompassed works | Cont. of *POF* 25, 1975 (1976).
- 104 *Aspects of text organization*. Ed. by Zdeněk HLAVSA; Dieter VIEHWEGER. — Praha: 1985 | BL 1985, 98 | *SEz* 13/6, 1988, 83—87 E. Todorova; J. Trifonova | *JazA* 25, 1988, 58 J. Holsánová.
- 119 *Coherence and grounding in discourse...* Ed. by Russell S. TOMLIN. — Amsterdam: 1987 | BL 1987, 140 | *Lg* 64/4, 1988, 816—817 N. Besnier.
- 157 *Funkční lingvistika a dialektika*. K vydání připravili Jiří NEKVAPIL; Otakar ŠOLTYS. — *Linguistica* 17/1—2; Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1988, 470 p. | Functional linguistics and dialectics: papers from a conference, Liblice, March 23—25, 1988 | Ru. & E. summ. | Cf. 378.
- 213 *Natural language generation: new results in artificial intelligence, psychology and linguistics*. Ed. by Gerard KEMPEN. — NATO ASI series, Series E: Applied sciences, 135; Dordrecht: Nijhoff, 1987, xiv, 466 p. | Papers from the 3rd intern. workshop on natural language generation, Nijmegen, August 19—23, 1986 | Index, 463—466.
- 230 *Papers from the tenth Scandinavian conference of linguistics: Bergen, June 11—13, 1987*. Vol. 1. Ed. by Victoria ROSEN. — Skriftserie fra Inst. for fonetikk og lingvistikk, C 30; Bergen: Univ. of Bergen, Dept. of Linguistics and Phonetics, 1988, 300 p.
- 238 *The Prague school and its legacy in linguistics, literature, semiotics, folklore, and the arts: containing the contributions to a colloquium on the Prague school and its legacy held at the Ben-Gurion University of the Negev Be'er Sheva, Israel, May 1984*. Ed. by Yishai TOBIN. — *LLSEE* 27; Amsterdam: Benjamins, 1988, xxix, 317 p. | Introd., xiii—xxix; indexes, 305—317.
- 249 *Proceedings from the third Nordic conference for English studies, Hässelby, Sept. 25—27, 1986*. Vol. I. Ed. by Ishrat LINDBLAD; Magnus LJUNG. — *AUS, SSE* 73; Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1987, viii, 413 p., tabs., figs. | Vol. II: Composition; Civilization; Literature.
- 302 *Systemic functional approaches to discourse: selected papers from the 12th international systemic workshop*. Ed. by James BENSON; William GREAVES. — *ADP* 26; Norwood, NJ: Ablex, 1988, viii, 365 p. | Indexes, 355—365.

- 311 *Vorabdruck der Plenarvorträge/Preprints of the plenary session papers; XIV. Internationaler Linguistenkongreß unter der Schirmherrschaft des CIPL/XIVth international congress of linguists organized under the auspices of CIPL, Berlin 10—15. August 1987.* — Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, 1987, 383 p.
- 428 *Text and the pragmatic aspects of language.* Ed. by Jan KOŘENSKÝ; Jana HOFFMANNOVÁ. — Praha: 1984 | BL 1984, 334 | Dedicated to František Daneš | JazA 25, 1988, 57—58 J. Holšánová | ZAA 35/4, 1987, 352—354 H. Hecker.
- 495 *Hommage à Bernard Pottier.* Vol. 1; 2. [Comité de publication: Jean-Louis BENEZECH et al.]. — Annexes des CLHM, 7; Paris: Klincksieck, 1988, 448 p., 1 portr.; p. 457—862, 1 portr.
- 543 *Clause combining in grammar and discourse.* Ed. by John HAIMAN; Sandra A. THOMPSON. — TSL 18; Amsterdam: Benjamins, 1988, xiii, 442 p. | Intro., ix—xiii; indexes, 429—442.
- 558 *Grammar in the construction of texts.* Ed. by James MONAGHAN. — Open linguistics series; London: Pinter, 1987, ix, 155 p. | WINTER, Eugene: Foreword, ix; biblio., 147—153; index, 154—155.
- 573 *Linguistics: the Cambridge survey.* Ed. by Frederick J. NEWMAYER. Vol. IV: *Language: the socio-cultural context.* — Cambridge: Cambridge UP., 1988, x, 292 p. | Indexes, 277—292.
- 577 *Multiple perspective analyses of classroom discourse.* Ed. by Judith L. GREEN; Judith O. HARKER. — ADP 28; Norwood, NJ: Ablex, 1988, vi, 351 p., figs., tabs.
- 580 *New developments in systemic linguistics. Vol. 2: Theory and application.* Ed. by Robin P. FAWCETT; David YOUNG. — Open linguistics series; London: Pinter, 1988, x, 234 p. | Intro., 1—5; index, 227—234.
- 611 *Studying writing: linguistic approaches.* Ed. by Charles R. COOPER; Sidney GREENBAUM. — Written communication annual, 1; Beverly Hills, CA: Sage, 1986, 272 p. | Intro., 8—11.
- 614 *Teoria tekstu...* Pod red. Teresy DOBRZYŃSKIEJ. — Wrocław: 1986 | BL 1986, 435 | SEz 13/3, 1988, 88—89 I. Angelova.
- 616 *Text and discourse constitution: empirical aspects, theoretical approaches.* Ed. by János S. PETŐFI. — RTT 4; Berlin: de Gruyter, 1988, viii, 516 p., figs.
- 2874 *Discourse and communication...* Ed. by Teun A. VAN DIJK. — Berlin: 1985 | BL 1985, 2327 [sic] — JLS 16/3, 1987, 236—238 R. Giora.
- 3058 ŠOLTYS, Otakar: *Funkční stylistika a textová lingvistika.* — [116], 179—185 | Functional stylistics and text linguistics.
- 3103 YOKOYAMA, Olga T.: *Discourse and word order.* — Amsterdam: 1986 | BL 1986, 2658 | RLJ 42 (141—143), 1988, 354—356 J. E. Brown | BSL 83/2, 1988, 67—69 X. Mignot.
- 4193 *Fachsprachen: Instrument und Objekt.* Hrsg. von Lothar HOFFMANN. — Linguistische Studien; Leipzig: Enzyklopädie, 1987, 155 p., tabs.
- 4408 *Metody sopostavitel'nogo izučeniya jazykov.* Otv. red. V. N. JARCEVA. — Moskva: Nauka, 1988, 96 p., figs. | Methods of comparative linguistics.
- 4604 MÉNARD, Nathan: *Calcul de la cohésion lexico-sémantique des textes: aspects méthodologiques et recherche d'indices statistiques.* — PICALLC 13, 1986 (1988), 135—143, 2 tabs.
- 4638 *Computational models of natural language processing.* Ed. by Bruno G. BARA; Giovanni GUIDA. — Fundamental studies in computer sci., 9; Amsterdam: North-Holland, 1984, xii, 327 p. | Cf. 4573.

1.2. SPECIÁLIS BIBLIOGRÁFIÁK

1.2.1. Konkrét/experimentális költészet

Ez a bibliográfia első (globális) tájékoztatást kíván nyújtani az úgynevezett „konkrét költészet” általános alapkérdéseiről, történetéről és típusairól, valamint az experimentális költészet néhány (más) módszeréről, ez utóbbiak közé számítva egy-két játékosan kreatívat is. — Az elsősorban a konkrét költészet kérdéseivel és produktumaival foglalkozó művek/antológiák adatai a bibliográfia I. részében találhatók, az elsősorban játékos kreatívoké a II.-ban. (A konkrét/experimentális költészet módszerei és eredményei pedagógiai jellegű felhasználásához lásd az 1.2.2. bibliográfiai szektort.)

I.

DEISLER, G.—KOWALSKI, J. (Hg.):

1990. *WortBILD*. Visuelle Poesie in der DDR. Halle—Leipzig, Mitteldeutscher Verlag.

DENCKER, K. P.:

1972. *Text-Bilder*. Visuelle Poesie international. Köln, Du Mont.

HAGE, V. (Hg.):

1981. *Literarische Collagen*. Texte, Quellen, Theorie. Stuttgart, Reclam.

KESSLER, D.:

1976. *Untersuchungen zur Konkreten Dichtung*. Vorformen — Theorien — Texte. Meisenheim am Glan, Anton Hain.

ACZÉL Géza (szerk.):

1984. *Képversek* (Válogatás bevezető tanulmánnyal.) Kozmosz Könyvek, Budapest.

KOPFERMANN, T.:

1974. *Theoretische Positionen zur Konkreten Poesie*. Texte und Bibliographie. Tübingen, Max Niemeyer.

Littérature illettrée ou la littérature à la lettre (= *Bizarre* N° 32—33).

1964. Montreuil.

Magyar Műhely. A Magyar Műhely Munkaközössége és a Magyar Műhely Baráti Kör irodalmi, művészeti és kritikai folyóirata. Párizs—Bécs—Budapest.

Magyar Műhely-Találkozó Szombathely, 1989. (Életünk, Különszám.)

1990.

FRÁTER Zoltán—PETŐCZ András (szerk.):

1990. *Médium art*—Válogatás a magyar experimentális költészetből. Budapest, Magvető.

PEIGNOT, J.:

1978. *Calligramme*. Paris, Sté Nlle des Editions du Chene.

PETŐCZ András:

1990. *A jelben-létezés méltósága*. Budapest, Colosseum Kft.

SZOMBATHY Bálint:

1976. *A konkrét költészet útjai* I., II., III. (= *Az Új Symposion melléklete*) Novi Sad.

Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur, München.

1978. Heft 25: Konkrete Poesie I. Dritte Auflage.
 1971. Heft 30: Konkrete Poesie II.
 KULCSÁR SZABÓ Ernő—ZALÁN Tibor (szerk.):
 1982. *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*. Magvető, Budapest.
 WEISS, Ch.:
 1984. *Seh-Texte*. Zur Erweiterung des Textbegriffes in konkreten und nachkonkreten visuellen Texten. Zirndorf, Verlag für moderne Kunst.
 WILLIAMS, E. (ed.):
 1967. *An Antology of Concrete Poetry*. New York, Something Else Press.
 WULFF, M.:
 1978. *Konkrete Poesie und Sprachimmanente Lüge*. Von Ernst Jandl zu Ansätzen einer Sprachästhetik. Stuttgart, Akademischer Verlag, Hans-Dieter Heinz.

II.

- FOURNEL, P.:
 1972. *Clefs pour la littérature potentielle*. Paris, Les Lettres Nouvelles.
 LIEDE, A.:
 1963. *Dichtung als Spiel*. Studien zur Unsinnpoesie an den Grenzen der Sprache, Band 182. Berlin, Walter de Gruyter.
 Oulipo—*La littérature potentielle* (Creations, Re-creations, Récréations).
 1973. Paris, Editions Gallimard.
 POZZI, G.:
 1984. *Poesia per gioco*. Prontuario di figure artificiose. Bologna, Il Mulino.
 QUENEAU, R.:
 1950. *Batons, chiffres et lettres*. Paris, Gallimard.
 SASSO, G.:
 1982. *Le strutture anagrammatiche della poesia*. Milano, Feltrinelli.

1.2.2. A költészet kreatív-produktív megközelítése

Ez a bibliográfia olyan idegen nyelvű könyveket tartalmaz, amelyek a költészet kreatív-produktív pedagógiai megközelítésével foglalkoznak. Az alap- és középfokú-oktatás célját szolgáló könyvek éppúgy találhatók benne, mint az egyetemi oktatás számára készültek. (A felsorolt könyvek közül Koch: 1980 és Spinner: 1984 recenziója is megtalálható a jelen kötetben.)

- ABBS, P.—RICHARDSON, J.:
 1990. *The Forms of Poetry*. A Practical Study Guide for English. Cambridge, Cambridge University Press.
 DOMENGO, H. et alii:
 1976. *Das Sprachbastelbuch*. Wien—München, Jugend und Volk.
 DUCHESNE, A.—LEGUAY, T.:
 1987. *Petite fabrique de littérature*. Baume-Les-Dames, Magnard.
 1988. *Lettres en folie. Petite fabrique de littérature 2*. Dictionnaire de jeux avec les mots. Baume-Les-Dames, Magnard.

- GATTI, H.:
1979. *Schüler machen Gedichte*. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen. Freiburg im Breisgau, Herder.
- KOCH, K.:
1970. *Wishes, Lies and Dreams*. New York, Chelsea House Publishers.
1978. *I Never Told Anybody*. Teaching Poetry Writing in a Nursing Home. New York, Random House.
1980. *Desideri, sogni, bugie*. Milano, Emme Edizioni.
- PITZORNO, B.:
1987. *Snoopy—Il manuale del giovane scrittore creativo*. Trento, A. Mondadori.
1988. *Snoopy—Esercizi di scrittura creativa*. Trento, A. Mondadori.
- SCHMIEDER, D.—RÜCKERT, G.:
1977. *Kreativer Umgang mit Konkreter Poesie*. Spielen und Lernen mit Konkreten Texten. Ein Erfahrungsbericht mit Unterrichtsbeispielen und zahlreichen Schülerbeiträgen. Freiburg im Breisgau, Herder.
- SKELTON, R.:
1971. *The practice of Poetry*. London, Heinemann.
- SPINNER, H. K.:
1984. *Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I*. Baltmannsweiler, Pädagogischer Verlag.
- THALMAYR, A.:
1985. *Das Wasserzeichen der Poesie oder Die Kunst und das Vergnügen, Gedichte zu lesen*. In Hundertvierundsechzig Spielarten vorgestellt von Andreas Thalmayr. Nördlingen, Franz Greno.
- WALDMANN, G.:
1988. *Produktiver Umgang mit Lyrik*. Eine systematische Einführung in die Lyrik, ihre produktive Erfahrung und ihr Schreiben. — Für Schule (Sekundarstufe I und II) und Hochschule sowie zum Selbststudium. Baltmannsweiler, Pädagogischer Verlag.
- WALLACE, R.:
1987. *Writing Poems*. Boston—Toronto, Little, Brown and Company.
- ZAMPONI, E.:
1986. *I draghi locopei*. Torino, Einaudi.

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK (PERIODIKÁK) SOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.
Editor: Roy O FREEDLE
(1978—)

A Discourse Processes a beszédmegértés és felidézés, a diskurzuselemzés, különböző szövegek grammatikai szerkezetének vizsgálata, a természetes nyelv számítógépes szimulációja, a kommunikatív kompetencia kultúrközi összehasonlítása és

ezekhez hasonló tudományos vizsgálódásoknak fórumot adó multidiszciplináris folyóirat. Célja, hogy a problémákat többoldalú összefüggésekbe helyezve, megfelelő módszerekkel vizsgálva elősegítse a tudományközi párbeszédet.

A szociolingvisztika, pszicholingvisztika, etnometodológia, nyelvészeti pedagógiai pszichológia, nyelvfilozófia, számítógéptudomány és az ezekkel összefüggő részterületek közti tudományos kölcsönhatást serkentő cikkek publikálásával a — tág értelemben vett — beszéd szerkezetének és funkciójának megértését kívánja elősegíteni.

Volume 1

Number 1 — January 1978

Walter KINTSCH and Edith GREENE: The Role of Culture-Specific Schemata in the Comprehension and Recall of Stories (1—13). Jean M. MANDLER: A Code in the Node: The Use of a Story Schema in Retrieval (14—35). Catherine GARVEY and Mohamed Ben DEBBA: An Experimental Investigation of Contingent Query Sequences (36—50). Edward J. CROTHERS: Inference and Coherence (51—71). Arthur C. GRAESSER: How to Catch a Fish: The Memory and Representation of Common Procedures (72—89).

Number 2 — April 1978

Angela HILDYARD and David R. OLSON: Memory and Inference in the Comprehension of Oral and Written Discourse (91—117). Michael COLE, John DORE, William S. HALL, and Gillian DOWLEY: Situation and Task in Young Children's Talk (119—176). Nancy L. STEIN and Teresa NEZWORSKI: The Effects of Organization and Instructional Set on Story Memory (177—193). Richard HURTIG: The Validity of Clausal Processing Strategies at the Discourse Level (195—202). THEORETICAL NOTES. Deborah TANNEN: The Effect of Expectations on Conversation (203—209).

Number 3 — July 1978

Gordon H. BOWER: Experiments on Story Comprehension and Recall (211—231). Barbara K. READ and Louise J. CHERRY: Preschool Children's Production of Directive Forms (233—245). Jonathan FINE: Conversation, Cohesive and Thematic Patterning in Children's Dialogues (247—266). Chuck RIEGER: GRIND-1: First Report on the Magic Grinder Story Comprehension Project (267—303). Roger W. SHUY and Donald L. LARKIN: Linguistic Considerations in the Simplification/Clarification of Insurance Policy Language (305—321).

Number 4 — October 1978

Alan M. LESGOLD and Charles A. PERFETTI: Interactive Processes in Reading Comprehension (323—336). Richard C. OMANSON, William H. WARREN, and Tom TRABASSO: Goals, Inferential Comprehension, and Recall of Stories by Children (337—354). Arthur C. GRAESSER, Michael W. HIGGINBOTHAM, Scott P. ROBERTSON, and William R. SMITH: A Natural Inquiry into the National Enquirer: Self-Induced versus Task-Induced Reading Comprehension (355—372). Louise J. CHERRY: A Sociolinguistic Approach to the Study of Teacher Expectations (373—393). Donald R. GOODENOUGH and Susan L. WEINER: The Role of Conversational Passing Moves in the Management of Topical Transitions (395—404).

Volume 2

Number 1 — January—March 1979

Editor's Message (i). Raymond W. GIBBS, Jr.: Contextual Effects in Understanding Indirect (1—10). Michael AGAR: Themes Revisited: Some Problems in Cognitive Anthropology (11—31). Angela HILDYARD: Children's Production of Inferences from Oral Texts (33—56). Alvin SCHOENHALS: Totontepec Mixe Stage and Event Clauses (57—72).

Number 2 — April—June 1979

Katherine NELSON and Janice M. GRUENDEL: At Morning It's Lunchtime: A Scriptal View of Children's Dialogues (73—94). Perry W. THRONDYKE: Knowledge Acquisition from Newspaper Stories (95—112). Teun A. VAN DIJK: Relevancy Assignment in Discourse Comprehension (113—126). M. E. FETLER: Methods for the Analysis of Two-Party Question and Answer Dialogues (127—144). BRIEF REPORT: Jacqueline SACHS: Topic Selection in Parent-Child Discourse (145—156).

Number 3 — July—September 1979

William S. HALL: Introduction (156). George Q. McCONKIE, Thomas W. HOGABOAM, Gary S. WOLVERTON, David ZOLA, Peter A. LUCAS: Toward the Use of Eye Movements in the Study of Language Processing (157—177). Ernest T. GOETZ: Inferring from Text Some Factors Influencing Which Inferences Will Be Made (179—195). Stephen M. ALESSI, Thomas H. ANDERSON, and Ernest T. GOETZ: An Investigation of Lookbacks During Studying (197—212). Erica McCLURE, Jana MASON, and John BARNITZ: An Exploratory Study of Story Structure and Age Effects on Children's Ability to Sequence Stories (213—249).

Number 4 — October—December 1979

Lucy POLLARD-GOTT, Michael McCLOSKEY, and Amy K. TODRES: Subjective Story Structure (251—281). Carole ERTING and James WOODWARD: Sign Language and the Deaf Community: A Sociolinguistic Profile (283—300). Heinz WIMMER: Processing of Script Deviations by Young Children (301—310). Jerry R. HOBBS and Jane J. ROBINSON: Why Ask? (311—318). Richard E. CULLINGFORD: Pattern-Matching and Inference in Story Understanding (319—334). BRIEF REPORT: Kay BECK: Speech Behavior and Social Environment: Selective Interactions in the American South (335—342).

Volume 3

Number 1 — January—March 1980

John M. CAROLL: The Role of Context in Creating Names (1—24). Abe LOCKMAN and A. David KLAPPHOLZ: Toward a Procedural Mode of Contextual Reference Resolution (25—71). Don J. BENNETT and Stanley B. WOLL: Some Social Psychological Influences on the Linguistic Performance of Black Teenagers (73—97).

Number 2 — April—June 1980

Hugh MEHAN: Introduction (99—100). Aaron V. CICOUREL: Three Models of Discourse Analysis: The Role of Social Structure (101—131). Jürgen STREECK: Speech Acts in Interaction: A Critique of Searle (133—153). Lois HOOD, Ray McDERMOTT, and Michael COLE: „Let's Try to Make It a Good Day" — Some Not So Simple Ways (155—168). Maryl GEARHART and Denis NEWMAN: Learning to Draw a Picture: The Social Context of an Individual Activity (169—184).

Number 3 — July—September 1980

Murray SINGER: The Role of Case-Filling Inferences in the Coherence of Brief Passages (185—201). Allen D. GRIMSHAW: Selection and Labelling of Instrumentalities of Verbal Manipulation (203—229). Michael P. RYAN and Richard R. HURTIG: Does the Structure of the Evidence Base „Cause" Verdicts of Guilty and Innocent? (231—261). John HINDS: Japanese Conversation, Discourse Structures, and Ellipsis (263—285).

Number 4 — October—December 1980

Robert DE BEAUGRANDE: Text and Discourse in European Research (287—299). Michael BOCK: Some Effects of Titles on Building and Recalling Text Structures (301—311). Roland HARWEG: Beginning a Text (313—326). Wolfgang ISER: Texts and Readers (327—343). Norbert GROEBEN: Empirical Methods for the Study and Interpretation of Literature (345—367). Ruth WODAK: Discourse Analysis and Courtroom Interaction (369—380). Roland POSNER: Types of Dialogue: The Functions of Commenting (381—398). Maria NOWAKOWSKA: Formal Constraints Upon Dialogues and Discussions (399—418).

Volume 4

Number 1 — January—March 1981

David E. KIERAS: The Role of Major Referents and Sentence Topics in the Construction of Passage Macrostructure (1—15). Warren FASS and Gary M. SCHUMACHER: Schema Theory and Prose Retention: Boundary Conditions for Encoding and Retrieval Effects (17—26). Catherine GARVEY and Ginger BERNINGER: Timing and Turn Taking in Children's Conversations (27—57). Elaine CHAIKA: „How Shall a Discourse be Understood?" (71—88).

Number 2 — April—June 1981

Introduction (89—91). Stephen C. LEVINSON: Some Pre-Observations on the Modelling of Dialogue (93—116). Lynne E. BERNSTEIN: Language as a Product of Dialogue (117—147). Ann R. EISENBERG and Catherine GARVEY: Children's Use of Verbal Strategies in Resolving Conflicts (149—170). Adrian BENNETT: Interruptions and the Interpretation of Conversation (171—188). Bambi B. SCHIEFFELIN: A Socio-linguistic Analysis of a Relationship (189—196).

Number 3 — July—September 1981

Michael K. TANNENHAUS and Mark S. SEIDENBERG: Discourse Context and Sentence Perception (197—220). Deborah TANNEN: Indirectness in Discourse Ethnicity as

Conversational Style (221—238). Nora NEWCOMBE and Martha ZASLOW: Do 2 and 1/2-Year-Olds Hint? A Study of Directive forms in the Speech of 2 and 1/2-Year-Old Children to Adults (239—252). Gillian COHEN and Dorothy FAULKNER: Memory for Discourse in Old Age (253—265). J. FINE and G. BARTOLUCCI: Cohesion and Retrieval Categories in Normal and Disturbed Communication: A Methodological Note (230—270).

Number 4 — October—December 1981

Introduction (271—272). Bertram BRUCE: A Social Interaction Model of Reading (2713—311). Rand D. SPIRO and Joseph ESPOSITO: Superficial Processing of Explicit Inferences in Text (313—322). John R. FREDERICKSEN: Understanding Anaphora: Rules used by Readers in Assigning Pronominal Referents (323—347). Dedre GENTNER: Integrating Verb Meanings Into Context (349—375).

Volume 5

Number 1 — January—March 1982

Michael AGAR and R. HOBBS: Interpreting Discourse: Coherence and the Analysis of Ethnographic Interviews (1—32). Glenn GAMST: Memory for Conversation: Toward a Grammar of Dyadic Conversation (33—51). Hiller GOELMAN: Selective Attention in Language Comprehension: Children's Processing of Expository and Narrative Discourse (53—72). Patricia BAGETT and Andrzej EHRENFEUCHT: Information in Content Equivalent Movie and Text Stories (73—99). A. D. PELLEGRINI: The Construction of Cohesive Text by Preschoolers in Two Play Contexts (101—108).

Number 2 — April—June 1982

Louise Cherry WILKINSON: Introduction (109—110). Peg GRIFFIN, Michael COLE, and Denis NEWMAN: Locating Tasks in Psychology and Education (111—125). Marilyn MERRITT: Repeats and Reformulations in Primary Classroom as Windows of the Nature of Talk Engagement (127—145). Donna EDER: The Impact of Management and Turn-Allocation Activities on Student Performance (147—159). Louise Cherry WILKINSON, Steven CALCULATOR, and Christine DOLLAGHAN: Ya Wanna Trade—Just for Awhile: Children's Requests and Responses to Peers (161—176). Catherine R. COOPER, Susan AYERS-LOPEZ, and Angela MARQUIS: Children's Discourse During Peer Learning in Experimental and Naturalistic Situations (177—194).

Number 3—4 — July—December 1982

Charles A. PERFETTI: Introduction (193—194). Richard C. OMANSON: An Analysis of Narratives: Identifying Central, Supportive, and Distracting Content (195—224). Phyllis A. WEAVER and David K. DICKINSON: Scratching Below the Surface Structure: Exploring the Usefulness of Story Grammars (225—243). Gay L. BISANZ: Knowledge of Persuasion and Story Comprehension: Developmental Changes in Expectations (245—277). Susan R. GOLDMAN: Knowledge Systems for Realistic Goals (273—303). Jean M. MANDLER: What's in a Story: Interpreting the Interpretations of Story Grammars (319—335).

Volume 6

Number 1 — January—March 1983

William A. CORSARO: Script Recognition, Articulation and Expansion in Children's Role Play (1—19). Steen F. LARSEN: Text Processing and Knowledge Updating in Memory for Radio News (21—38). Bruce K. BRITTON, Arthur C. GREASSER, Shawn M. GLYNN, Tom HAMILTON, and Margaret PENLAND: Use of Cognitive Capacity in Reading: Effects of Some Content Features of Text (39—57). Steven D. BLACK, James A. LEVIN, Hugh MEHAN, and Clark N. QUINN: Real and Non-Real Time Interaction: Unraveling Multiple Threads of Discourse (59—57). David S. WEISS: The Effects of Text Segmentation On Children's Reading Comprehension (77—89).

Number 2 — April—June 1983

Suzanne E. HIDI and Angela HILDYARD: The Comparison of Oral and Written Productions in Two Discourse Types (91—105). Candace L. SIDNER: Focusing and Discourse (107—130). Erica McCCLURE, Jana MASON, and Janet WILLIAMS: Sociocultural Variables in Children's Sequencing of Stories (131—143). Kathryn HU-PEI AU and Jana M. MASON: Cultural Congruence in Classroom Participation Structures: Achieving a Balance of Rights (145—167). Veronica EHRLICH and Charlotte KOSTER: Discourse Organization and Sentence Form: The Structure of Room Descriptions in Dutch 3169—195).

Number 3 — July—September 1983

SPECIAL ISSUE: AMERICAN SIGN LANGUAGE

Robert J. HOFFMEISTER and James Paul GEE, Guest Editors: Introduction (197—198). Kirstie BELLMAN, Howard POIZNER, and Ursula BELLUGI: Invariant Characteristics of some Morphological Processes in American Sign Language (199—223). Ronnie B. WILBUR and Laura A. PETITTO: Discourse Structure in American Sign Language Conversations (or How to know a conversation when you see one) (225—241). James Paul GEE and Judy Anne KEGL: Narrative/Story Structure, Pausing, and American Sign Language (243—258). Robert J. HOFFMEISTER and Carolyn SHETTLE: Adaptations in Communication Made by Deaf Signers to Different Audience Types (259—274). Thomas N. KLUWIN: Discourse in Deaf Classrooms: The Structures of Teaching Episodes (275—293). Ryan D. TWENEY, Scott K. LIDDELL, and Ursula BELLUGI: The Perception of Grammatical Boundaries in Sign Language (295—304). Geoffrey R. COULTER: A Conjoined Analysis of American Sign Language Relative Clauses (305—318).

Number 4 — October—December 1983

Benny SHANON: Answers to Where-Questions (319—325). Carolyn J. BROWN and Richard R. HURTIG: Children's Discourse Competence: An Evaluation of the Development of Inferential Processes (353—375). Marilyn A. RUMELHART: When In Doubt: Strategies Used in Response to Interactional Uncertainty (377—402). Leon MANELIS: Effects of Prose Structure on Memory (403—410). Erica McCCLURE and Esther GEVA: The Development of the Cohesive Use of Adversative Conjunctions in Discourse (411—432).

Volume 7

Number 1 — January—March 1984

Margaret S. STEFFENSEN and Larry F. GUTHRIE: The Effect of Situations on Verbalization: A Study of Black Inner-City Children (1). Stuart REIFEL: Symbolic Representation at Two Ages: Block Buildings of a Story (11). Jill FITZGERALD: The Relationship Between Reading Ability and Expectations for Story Structures (21). Gisela REDEKER: On Differences Between Spoken and Written Language (43). A. D. PELLEGRINI: The Effect of Dramatic Play on Children's Generation of Cohesive Text (57). John A. ROTONDO: Clustering Analysis of Subjective Partitions of Text (69). Dennis L. MICHAM: Memory for Irony in Prose (89).

Number 2 — April—June 1984

SPECIAL ISSUE: PHYSICIANS AND PATIENTS IN SOCIAL INTERACTION: MEDICAL ENCOUNTERS AS A DISCOURSE PROCESS

Richard M. FRANKEL: Editor's Introduction (103). Candace WEST: Medical Misfires: Mishearings, Misgivings, and Misunderstandings in Physician-Patient Dialogues (107). Richard M. FRANKEL: From Sentence to Sequence: Understanding the Medical Encounter through Microinteractional Analysis (135). Alexandra Dundas TODD: The Prescription of Contraception: Negotiations Between Doctors and Patients (171). Sue FISHER: Institutional Authority and the Structure of Discourse (201).

Number 3 — July—September 1984

Benny SHANON: Room Descriptions (225). George R. BEIGER and Bruce R. DUNN: A Comparison of the Sensitivity of Two Prose Analysis Models to Developmental Differences in Free Recall of Text (257). Joseph SHIMRON: Semantic Development and Communicative Skills in Different Social Classes (275). Dorrit BILLMAN and Marily SHATZ: Interactive Devices of Two-Year-Old Dyads: A Twin and Nontwin Comparison (301). Erland HJELMQUIST: Memory for Conversations (321). Rachel REICHMAN—ADAR: Technical Discourse: The Present Progressive Tense, The Deictic „That” and Pronominalization (337).

Number 4 — October—December 1984

L.F.M. SCINTO: The Architectonics of Texts Produced by Children and the Development of Higher Cognitive Functions (371). Margaret LAHEY: The Dissolution of Text in Written Language: Evidence Toward A Continuum of Complexity (419). Karen TRACY: Staying on Topic: An Explication of Conversational Relevance (447). John HINDS: Topic Maintenance in Japanese Narratives and Japanese Conversational Interactions (465). Maria F. DAL MARTELLO: The Effect of Illustrative Details on the Recall of Main Points in Simple Fictional and Factual Passages (483). Jena B. GLEASON, Rivka Y. PERLMANN, and Esther B. GREIF: What's the Magic Word: Learning Language through Politeness Routines (493). Author Index to Volume 7 (503). Contents of Volume 7 (504).

Volume 8

Number 1 — January—March 1985

Philip M. PRINZ and Elisabeth A. PRINZ: If Only You Could Hear What I See: Discourse Development in Sign Language (1). Priscilla A. DRUM: Retention of Text Information by Grade, Ability, and Study (21). William C. MANN: The Anatomy of a Systemic Choice (53). Paula T. HERTEL: Isolation and Adaptation in Passage Memory (75). Jonathan FINE: Cohesion as an Index of Social-Cognitive Factors: Oral Language of the Reading Disabled (91). Ernest L. MOERK: A Differential Interactive Analysis of Language Teaching and Learning (113).

Number 2 — April—June 1985

Julie GEE and Iskender SAVASIR: On the Use of Will and Gonna Toward a Description of Activity-Types for Child Language (143). Ann R. EISENBERG: Learning to Describe Past Experiences in Conversation (177). Jean E. NEWMAN: Processing Spoken Discourse: Effects of Position and Emphasis on Judgements of Textual Coherence (205). R. G. D'ANDRADE and M. WISH: Speech Act Theory in Quantitative Research on Interpersonal Behavior (229). Keith STEINNING and Lynn MICHELL: Learning How to Tell a Good Story: The Development of Content and Language in Children's Telling of One Tale (261). Deborah SCHIFFRIN: Multiple Constraints on Discourse Options: A Quantitative Analysis of Casual Sequences (281). Ron BORLAND and August FLAMMER: Encoding and Retrieval Process in Memory for Prose (305). Jack BILMES: „Why That Now?” Two Kinds of Conversational Meaning (319). Brian J. REISER, John B. BLACK, and Wendy G. LEHNERT: Thematic Knowledge Structures in the Understanding and Generation of Narratives (375).

Number 4 — October—December 1985

SPECIAL ISSUE: SPECIAL LANGUAGE REGISTERS

Charles A. FERGUSON: Editor's Introduction (391). Dafydd GIBON: Context and Variation in Two-Way Radio Discourse (395). Susan U. PHILIPS: Strategies of Clarification in Judges's use of Language: From the Written to the Spoken (421). Richard D. JANDA: Note-Taking English as a Simplified Register (437). Author Index to Volume 8 (455). Contents of Volume 8 (456).

Volume 9

Number 1 — January—March 1986

Paul VAN DEN BROEK and Tom TRABASSO: Casual Networks versus Goal Hierarchies in Summarizing Text (1—15). Raymond W. GIBBS, Jr.: Skating on Thin Ice: Literal Meaning and Understanding Idioms in Conversation (17—70). Peter FREEBODY and Richard C. ANDERSON: Serial Position and Rated Importance in the Recall of Text (31—36). Richard D. HEYMAN: Formulating Topic in the Classroom (37—55). William C. MANN and Sandra A. THOMPSON: Relational Propositions in Discourse (57—90). Thelma ERFIMIER and Ann HAAS DYSON: „OH, ppbbt!": Differences between the Oral and Written Persuasive Strategies of School-Aged Children (91—114).

Number 2 — April—June 1986

Anat NINIO: The Illocutionary Aspect of Utterances (127—147). Lea T. ADAMS and Patricia E. WORDEN: Script Development and Memory Organization in Preschool and Elementary School Children (149—166). Denis NEWMAN and Bertram C. BRUCE: Interpretation and Manipulation in Human Plants (167—195). Karen ZABRUCKY: The Role of Factual Coherence in Discourse Comprehension (197—220). Paula OLSZEWSKI and Karen C. FUSON: Preschoolers' Dyadic Speech and Nonpresent Entities during Joint Play (221—233). Zev BAR-LEV: Discourse Theory and „Contrastive Rhetoric" (235—246).

Number 3 — July—September 1986

Susan D. BAILLET and Janice M. KEENAN: The Role of Encoding and Retrieval Processes in the Recall of Text (247—268). Guadalupe VALDÉS: Analyzing the Demands That Courtroom Interaction Makes upon Speakers of Ordinary English: Toward the Development of a Descriptive Framework (269—303). Elaine CHAIKA and Paul ALEXANDER: The Ice Cream Stories: A Study in Normal and Psychotic Narrations (305—328). Diana DEE-LUCAS and Jill H. LARKIN: Novice Strategies for Processing Scientific Texts (329—354). Peter FREEBODY, Ray W. COOKSEY, and Priscilla J. CONNOR: Strategies for Distributing Time When Studying Text: An Exploratory Cluster-Analysis Approach (355—374).

Number 4 — October—December 1986

Thomas P. WILSON and Don H. ZIMMERMAN: The Structure of Silence between Turns in Two-party Conversation (375—390). James Paul GEE: Units in the Production of Narrative Discourse (391—422). Derek EDWARDS and David MIDDLETON: Joint Remembering: Constructing an Account of Shared Experience through Conversational Discourse (423—459). Catherine E. SNOW, Fredi SHONKOFF, Kathie LEE, and Harry LEVIN: Learning to Play Doctor: Effect of Sex, Age, and Experience in Hospital (461—473). Bruce K. BRITTON, K. Denise MUTH, and Shawn M. GLYNN: Effects of Text Organization on Memory: Test of a Cognitive Effort Hypothesis with Limited Exposure Time (475—487). Robert F. LORCH, Jr. and Elizabeth Puggles LORCH: On-line Processing of Summary and Importance Signals in Reading (489—496).

Volume 10

Number 1 — January—March 1987

Jean M. MANDLER: On the Psychological Reality of Story Structure (1). Claudia A. MAZZIE: An Experimental Investigation of the Determinants of Implicitness in Spoken and Written Discourse (31). Vittoria GIULIANI, Elizabeth BATES, Barbara O'CONNELL, and Mario PELLICCIA: Recognition Memory for Forms of Reference: The Effects of Language and Text Type (43). Robert F. LORCH, Jr., Elizabeth Puggles LORCH, and Ann M. MOGAN: Task Effects and Individual Differences in On-Line Process of the Topic Structure of a Text (63). Donald B. YARBROUGH and Ellen D. GAGNÉ: Metaphor and the Free Recall of Technical Text (81). Anthony D. PELLEGRINI, Gene H. BRODY, and Zolinda STONEMAN: Children's Conversational Competence with their Parents (93). Raymond W. GIBBS, Jr. and Suzanne M. DELANEY: Prag-

matic Factors in Making and Understanding Promises (107). Harry E. BLANCHARD and Asghar IRAN-NEJAD: Comprehension Processes and Eye Movement Patterns in the Reading of Surprise-Ending Stories (127).

Number 2 — April—June 1987

SPECIAL ISSUE: THE LANGUAGE OF THINKING: MENTAL STATE WORDS

William S. HALL: Editor's Introduction (139). Henry M. WELLAN and David ESTES: Children's Early Use of Mental Verbs and What They Mean (141). David R. OLSON and Nancy TORRANCE: Language, Literacy, and Mental States (157). William S. HALL and William E. NAGY: The Semantic-Pragmatic Distinction in the Investigation of Mental State Words: The Role of the Situation (169). Ellin KOFSKY SCHOLNICK: The Language of Mind: Statements About Mental States (181). Andrew ORTONY: Cognitive Development and the Language of Mental States (193).

Number 3 — July—September 1987

Robyn PENMAN: Discourse in Courts: Cooperation, Coercion, and Coherence (201). Joan LUCARIELLO and Katherine NELSON: Remembering and Planning Talk Between Mothers and Children (209). Mark A. McDANIEL and Mary Louise E. KERWIN: Long-Term Prose Retention: Is an Organizational Schema Sufficient (237). Mary Annice BORDEAUX and Mary Louise WILLBRAND: Pragmatic Development in Children's Telephone Discourse (253). Deborah McCUTCHEN: Children's Discourse Skill: Form and Modality Requirements of Schooled Writing (267).

Number 4 — October—December 1987

SPECIAL ISSUE: DISCOURSE AS ORGANIZATIONAL PROCESS

Monica HELLER and Sarah FREEMAN: Editor's Preface (287.) Hugh MEHAN: Language and Power in Organizational Process (291). James COLLINS: Conversation and Knowledge in Bureaucratic Settings (303). Sarah MICHAELS: Text and Context: A Nex Approach to the Study of Classroom Writing (321). Aaron V. CICOUREL: Cognitive and Organizational Aspects of Medical Diagnostic Reasoning (347). Monica HELLER and Sarah FREEMAN: First Encounters: The Role of Communication in the Medical Intake Process (369). Sarah H. FREEMAN: Organizational Constraints as Communicative Variables in Bureaucratic Medical Settings: A Case Study of Patient-Initiated Referral Talk in Independent Practice Association-Affiliated Practices (385). Deborah KELLER—COHEN: Organizational Contexts and Texts: The Redesign of the Midwest Bell Telephone Bill (417). Susan U. PHILIPS: The Social Organization of Knowledge and Its Consequences for Discourse in Bureaucratic Settings (429). Author Index to Volume 10 (435). Contents of Volume 10 (436).

Volume 11

Number 1 — January—March 1988

Douglas BIBER and Edward FINEGAN: Adverbial Stance Types in English (1). Debra L. LONG and Arthur C. GRAESSER: With and Humor in Discourse Processing (35). J. William SPENCER: The Role of Text in the Processing of People in Organization (61). Cheryl RAPPAPORT LIEBLING: Means to an End: Children's Knowledge of Directives During the Elementary School Years (79). Raymond W. GIBBS, Jr. and Ra-

chel A. G. MUELLER: Conversational Sequences and Preferences for Indirect Speech Acts (101).

Number 2 — April—June 1988

Avi BARAN and Lori VAN HOUTEN: Lessons Taught and Lessons Learned: A Story of Differential Teacher Adaptations of Lessons for High- and Low-ranked (117). Joanne GOLDEN, Beth HASLETT, and Helen GAUNTT: Structure and Content in Eight-Graders' Summary Essays (139). Kriss A. DRASS: Discourse and Occupational Perspective: A Comparison of Nurse Practitioners and Physician Assistants (163). Catherine EMIHOVICH and Gloria E. MILLER: Talking to the Turtle: A Discourse Analysis of Logo Instruction (183). Keith T. KERNAN, Sharon SABSAY, and Neil SHINN: Discourse Features as Criteria in Judging the Intellectual Ability of Speakers (203). Benny SHANON: The Channels of Thought (221). Karen TRACY: A Discourse Analysis of Four Discourse Studies (243).

Number 3 — July—September 1988

Paul E. JOSE: Liking of Plan-Based Stories: The Role of Goal Importance and Goal Attainment Difficulty (261). Heather A. STARK: What Do Paragraph Markings Do? (275). Charles P. BLOOM: The Roles of Schemata in Memory for Text (305). Lucille J. HESS Judith R. JOHNSTON: Acquisition of Back Channel Listener Responses to Adequate Messages (319). Robyn FIVUS and Fayne A. FROMHOFF: Style and Structure in Mother-Child Conversations About the Past (337). Marie A. SELL and Mabel L. RICE: Girls' Excuses: Listener, Severity of Violation, and Developmental Effects (357).

Number 4 — October—December 1988

Susan R. GOLDMAN and Richard P. DURAN: Answering Questions from Oceanography Texts: Learner, Task, and Text Characteristics (373). Richard JACKSON HARRIS, D. John LEE, Deana L. HENSLEY, and Lawrence M. SCHOEN: The Effect of Cultural Script Knowledge on Memory for Stories over Time (413). Alex BLACK: The Syntax of Conversational Coherence (433). Judith A. BECKER: „I Can't Talk, I'm Dead": Preschoolers' Spontaneous Metapragmatic Comments (457). Ruth A. BERMAN: On the Ability to Relate Events in Narrative (469). Contents Index to Volume 11 (501). Acknowledgement: Reviewers (504).

Volume 12

Number 1 — January-March 1989

Tom TRABASSO, Paul VAN DEN BROEK, and So YOUNG SUH: Logical Necessity and Transitivity of Casual Relations in Stories (1). Kathy KELLERMANN, Scott BROETZMANN, Tae-Seop LIM, and Kenji KITAO: The Conversation MOP: Scenes in the Stream of Discourse (27). Elise H. TURNER and Richard E. CULLINGFORD: Using Conversation MOPs in Natural Language Interfaces (63). Derek EDWARDS and Neil MERCER: Reconstructing Context: The Conventionalization of Classroom Knowledge (91). Adrienne LEHRER: Remembering and Representing Prose: Quoted Speech as a Data Source (105).

Number 2 — April—June 1989

Asghar IRAN—NEJAD: A Nonconnectionist Schema Theory of Understanding Surprise-Ending Stories (127). Yuval WOLF, Joel WALTERS, and Susan HOLZMAN: Integration of Semantic and Structural Constraints in Narrative Comprehension (149). Patricia M. CLANCY: A Case Study in Language Socialization: Korean WH-Questions (169). James DUMESNIL and Bruce DORVAL: The Development of Talk-activity Frames That Foster Perspective-focused Talk Among Peers (193). John A. DALY, David J. WEBER, Anita L. WANGELISTI, Madeline MARWELL, and Heather NELL: Concurrent Cognitions During Conversations: Protocol Analysis as a Means of Exploring Conversations (227). Edward J. WISNIEWSKI and Gregory L. MURPHY: Superordinate and Basic Category Names in Discourse: A Textual Analysis (245).

Number 3 — July—September 1989

SPECIAL ISSUE: DISCOURSE STYLES: VARIATIONS ACROSS SPEAKERS, SITUATIONS, AND TASKS.

Guest Editors: James Paul GEE and Sarah MICHAELS

James Paul GEE and Sarah MICHAELS: Editors' Introduction: Discourse Styles: Variations Across Speakers, Situations, and Tasks (263). Lowry HEMPHILL: Topic Development, Syntax, and Social Class (267). James Paul GEE: Two Styles of Narrative Construction and Their Linguistic and Educational Implications (287). Polly ULISCHNY and Karen Ann WATSON-GEORGIOU: Interactions and Authority: The Dominant Interpretive Framework in Writing Conferences (309). Dennie WOLF and Deborah HICKS: The Voices Within Narratives: The Development of Intertextuality in Young Children's Stories (329). DICKINSON and Rebecca KEEBLER: Variation in Pre-school Teachers' Styles of Reading Books (353). Monica HELLER: Speech Economy and Social Selection in Educational Contexts: A Franco-Ontarian Case Study (377). Moira INGHILLERI: Learning to Mean as a Symbolic and Social Process: The Story of Two ESL Writers (391).

Number 4 — October—December 1989

Robert E. LONGACRE: Two Hypotheses Regarding Text Generation and Analysis (413). Shin Ja Joo HWANG: Recursion in the Paragraph as a Unit of Discourse Development (461). Karl HABERLANDT and Arthur C. GRAESSER: Buffering New Information During Reading (479). Author Index of Volume 12 (495). Contents of Volume 12 (497). Acknowledgement: Reviewers (500).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin—New York

Editor: Teun A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands
(1981—)

Korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*. Acta

Volume 10 (1990)

- Alphabetical index of authors and articles in TEXT 1981—1989. 10 (1/2): 167—173.
- BAVELAS, Janet Beavin. Nonverbal and social aspects of discourse in face to-face interaction. 10 (1/2): 5—8.
- Bio-bibliographical notes of board members of TEXT. 10 (1/2): 157—166.
- BIQ, Yung-O. Conversation, continuation and connectives. 10 (3): 187—208.
- CHAFE, Wallace. Looking ahead. 10 (1/2): 19—22.
- CHEN, Ping. Reflections on the development of discourse analysis in the nineties. 10 (1/2): 23—25.
- Chronological index of contents of TEXT 1981—1989. 10 (1/2): 175—181.
- DAVIES, Catherine (see Tyler, Andrea).
- DE BEAUGRANDE, Robert. Text linguistics through the years. 10 (1/2): 9—17.
- DREW, Paul. Conversation analysis: Who needs it? 10 (1/2): 27—35.
- GIORA, Rachel. On the so-called evaluative material in informative text. 10 (4): 299—319.
- GRIFFIN, Christine (see Hepworth, Julie).
- HEPWORTH, Julie and Christine Griffin. The 'discovery' of Anorexia Nervosa: Discourses of the late 19th century. 10 (4): 321—338.
- HYMES, Dell. Ethnopoetics. 10 (1/2): 45—47.
- IKEGAMI, Yoshihiko. Typological discourse analysis. 10 (1/2): 49—51.
- KASHER, Asa. Towards a mature study of discourse. 10 (1/2): 53—54.
- KERNAN, Keith T. Indications of epistemology in the discourse of mentally retarded adults. 10 (3): 209—223.
- KRAEMER, Pam (see Maxwell, Madeline).
- LEECH, Geoffrey. Telling the truth about text? 10 (1/2): 55—60.
- MAXWELL, Madeline and Pam Kraemer. Speech and identity in the deaf narrative. 10 (4): 339—363.
- MAYNARD, Senko K. An open forum for international scholarship. 10 (1/2): 61—62.
- MCLAUGHLIN, Margaret. Explanatory discourse and theories of causal attribution. 10 (1/2): 63—68.
- NIR, Raphael (see ROEH, Itzhak).
- PALEK, Bohumil. Discourse: The forecast of its study? 10 (1/2): 69—72.
- PETŐFI, János S. From the analysis of literary works toward a semiotic theory of multimedia human communication. 25 years of textological research: In retrospect and future outlook. 10 (1/2): 73—80.
- POLANYI, Livia. Towards a formal analysis of discourse structure and interpretation. 10 (1/2): 81—85.
- POMERANTZ, Anita. Discourse and awareness. 10 (1/2): 87—89.
- ROEH, Itzhak and Raphael NIR. Speech presentation in the Israel Radio news: Ideological constraints and rhetorical strategies. 10 (3): 225—244.
- SALAGER-MEYER, Françoise. Discoursal flaws in Medical English abstracts: A genre analysis per research- and text-type. 10 (4): 365—384.

- SANDIG, Barbara. Holistic linguistics as a perspective for the nineties. 10 (1/2): 91—95.
- SCHIFFRIN, Deborah. Between text and context: Deixis, anaphora, and the meaning of *then*. 10 (3): 245—270.
- SCHIFFRIN, Deborah. The language of discourse: Connections inside and out. 10 (1/2): 97—100.
- SNOW, Catherine E. The development of discourse skills as related to the development of the study of discourse. 10 (1/2): 101—103.
- Special issues of TEXT 1981—1989. 10 (1/2): 183.
- STEIN, Nancy L. New directions in discourse analysis. 10 (1/2): 105—108.
- TANNEN, Deborah. Discourse analysis: The excitement of diversity. 10 (1/2): 109—111.
- THOMPSON, Sandra A. Discourse and grammar. 10 (1/2): 113—115.
- TRACY, Karen. Framing discourse research to speak to issues of communication practice. 10 (1/2): 117—120.
- TYLER, Andrea and Catherine DAVIES. Cross-linguistic communication missteps. 10 (4): 385—410.
- VAN DIJK, Teun A. The future of the field: Discourse analysis in the 1990s. 10 (1/2): 133—156.
- VAN DIJK, Teun A. Introduction: Text in the next decade. 10 (1/2): 1—3.
- VAN EEMEREN, Frans H. The study of argumentation as normative pragmatics. 10 (1/2): 37—44.
- VIOLI, Patrizia. Discourse analysis and semantics. 10 (1/2): 121—123.
- WODAK, Ruth. Discourse analysis: Problems, findings, perspectives. 10 (1/2): 125—132.
- YAMADA, Haru. Topic management and turn distribution in business meetings: American versus Japanese strategies. 10 (3): 271—295.

2.1.3. PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK PAPERS IN TEXTLINGUISTICS (= pt)

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETŐFI, Hannes RIESER
(1972—)

Korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis — Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 222—246.

49. SÖZER, Emel (ed.):

TEXT CONNEXITY, TEXT COHERENCE. Aspects, Methods, Results. 1985. ISBN 3-87118-722-4

1. Michael CHAROLLES: Text connexity, text coherence and text interpretation processing (1). Rachel GIORA: What's a coherent text? (16). Ka-

tsuhiko HATAKEYAMA, János S. PETŐFI, Emel SÖZER: Text, connexity, cohesion, coherence (36). Mari M. LANGLEBEN: A long way to the full interpretation (106). Lenmart LÖNNGREN: Representation and interpretation: Approaches to text analysis (138). Lita LUNDQUIST: Coherence: From structures to processes (151). János S. PETŐFI: Procedural aspects of text interpretation. Interaction between text and interpreter in the meaningconstitutive interpretation process (176). Madeleine G. RANDQUIST: The barely visible glue. Some aspects of textual connectedness (189). István SIKLAKI: Story grammars as models for story processing (219). Roger G. VAN DE VELDE: Inferences and coherence in text interpretation (261). 2. Peter BOSCH: Constraints, coherence, comprehension. Reflections on anaphora (299). Nils Erik ENKVIST: A parametric view of word order (320). Auli HAKULINEN: On cohesive devices in Finnish (337). Willie VAN PEER: Toward a grammatic theory of connexity: An analysis of the use of the conjunction AND from a functional perspective (363). 3. Lóránt BENCZE: Conscious tradition, unconscious construction or sub-conscious metaphors? Certain levels of text cohesion and coherence (381). Antal BÓKAY: Text and coherence in a psycho-analytic theory of jokes (414). Károly CSÚRI: Literary coherence: How to establish possible worlds (Demonstrated by an analysis of Gyula Hernádi's Plank Monastery) (439). Helen Aristar DRY: Approaches to coherence in natural and literary narrative (484). Heda JASON: The Jewish Beauty and the King: Coherence in folk tales. Preliminary sketch of a model (500). Zoltán SZABÓ: The importance of text coherence for the global stylistic analysis (526). 4. Käthi DORFMÜLLER-KARPUSA, Thomas DORFMÜLLER: Some interdisciplinary remarks about coherence (555). Özséb HORÁNYI: Discoherent remarks on coherence (567). List of Contributors (595).

50. Mari-Elisabeth CONTE (Hg.):

KONTINUITÄT UND DISKONTINUITÄT IN TEXTEN UND SACHVERHALTS — KONFIGURATIONEN. Diskussion über Konnexität, Kohäsion und Kohärenz. ISBN 3-8718-972-X

Vorwort (VII). 1. Katsuhiko HATAKEYAMA, János S. PETŐFI, Emel SÖZER: Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz (1). Michael CHAROLLES: Compte rendu de „Text, Connexity, Cohesion, Coherence” (K. Hatakeyama, J. S. Petőfi, E. Sözer) (56). Christine DUBOIS: Trois remarques a propos de l'Appendice (66). Nils Erik ENKVIST: Coherence and Non-coherence Revisited (68). Bernt FOSSESTOL: Comments on K. Hatakeyama, J. S. Petőfi and E. Sözer: „Text, Connexity, Cohesion, Coherence” (75). Giuseppe GALLI: Gestalttheoretische Überlegungen zur Texttheorie von J. S. Petőfi (81). Wolfgang HEYDRICH: Bemerkungen zu „Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz” von K. Hatakeyama, J. S. Petőfi, E. Sözer (90). Lita LUNDQUIST: Remarks on „Text, Connexity, Cohesion, Coherence” by K. Hatakeyama, J. S. Petőfi and E. Sözer (94). Wolfgang RAIBLE: Phänomenologische Textwissenschaft. Zum Beitrag von

K. Hatakeyama, J. S. Petőfi und E. Sözer (Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz) (101). Roger G. VAN DE VELDE: On Cohesion and Coherence (111). Katsuhiko HATAKEYAMA, János S. PETŐFI, Emel SÖZER: Nachtrag zum Arbeitspapier „Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz“ (Bemerkungen zu den Diskussionsbeiträgen) (133). 2. Emel SÖZER: Ambige Texte im Hinblick auf Konnexität, Kohäsion und Kohärenz (143). János S. PETŐFI: Einige Bemerkungen zur interpretativen Zuordnung figurativer und symbolischer Bedeutungen zu Texten (155). Wolfgang HEYDRICH: Auf der Suche nach Sachverhalten (175).

51. Wolfgang HEYDRICH und János. S. PETŐFI (Hg.):

ASPEKTE DER KONNEXITÄT UND KOHÄRENZ VON TEXTEN. 1986. ISBN 3-871118-733-X

Vortwort (VII). Mari-Elisabeth CONTE: Textreferenten und Typen anaphorischer Wiederaufnahme (1). Roland HARWEG: Wiederholungen lexikalischer Elemente und Text-konstitution (16). Johannes FRITSCHKE: Zur Entwicklung eines Bedeutungsmodells der Konnektive des Gegensatzes (42). Elisabeth RUDOLPH: Partikeln und Text-Konnexität im Deutschen (73). Fritz NEUBAUER: Aspects of Lexical Coherence in Texts and Coherence in Dictionaries (91). Yutaka SHIMOKAWA: Zur thematischen Textstruktur. Thematische Progression und Thema-Rhema Gliederung (103). Miklós ÖRDÖGH: Aspect or Aspectuality in Hungarian (115). Hans-Jürgen EIKMEYER: Die Rolle eines Kohärenzbegriffes in prozeduralinkrementellen Textverarbeitungsmodellen (128). Imre BÉKÉSI: Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus (163). Giuseppe GALLI: Die Appell-Funktion der Selbstdarstellung in der klinischen Situation. Über 'konkave' und 'konvexe' Menschenbilder (174). Pierre BANGE und Klaus HÖLKER: Fiktionale Texte. Eine Projektskizze (182). Heinz J. WEBER: Text-oriented Machine Translation (200). János S. PETŐFI: Weshalb Textologie. Aspekte der Analyse von Textkonstitution und Textbedeutung (207).

52. Annelly ROTHKEGEL und Barbara SANDIG (hg.):

TEXT—TEXTSORTEN—SEMANTIK. Linguistische Modelle und maschinelle Verfahren. 1984. ISBN 3-871118-685-6

Annelly ROTHKEGEL, Barbara SANDIG: Einführung (1). 1. Kapitel: TEXTBEGRIFF UND TEXTTHEORIE: Konrad EHlich: Zum Textbegriff (9). János S. PETŐFI: Ausdrucks-Funktionen, Sätze, kommunikative Akte, Texte (Aspekte der Bedeutung und ihre Thematisierung im Rahmen einer Texttheorie (26). 2. Kapitel: MODELLIERUNG DES TEXTZUSAMMENHANGS: Peter HELLVIG: Grundzüge einer Theorie des Textzusammenhangs (51). Udo L. FIGGE: Gedächtnis und TEXT (80). Claus-Rainer ROLLINGER: Textverstehen und Textrepräsentation in

RL (99). 3. Kapitel: SEMANTISCHE UND SYNTAKTISCHE TEXT-ASPEKTE: Christa HAUENSCHILD: Entwurf eines Textmodells zur Erfassung anaphorischer Bezüge (131). Christian ROHRER: Algorithmen zur Analyse von Tempus in französischen Texten und ihre Implementierung zum Aufbau einer dynamischen Datenbank (149). Wolfram WILES: Syntaktische Probleme der Maschinenübersetzung (163). Jörg KINDERMANN: Wortgesteuertes Parsing. Überlegungen zu Struktur und Prozedur (179). 4. Kapitel: EG-TEXTSORTEN: Barbara SANDIG: Textsorten aus dem Bereich der Europäischen Gemeinschaft als Gegenstand von maschineller Textanalyse und Übersetzung (197). Monika WEISSGERBER: Relationen zwischen Nominalgruppen in Satz und Text (211). Heinz-Josef WEBER: Semantische Textstruktur-Analyse mit COAT (222). Annely ROTHKEGEL: Frames und Textstruktur (238). Reinhold GLAS: Zur maschinellen Übersetzung von Illokutionsindikatoren (262). Elisabeth RAUTH: Kontrastive Untersuchung zu Abkommenstexten (274).

53,1 Michael CHAROLLES, János S. PETŐFI and Emel SÖZER (ed.):

RESEARCH IN TEXT CONNEXITY AND TEXT COHERENCE. A Survey. 1986. ISBN 3-871118-811-5

Foreword (VII). A. INDO-EUROPEAN LANGUAGES—LANGUES INDO-EUROPÉENNES: A.1 Romance languages—Langues romanes. 1. Travaux sur le texte et le discours en France (1). Michael CHAROLLES: Le problème de la cohérence dans les études françaises sur le discours durant la période 1965—1975 (3). Alain LECOMTE—Jean-Marie MARANDIN: Analyse du discours et morphologie discursive (61). Bernard COMBETTES: Coréférence et connexité thématique dans le discours (1101). Michel FAYOL: Cohérence et cohésion: une revue des travaux français de psychologie expérimentale (125). François RASTIER: Microsémantique et textualité (147). 2. Luis VELEZ-SERRANO: Texte et discours: Aperçu des recherches en Suisse française (167). Elena DRAGOS: Cohesion and coherence in Romanian linguistics (A historical survey) (179). A.2 Germanic languages—Langues germaniques. North Germanic—Germanique septentrional. 1. Bernt FOSSESTOL: Norwegian studies in connexity (199). Lisbeth FALSTER JAKOBSEN—Jørgen OLSEN: Die Textlinguistik in Dänemark (217). Lennart LÖNNGREN: Text linguistics in Sweden (229). A.3 Baltic and Slavic—Baltique et Slave. West Slavic—Slave occidental. Dana BREVENIKOVA: Research in connexity in Slovak linguistics (245). East Slavic—Slave oriental. Herbert JELITE: Die Textkohärenz als Forschungsgegenstand der Sowjetischen Textlinguistik (257). B. LANGUAGES OF EURASIA AND NORTHERN ASIA—LANGUES DE L'EURASIE ET DE L'ASIE SEPTENTRIONALE: B.1 Uralian languages—Langues ouraliennes. Auli HAKULINEN: Text linguistics in Finland (325). B.2 Japanese—Japonais. Atuo KAWASHIMA—Yutaka WAKISAKA: Ein Bericht über die auf japanisch verfassten Veröffentlichungen in bezug auf die Kohärenzforschung japanischer Texte in Japan

(347). C. HAMITO-SEMITIC LANGUAGES—LANGUES CHAMITO-SEMITIQUES: C.1 Semitic languages—Langues sémitiques. Adina ABADI: Studies on connexity and coherence in Israel (369).

54. Michael CHAROLLES (ed.):

THE RESOLUTION OF DISCOURSE: Processing Coherence or Consistency Dissonances. 1989. ISBN 3-87118-913-8

Foreword (VII). Roger G. VAN DE VELDE: On the Justification of Descriptive Interpretation (1). Lita LUNDQUIST: Argumentative Text Structure. A Procedural Model (22). Jacques JAYEZ: Games, Frames, and French Cognitive Adverbs (II) (39). Denis APOTHÉLOZ—Denis MIÉVILLE avec la collaboration de Jean-Blaise GRIZE: Coherence et discours argumenté (68). Vanda Lucia ZAMMUNER: Strategies Speakers Use to Achieve Coherence (88). Liliane SPRENGER-CHAROLLES: Processing Strategies during Reading: Solving Lexical Ambiguity (114). Luc LAMARCHE—Nicolas VAN SCHENDEL—Sylvain GIROUX: Problems Solving and Discourse Production on a social information domain: a descriptive Study of Novice-Expert Differences (131). Michel PAGÉ—Claire ST-MARTIN: Facteurs textuels de Convergence en Compréhension de Textes (195). List of Contributors (215).

55. János S. PETŐFI (ed.):

TEXT CONNECTEDNESS FROM PSYCHOLOGICAL POINT OF VIEW. 1986. ISBN -87118-746-1

Foreword. 1. G. RICHKEIT and H. STROHNER: Towards a functional approach to text connectedness (1). 2. W. L. ZAMMUNER: Children's coherence in discourse: A review (24). 3. M. GOPNIK: The development of connexity in young children (64). 4. L. HALÁSZ: Coherence in literary works. Some questions of creation and reception from a psychological point of view (96). 5. P. M. LAVOREL: Types and tokens in pathological discourse (122). 6. W. DRESSLER and R. WODAK: Disturbed texts (141). 7. P. SCHVEIGER: A classification of texts. Aspects of pathological (aphasic) performance (150). 8. P. LAVANCHY: Connectedness in psychotherapeutic discourse (177). 9. P. LAVANCHY: The happy conversation. (LAI, G.: La conversazione felice. Milan: Il Saggiatore, 1985. A review.) (216).

2.1.4. RESEARCH IN TEXT THEORY UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter & Co. Berlin—New York
Editor: János S. PETŐFI, Macerata, Italy
(1977—)

Korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis—Series Linguistica, Litteraria et Aestetica.* JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 214—223.

Volume 15

Heinrich F. PLETT (ed.):
INTERTEXTUALITY
1991.

Table of contents: Preface (V).

I. Fundamentals of Intertextuality: Heinrich F. PLETT: Intertextualities (3). Hans-Peter MAI: Bypassing Intertextuality. Hermeneutics, Textual Practice, Hypertext (30). Hans-George RUPRECHT: The Reconstruction of Intertextuality (60). Gary A. PHILIPS: Sign/Text/Differance. The Contribution of Intertextual Theory to Biblical Criticism (78).

II. Structures of Intertextuality: Wolfgang G. MÜLLER: Interfiguralität. A Study of the Interdependence of Literary Figures (101). Wolfgang KARRER: Titles and Mottoes as Intertextual Divesces (122). Udo HEBEL: Towards a Descriptive Poetics of Allusion (135). Theodor VERWEYEN and Gunther WITTING: The Cento. A Form of Intertextuality — from Citational Montage to Parody (165).

III. Historical Aspects of Intertextuality: Richard J. SCHOECK: 'In Loco Inter-textantur'. Erasmus as Master of Intertextuality (181). Derek N. C. WOOD: Creative Indirection in Intertextual Space. Intertextuality in Milton's *Samson Agonistes* (192). Manfred PFISTER: How Postmodern is Intertextuality? (207). Linda HUTCHEON: The Politics of Postmodern Parody (225). Hans-Peter MAI: Intertextual Theory — A Bibliography (237). Name Index (251). Subject Index (261).

Volume 16

Hartmut SCHRÖDER (ed.):
SUBJECT-ORIENTED TEXTS (Languages for Special Purposes and Text Theory)
1991.

Acknowledgements (V). Hartmut SCHRÖDER: Linguistic and Text-theoretical Research on Languages for Special Purposes. A thematic and bibliographical guide

(1). Michael CLYNE: The Sociocultural Dimension: The Dilemma of the German-speaking Scholar (49). Peter GLAS: The Symbolic Mode and Secondary Constitution of Meaning. Cultural Semiotic Comments on an Advertisement of the German WWF (68). Rosemarie GLASER: Communication in Literary Studies as LSP (85). Claus GNUTZMANN and Hermann OLDENBURG: Contrastive Text Linguistics in LSP-Research: Theoretical Considerations and some Preliminary Findings (103). Karlheinz HENGST: Functional Macro-Analysis of Specialist Text Forms — A Research-method Derived from Foreign Language Teaching (137). Lothar HOFFMANN: Texts and Text Types in LSP (158). Marja-Liisa KAKKURI-KNUUTILA and Martin KUSCH: LSP-Research, Philosophy of Science, and the Question-Theoretical Approach — some Tentative Suggestions (167). Robert KAPLAN and William GRABE: The Fiction in Science Writing (199). Christer LAURÉN and Marianne NORDMAN: Corpus Selection in LSP Research (218). Lita LUNDQUIST: Some Considerations on the Relations between Text Linguistics and the Study of Texts for Specific Purposes (231). Juan C. SAGER: A Theory of Text Production, Modification, Reception (244). Dieter VIEHWEGER: Lexical Knowledge and Text Interpretation (254). Siegfried WEBER: Communicative Acts and the Constitution of Scientific and Technical Texts (267). Summaries (305). List of Contributors (315). Subject Index (317). Name Index (320).

2.1.5. ADVANCES IN DISCOURSE PROCESSES

Ablex, Norwood N. J.
Ed.: Roy O. FREEDLE
(1977—)

E sorozat fórumot kíván teremteni a szöveggel (discourse) foglalkozó különféle diszciplínák keretében létrejött koncepciók egymást kölcsönösen megtermékenyítő folyamata számára — foglalkozzanak ezek a diszciplínák akár a szövegmegértés és reprodukálás folyamatával, akár dialógusok elemzésével, szöveggrammatikai konstruálásával, természetes nyelvek számítógépes szimulációjával, a kommunikatív kompetencia kultúrák közötti összehasonlításával, vagy más ezekhez hasonló témával. A több mondat által létrehozott kontextusok problémái és az ezek elemzése által megkívánt módszerek, ha nem is mindig kizárólag csak szövegekre jellemzők, kellőképpen speciálisak ahhoz, hogy a tudományos interakció e sorozat által lehetővé váló organizált formájából profitálhassanak.

A sorozatszerkesztő várja a pszicholingvisztika, az ethnometodológia, a nyelv-szociológia, a nevelésszociológia (tanár—tanuló interakció), a nyelvfilozófia, a számítógépes nyelvészet vagy az ezekhez kapcsolódó rész tudományok nézőpontjából vizsgáló kutatók monográfia vagy könyvterjedelmű kézirateit. Ezenkívül konferenciák aktáinak megjelentetése is terve van véve.

Volume 1

Roy O. FREEDLE (ed.):
DISCOURSE PRODUCTION AND COMPREHENSION
1977.

Theoretical Orientations: 1. Herbert H. CLARK and Susan E. HAVILAND: Comprehensive and the Given-New Contract (1—40), The Given-New Contract, Ling-

uistic Evidence, Psychological Evidence, Violations of the Maxim and Breaches of the Contract, Conclusions, References. 2. Wallace L. CHAFE: Creativity in Verbalization and Its Implication for the Nature of Stored Knowledge (41—55), Schematization, Framing, Categorization, Hesitations, Implications, References. 3. Carl H. FREDRIKSEN: Semantic Processing Units in Understanding Text (57—87), Units in Textual and Semantic Structures, Semantic Units in Memory Structure and Discourse Processing, Processing Units in Understanding and Recalling a Descriptive Text, References. 4. Richard HURTIG: Toward a Functional Theory of Discourse (89—106), Simple TG Theory Extensions, What is the Discourse „Unit“?, The Psychological Reality of Topics, Discourse Boundaries: Toward A Formal Process Model, Toward An Interactionist Theory of Linguistic Behavior, Resolution: Toward a Model, Postscript, References. 5. Virginia VALIAN: Talk, Talk, Talk: A Selective Critical Review of Theories of Speech Production (107—139), Aims of a Speech Production Theory, Lounsbury, Osgood, Schlesinger, McNeill, Peroration, References.

Empirical Orientations: SOCIOLINGUISTIC AND PSYCHOSOCIAL EM-PHASES: 6. Eleanor ROSCH: Style Variables in Referential Language: A Study of Social Class Differences and Its Effect on Dyadic Communication (141—159), Experiment I: Encoding, Experiment II: Decoding, General Discussion, References. 7. William S. HALL, Michael COLE, Stephen REDER, and Gillian DOWLEY: Variations in Young Children's Use of Language: Some Effects of Setting and Dialect (161—173), Introduction, Study 1: Story Recall and Dialect, Study 2: Language Use in Formal and Informal Settings, Conclusion, References. 8. Roy FREEDLE, Mary NAUS and Laraine SCHWARTZ: Prose Processing from a Psychosocial Perspective (175—192), A Psychosocial Communication Approach to Prose, A Study Demonstrating the Influence of Psychosocial Characteristics in Comprehension and Recall, The Results of Two Studies Using a Psychosocial Prose Paradigm, References. PSYCHOLINGUISTIC EMPHASIS: 9. Keith STENNING: Articles, Quantifiers, and Their Encoding in Textual Comprehension (193—212), Some Formal Analysis, A New Look at Some Old Experiments, The Experiment, Discussion, References. 10. Susan L. WEINER and Donald R. GOODENOUGH: A Move toward a Psychology of Conversation (213—226), Introduction, The Concept of a Conversational Move, Substantive and Housekeeping Moves, Passing Moves: A Type of Housekeeping Move, OK Passing Moves, Repetition Passes, References. 11. John DORE: Children's Illocutionary Acts (227—244), Illocutionary Acts and Communicative Intentions, A Study of Preschool Children's Illocutionary Acts, Grammatical Forms and Illocutionary Acts, Pragmatic Strategies and Sociolinguistic Rules, Conclusion: Illocutionary Acts and Discourse Relations, References. APPLIED EMPHASIS: 12. S. R. ROCHESTER and J. R. MARTIN: The Art of Referring: The Speaker's Use of Noun Phrases to Instruct the Listener (245—269), Procedures, How Speakers Use Phoricity and Where They Place Referents, General Discussion, Appendix 1: Phoricity Categories for Noun Phrases, Appendix 2: Retrieval Categories, References. 13. Carol Ann MOORE: Verbal Teaching Patterns under Simulated Teaching Conditions (271—305), Teaching as Decision Making, Teacher Speech and Student Cognitive Processing, Simulation Situation, Examination of Teaching Patterns, Conclusion, References. 14. Bonnie J. F. MEYER: What Is Remembered from Prose: A Function of Passage Structure (307—336), Research in Education and Psychology Dealing with Learning from Prose, Results of Studies Examining the Influence of the Content Structure on Recall, Summary and Implications, References. Author Index (337). Subject Index (343).

Roy O. FREEDLE (ed.):
NEW DIRECTIONS IN DISCOURSE PROCESSING
1979.

1. Marilyn JAGER ADAMS and Allan COLLINS: A Schema-Theoretic View of Reading (1—22), Schema Theory and Language Comprehension, Schema Theory and Reading Comprehension, Conclusion, Acknowledgements, References. 2. William H. WARREN, Davis W. NICHOLAS, and Tom TRABASSO: Event Chains and Inferences in Understanding Narratives (23—52), A Walk Through the Inference Taxonomy, How Many Inferences: The Relevancy Hypothesis, Psychological Implications, Acknowledgements, References. 3. Nancy L. STEIN and Christine G. GLENN: An Analysis of Story Comprehension in Elementary School Children (53—120), The Story Schema, Episodic Relations, Experiment 1, Experiment 2, Conclusion, Acknowledgements, References. 4. Roy O. FREEDLE and Gordon HALE: Acquisition of New Comprehension Schemata for Expository Prose by Transfer of a Narrative Schema (121—135), General Introduction, Results and Discussion, Examples from Individual Subjects, Additional Distinctions in the Study of Expository and Narrative Competence, Appendix, References. 5. Deborah TANNEN: What's in a Frame? Surface Evidence for Underlying Expectations (137—181), Introduction, Data for the Present Study, Levels of Frames, Subject of Experiment, What's in a Film? Film-Viewer Frame, Expectations About Events, Expectations About Objects, Evidence of Expectations, What's in a Theft? Conclusion, Acknowledgements, References. 6. Don NIX and Marian SCHWARZ: Toward a Phenomenology of Reading Comprehension (183—196), Introduction, Method, Results, Discussion, Conclusion, References. 7. Roy O. FREEDLE and Richard P. DURAN: Sociological Approaches to Dialogue with Suggested Applications to Cognitive Science (197—206), Some Cognitive Science Considerations, vis-a-vis Sociocultural Rules, Conclusion, References. 8. Elinor OCHS: Social Foundations of Language (207—221), The Cognitive Bias in Language Studies, Social Foundations of a Syntactic Pattern: The Case of Left-Dislocation in Italian, References. 9. Sylvia SCRIBNER: Modes of Thinking and Ways of Speaking: Culture and Logic Reconsidered (223—243), Cross-Cultural Studies on Verbal Reasoning, Logical Thinking Versus Logical Error, Empiric Versus Theoretic Explanations, What Is Empiric Bias? Some Examples, Empiric Versus Theoretic Explanations and Wrong Answers, Empiric Bias: Task Dependent, Schemas and Genres, Acknowledgements, References. 10. Deborah KELLER-COHEN: Repetition in the Non-Native Acquisition of Discourse: Its Relation to Text Unification and Conversational Structure (245—271), Introduction, Part I, Part II, Conclusion, Acknowledgements, References. 11. Louise J. CHERRY: The Role of Adults' Requests for Clarification in the Language Development of Children (273—286), The Request for Clarification, Review of Other Work on the Request for Clarification, The Role of Adults' Requests for Clarification for the Child's Language Development Process, Acknowledgements, References. 12. P. CLEMENTS: The Effects of Staging on Recall from Prose (287—330), Discourse Analysis and Staging, Experimental Evidence, Summary and Conclusion, Acknowledgements, References. Author Index (331). Subject Index (335).

Volume 3

Wallace L. CHAFE (ed.):

THE PEAR STORIES (Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production)
1980.

John W. Du Bois: Introduction — The Search for a Cultural Niche: Showing the Pear Film in a Mayan Community (1—7). 1. Wallace L. CHAFE: The Deployment of Consciousness in the Production of a Narrative (9—50), Three Components of Thinking, Focusses of Consciousness and Spurts of Language, Why Does Language Have Sentences? Discrepancies Between Intonational and Syntactic Closure, Perturbations in the Expression of Centers of Interest, The Variable Content of Centers of Interest, Background Orientation and the Transition from One Center of Interest to the Next, Summary, Acknowledgements, References. 2. Deborah TANNEN: A Comparative Analysis of Oral Narrative Strategies: Athenian Greek and American English (51—87), Differences in Narrative Strategies, Sample Narratives, Maintenance of Film Perspective Descriptions of Action, Interpretation of Events, Interpretive Naming, Interpretive Omission, Attribution of Causality, Philosophizing and Personalizing, Stylistic Variation, Conventions of Movie Commentary, Conclusion: Contrasting Rhetorics, References. 3. Pamela DOWNING: Factors Influencing Lexical Choice in Narrative (89—126), Cognitive Factors in Lexical Choice, Contextual Factors in Lexical Choice, References. 4. Patricia M. CLANCY: Referential Choice in English and Japanese Narrative Discourse (127—202), A Quantitative Analysis of the Distribution of Referential Options in English and Japanese Introducing New Referents into Discourse, Referential Choice, Switch Reference, and Sentences, Episode Boundaries, Narrative Strategies, Conclusions, References. 5. John W. Du Bois: Beyond Definiteness: The Trace of Identity in Discourse (203—274), Analysis, Establishing New Files, Discourse Modes, Curiosity and Identification, Frames and the Critical Introduction Period, Reasons for Late Indefinites, Summary, References. 6. Robert BERNARDO: Subjecthood and Consciousness (275—299), Cognition and Discourse, Extraction as Activation, Subchunking, Summary, References. Appendix (301). Author Index (321). Subject Index (325).

Volume 4

Robert DE BEAUGRANDE:

TEXT, DISCOURSE, AND PROCESS (Toward a Multidisciplinary Science of Texts)
1980.

I. Basic Issues (1—32), 1. Systems and Models, 2. Levels in Models, 3. Text Versus Sentence, 4. Textuality, 5. Textual Competence, 6. Text Utilization as Model-Building, 7. Overview of the Discussion. II. Sequential Connectivity (33—59), 1. Transformational Sentence Grammars, 2. Sequencing Operations. III. Conceptual Connectivity (60—102), 1. Meaning and Philosophy. 2. Meaning as

Feature Clusters, 3. Meaning as Process, 4. Building the Text-World Model. IV. Informativity (103—131), 1. Modifying Information Theory, 2. Apperceptual Informativity, 3. Informativity within the Sentence, 4. A Newspaper Article. V. Textual Efficiency (132—162), 1. Motives for Efficiency, 2. Recurrence, 3. Definiteness, 4. Co-Reference via Pro-Forms, 5. Exophoric Reference, 6. Ellipsis, 7. Junction. VI. Frames, Schemas, Plans, and Scripts (163—194), 1. Global Perspectives on Knowledge, 2. Frame Attachment, 3. Schema Attachment, 4. Plan Attachment. VII. Further Issues in Text Processes (195—241), 1. Text Types, 2. The Production of Texts, 3. Recalling Textual Content. VIII. Conversation and Narration (242—276), 1. Conversation, 2. Narration. IX. Applications for a Science of Texts (277—294), 1. The Educational Enterprise, 2. Traditional Grammar Versus Applied Linguistics, 3. The Teaching of Reading, 4. The Teaching of Writing, 5. The Teaching of Foreign Languages, 6. Translation Studies, 7. Literary Studies, 8. A Final Word. X. Appendix (295—351), References, Table of Abbreviations, Index of Names, Index of Terms and Concepts.

Volume 5

Judith L. GREEN and Cynthia WALLAT (eds.):
ETHNOGRAPHY AND LANGUAGE in Educational Settings
 1981.

I THEORETICAL CONSIDERATIONS AND DIRECTIONS: 1. John J. GUMPERZ: Conversational Inference and Classroom Learning (3—23), Classroom Environment and Urban School Failure, The Classroom as a Social Environment: The Ethnographic Evidence, Language in the Classroom, The Theory Applied, References. 2. Jenny COOK-GUMPERZ: Persuasive Talk — The Social Organization of Children's Talk (25—50), Language as a Resource: The Social Power of Language, Conclusion, References. 3. Frank W. LUTZ: Ethnography — The Holistic Approach to Understanding Schooling (51—63), Introduction, Ethnography vs. Micro-Ethnography, The Quest for Meaning, The Holistic Approach, Summary, References. 4. Maurice J. SEVIGNY: Triangulated Inquiry — A Methodology for the Analysis of Classroom Interaction (65—85), Introduction, The Limitations of Traditional Observations Models, Qualitative Research, Triangulated Inquiry, References, Appendix A, Appendix B, Appendix C. 5. Cynthia WALLAT, Judith L. GREEN, Susan MARX CONLIN, and Marjean HARAMIS: Issues Related to Action Research in the Classroom — The Teacher and Researcher as a Team (87—113), Section I: The Calls for Teacher Involvement in Action Research — A Select Review, Section II: Teacher Goals/Researcher Goals — Potential for Conflict, Section III: Toward Establishing a Collaborative Team for Action Research, Section IV: Implications of Action Research, Section V: Implications and Future Directions: The Challenge, References, Appendix A, Appendix B.

II SYSTEMATIC APPROACHES TO THE STUDY OF SOCIAL INTERACTION: 6. William A. CORSARO: Entering the Child's World — Research Strategies for Field Entry and Data Collection in a Preschool Setting (117—146), Ethnographic Context and Population, Summary and Conclusions, References. 7. Frederick ERICKSON and Jeffrey SHULTZ: When is a Context? Some Issues and Methods in the

Analysis of Social Competence (147—160). 8. Judith L. GREEN and Cynthia WAL-LAT: Mapping Instructional Conversations — E Sociolinguistic Ethnography (161—205), Mapping Instructional Conversation, The Descriptive Analysis System: An Overview, Theoretical Constructs Underlying the System, Analysis of Social Contexts and Social Action Rules, The Construction of the Classroom Social Contexts, The Identification of Social Rules: A Beginning, Conclusion, References, Appendix A: A Descriptive System for Sociolinguistic Ethnography, Definition of Features, Interaction Units.

III COMBINING ETHNOGRAPHIC AND EXPERIMENTAL METHODS — A BEGINNING: 9. William S. HALL and Larry F. GUTHRIE: Cultural and Situational Variation in Language Function and Use — Methods and Procedures for Research (209—228), Introduction, Statement of Issues, Research Questions, Analysis of the Data, Conclusion, References, Appendix. 10. Olga K. GARNICA: Social Dominance and Conversational Interaction — The Omega Child in the Classroom (229—252), Introduction, Previous Research, Data Collection, Summary and Conclusions, References, Appendix A: A Description of Classroom Activities. 11. Louise Cherry WILKINSON: Analysis of Teacher-Student Interaction — Expectations Communicated by Conversational Structure (253—268), Introduction, Method, Results and Discussion, References.

IV POSTSCRIPTS: 12. Barbara HUTSON: Discussion — Needed Directions in Face-to-Face Interaction in Educational Settings (271—290). 13. Normand R. BERNIER: Beyond Instructional Context Identification — Some Thoughts for Extending the Analysis of Deliberate Education (291—302), Introduction: The Research Focus, Ideological Maps: Their Composition, The Educational Context — A Transactional Process, The Ideological Definition of Educational Roles, The Ideological Definitions of Settings, Conclusion: reconceptualizing Education, References. 14. Carl H. FREDERIKSEN: Inference in Preschool Children's Conversations — A Cognitive Perspective (303—350), Ethnographic Perspectives on Conversational Inference, Cognitive Analysis of Inference in Children's Conversations, References. Subject Index (351).

Volume 6

Richard P. DURAN (ed.):

LATINO LANGUAGE AND COMMUNICATIVE BEHAVIOR 1981.

Part I: Latino Sociolinguistics and Codeswitching: 1. Fernando PEÑALOSA: Some Issues in Chicano Sociolinguistics (3—18). 2. Jacob ORNSTEIN-GALICIA: Varieties of Southwest Spanish: Some Neglected Basic Considerations (19—38). 3. Rogelio REYES: Independent Convergence in Chicano and New York City Puerto Rican Bilingualism (39—48). 4. Beatriz R. LAVANDERA: Lo Quebramos, but Only in Performance (49—67). 5. Erica McCLURE: Formal and Functional Aspects of the Codeswitching Discourse of Bilingual Children (69—94). 6. Guadalupe VALDÉS: Codeswitching as Deliberate Verbal Strategy: A Microanalysis of Direct and Indirect Requests among Bilingual Chicano Speakers (95—107). 7. Ana Celia ZENTELLA: *Tá bien, You Could Answer Me en cualquier idioma: Puerto Rican Codeswitching*

in Bilingual Classrooms (109—131). 8. Celia GENISHI: Codeswitching in Chicano Six-Year-Olds (133—152). 9. Ana HUERTA-MACIAS: Codeswitching: All in the Family (153—167). 10. Shana POPLACK: Syntactic Structure and Social Function of Codeswitching (169—184).

Part II: Latino Language, Communication, and Cognition in Home, Community, and School Settings: 11. Luis R. MARCOS: Culture, Language and Communicative Behavior: The Psychiatric Examination of Spanish-Americans (187—194). 12. Maryellen GARCIA: Preparing to Leave: Interaction at a Mexican-American Family Gathering (195—215). 13. Arnulfo G. RAMÍREZ: Language Attitudes and the Speech of Spanish-English Bilingual Pupils (217—235). 14. Robert L. CARRASCO: Aspects of Bilingual Students' Communicative Competence in the Classroom: A Case Study (237—249). 15. Eugene E. GARCIA and Robert L. CARRASCO: An Analysis of Bilingual Mother-Child Discourse (251—269). 16. Kathryn J. LINDHOLM and Amado PADILLA: Socialization via Communication: Language Interaction Patterns Used by Hispanic Mothers and Children in Mastery Skill Communication (271—293). 17. Luis M. LAOSA: Maternal Teaching Strategies and Cognitive Styles in Chicano Families (295—310). 18. Richard P. DURÁN: Reading Comprehension and the Verbal Deductive Reasoning of Bilingual (311—326). 19. Edward A. DE AVILA and Sharon E. DUNCAN: Bilingualism and the Metaset (337—354). Name Index (355). Subject Index (360).

2.1.6. WRITTEN COMMUNICATION ANNUAL

An International Survey of Research and Theory

SAGE PUBLICATIONS

The International Professional Publishers

Newbury Park—London—New Delhi

Series editors: Charles R. COOPER, University of California, San Diego

Sidney GREENBAUM, University College, London

(1986—)

Korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis — Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 247—249.

Volume 6

David BARTON and Roz IVANIČ (ed.):

WRITING IN THE COMMUNITY

1991.

Contents: Charles R. COOPER and Sidney GREENBAUM: Preface (vii). David BARTON and Roz IVANIČ: Introduction (viii). 1. David BARTON: The Social Nature of

Writing (1). 2. Andrea R. FISHMAN: Because This Is Who We Are: Writing in the Amish Community (14). 3. Cecil KLASSEN: Bilingual Written Language Use by Low-Education Latin American Newcomers (38). 4. David BARTON and Sarah PADMORE: Roles, Networks, and Values in Everyday Writing (58). 5. Ursula HOWARD: Self, Education, and Writing in Nineteenth-Century English Communities (78). 6. Gerry GREGORY: Community Publishing as Self-Education (109). 7. Joanna C. STREET and Brian V. STREET: The Schooling of Literacy (143). 8. Sue GARDENER: Learning to Write as an Adult (167). 9. Roz IVANIČ and Wendy Moss: Bringing Community Writing Practices into Education (193). About the Authors. (224).

2.2 SPECIALIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1 ELISABETH GÜLICH—WOLFGANG RAIBLE: LINGUISTISCHE TEXTMODELLE (GRUNDLAGEN UND MÖGLICHKEITEN)

Wilhelm Fink Verlag, München
1977.

INHALT:

VORWORT (11).

I EIN MODELL SPRACHLICHER KOMMUNIKATION ALS MASS-STAB FÜR TEXTMODELLE (14).

1 VORBEMERKUNGEN ZUM MODELLBEGRIFF (14), 1.1 Der Modellbegriff allgemein (14), 1.2 Innere vs. äußere Eigenschaften von Modellen (16), 1.3 „Induktive“ vs. „deduktive“ Modellbildung (17), 1.4 „Induktive“ oder „deduktive“ Modellbildung? (18).

2 EIN MODELL SPRACHLICHER KOMMUNIKATION ALS MASS-STAB FÜR TEXTMODELLE (21), 2.1 Kommunikationsakt (26), 2.2 Sprecher und Hörer (28), 2.3. *Intention und Reaktion* (29), 2.3.1 Intention (30), 2.3.2 Reaktion, Verhältnis von Intention und Reaktion (30), 2.4 *Regeln für die Kommunikation durch sprachliche Zeichen und begleitende nicht-sprachliche Handlungen* (33), 2.4.1 Regeln für die Verwendung nicht-sprachlicher Handlungen, die sprachliche Kommunikation begleiten oder ergänzen (33), 2.4.2 Regeln für die Kommunikation durch sprachliche Zeichen (Langue) (34), 2.5 *Textenkodierung, Textdekodierung* (36), 2.6 *Bereich der Gegenstände und Sachverhalte, Kommunikationssituation* (38), 2.7 *„Mitteilung über die Dinge“ bzw. Text* (40), 2.7.1 Referenz und Deixis (41), 2.7.2 Relationen (42), 2.8 *Schwierigkeiten des Textbegriffs — textinterne und textexterne Kriterien* (46), 2.8.1 Notwendigkeit eines Komplexitätsmaßes für Texte (47) (Die Rolle der Einheit 'Satz', Kombination textinterner und textexterner Kriterien), 2.8.2 Abgrenzung von 'Satz' und 'Text' (50), 2.8.3 Text, Teiltext und Textsorte (51) (Der Text als zweidimensionales Gebilde. Vorteile der zweidimensionalen Betrachtungsweise von Texten), 2.9 *Textinterne und/oder textexterne Tiefenstrukturen* (56), 2.10 Zusammenstellung wichtiger Merkmale des Kommunikationsmodells (58).

II ALLGEMEINE TEXTMODELLE (62).

1 DIE KONZEPTION DER „FUNKTIONALEN SATZPERSPEKTIVE“ IN DER PRAGER SCHULE UND IHRE RELEVANZ FÜR TEXTMODELLE (60), 1.1 Umriß (60), 1.2 *Grundbegriffe der funktionalen Satzperspektive* (61), 1.2.1 Thema und Rhema (61), 1.2.2 Kommunikative Dynamik (63), 1.2.3 Kontextgebundenheit (66), 1.2.4 Funktionale Satzperspektive und Textbeschreibung (69), 1.3 *Die Beschreibung von Textstrukturen mit Hilfe der 'Funktionalen Satzperspektive' bei František Daneš* (70), 1.3.1 Umriß (70), 1.3.2 Die Konzeption der drei Ebenen (70), 1.3.3 Thema und Rhema (73), 1.3.4 Die thematische Progression (75), 1.3.5 Anwendung und Kritik (80) (Probleme der Bestimmung von Thema und Rhema, Thema-Rhema-Gliederung als Textstruktur?), 1.4 *Terminologische Übersicht* (89).

2 DAS TEXTMODELL DER GLOSSEMATIK (90), 2.1 *Umriß* (90), 2.2 *Funktionsbegriff* (91), 2.3 *Zwei wesentliche Aspekte* (91), 2.3.1 Text als Gegenstand der linguistischen Theorie (92), 2.3.2 Vier-Schichten-Schema des sprachlichen Zeichens (92), 2.4 *Kritik* (95).

3 DAS TEXTMODELL DER TAGMEMIK (97), 3.1 *Umriß* (97), 3.2 *Grundlagen der Konzeption* (98), 3.2.1 Tagmem (98), 3.2.2 Grammatische Hierarchie (99), 3.2.3 Matrix oder 'logisches Feld' (101), 3.2.4 Verknüpfung der grammatischen mit der referentiellen Hierarchie (103), 3.3 *Beispiel* (107), 3.4 *Kritik* (110), 3.4.1 Zahl der Hierarchiestufen (111), 3.4.2 Zahl der Hierarchiestufen über der Satzebene (112), 3.4.3 Die Abgrenzung von Paragraphen untereinander (113).

4 ROLAND HARWEG (115), 4.1 *Umriß* (115), 4.2 *Die drei Komponenten des Modells* (116), 4.2.1 Syntagmatische Substitution: Delimitierung und Konstituierung von Texten (116) (Der Gegensatz emisch/etisch, Syntagmatische Substitution), 4.2.2 Die makrosyntaktische Komponente (119), 4.2.3 Die Einbeziehung von Sprecher und Hörer (121), 4.3 *Kritik* (124).

5 HARALD WEINRICH (127), 5.1 *Umriß* (127), 5.2 *Zwei Verfehringsschritte* (128), 5.2.1 Textpartitur (128), 5.2.2 Textübergangs-Partitur (130), 5.3 *Kritik* (131), 5.3.1 Beschränkung auf syntaktisch Information (132), 5.3.2 Beschränkung auf das Format einer Satzgrammatik (133), 5.3.3 Beschränkung auf einzelsprachlich gebundene Aspekte (134), 5.3.4 Konsequenzen (136).

6 KLAUS HEGER (136), 6.1 *Umriß* (136), 6.2 *Die drei Prinzipien des Hegerschen Systems* (137), 6.2.1 Zeichenbegriff (137), 6.2.2 Aszendenz und differentia specifica (138), 6.2.3 Aktnatenmodell (139), 6.3 *Die Signemränge oberhalb des Satzes (1971 und 1974)* (141), 6.4 *Kritik an der Konzeption von 1971 und 1974* (143), 6.5 *Die Signemränge oberhalb des Satzes (1976)* (144), 6.6 *Einige Probleme der Version von 1976* (147), 6.6.1 Kohärenz-Probleme (148), 6.6.2 Das Problem der Spezifizierungen (150).

7 JÁNOS SÁNDOR PETŐFI (151), 7.1 *Umriß* (151), 7.2 *Die beiden Grundlagen der Konzeption* (153), 7.2.1 Das Zeichenmodell und seine Konsequenzen (153), 7.2.2 Mehrsortige Logik als Darstellungform (155), 7.3 *Die drei Komponenten des Textmodells* (158), 7.3.1 Das Lexikon (162) (Kern-Lexikon und Rest-Lexikon, Form der Lexikoneinträge, Beispiel), 7.3.2 Die textgrammatische Komponente (167), (Text-Repräsentation, (Hierarchische Struktur, Listen und Netze), Text-Omega), 7.3.3 Extensional-semantische Repräsentation (179), 7.4 *Kritik* (180), 7.4.1 Das Zeichenmodell (181), 7.4.2 Die Frage des logischen (Logik-orientierten) Originals (181), 7.4.3 Die extensional-semantische Interpretation oder Die Rekonstruktion der Komplexität der Welt mit sprachlichen Mitteln (183) (Schwierigkeiten beim Finden der Wahrheit, Grundsätzliche Probleme der Welt-Semantik), 7.4.4 Die Hierarchie bei Petőfi (188).

III MODELLE ZUR BESCHREIBUNG VON ERZÄHLTEXTEN (192).

1 VORÜBERLEGUNGEN ZUR ENTWICKLUNG VON ERZÄHLTEXT-MODELLEN (192).

2 DIE ANFÄNGE DER ERZÄHLTEXTANALYSE BEI VLADIMIR PROPP (195), 2.0 *Umriß* (195), 2.1 *Der Begriff der Funktion* (196), 2.2 *Die handelnden Personen* („dramatis personae“) (197), 2.3 *Funktion—Sequenz—Märchen* (197), 2.4 *Propps Bedeutung für die Erzähltextanalyse* (200).

3 DIE MODELLE VON CLAUDE BREMOND UND TZVETAN TODOROV ALS BEISPIELE FÜR EINEN STRUKTURALEN ANSATZ (202), 3.1 Claude Bremond (202), 3.1.0 *Umriß* (202), 3.1.1 Die Prinzipien der Analyse (204) (Das Prinzip der Alternative, Das Prinzip der Funktionen-Trias, Die Konzeption der Handlungsrollen), 3.1.2 Der Aufbau der Erzählgrammatik (210) (Lexikon der Handlungsprozesse, Narrative Syntax, „Récit raconté“ und „récit racontant“ (Handlungssubstrat und Erzähltext), 3.1.3 Der Anspruch auf Universalität (217), 3.2 *Tzvetan Todorov* (219), 3.2.0 *Umriß* (219), 3.2.1 Die Proposition (220) (Die primären Kategorien der Proposition, Die sekundären Kategorien der Proposition), 3.2.2 Die Sequenz (225) (Die Verknüpfung von Propositionen, Die Rolle der Relationen in der Sequenz), 3.2.3 Die Gesamtstruktur der Erzählung (228) (Die Verknüpfung von Sequenz, Die zwei Prinzipien des Erzählens), 3.3 *Bremond und Todorov: Anwendungsversuche und Kritik* (234), 3.3.1 Das Problem der Textreduktion (234) (Das Resümee als Basis der Analyse bei Bremond und Todorov, Operationen der Textreduktion bei Hendricks), 3.3.2. Die narrative Struktur der Novelle 65 aus Marguerite de Navarres *Heptaméron* (238) (Die Analyse nach Bremond, Die Analyse nach Todorov).

4 DIE MODELLE VON TEUN A. VAN DIJK ALS BEISPIELE FÜR EINEN GENERATIV—TEXTGRAMMATISCHEN UND EINEN HANDLUNGSTHEORETISCH ORIENTIERTEN ANSATZ (250), 4.0 *Umriß* (250), 4.1 *Der generativ-textgrammatische Ansatz* (251), 4.1.1. Textgrammatik und Erzählgrammatik (251), 4.1.2 Das Konzept der Makrostruktur (253) (Regeln für die Erzeugung von Makrostrukturen, Makro-Transformationen), 4.2 *Der handlungstheoretische Ansatz* (260), 4.2.1 Handlungstheoretische Fundierung der Erzähltheorie (260), 4.2.2 Elemente einer Handlungstheorie (261), 4.2.3 Erzählungen als Handlungsbeschreibungen (263), 4.2.4 Makrostruktur (266) (Kategorien der Makrostruktur, Das Resümee als Verbalisierung der Makrostruktur, Die Rolle der Makrostruktur bei der Informationsverarbeitung), 4.3 *Anwendung und Kritik am Beispiel von Marguerite de Navarre, Heptaméron 65* (272), 4.3.1 Vorüberlegungen zur Anwendung der van Dijk'schen Erzähltextmodelle (272), 4.3.2 Textreduktion mit Hilfe der Makro-Regeln (273), 4.3.3 Zuordnung der Makro-Propositionen zu den Kategorien der Makrostruktur (276).

5 DAS MODELL VON GÖTZ WIENOLD ALS BEISPIEL FÜR EINEN REZEPTIONSORIENTIERTEN ANSATZ (280), 5.0 *Umriß* (280), 5.1 *Überlegungen zu einem allgemeinen Textmodell* (281), 5.1.1 Das Textmodell als Grundlage für ein Erzähltextmodell (281), 5.1.2 Elemente eines Textmodells (282) (Primitiv-Elemente und Formulierungsverfahren (FV), Texteigenschaften und Rezipientenverhalten, Normal- und Neutralform), 5.2 *Spezifikationen des Textmodells zu einem Erzähltextmodell* (287), 5.2.1 Spezifikation der Primitiv-Elemente und FV in Erzähltexten (288), 5.2.2 Rezipientenverhalten gegenüber Erzähltexten (290) (Textrearrangement, Rezipienten-Engagement), 5.2.3 Normal- (und Neutral) form von Erzähltexten (292), 5.3 *Bedeutung einer Textverarbeitungstheorie für die Analyse von Er-*

zähltexten (292), 5.4 *Anwendung und Kritik* (295), 5.4.1 Zur Analyse der 65. Novelle aus Marguerite de Navarres *Heptaméron* (295) (Primitiv-Elemente und FV, Textrearrangement), 5.4.2 Zur Analyse des Novellen-Rahmens (300).

6 ZUSAMMENFASSUNG DER ERGEBNISSE (306).

IV TABELLARISCHE ÜBERSICHT ÜBER DIE TEXTMODELLE. LITERATURVERZEICHNIS UND REGISTER (315).

1 TABELLARISCHE ÜBERSICHT (316).

2 LITERATURVERZEICHNIS (318).

3 PERSONENREGISTER (341).

4 SACHREGISTER (346).

2.2.2. TEXTLINGUISTIK

Hrsg. von Wolfgang DRESSLER
Wissenschaftliche Buchgesellschaft
Darmstadt
1978.

Inhalt: Wolfgang DRESSLER: Wege der Textlinguistik (1). Irene NYE: Satzverbindung, besonders bei Livius (1912) (15). Zellig S. HARRIS: Discourse Analysis (1952) (24). Alexander V. ISSATSCHENKO: Kontextbedingte Ellipse und Pronominalisierung im Deutschen (1965) (79). Peter HARTMANN: Textlinguistik als linguistische Aufgabe (1968) (93). Walter A. KOCH: Einige Probleme der Textanalyse (1966) (106). Roland HARWEG: Nachfolgeradjektive (1969) (123). Wolf THÜMMEL: Subordination und Koordination von Sätzen (1968) (140). Gerhard NICKEL: Kontextuelle Beziehungen zwischen Sätzen im Englischen (1968) (147). Bohumil PALEK: Textverweis (Cross-Reference). Ein Beitrag zur Hypersyntax (1968) (167). František DANEŠ: Zur Linguistischen Analyse der Textstruktur (1970) (185). Dieter WUNDERLICH: Unterrichten als Dialog (1969) (193). Wolfgang DRESSLER: Vorstudien zur Erstellung einer textsemantischen Basisstruktur, skizziert am Beispiel indogermanischer Sprachen (1970) (220). Siegfried J. SCHMIDT: Text und Bedeutung. Sprachphilosophische Prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft (1971) (232). Teun A. VAN DIJK: Aspekte einer Textgrammatik (1971) (268). János S. PETÓFI: Transformationsgrammatiken und die grammatische Beschreibung der Texte (1971) (300). Werner KUMMER: Referenz, Pragmatik und zwei mögliche Textmodelle (1971) (328). John V. HINDS: Textuelle Beschränkungen der Syntax (1972) (344). Thomas P. KLAMMER und Carol J. COMPTON: Einige neuere Beiträge zur tagmemischen Textanalyse (1970) (357). Joseph E. GRIMES: Skizzen und Überlagerungen (Outlines and Overlays) (1972) (369). Harald WEINRICH: Die Textpartitur als Heuristische Methode (1971) (391). Sach- und Autorenregister (413).

2.2.3. BERNÁRDEZ, Enrique:
INTRODUCCIÓN A LA LINGÜÍSTICA DEL TEXTO

Espasa-Calpe, S. A.
Madrid
1982.

ÍNDICE:

AGRADECIMIENTO (9). INTRODUCCIÓN (11).

1. DESARROLLO DE LA LINGÜÍSTICA DEL TEXTO (15), 1.1. *Introducción* (15), 1.2. *Orígenes de la lingüística del texto* (19), 1.2.1. Orígenes del estudio del texto, 1.2.2. Orígenes del estudio lingüístico del texto 1.2.3. Causas de la aparición de la lingüística del texto (Causas internas, Causas externas, Resumen), 1.3. *Desarrollo y situación actual de la lingüística textual* (32), 1.3.1. Desarrollo moderno de la lingüística textual, 1.3.2. La situación actual (La Unión Soviética, Checoslovaquia, Polonia, República Democrática Alemana, República Federal de Alemania, Otros países).

2. COMUNICACIÓN Y LENGUAJE (53), 2.1. *El lenguaje como medio de comunicación humana* (53), 2.1.1. Las definiciones de lenguaje, 2.1.2. Lingüística del texto y lenguaje como comunicación (Comunicación como actividad, El concepto de actividad en lingüística, Conceptos fundamentales de la teoría de la actividad, Actividad verbal, Resumen).

3. EL CONCEPTO DE TEXTO (75), 3.1. *Introducción* (75), 3.2. *Definición del texto* (77), 3.2.1. Deficiones tradicionales, 3.2.2. Deficiones de texto en la lingüística textual, 3.2.3. Texto como unidad comunicativa, 3.2.4. Resumen, 3.3. *Algunos conceptos próximos al de «texto»* (86), 3.3.1. «Discurso», 3.3.2. «Enunciado», 3.3.3. Conjunto sintáctico complejo, 3.3.4. «Vyskazyvanie», 3.4. *Las diferencias entre el texto y la frase* (90), 3.4.1. Introducción, 3.4.2. Las diferencias entre texto y frase, (Fenómenos de la coherencia de texto, El «cierre formal» del texto, Los métodos de estructuración del texto, según Gindin, Pragmática), 3.4.3. Resumen.

4. FORMAS DE COHERENCIA TEXTUAL (101), 4.1. *Introducción* (101), 4.2. *Repetición* (102), 4.2.1. Conceptos fundamentales (Sustitución léxica sinonímica, Sustitución pronominal, (Proformas lexicales, Pronombres, Pro-adverbios, Resumen), Elipsis), 4.3. *Relaciones semánticas entre lexemas* (117), 4.4. *La articulación en tema y rema* (125), 4.4.1. Aspectos generales, 4.4.2. La «progresión temática», 4.4.3. Sobre las formas de manifestación superficial de tema y rema, 4.4.4. Algunas precisiones sobre la dicotomía tema/rema en el texto, 4.5. *Artículo y determinación* (134), 4.5.1. El artículo, 4.5.2. Determinación, 4.6. *Coordinación* (142), 4.6.1. Conceptos generales, 4.6.2. La teoría del Marco de Integración Global, 4.6.3. Formas de manifestación de la coordinación, 4.7. *Nota sobre el «tema del texto»* (151), 4.8. *El proceso global de coherencia y estructuración del texto* (156).

5. MODELOS DE LINGÜÍSTICA TEXTUAL (163), 5.1. *Introducción* (163), 5.2. *Nota bibliográfica* (165), 5.3. *János Sándor Petőfi* (165), 5.3.1. Conceptos generales, 5.3.2. Estructura general del modelo, 5.3.3. El componente de la gramática del texto, 5.3.4. El componente de semántica del mundo, 5.4. *Teun A. van Dijk* (176), 5.5. *Horst Isenberg* (182), 5.6. *El modelo textual de la gramática sistémico-funcional* (194), 5.7. *Otros modelos textuales* (204), 5.7.1. Introducción, 5.7.2. Jurij S. Martem'janov, 5.7.3. Tagmémica.

6. OTRAS CUESTIONES TEÓRICAS Y EPSTEMOLÓGICAS (211), 6.1. *Introducción* (211), 6.2. *Tipología textual* (211), 6.2.1. Aspectos generales, 6.2.2. Teoría de una tipología textual, 6.2.3. Las condiciones de una tipología textual, según H. Isenberg, 6.2.4. Algunos modelos tipológicos propuestos (La tipología textual de E. Werlich, La tipología textual de E. U. Grosse, La tipología textual de Barbara Sandig, La tipología textual de la tagmémica), 6.3. *Consideraciones epistemológicas: el lugar de la lingüística del texto* (230), 6.3.1. *Introducción*, 6.3.2. «Excurso» histórico, 6.3.3. El nuevo enfoque de la lingüística.

7. EJEMPLOS DE ANÁLISIS TEXTUAL (247), 7.1. *Introducción* (247), 7.2. *Texto rúnico* (248), 7.3. *Poema escáldico islandés (siglo IX)* (253), 7.4. *Fragmento de conversación en quechua boliviano moderno* (256), 7.5. *Análisis de un poema chino clásico* (261), 7.6. *Análisis de un texto periodístico castellano* (265), 7.7. *Observaciones sobre estilística y lingüística del texto* (273).

8. INDICACIONES BIBLIOGRÁFICAS (279).

9. DEFINICIÓN DE ALGUNOS TÉRMINOS DE LINGÜÍSTICA TEXTUAL (289).

BIBLIOGRAFÍA (295), Addenda bibliográfica (319).

Rövid beszámoló a Multimedialis Textológiai Műhely első konferenciájáról

A Multimedialis Textológiai Műhely első konferenciája 1991. október 18—20. között került megrendezésre Pécsen, az Akadémiai Bizottság székházában.

Az MTM 1991. április 26-án alakult meg, elsősorban tanulmányi és ezzel összefüggő célokkal. Mukájába szeretné bevonni a magyar egyetemeken, főiskolákon, kutatóintézetekben dolgozó, a verbális és/vagy multimedialis szöveg tanulmányozásában érdekelt szakembereket, illetve kapcsolatot találni külföldi kutatókkal — szervezetekkel.

Az alakuló ülésen PETŐFI S. JÁNOS javaslatot tett az 1991. évi programra — ez alapján a tagok, illetve a csatlakozni kívánók és érdeklődők júliusban két kérdéssort kaptak (az egyiket a verbális szövegről mint multidiszciplináris kutatási objektumról, a másikat a multimedialis kommunikátumokról mint multidiszciplináris kutatási objektumról): az erre adott válaszok adták az egyik alapját a konferencia megbeszéléseinek.

A konferenciát PETŐFI S. JÁNOS nyitotta meg. Első napirendi pontként KERTÉSZ ANDRÁS tanulmánya (Megjegyzések egy általános szemiotikai textológia tudományelméleti háttéréhez) került megtárgyalásra; mivel a szerző maga nem tudott megjelenni, a vitát PETŐFI S. JÁNOS vezette fel. (A dolgozatot egyébként a konferencia más anyagaival együtt a résztvevők előzetesen kézhez kapták.) A megbeszélés célja elsősorban annak tisztázása volt, hogy hogyan helyezhető el a multimedialis kommunikátumok általános tudománya (egy általános szemiotikai textológia) a kommunikációval foglalkozó, vagy még tágabban, a humán tudományok sorában; ahogy KERTÉSZ ANDRÁS fogalmazott: „mi is az, amit valójában művelnek”. A vitában olyan alapkérdések kerültek felszínre, mint pl. a KERTÉSZ ANDRÁS által kidolgozott moduláris tudományelmélet kapcsán az analitikus vagy konstruktív tudományelmélet problémája; a tudományos kommunikáció, a tudományos megismerés és a tudományos igazság kérdésköre; a természet- és a társadalomtudományok módszereinek hasonlósága — különbsége; a pluralitás és az interdiszciplinaritás viszonya. Bár a vita nem zárult egyértelmű konszenzussal, illetve konklúzióval, mindenképp megfelelő fogódzókat adott a (multimedialis) szövegekről való gondolkodásunk vizsgálatához, illetve „hogyan tovább”-jához.

A második nap programjának alapjául PETŐFI S. JÁNOS MARCELLO LA MATINÁ-val közösen írt tanulmánya (Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai) szolgált. Bevezetésként PETŐFI S. JÁNOS ismertette a dolgozat alapkoncepcióját, kiemelve az elmélet legfőbb továbbgondolandó, kidolgozásra váró aspektusait. Röviden bemutatta egy jelkomplexus komponenseit egy hárommédiájú példa segítségével, majd részletesebben elemezte a teoretikus explikatív — strukturális interpretáció faktorait és bázisait tartalmazó modelljét. Hangsúlyozta, hogy egy interpretációban reprezentált faktorok adekvát elemezhetőségének/megvitathatóságának alapfeltétele a regulált (kanonikus) reprezentációs nyelvek létrehozása — ez kell legyen a multimedialis kommunikátumok kutatásának egyik fő feladata.

A vita során többek között olyan kérdések merültek fel, mint a szöveg és a szövegkontextus (vehiculum és vehiculumkörnyezet) elhatárolása; a vehiculum formá-

lis organizációjának problémája (pl. hogy inherens vagy külső, az elemzéssel bevitt elvek mentén bomlik-e fel egy-egy szöveg); a különböző médiumú szövegek figurájának és notatiojának elkülönítése; a vehiculumkörnyezet és relátumkörnyezet sajátosságai. Mindezek még élesebben domborodnak ki a kontextus (a szöveg „rendeltetésszerű„ használati, illetve a tudományos vizsgálat (meta)kontextusa és a relevancia (milyen kontextusban tekinthetjük relevánsnak a szöveg, kép stb. elemeit) problémák tisztázása során.

A vita lezárása után a délután hátralevő részében egyrészt a beküldött anyagok, másrészt a jelenlevők válaszai alapján megpróbáltuk körvonalazni a műhely további tevékenységének főbb irányait; illetve rámutatni a legfontosabb feladatokra — egyúttal megkértük azokat, akik nem válaszoltak a kiküldött kérdéssorra, illetve aki csak most csatlakozik a műhelyhez, hogy utólag pótolják ezt.

Az utolsó napon szintén gyakorlati kérdések kerültek terítékre. PETŐFI S. JÁNOS röviden vázolta elképzeléseit egy 1992. nyarán megrendezendő, nyári egyetem jellegű nemzetközi konferenciáról. Javaslatot tett a meghívandó előadókra, illetve a konferencia lehetséges tematikájára, majd tisztáztuk a legfontosabb tennivalókat a szervezés megkezdéséhez. Ezután a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola kiadásában megjelenő Szemiotikai szövegtan textológiai sorozat további köteteinek tartalmi kérdéseiről esett szó, lehetséges összekapcsolásáról a műhely munkájával, az MTM keretén belül készülő dolgozatokkal, egyéb munkákkal, amik itt kapnak publikációs lehetőséget.

Farkas Edit

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- ágens, 12, 13, 15, 25, 26
akusztikai manifesztáció, 99
akusztikai tendencia, 89
alakzatok, 156
    fonológiai ~, 156
    szemantikai ~, 156
    szintaktikai ~, 156
alkalmazkodó viselkedés, 7
általános jelelmélet, 134
általános stíluselmélet, 160, 167
anticipálás, 174
archetípus, 58
artefaktum, 7
asszociatív mező, 70
attitűd, 17
    intencionális ~, 18, 21
    kognitív ~, 17
autenticitás, 59

befogadói kontextus, 26
bekezdés, 99, 100, 103, 109
beleéléses alkotás, 167
beszédahtus-elmélet, 161
beszédfajta, 155
    szemléltető ~, 155
    tanácskozó ~, 155
    törvényszéki ~, 155
binarista tendencia, 89

célnyelv, 136
chirografikus, 58, 60

diakrónia, 34, 36
differentia specifica, 83
discours-mondat(ok), 119, 120
distinctive features, 87, 88

ecdotika, 58, 61
ekvivalencia, 115, 118, 121
elemi kompozícióegység(ek), 95
emendatio, 57, 61
empírikus érték, 13
episztemológikus ekvivalens, 14
epizód, 148
eseményidő, 40, 41, 43
eseményváltó, 50, 51

extenzió (extensio), 9, 13, 65
extralingvisztikai elemek, 73, 74

figura, 78
filogenezis, 36
filológia, 56, 57, 60–62, 64, 66, 67, 75, 79
filológiai historicizmus, 74
fonéma, 85, 87, 113
fonémikus analízis, 88
fonetika, 85
    akusztikus ~, 85
    artikulatorikus ~, 85
    auditorikus ~, 85
fonológia, 84, 85
fonológiai paradigma, 74
fordításelmélet, 150
formális megfelelés, 119, 120
formáns, 62
formatio designatus, 78
formatio referens, 78
forrásnyelv, 136
freudizmus, 142
funkcionalitás, 122

generalizáció, 13
globális hipotézis, 58
glosszematika, 67, 68, 72
grammatika, 84
grammatikai figura, 91

hasonlat, 156
hasonlóság, 89, 90
    vertikális ~, 91
    vízszintes ~, 91
(szöveg)hely, 60, 62, 66

ige, 40
igetipológia, 43
illokúciós aktus(ok), 19–21
imperpektivitás, 41
implikációs törvény(ek), 88
    szemiuniverzális ~, 88
    univerzális ~, 88
információ, 8, 163
információelmélet, 161
informatika, 134

- informativitás, 7, 29
  - pragmatikai ~, 29, 30
  - szemantikai ~, 29, 30
- intenzio, 9, 12
  - ~ —reláció, 10, 11, 13, 14, 16
- interdiszciplináris stilisztika, 140
- interpoláció, 75
- interpretáció, 8, 14, 26—28, 56—58, 61, 62, 74—76, 79, 174
- interpretációs bázis, 77
- interpretátor, 57, 63, 75, 76, 78, 79
- interpretatív megközelítés, 83
- intertextuális, 36, 37, 58, 64, 74
- invariáns, 89
- irodalmi endogámia, 139
- ismeret(ek), 57, 59, 61—65, 68, 70, 74, 76, 79
- ismétlés, 62, 74
- jel, 142
- jelentés, 112, 165
  - grammatikai ~, 112
  - lexikai ~, 112
  - pragmatikai ~, 112
- jelentéshálók létrehozása, 173
- jelentésreprezentáció, 49
- jelmodell, 76
- jelölő, 88
- kidolgozási fokok, 156
  - előadás (pronuntiatio), 156
  - elrendezés (memoria), 156
  - emlékezés (memoria), 156
  - feltalálás (inventio), 156
  - kifejezés (elocutio), 156
- koherencia, 15, 23, 159
- kohézió, 159
  - globális ~, 159
  - lineáris ~, 159
- kollázs, 175
- kommunikáció, 8, 98
- kommunikációelmélet, 134
- kommunikációs jelentés, 26
- kommunikációs képesség, 157
- kommunikációsituáció, 79
- kommunikatív cselekvés, 7, 8, 18, 19
- kommunikatív dinamizmus, 152
- kommütáció, 70
- komplex réma, 152
- komplex téma, 152
- kompozíció, 84, 95
- kompozícióegység, 99, 100, 103
- kompozicionális felépítés, 95
- konnotáció, 72—74
- kotextus, 35, 72
  - belső ~, 35
  - külső ~, 35
- kontinuitás, 62, 63
- konvencionális szöveginformáció, 24
  - előfeltételezett ~, 24
  - közölt ~, 24
- konvergencia, 158
- korreláció, 84
- kotextus, 35
  - (a) költészet grammatikája, 83, 96
  - (a) költészet szemiotikai textológiája, 96
  - (a) költészet texturális felépítése grammatikája, 96
- költői szöveg, 56, 57, 62, 67—69, 72, 74—76, 80
- „költő titka”-elmélet, 142
- közlési helyzet, 135
- közlési tudat, 159
- közléstartalom, 135
- központi szöveg, 37
- kreatív munkaszakasz, 141
- kritika, 141
  - genetikus ~, 141
  - marxista ~, 144
  - militáns ~, 143
  - pszichoanalitikus ~, 145
  - szöveg ~, 141
  - (a) változatok ~-ja 141
- kritikai kiadás, 61
- kvázi-helyesség, 151, 152
- langue, 119, 121
- lehetséges világok, 103, 106, 109
- makrostruktúra, 74, 79
- manipulatív kommunikáció, 21
- másolat, 60, 61
- megfelelés, 136
  - proaktív ~, 136
  - retroaktív ~, 136
- megnyilatkozás, 99, 100, 111
- megnyilatkozástömb, 99, 109
- mentális modell, 77
- metafora, 31, 115, 156
- metodológiai princípium(ok), 90
- metrikus, 62
  - ~ sablon, 62
  - ~ szerkezet, 63
- mondat, 99, 111, 125
- mondategész, 159
- mondategység, 159
- morféma, 99, 111, 112
- morfológia, 84
- mondatgrammatika, 95
- mutató, 126
  - hosszúsági ~, 126
  - mélyiségi ~, 126
  - szerkesztettségi ~, 126
  - tagoltsági ~, 126
  - telítettségi ~, 126
  - zsúfoltsági ~, 126
- nem konvencionális szöveginformáció, 25, 26
- nézőpont, 13
- norma, 164
- notatio, 78
- nyelvfilozófia, 67
- nyelvi objektum, 57
- nyelvi/tipográfiai forma, 173

ontogenezis, 36
operatív-kreatív megközelítés, 174
oppozíció, 89

bináris ~, 93
fonetikai ~, 93
fonológiai ~, 93

optimális sáv, 127
orosz formalista iskola, 68

paradigma, 69—71
paradigma szint, 69
paradigmatikus reláció, 84—85
párhuzam, 62, 74, 90, 91, 94
passé imparfait, 41, 47
passé simple, 41, 43, 47
perfektivitás, 41, 48
poetica, 83
poeticitás, 89, 96
pragmatika, 58, 161
pszichoanalízis, 142, 143

recensio, 57, 61
referencia, 86
reláció, 69
relatum, 78
relatum-imago, 78
relevancia, 158
réma/rematikus szakasz, 152
representáció, 7—9, 11—13, 16, 17

a ~, interpretációja, 14
a ~ modellje, 14
nem természetes ~, 15
partikuláris ~, 13
természetes ~, 15
univerzális ~, 13

representációs készlet, 9—11, 14, 15, 17, 18
analitikus ~, 16
holisztikus ~, 16
representáló nyelv, 57, 59, 64—68, 73, 75, 76
representáló reláció, 11
retorika, 76, 128—134, 154, 155
elokúció központú ~, 128
invenció központú ~, 128
Risorgimento, 139

séma, 15, 148
sensus, 86
sensus designatus, 78
sensus referens, 78
significans, 71
significant, 69
significatio, 69, 76
significatum, 78
signifié, 69
stiláris vételi küszöb, 164
stiláris zérófokúság, 164
stiliztika, 76, 160
stilus, 162—165
stilusértelmezés, 164
stiluskör, 164

stílustípus, 36
stílustörténet, 37
strofikus egység, 91
strukturális szemiotika, 69, 71, 74
strukturalizmus, 56, 57, 67—69, 71—75, 79

szegmentáció, 70
szemantika, 84—86, 161
szemantikai reprezentáció, 87
személytelen hang, 159
szemiotika, 68, 142
szemiotika, 56, 57, 142, 143, 161
szemiotikai textológia, 56, 83
szignifikáns-szignifikátum reláció, 96
szignifikátum, 29, 30, 90, 94
fonikus grammatikai ~, 90
lexikai ~, 90
szimultaneitás, 88
szinkronia, 34, 36
szintagmatikus reláció, 84
szintagmatikus szint, 69
szintaxis, 84
szituáció, 9

elemi ~, 9
reprezentált ~, 11, 12

szolidaritás, 70
szónoki munkafolyamat(ok), 129
diszpozíció, 129
elokúció, 129
invenció, 129

szöveg, 7, 22, 30, 31, 34—37, 40, 56—80, 100, 118, 125, 141, 147, 157, 158, 165, 166
szöveg egész, 99, 100, 103
szöveg interpretációja, 26
szöveg-ekvivalens, 119, 120
szövegelmélet, 75, 76
szövegemlékezési modell, 149
szövegfelépítés, 95

horizontális/lineáris ~, 95
vertikális/hierarchikus ~, 95

szöveggrammatika/szövegnyelvészet, 95
szövegidő, 58
(a) szöveg időszervezete, 40, 41, 43, 49, 54
szövegkiadás, 58
szövegkonstitutív elem(ek), 95
szövegkörnyezet, 60, 135

tágabb ~, 60

szövegköziség, 37
szöveglogika, 143
szövegmodell, 136, 137
szöveg reprodukciós modell, 149
szövegtan, 57, 161
(a) szöveg témája, 25
szövegtipológia, 79
szövegtípus, 36
szövegtörténet, 35
szövegváltozat(ok), 167
eredeti ~, 167
művi ~, 167
teljes ~, 167
szukcesszivitás, 88

tagolás, 150, 151, 153
     aktuális ~, 150, 151, 153
     grammatikai ~, 151
 téma/tematikus szakasz, 152, 153
 temporális progresszió, 41
 textológia, 134
 texturális felépítés, 95, 96
 textualitás, 37
 tipológia, 58, 64, 79
 toposz(ok), 129
 történetiség, 34—37
 tradicionális grammatika, 95
 traduktológia, 115
 trópus(ok), 132, 156
 tudás, 17
     kölcsonös ~, 17
     közös ~, 17
 tükörkép, 75
 univerzálé(k), 91

univerzalista tendencia, 89

változat (variáns), 60, 61, 67, 75, 89, 141
     ideológiai ~, 141
     szöveg ~, 141
     téma ~, 141
 vehiculum, 78
 vehiculum-imago, 78
 vehiculumkörnyezet, 78
 vers, 169
     kollektív ~, 169
     saját ~, 169
     ~modell, 175
     ~produkción, 175
     ~választás, 173
 vezérmotívum, 174
 viszonylagosság, 164
 vizuális manifesztáció 99, 100, 104

NÉVMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- Abelson, R., 31
Acsay Ferenc, 132
Agosti, S., 143
Albert Sándor, 115—124
Arcaini, E., 121, 123
Arisztotelész, 129, 154, 155
Asor Rosa, A., 139, 140, 144
Austin, J.L., 22, 31
Avalle, S. D'A., 56, 59—62, 64, 72—75, 81, 142

Bácsi János, 98—114
Bally, Ch., 160
Balogh Tibor, 147—150
Baranyai Erzsébet, 158, 159
Barthes, R., 142, 143
Bartlett, F. C., 147
Barwise, J., 18, 31
Beccaria, G.L., 140, 141
Békési Imre, 113
Bembo, P., 145
Benkes Zsuzsa, 166—168
Bertalan László, 31
Bitnitz Lajos, 132
Blair, H., 132
Bloomfield, L., 87
Bodei, R., 142
Bohr, N., 120, 123
van den Broeck, R., 122
Brener, D., 35, 38
Bryant, D.C., 128
Burke, K., 128
Bühler, K., 165

Catford, J., 119, 123
Cecchi, O., 138
Cicero, M.T., 129
Cohen, R., 34, 38
Contini, G., 141, 145
Corbett, E.P.J., 128
Corti, M., 138, 139, 140, 142, 144
Cresswell, M.J., 18, 31
Croce, B., 139, 140, 142, 144

Csúri Károly, 113

Dagnut, M., 122, 123
Dance, F.E., 8, 31

Dániel Ágnes, 134
Danyi Magdolna, 154—157
David, M., 142
Debenetti, G., 144
Delcroix, M., 56, 92, 95
Della Volpe, G., 144
Deme László, 113, 126, 133, 151, 159
De Nardis, L., 141
De Sanctis, F., 138, 139, 144
Desideri, G., 142
Devoto, G., 141
van Dijk, T.A., 32
Dowty, D., 44, 45, 47, 48, 54
Dretschke, F.J., 8, 31, 32
Dubois, J., 154
Ducrot, O., 142

Eco, U., 139, 143
T. Erdélyi Ilona, 138

Farkas Edit, 219—220
Fayolle, R., 34—38
B. Fejes Katalin, 125, 158
Firbas, J., 152
Fischer Sándor, 131
Folena, G. F., 141
Fortini, F. 143
Freud, S., 142

Gamkrelidze, Th.W., 34, 38
Gáspári László, 128—134
Gáti István, 131
Geerts, W., 92, 95, 96
Genette, G., 34, 38, 154
Ghidetti, E., 138
Giannantonio, B., 146
Góbi Imre, 133
Golino, E., 143, 144
Gombocz Zoltán, 133
Gorgiász, 129
Gorni, G., 146
Gramigna, G., 142, 143
Gramsci, A., 139, 144
Greenberg, J.H., 34, 38
Gregory, M., 34
Grétsy László, 133

Grice, P., 22, 31, 50
Guiraud, P., 160

Habermas, J., 22, 31
Haidu, P., 34, 35, 38
Halle, M., 88
Hawkins, R.P., 8, 31
Herczeg Gyula, 56
Hernádi Sándor, 166, 168
Hevesi Sándor, 133
Heydrich, W., 32
Hjelmslev, L., 67, 69, 74, 80, 81
Hlebníkov, V.V., 87
Hoenigswald, H.M., 34, 38
Honfay Pál, 134—138
Hopkins, G.M., 91
Hoppál Mihály, 31, 32
Horányi Özséb, 18, 32
Horváthné Szélpál Mária, 221, 227
Hutcheon, L., 37, 38

Isemberg, H., 45, 54
Ivir, V., 120, 123

Jakobson, R., 68, 74, 75, 81, 83, 84, 86—97, 165
Jászay Magda, 145, 146
Jenny, L., 37, 38
Cs. Jónás Erzsébet, 150—153
Johansen, S., 72, 81
Jones, D., 93
Jucquois, G., 59, 81

Kálmán László, 49, 54
Kamp, H., 41, 43—47, 55
Károly Sándor, 110, 113
Keleti Márton, 133
Kernya Róza, 157
Kibédi Varga Áron, 34, 37, 38
Kiefer Ferenc, 40—55, 163
Király Erzsébet, 146
Kiss János, 132
Klaudy Kinga, 150
Kleiner, J., 35
Koch, K., 168—170, 172
Koltay-Kastner Jenő, 146
Korax, 129
Kovtunova, I. I., 152
Köck, W. K., 37, 38
Kölcsy Ferenc, 131
Kristeva, J., 35—38, 143
Kushner, E., 34, 38

Laky Demeter, 132
La Matina, M., 56—82
Lang, E., 45—55
László János, 148
Lausberg, H., 154—156
Lavagetto, M., 142
Lénárt Edit, 158, 159
Lévi-Strauss, C., 75, 92
Lewis, D., 18, 22, 32

Lieb, H.-H., 34, 38
Lukács György, 144
Lyons, J., 84—86, 88, 89, 95, 97

Marcus, S., 37, 38
Mengaldo, P.V., 141
Milano, P., 143
Mill, S., 132
Moens, M., 47, 55
Molendijk, A., 43
Montague, R., 98
Montale, E., 145
Moravia, A., 142
Morris, C., 8, 32
Mukarovszky, J., 143
Muscetta, C., 145

Nagy Ferenc, 100, 113
Nauta, D., 37
Négyessy László, 133
Neisser, U., 18
Neményi Kázmér, 56
Névy László, 132
Newmark, P., 122
Nida, E., 123
Niedermüller, P., 37

Olivi, T., 82, 168—172
Oomen, U., 35—38
Orlando, F., 142
Orosz Sándor, 127

Pagnini, A., 142
Papp Ferenc, 151
Pasolini, P., 142
Patrizi, F., 146
Péchy Blanka, 133
Péczeli József, 131
Pedersen, V. H., 115, 123
Peirce, C.S., 142
Perry, J., 18
Pete István, 41, 55
Petőfi S. János, 18, 32, 35, 56, 62, 63, 75, 76, 79, 80, 82, 83—97, 100, 113, 172, 172—176
Petronio, G., 140
Petruciana, M., 140
Pintér Kálmán, 133
Pirandello, L., 145
Platón, 129
Pléh Csaba, 22, 32, 147
Pomorska, K., 90, 94, 97
Posner, R., 34, 38
Praz, M., 145
Propp, V.J., 148
Putnam, H., 65, 66, 82

Quintilius, M. F., 129

V. Raisz Rózsa, 125—128, 157—160
Ravasz László, 133
Rella, F., 142
Riedl Frigyes, 133

- Ritchie, G., 45, 55
 Rohrer, Ch., 41, 43—47, 55
 Rudy, S., 83
 Russo, L., 143
 Ryle, G., 18, 32

 Salinari, C., 144
 Sallay Géza, 146
 Sapir, E., 87, 92
 Sárközy Péter, 138, 139
 Sasku Károly, 132
 Saussure, F. de, 68—71, 85, 87, 142
 Schank, R., 31, 32
 Schiffer, R.S., 22, 32
 Scrivano, R., 144, 145
 Searle, J.R., 22, 32
 Segre, C., 138, 139, 143, 145
 Serra, R., 143
 Sfiklaci István, 22, 32
 Snell-Hornby, M., 122
 Sollers, Ph., 35, 37, 38
 Somlai Katalin, 80
 Spencer, J., 34, 38
 Sperber, D., 31, 32
 Spinella, M., 144
 Spinner, K.H., 172, 175, 176
 Spitzer, L., 141
 Steedman, M., 47, 55
 Svevo, I., 145

 Szabó G. Zoltán, 154
 Szabolcsi Anna, 113
 Szabó Zoltán, 34—39, 49
 Szántó Kálmán, 133
 Szathmári István, 160—166
 Szeberényi Lajos, 131, 132
 Szenthe Pál, 131, 132

 Szili József, 34, 35, 39
 Sztinyai Elek, 132
 Szörényi László, 154
 Szvorényi József, 132

 Tacitus, P.C., 129
 Terestyéni Ferenc, 133
 Terestyéni Tamás, 7—33
 Terracini, B., 141
 Timpanaro, S., 142
 Tiraboschi, G., 139
 Todini, E., 142
 Todorov, Tz., 37, 39, 142
 Toscani, C., 144, 145
 Tóth Ferenc, 131
 Toury, G., 118, 123, 124
 Török Gábor, 160

 Vanczák János, 133
 Varga Emőke, 138—147
 Várnai Péter, 146
 Vass László, 177—217
 Veit, W., 34, 39
 Vendler, Z., 43, 47, 55
 Verseghy Ferenc, 131
 Vet, C., 43, 55
 Vigh Árpád, 128, 161

 Wacha Balázs, 40, 41, 47, 48, 55
 Wang, H., 122, 124
 Weber Mihály, 133
 Weisgerber, J., 34, 39
 Wellek, R., 34, 39
 Werth, P., 93, 97
 Wilson, D., 31, 32

 Zlinszky, A., 133

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Albert Sándor* József Attila Tudományegyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Bácsi János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, I. Gyakorló Általános Iskola, Szeged, Boldogasszony sgt. 8. 6722
- Balogh Tibor* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Pszichológiai Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 8. 6722
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Benkes Zsuzsa* Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, Budapest, Szalay u. 10—14. 1884
- Danyi Magdolna* Palics, Ribarska 1. 24413 Jugoszlávia
- Farkas Edit* Janus Pannonius Tudományegyetem, magyar nyelv és irodalom szakos hallgató, Pécs, Ifjúság útja 6. 7604
- Gáspári László* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A 4400
- Honffy Pál* Budapest, Üllői út 151. II/25. 1091
- Horváthné Szélpál Mária* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Kiadó, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Cs. Jónás Erzsébet* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Orosz Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A 4400
- Kiefer Ferenc* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Szentháromság u. 2. 1250
- La Matina, Marcello* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Vie Garibaldi 20 — Macerata 62100, Olaszország
- Olivi, Terry* Via Gioberti 63 00185 Róma, Olaszország
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Via Garibaldi 20 — Macerata 62 100, Olaszország
- V. Raisz Rózsa* Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger, Eszterházy tér 1. 3301
- Somlai Katalin* Janus Pannonius Tudományegyetem, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Pécs, Ifjúság útja 6. 7604
- Szabó Zoltán* Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet, Cluj-Napoca, Emil Racovita u. 21. 3400, Románia
- Szathmári István* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1364
- Terestyéni Tamás* Budapest, Károly krt. 25. 1075
- Varga Emőke* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Ez a periodika — a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén — azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia — Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilsztika	45
Diskusszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák — periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7

BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegsemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I)	73
Fónagy Iván — Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR)	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN)	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! (K. Fábián Ilona)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA)	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilsztika (ROZSÓNYINÉ MOLNÁR EMMA)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónek súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíluselmélet és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS — BENKES ZSUZSA: A versorganizáció anticipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148

Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR).....	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség — Dallamfejtés (SZÉKÉR ENDRE)	162
DIENES DÓRA: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA).....	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSENYI PIROSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁR ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés — műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMŐKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ).....	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ).....	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ.....	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du texte — 1987	215
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics.....	222
Written Communication Annual. An international Survey of Research and Theory.....	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemlecikkek válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

B135083

Kiadja
a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója
Felelős kiadó: Szalay István főigazgató

92-528 Officina Kft. Felelős vezető: Varga Ferenc ügyvezető ig.
Készült 20,3 (A/5) ív terjedelemben, fényszedéssel, ofsetnyomással
Példányszám: 1000

